

Tanja Ignjatović

NASILJE
PREMA
ZENAMA
U INTIMNOM
PARTNERSKOM
ODNOSU:

**MODEL
KOORDINIRANOG
ODGOVORA
ZAJEDNICE**

Naslov:

NASILJE PREMA ŽENAMA
U INTIMNOM PARTNERSKOM
ODNOSU:
MODEL KOORDINIRANOG
ODGOVORA ZAJEDNICE

Autorka:

Tanja Ignjatović

Izdaje:

Rekonstrukcija Ženski fond
Vlajkovićeve 15
Beograd

Urednica:

Slavica Stojanović

Recenzentkinje:

Nada Polovina
Marina Ajduković
Milica Antić Gaber

Lektura:

Sanja Mitić

Dizajn i grafička obrada:

Nikola Stevanović

Štampa:

Artprint
Novi Sad

Tiraž:

3500

Godina izdanja:

2011

ISBN 978-86-910101-2-6

Reči zahvalnosti

Za nastanak ove knjige podsticaji i podrške stizali su sa različitih strana. Neizmernu zahvalnost dugujem dr Nadi Polovini, koja je ovaj tekst čitala više puta u različitim fazama njegovog nastajanja i čiji su komentari i usmeravanja bili dragoceni za rešavanje brojnih dilema, a posebno u koncipiranju istraživanja i strukture teksta. Istraživanje koje sam sprovela ne bi bilo moguće bez poverenja i učešća stručnjakinja/a iz Lazarevca, sa kojima godinama sarađujem i koje/i su u praksi proveravale/i i potvrđivale/i koncepte koje sam promovisala. Zahvaljujem se Mirjam Radosavljević, Milanki Petrović, Nadeždi Božić, Svetlani Matić, Dragani Ivanović, Oliveri Mladenović i Želimiru Kulundžiću. Zahvalnost dugujem i svojim prijateljicama, Mariji Lukić, čiji su radovi bili podsticaj i orijentir, Slavici Stojanović, koja je čitala tekst i davala korisne sugestije za izmene, i Bobani Macanović, čija je kontinuirana podrška bila od suštinskog značaja za moj rad u ovoj oblasti.

3	REČI ZAHVALNOSTI
5	SADRŽAJ
9	PREDGOVOR
	Prvi deo:
19	TEORIJSKE KONCEPTUALIZACIJE I DRUŠTVENE REAKCIJE NA NASILJE PREMA ŽENAMA
20	<i>Prvo poglavlje: O FENOMENU NASILJA PREMA ŽENAMA</i>
23	KARAKTERISTIKE NASILJA PREMA ŽENAMA U INTIMNOM PARTNERSKOM ODNOSU
42	OBLICI NASILJA U PARTNERSKOM ODNOSU I U PORODICI
48	<i>Drugo poglavlje: TEORIJSKI KONCEPTI O NASILJU U INTIMNOM PARTNERSKOM ODNOSU</i>
48	<i>Biološke osnove nasilja</i>
50	<i>Psihološke konceptualizacije</i>
55	<i>Sociološke konceptualizacije</i>
58	<i>Feminističke konceptualizacije</i>
63	<i>Faktori koji doprinose nasilju prema ženama</i>
65	NAČINI NA KOJE SE NASILJE PREMA ŽENAMA ČINI NEVIDLJIVIM
69	POSLEDICE NASILJA PREMA ŽENAMA U INTIMNOM PARTNERSKOM ODNOSU
75	INSTITUCIONALNE REAKCIJE NA NASILJE PREMA ŽENAMA
83	<i>Treće poglavlje: DRUŠTVENA REAKCIJA NA NASILJE PREMA ŽENAMA</i>
83	MEĐUNARODNE OBAVEZE KAO OKVIR ZA DRŽAVNE POLITIKE
89	DULUT MODEL – KOORDINIRANA AKCIJA ZAJEDNICE U ZAŠTITI ŽENA OD NASILJA U PARTNERSKOM ODNOSU
97	PRILAGOĐENA VERZIJA DULUT MODELA – AUSTRIJSKI MODEL INTERVENCIJE

Drugi deo:

- 103 POSTUPANJE PROFESIONALACA U SITUACIJAMA NASILJA PREMA
ŽENAMA: EMPIRIJSKI ZASNOVANA PRILAGOĐENA VERZIJA DULUT
MODELA ZA KONTEKST SRBIJE
- 104 **Četvrto poglavlje: KA PRILAGOĐENOJ VERZIJI DULUT MODELA ZA
KONTEKST SRBIJE**
- 105 OSNOVNE PRETPOSTAVKE MODELA I USLOVI U NAŠEM KONTEKSTU
- 105 *Teorijske konceptualizacije nasilja u intimnom partnerskom odnosu i politika delovanja*
112 *Potreba za složenim društvenim sistemom službi i intervencija*
118 *Planiranje i praćenje implementacije politike i sistema zaštite*
- 120 **Peto poglavlje: POSTUPANJE PROFESIONALACA U SITUACIJAMA
NASILJA PREMA ŽENAMA: EMPIRIJSKA ANALIZA**
- 120 *Metodološki okvir istraživanja*
123 *Karakteristike identifikovanih slučajeva nasilja u intimnom partnerskom odnosu:
prpratni nalazi koji informišu*
- 124 **ANALIZA „ADMINISTRATIVNIH“ ASPEKATA DOKUMENTACIJE O
NASILJU U PARTNERSKOM ODNOSU**
- 130 *Zapažanja o postupanju profesionalaca na osnovu analize „administrativnih“ aspekata
dokumentacije*
- 137 **KONSTRUKCIJA I PROVERA VALJANOSTI „MATRICE“ ZA PROCENU
POSTUPANJA PROFESIONALACA**
- 145 **KARAKTERISTIKE POSTUPANJA PROFESIONALACA NA OSNOVU ANALIZE
SADRŽAJA DOKUMENTACIJE**
- 151 *Zapažanja o postupanju profesionalaca na osnovu analize sadržaja stručne dokumentacije
o nasilju u partnerskom odnosu*
- 158 **ANALIZA MIŠLJENJA PROFESIONALACA O POSTUPANJU I DOKUMENTOVANJU
POSTUPAKA**
- 158 *Analiza individualnih odgovora anketirane grupe profesionalaca*
162 *Analiza odgovora iz fokus-grupne diskusije*
166 *Zapažanja o mišljenjima profesionalaca*

168	Šesto poglavlje: KOORDINIRANA AKCIJA ZAJEDNICE PRIMERENA KONTEKSTU U SRBIJI
168	SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU IZVORNOG MODELA I POSTUPANJA PROFESIONALACA U NAŠEM KONTEKSTU
173	MODEL KOORDINIRANOG INTERVENISANJA PRILAGOĐEN NAŠEM KONTEKSTU: OSNOVNE ODREDNICE
179	<i>Razvoj koordinacionih i radnih struktura</i>
182	<i>Sadržaj (standardnih) postupaka i procedura</i>
203	ZAKLJUČNI KOMENTAR
208	LITERATURA

PREDGOVOR

Nasilje prema ženama je fenomen koji poznaju kulture i društveni sistemi u svim vremenima i na svim prostorima, ali su sistematsko interesovanje, istraživanja i objašnjenja ove pojave počela 70-tih i 80-tih godina prošlog veka, inicirana aktivnostima feminističkih organizacija. Devedesetih godina, na međunarodnom planu, došlo je do bitnih promena u razumevanju i tretiranju ovog fenomena, kao kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda, te su dokumenti Ujedinjenih nacija, a u evropskom kontekstu Saveta Evrope i Evropske unije, usloveli promene u zakonodavstvu država članica, ali i čitav niz sistematskih mera prevencije i zaštite od nasilja prema ženama. Iako znanje o uzrocima nasilja prema ženama još nije u dovoljnoj meri razvijeno, primetno je to da državne strategije nisu uvek građene na postojećim znanjima, podacima i indikatorima. Od država se traži da prevaziđu „jaz“ između međunarodnih standarda i nacionalnih politika i praksi, da uspostave koordinirane strategije (na nacionalnom i lokalnom nivou), da alociraju adekvatna sredstva i resurse, kao i da jačaju i uključe u razvojne strategije baze znanja o svim formama nasilja prema ženama (UN Studija, 2006). Istovremeno, istraživačka pažnja pomerena je ka analizama društvene reakcije, efektima primene zakona i modela intervencije, kreiranju standarda postupanja (mere i usluge), izučavanju uloge muškaraca, ali i okolnostima u kojima nasilje čine žene. Ističe se da je važno da se istraživači i kreatori politika opredele za multidisciplinarni i multifaktorski pristup u razumevanju činilaca koji doprinose nastajanju, trajanju i eskalaciji nasilja i da se naglasak stavi na akciona istraživanja, odnosno na kreiranje društvene promene i na rešavanje konkretnih problema. To uključuje pronalaženje optimalnih načina za društvenu reakciju i državnu intervenciju, koje bi trebalo da uzmu u obzir doživljaj i stav potčinjenih i marginalizovanih, a ne samo dominirajućih grupa (UN Studija, 2006).

I u našim uslovima, feminističke organizacije su početkom devedesetih godina prošlog veka, pored ukazivanja na postojanje fenomena, prve organizovale pružanje specijalizovanih usluga za žene žrtve muškog nasilja (Mladenović, 1995). U to vreme istraživačka i društvena pažnja znatno su više bile usmeravane na pitanje nasilja prema deci (Milosavljević, 1998; Obretković i Pejaković, 2001), dok je nasilje prema ženama u fokus društvene pažnje ušlo preko koncepta nasilja u porodici. Ova konceptualizacija je otvorila i pitanje o tome da li se radi o jedinstvenom fenomenu, koji bi implicirao homogenost pojave, a time i mogućnost jedinstvenog okvira istraživanja i delovanja (politike i društvene reakcije), ili se radi o većem broju fenomena, koji nedvosmisleno imaju veliki broj zajedničkih karakteristika i često isti izvor nasilja, ali i neke bitne specifičnosti (Lukić, 2003:3).

Težište razmatranja u ovoj knjizi stavljam na pitanje nasilja prema ženama u intimnim partnerskim relacijama (koje uključuje aktuelne i bivše, bračne i vanbračne odnose muškaraca i žena) zbog činjenice da je ovo najčešći vid nasilja u porodici, kao i zbog toga što je naša stručna javnost u dosadašnjem periodu najviše bila usredsređena na problem nasilja prema deci, ozbiljno zanemarujući nasilje prema ženama¹ i veze između ovih fenomena. Izmenama u Krivičnom zakonu iz 2002. godine, kojim se inkriminiše nasilje u porodici, nasilje prema ženama postaje vidljiviji fenomen, a broj prijava i sudskih slučajeva je u stalnom porastu. Ipak, u našim uslovima, pitanje nasilja u porodici nije u stručnoj javnosti pokrenulo diskusiju o *rodnoj* dimenziji fenomena, a samim tim ni specifičnu politiku i rodno osetljive mere². Razmere fenomena, njegove posledice i društveni značaj ukazuju na važnost razumevanja njegove prirode i organizovanja odgovarajuće društvene akcije. Zbog nedostatka jedinstvene evidencije slučajeva nasilja u porodici, uključujući tu i nasilje prema ženama, teško je govoriti o rasprostranjenosti i trendovima, ali je još teže proceniti individualne, porodične i društvene posledice nasilja. Bez sumnje, nasilje dovodi do niza nespecifičnih psihičkih i fizičkih povreda koje za posledicu

-
1. Izuzetak čini jedan broj pravica feminističke orijentacije i tekstovi koji su nastali u okviru ženskih organizacija.
 2. Naprotiv, uočljiva je stalno prisutna tendencija da se rodna dimenzija zanemari ili izgubi u „opštim“ i rodno neutralno definisanim pojmovima, ne samo zakona već i državnih politika i podzakonskih akata.

imaju smanjenje mogućnosti korišćenja ličnih resursa i proizvode privremena i trajna oštećenja i ekonomske gubitke, ne samo za direktne žrtve nasilnog akta već i za članove porodice koji su nasilju izloženi kao svedoci, ali i za čitavu zajednicu.

Problemu nasilja prema ženama u intimnim partnerskim relacijama pristupam sa aspekta *intervencija* u zaštiti i *organizaciji službi* u zajednici koje se bave ovom problematikom. U našim okolnostima, državne institucije, iako nije obezbeđena njihova specijalizacija, još ostaju glavni nosioci aktivnosti zaštite od nasilja u porodici zbog dobre „mrežne“ pokrivenosti teritorije države, ali i zbog neregulisanog statusa drugih pružalaca usluga, u prvom redu ženskih nevladinih organizacija koje su specijalizovane za ovu problematiku. To opredeljuje i težište razmatranja u delu knjige u kom su ekstenzivno predstavljeni rezultati istraživanja koje sam realizovala u sklopu analize postojećih praksi rada u zajednici na zaštiti žena od nasilja u intimnim partnerskim odnosima. Istraživanje je bilo usmereno na rad javnih službi, što dobijene rezultate i preporuke stavlja u okvir kreiranja politike delovanja (*policy*) u ovom domenu.

Moj pristup ovoj temi konkretizovan je oslanjanjem na model *Interventnog programa za zaštitu od nasilja u porodici*, nastao u Dulutu, država Minesota (SAD), odnosno kroz analizu uslova i mogućnosti za njegovu implementaciju u našoj lokalnoj sredini. Ovaj model je u domaćoj stručnoj javnosti konceptualno prisutan od 1998. godine (Phillips, 2002)³, a pokušaji implementacije modela koje sprovodim u okviru *Programa razvoja dobrih praksi u oblasti nasilja u porodici* u Autonomnom ženskom centru⁴ datiraju unazad devet godina. U okviru ovog programa, kroz interakciju sa velikim brojem saradnika/ca i učesnika/ca edukativnih i konsultativnih aktivnosti, razvijena su znanja o intersektorskom i interdisciplinarnom pristupu u prevenciji i zaštiti (žena) od nasilja u porodici, koja ću predstaviti u ovoj knjizi.

-
3. Prenos modela u zemlje jugoistočne Evrope (uključujući i Srbiju) omogućio je *Open Society Institute Network Women's Program* (Mreža Ženskih programa Instituta za otvoreno društvo).
 4. Autonomni ženski centar (AŽC), ženska nevladina organizacija iz Beograda (osnovana 1993. godine), specijalizovano se bavi pitanjima zaštite žena od nasilja u porodičnom kontekstu i od seksualnog nasilja.

Dosadašnja praktična iskustva pokazuju da su ključne pretpostavke i principi izvornog modela, načelno gledano, primenljivi i u našoj sredini, ali razlike u osobenostima konteksta/sistema implementacije zahtevaju izmene i prilagođavanja određenih segmenata modela. Stoga je polazna tačka analize procesa implementacije izvornog modela bila provera postojeće prakse i sagledavanje teškoća u implementaciji ključnih principa na kojima je model intervencije baziran i koji su osnova za orijentaciju postupanja stručnjaka. Korišćenje ovog modela u sadržajno konceptualnom smislu, ali i kao modela mišljenja, odnosno kao metoda saznavanja i istraživanja teme, predstavlja „alat“ za potpunije sagledavanje i razumevanje postojećeg stanja ove složene pojave u našoj sredini.

Naznačeni pristup otvara put da se kroz teorijsku analizu i sprovedeno istraživanje pruži doprinos razvijanju efikasnog sistema intervencije službi u zajednici u zaštiti žena od nasilja u intimnim partnerskim relacijama, i to sagledavanjem važnosti usmeravanja intervencija utemeljenih na jasnim principima koji su zajednički za sve službe. Stoga će značajan deo ove knjige biti orijentisan na: (1) Sagledavanje aktuelnog postupanja službi u zajednici i efekata tog postupanja kroz prizmu ključnih principa Dulut modela intervencije i (2) Kreiranje revidirane verzije Dulut modela primerene specifičnostima konteksta u Srbiji. Naime, prema sadašnjoj proceni stanja, postupanje službi i profesionalaca je fragmentarno, ograničenih efekata, doprinosi sekundarnoj viktimizaciji žrtava i pojačava doživljaj profesionalne neefikasnosti.

Za pristup problematici nasilja prema ženama u intimnim partnerskim relacijama koji razvijam u knjizi važno je razmotriti upotrebu i značenja ključnih pojmova u ovom polju, posebno kada oni impliciraju sagledavanje problema iz ugla koji nije dominantan u našem kontekstu. U tekstu pre koristim termin nasilje (*violence*), a ne agresija (*aggression*), mada sam svesna postojanja teškoća u preciznom definisanju ovih pojmova, kao i razlika između definicija i upotrebe pojmova, i u našem i u engleskom jeziku. Iako se i agresivno ponašanje definiše preko cilja ili namere da se druga osoba (fizički i psihički) povredi ili da joj se nanese šteta, naglasak je na sklonosti osobe da se agresivno ponaša, što upućuje na relativno trajnu *crtu ličnosti*, ali i na činjenicu

da agresija ne mora biti ispoljena, odnosno da ona može biti potisnuta, pomerenjena, sublimisana, latentna (Rot, 1983: 248-9; Popadić, 2009: 24-25). S druge strane, iako se reč „violence“ eksplicitno izjednačava sa fizičkim nasiljem, a autori predlažu da se agresijom smatraju napadi bez fizičke povrede, a nasiljem napadi koji dovode do fizičke povrede (Archer, 2000), nasilje se mnogo češće vezuje za realizovanu agresiju, nanošenje neopravdane štete (namera nije uvek nužna), odnosno ozbiljan, ekstremni vid agresije, i to ne samo fizičke (Popadić, 2009: 24-25). U nameri da proširim značenje termina nasilje, u njega uključujem i zlostavljanje, zloupotrebu, maltretiranje i vređanje (*abuse*) kako bi se obuhvatio širi raspon nasilničkih ponašanja, a ne samo fizičko nasilje. Nasilje u intimnim partnerskim vezama uz fizičko nasilje podrazumeva i sistem kontinuirano prisutnih nasilnih taktika – pretnje, zastrašivanja i prinude, čiji je cilj održavanje moći i kontrole nad drugom osobom stvaranjem realnog i stalno prisutnog straha za život i dobrobit, odnosno jako grubo ponašanje u dugom periodu vremena (*battering*). Iako ovo upućuje na trajanje (kontinuitet), svaki pojedinačni akt, fizički i seksualni napad (*physical/sexual assault*), takođe predstavlja nasilje. Istovremeno, kako se u knjizi bavim politikama delovanja, za određenje različitih vrsta nasilja biće korišćene definicije iz međunarodnih dokumenata. Tako će nasilje i/ili zlostavljanje u intimnim partnerskim relacijama (*intimate-partner-violence/abuse*) biti određeno kao fizičko, seksualno i psihičko nasilje ili pretnje takvim aktima, uključujući tu i silovanje i silovanje u braku, što podrazumeva da ga može učiniti stalni ili povremeni partner, bivši partner, supružnik ili bivši supružnik, partner sa kojim postoji ili ne kohabitacija (zajednica života), partner istog ili različitog pola, odnosno da može biti učinjeno *prema* partneru u svim navedenim tipovima partnerskih relacija⁵.

Upotreba termina „nasilje u porodici“ (*domestic violence*), kao i „nasilje u intimnim partnerskim odnosima“, ali i novijeg termina „rodno zasnovano nasilje“ (*gender based violence*) prikriva, međutim,

5. Istovremeno, u ovom određenju navodi se da iako deca ne pripadaju grupi direktnih žrtvi intimnog partnerskog nasilja, efekat svedočenja roditeljskom nasilju ima alarmanantne posledice na njihov psihološki razvoj. Otuda su ona indirektno pogođena nasiljem u intimnim partnerskim odnosima (CAHVIO(2009)3). CAHVIO je skraćenica od *Coordination Action on Human Rights Violations*.

njihovu *rodnu*⁶ dimenziju, odnosno činjenicu da su *žene* u znatno većem procentu, na specifičan način i sa ozbiljnim posledicama, žrtve ovog vida nasilja. Stoga će se u ovoj knjizi izraz „učinilac nasilja“ (nasilnik) odnositi na muškarce, a „osoba koja je izložena nasilju ili ga je preživela“ na žene. Dalje, upotreba termina „žrtva“ često pretpostavlja pasivnost i nemoć, fokusirana je na (negativne) posledice nasilja, što nije karakteristično ponašanje i izgled svih osoba koje su izložene i koje su preživele nasilje. Ovo očekivanje može da ima negativne posledice po reakciju institucija sistema, o čemu ću diskutovati u daljem toku knjige. Zbog toga, feminističke organizacije koriste termin „preživela“ (*survivor*) kako bi se naglasak stavio na snage žene i pozitivne aspekte koji omogućavaju da se izađe iz situacije nasilja. U knjizi ću koristiti termin *žrtva*, uzimajući u obzir novu paradigmu koja stavlja naglasak na promenjenu poziciju žrtve, na njeno *pravo* da bude sigurna/bezbedna i zaštićena od nasilja i da dobije podršku (bude osnažena) da izađe iz nasilne situacije. Ovo implicira odgovornost države u organizovanju zaštite i sprečavanju štetnih posledica koje bi mogle da nastanu nečinjenjem ili nedelotvornim i neefiksnim postupcima, o čemu ću takođe detaljno diskutovati.

Kada se govori o društvenoj reakciji na nasilje, engleski pojam „protect the victim“ kod nas se najčešće prevodi izrazom „zaštita od nasilja“. Pojam „zaštita“ se u našoj institucijskoj i stručnoj javnosti koristi u širem značenju, obuhvatajući „politiku i sve mere kojima se unapređuju dobrobit i blagostanje“ različitih „osetljivih“ grupa ljudi⁷. Uže značenje termina „zaštita“, karakteristično za anglosaksonske zemlje, prvenstveno se odnosi na aktivnosti zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, usmerene na postizanje „sigurnosti“ žrtve (*safety*), korišćenjem mera „uspostavljanja i sprovođenja zakonskih sankcija nad učiniocem“ (*imposing and enforcing legal sanctions on the assailant*), kao i mera osnaživanja i pomoći žrtvi. Na ovaj način, pojam

-
6. Reč „rod“ odnosi se na društveno konstruisane uloge i očekivanja od žena i muškaraca, na čije uspostavljanje i održavanje utiče niz različitih faktora: društveni, kulturni, religijski, politički, ekonomski, običajni, kao i pravo, rasna, klasna i etnička pripadnost, predrasude raširene u datom društvu i sl. Stavovi i ponašanja prema rodu su naučeni i mogu se menjati.
 7. *Polazni okvir nacionalne strategije protiv nasilja*, str.11

„sigurnost“ implicira istovremeno postojanje dva aspekta značenja – unutrašnji doživljaj sigurnosti, koji je oslonjen na koncept bezbednosti, i koji se postiže u spoljnoj sredini. Koncept bezbednosti, uspostavljen kroz kontrolu nasilnika i nasilja, iako „užeg“ značenja, ima „širi“ značaj jer implicira sigurnost i predstavlja prvi i nužni korak intervenisanja u zaštiti od nasilja, koji potom uključuje postizanje sigurnosti u našem, „širem“ konceptu zaštite (socijalna, zdravstvena, ekonomska i drugi oblici zaštite). Na ovaj način „zaštita od nasilja“, odnosno „zaštita žrtve“, postaje prvenstveno pravno pitanje, a primarna nadležnost u zaštiti (postizanje bezbednosti/sigurnosti) daje se policijsko-pravosudnom sistemu, kroz kombinaciju kazni i ograničenja (*sanction and restriction*), odnosno nadgledanog tretmana nasilnika. Intervencije svih drugih sistema slede u „drugom koraku“. Ovo predstavlja najznačajniju promenu paradigme – sagledavanje nasilja u porodici, uključujući tu i nasilje u intimnoj partnerskoj vezi, u *konceptu ljudskih prava*, što na drugačiji način usmerava konceptualizaciju intervencija i praktičnog delovanja profesionalaca, naglašavajući obavezu države da organizuje, sprovodi i nadzire postupke i efekte zaštite žrtava nasilja u porodici koji garantuju sigurnost/bezbednost i omogućavaju unapređenje dobrobiti i blagostanja.

Sadržaj knjige organizovala sam u *dva* dela: *Prvi deo* sadrži tri poglavlja u kojima prikazujem ključne karakteristike nasilja prema ženama u intimnim partnerskim relacijama, opisujem najučestalije oblike nasilja, predstavljam teorijske konceptualizacije (biološke, psihološke, sociološke i feminističke) nasilja prema ženama, kao i brojne faktore uticaja/rizika na ovu pojavu i posledice nasilja. Posebno diskutujem o načinima na koje se nasilje prema ženama može učiniti nevidljivim (konstrukcijom teorija i istraživanja), kao i o pitanjima institucionalnog reagovanja na ovu pojavu. Društvena reakcija na nasilje prema ženama prikazana je kroz „okvir“ koji postavljaju međunarodna tela i dokumenta kao obaveze i/ili preporuke državnoj politici i praksi. Kako je Dulut model koordiniranog odgovora zajednice poslužio kao konceptualni okvir za teorijsku i empirijsku analizu domaće prakse, pažnju sam usmerila na prikaz teorijsko-vrednosnih i organizacionih aspekata ovog modela, kao i na ključne aspekte njegove najpoznatije evropske adaptacije – austrijskog modela intervencije.

U *drugom delu* knjige, koji takođe sadrži tri poglavlja, diskutovala sam o osnovnim pretpostavkama za primenu Dulut modela koordiniranog postupanja službi u našem kontekstu. Ekstenzivan prikaz empirijskog istraživanja uključio je nalaze provere valjanosti „matrice“ indikatora za procenu postupanja profesionalaca, konstruisane za potrebe ovog istraživanja, koja operacionalizuje pet ključnih principa iz Dulut modela, primenljivih i u našem kontekstu. Na osnovu „matrice“ i analize sadržaja stručne dokumentacije iz tri službe (Centar za socijalni rad, Policija i Dom zdravlja), o 53 slučajeva nasilja prema ženama koje čine njihovi intimni partneri, u jednoj lokalnoj zajednici (Gradska opština Lazarevac), prikazane su i komentarisane karakteristike postupanja profesionalaca. Ovaj je prikaz upotpunjen analizom „administrativnih“ aspekata dokumentacije (broj, vrsta i vremenski intervali), kao i analizom mišljenja grupe profesionalaca o vlastitom postupanju i dokumentovanju rada. Na osnovu komparacije između izvornog i predloženog modela intervencija, koji je prilagođen domaćem kontekstu i uslovima delovanja, opisala sam i moguće koordinacione i radne strukture, kao i sadržaj standardnih postupaka i procedura modela delovanja.

Zaključni komentar kratko se osvrće na važnost budućih intervencija u nekoliko oblasti delovanja, kao i na potvrdu upotrebne vrednosti „matrice“ indikatora za procenu postupanja profesionalaca, navodeći da je primena prilagođene verzije Dulut modela moguća i u našem kontekstu, ali i da će, zbog karakteristika društvenog sistema, najviše zavisiti od volje donosilaca odluka.

Verujem u to da će ova knjiga pružiti korisne informacije za profesionalce/ke iz različitih službi koji/e su angažovani/e u postupcima zaštite od nasilja prema ženama u porodičnom kontekstu. Obim određenih delova teksta uslovljen je mojom procenom lokalnih potreba za razumevanjem nekih od pojava, posebno u svetlu iskustva o široko rasprostranjenim predrasudama, prisutnim i u stručnoj javnosti, kao i nedostatkom domaćih tekstova o ovim temama. Takođe, verujem u to da ovde izložene analize i predlozi mogu doprineti razvijanju efikasnog sistema intervencija službi u zajednici sagledavanjem važnosti usmeravanja intervencija utemeljenih na odgovarajućim teorijskim konceptima i jasnim principima delovanja, zajedničkim za sve službe.

Kako je većina diskutovanih tema povezana sa vrednosnim pitanjima, nisam težila tome da tekst bude neutralan. Naprotiv, težila sam tome da jasno istaknem uticaj i značaj vrednosti na koncipiranje teorijskog i istraživačkog, ali i društvenog i državnog odgovora na pojavu (muškog) nasilja prema ženama. Svesna složenosti svih pretpostavki, nalaza i postupaka, ali i višeslojnosti njihovih implikacija na realne živote realnih ljudi, koji ne dele naše (profesionalne) pozicije (moći), ali koji zavise od njih, nastojala sam da u fokusu zadržim odgovornost za sigurnost, pravičnost i dobrobit žrtve.

Prvi deo:
TEORIJSKE
KONCEPTUALIZACIJE I
DRUŠTVENE REAKCIJE
NA NASILJE PREMA
ŽENAMA

Prvo poglavlje **O FENOMENU NASILJA PREMA ŽENAMA**

Nasilje prema ženama objašnjava se kao „rezultat nejednakosti moći između muškaraca i žena, koja vodi ozbiljnoj diskriminaciji žena, unutar društva i porodice, što krši ili oštećuje i ukida uživanje njihovih ljudskih prava i temeljnih sloboda.“⁸ Navodi se da nasilje ostavlja posledice na psihički, fizički i seksualni integritet žena, čineći ih višestruko diskriminiranim, na osnovu pola i porekla, koristeći tradiciju i običaje kao opravdanje za kršenje njihovih prava, što je protivno stvaranju jednakosti i mira, te čini ogromnu prepreku građanskoj sigurnosti i demokratiji. Stoga, nasilje prema ženama treba shvatiti kao „svako delo nasilja utemeljeno na rodnoj/polnoj osnovi, koje rezultira, ili bi moglo rezultirati, u fizičkoj, seksualnoj ili psihičkoj povredi ili patnji žena, uključujući pretnje takvim delima, prisiljavanje ili oduzimanje slobode, bez obzira na to da li se to događa u javnom ili privatnom životu.“⁹ Ovo nasilje, koje čini kombinacija vrsta nasilja, mesta izvršenja i različitih izvršilaca, obuhvata različite forme, ali nije ograničeno njima: (a) nasilje koje se događa u porodici ili domaćinstvu¹⁰; (b) nasilje koje se događa u zajednici¹¹; (c) nasilje počinjeno ili odobreno od strane države ili njenih predstavnika i službenika (u svim vrstama institucija gde borave žene); (d) nasilje i kršenje ljudskih prava žena u situacijama ratnog konflikta¹² (*Rec(2002)5*).

-
8. *Iz Preporuke Rec(2002)5 Saveta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja;*
 9. *Iz UN Deklaracije protiv nasilja prema ženama, 1993;*
 10. ... i uključuje fizičku i mentalnu agresiju, emocionalno i psihičko zlostavljanje, silovanje i seksualno zlostavljanje, računajući tu i silovanje među supružnicima, stalnim ili povremenim partnerima i ukućanima, incest, zločine počinjene u ime časti, genitalna sakaćenja i ostale tradicionalne običaje štetne za žene kao što su rani, prisilni i ugovoreni brakovi, prisile u vezi reproduktivnih prava (sterilizacija ili pobačaj, zabrana upotrebe kontracepcije, prenatalna selekcija pola deteta i sl.);
 11. ... i koje uključuje silovanje i seksualno zlostavljanje, seksualno učenjivanje i uznemiravanje na poslu, trgovinu ženama u svrhu seksualne eksploatacije, seks-turizam i ekonomsko iskorišćavanje žena;
 12. ... uzimanje za taoce, progon, sistematsko silovanje, seksualno ropstvo, prisilna trudnoća, te trgovinu u svrhu seksualne i ekonomske eksploatacije;

Kada je reč o nasilju u porodičnom kontekstu, uz čestu upotrebu „rodno neutralnih“ pojmova, ne postoji saglasnost teoretičara ni u određenju dva ključna pojma: šta je (sve) „nasilje“ i ko su (sve) članovi „porodica“. To u praktičnom smislu utiče na određivanje društvene reakcije, pre svega na sankcionisanje određenih ponašanja i na krug lica na koje se zaštita odnosi (Lukić, 2003). Zapravo, pitanje je gde povući demarkacionu liniju u širokom dijapazonu spolja vidljivih i doživljajno prepoznatljivih formi, koje mogu ući u okvir nasilnog ponašanja (Polovina, 1997).

U pokušaju da ponude rešanja, *kriminološki koncepti* uključuju objektivne i subjektivne kriterijume nasilja: upotrebu sile i pretnju silom (objektivno ponašanje), ali i svaki akt koji se doživljava/percipira kao namera da se druga osoba povredi (subjektivni doživljaj manifestacije akta), što bi obuhvatilo i okolnosti koje su uticale na ovakav doživljaj (Lukić, 2003:6). Autori/ke *sociološke i feminističke orijentacije* nasilje sagledavaju znatno šire, kroz koncept dominacije, zloupotrebe moći i prisile (zastašivanja i manipulacije) radi ostvarivanja kontrole. Navodi se da je svaki disbalans moći u porodici i partnerskoj relaciji potencijalna situacija njene zloupotrebe, a da li će ona rezultirati nasiljem, zavisi od niza faktora. Istovremeno, naglašava se da onaj ko ima moć, ima izbor (slobodu) da bira kako će je upotrebiti, što implicira isključivu odgovornost za nasilno ponašanje (Ajduković, 2000c:11; Ostojić, 1999:103; Pence, 1996). U kontekstu nasilja u porodici jasna manifestacija sile, kao i pretnja koja proizvodi silu, može da izostane, ali se kontrola može vršiti „prećutnim, prepoznatljivim oblicima prinude“, preko psihičkog i verbalnog nasilja, što težište pažnje pomera sa zloupotrebe moći na *prinudu* (da se nešto učini ili ne učini) kao oblik prisile, za koji je karakteristično postojanje namere, odnosno odsustvo dobrovoljnosti onoga ko je prisiljen (Adams, 1998, prema Lukić, 2003:8). Takođe, naglašava se da nije u pitanju tuča, pojedinačni ili povremeni fenomen, iako se i oni događaju i mogu biti krivična dela. Nasilje prema ženama u porodičnom kontekstu je obrazac neprekidnog nastavljanja nasilja i zloupotrebe, situacija ponovljene viktimizacije, gde je žrtva ranjiva baš zbog toga što deli dom sa svojim zlostavljačem, a ima i osećanje lojalnosti, ili čak ljubavi, prema njemu (Kelly, 2003:55-8).

U određenju različitih formi nasilja predlažu se „modeli koncentričnih krugova“. Prema jednom modelu, „uže“ određenje nasilja obuhvatalo bi sistematsko (ponovljeno, planirano) nasilno ponašanje i instinktoidno-nekontrolisano ponašanje koje se iskazuje paralelnim narušavanjem fizičkog i psihičkog integriteta, a „šire“ određenje obuhvatilo bi pasivno-agresivne ili verbalno-agresivne akte činjenja i nečinjenja čija početna akcija cilja na psihički integritet, uz mogućnost narušavanja fizičkog integriteta (Polovina, 1997). Drugi model, koji će u ovom radu biti detaljnije izložen, takođe predstavlja „dva kruga“ različitih nasilnih radnji kojima se obezbeđuje cilj – uspostavljanje moći i kontrole nad partnerkom (Pence, 1995; 1996).

Što se tiče „kruga zaštićenih lica“, takođe postoje velika neslaganja autora/ki u određenjima ko se sve smatra članom porodice, od „klasičnih“, uskih definicija, do širih određenja koja naglašavaju značaj specifičnog odnosa, aktuelan ili bivši život u zajednici (bez obzira na formu zajednice), ili postojanje intimnih odnosa (Lukić, 2003). Imajući u vidu to da sve statistike potvrđuju da su „tipične žrtve“ nasilja u porodici žene, deca i stare osobe, a „tipični učinioci“ osobe muškog pola, postavlja se pitanje da li se radi o jednoj ili o tri različite pojave u okviru fenomena nasilja u porodici, odnosno da li specifičnost relacije nasilnika i žrtve provocira različite uzroke, manifestacije, efekte i različite institucionalne reakcije. Kada se nasilje u porodici objašnjava konceptima moći, zloupotrebe i kontrole (resursa, prava, poverenja, zavisnosti), kao posledica disbalansa moći, nasilje prema ženama u partnerskim relacijama, iako predstavlja odnos „formalno jednakih“, dešava se u kontekstu ukupne diskriminacije žena, nejednakih mogućnosti, nedostupnosti ličnih, društvenih, političkih, ekonomskih i drugih resursa, kao i stereotipa vezanih za rodne uloge i marginalizovanje ove vrste nasilja (Lukić, 2003). S druge strane, nasilje prema deci i prema starim osobama bazira se, pre svega, na njihovoj objektivnoj zavisnosti, zloupotrebi poverenja u kontekstu potreba i zaštite i odsustvu realne mogućnosti njihovog uticaja na ishode.

Koncepti kojima se određuje ko su (sve) članovi porodice i šta se (sve) smatra nasiljem u porodičnom kontekstu najdirektnije utiču na državnu intervenciju, koja je inače opterećena pitanjem „privatnosti“

porodičnih i partnerskih odnosa i visokom tolerancijom na forme nasilja u ovom kontekstu, te one, i pored postojećih zakonskih rešenja, ostaju marginalizovane i minimalizovane. Međutim, činjenica da se radi o masovnoj pojavi i kriminalom ponašanju, sa značajnim posledicama po individuu, porodicu, ali i po celokupno društvo, upućuje na društvenu opasnost nasilja u porodičnom kontekstu i nasilja prema ženama i zahteva sistematsku državnu reakciju.

Dosadašnja istraživanja potvrđuju saglasnost oko nekoliko činjenica: žena može biti izložena nasilju u porodici tokom celog svog života; nasilje u porodici uključuje širok spektar ugrožavajućih ponašanja jednog ili više članova porodice; posledice izloženosti nasilju su brojne i bitno utiču na mentalno i fizičko zdravlje; nasilje se objašnjava interaktivnim delovanjem većeg broja faktora; postoji jasna povezanost između prisustva nasilja u porodici i količine nasilja u društvu, uključujući tu i nasilje prikazano u medijima; postoji međugeneracijski prenos nasilja; nasilje predstavlja kršenje temeljnih ljudskih prava (Ajduković, 2000c: 12-13). Sagledano u konceptu *ljudskih prava*, život, telesni integritet i ljudsko dostojanstvo su osnovni principi ljudskih prava, i svaki pojedinac, bez obzira na kontekst ili odnos, ima apsolutno podjednaka prava na zaštitu svojih prava, a država ima odgovornost da realizuje ta prava.

KARAKTERISTIKE NASILJA PREMA ŽENAMA U INTIMNOM PARTNERSKOM ODNOSU

Partnerska relacija¹³, bračna i vanbračna, predstavlja jedan od najsloženijih i najintimnijih ljudskih odnosa, koji zahteva prilagođavanje, stalnu interakciju i promene kroz razvojne procese i krize, razmenu pozitivnih, ali i negativnih emocija i destrukcija (Jojić-Milenković, 1997). „Nažalost, praksa svakodnevnog rada sa klijentima uverava nas da je nasilje u braku i u porodici mnogo češće nego što mislimo, po posledicama mnogo nepovoljnije nego što pretpostavljamo, i mnogo manje sankcionisano nego što bi zdrav razum i stručni argumenti

13. Ovaj tekst odnosi se samo na *heteroseksualne* partnerske relacije, iako je fenomen nasilja u istopolnim partnerskim relacijama takođe prisutan i istraživao.

nalagali“ (Whitaker and Kate, 1981:133, prema Polovina, 1997:140). O nasilju u intimnoj partnerskoj relaciji teško se govori zbog brojnih manevara zaštite, poricanja i izbegavanja, zbog lične (zavera ćutanja, stid), društvene (tradicionalna verovanja i „dozvole“ za agresivnost muškaraca) i službene (nedorečene nadležnosti unutar službi i međusobna nepovezanost institucionalnog sistema) odbojnosti da se prizna o kakvom ponašanju je reč. Ali, ovaj se problem ne sme otpisati i za njega se moraju tražiti suštinska operativna rešenja (Polovina, 1997:140). U literaturi postoji dosta konfuzije u odnosu na ključnu karakteristiku nasilja u intimnom partnerskom odnosu, njegovu rodnu dimenziju, te ću nju, u odnosu na druge karakteristike fenomena, ovde detaljnije razmotriti.

Univerzalnost. Globalni karakter nasilja prema ženama odražava se kroz njegovo prisustvo u svim vremenima i prostorima, u svim kulturama i društvenim sistemima, što potvrđuje sistemski i sistematski karakter ovog vida nasilja. Sličnost fenomena ukazuje na njegovo jednako značenje, odnosno da je to nasilje prema ženama kao grupi, a ne prema pojedinim ženama zbog njihovih individualnih karakteristika. Ovo ga čini bliskim sa svim hijerarhijskim sistemima dominacije (seksizam, rasizam, klasizam, homofobija i slično), ali se te veze često ne prepoznaju ni u konceptima ni u praksi. Univerzalnost pojave ne znači zanemarivanje konteksta, kulturoloških i istorijskih razlika i osobenosti, kao ni lokalnih događaja koji utiču na promene u ispoljavanjima i reakcijama (individualnim i društvenim) na nasilje prema ženama (Yick, 2001; Piispa, 2002; Hester, 2004; Lybecker Jensen and Nielsen, 2005). Istovremeno, globalizacija, međunarodne preokupacije i transnacionalne veze utiču ne samo na sagledavanje fenomena nasilja prema ženama, već i na pojavu i/ili širenje specifičnih formi nasilja¹⁴, ali i na usmeravanje politike i akcija u ovoj oblasti (Hester, 2004).

Rodni karakter nasilja u intimnom partnerskom odnosu. Iako postoje tendencije da se žene u partnerskoj relaciji prikažu jednako fizički agresivane kao i muškarci (Archer, 2000, 2002), da iniciraju nasilje, svete se i da koriste smrtonosnu silu gotovo isto kao i muškarci

14. ... nasilje i eksploatacija žena koja proističe iz globalizacije trgovine i iz tretiranja ljudi i seksa kao robe, koja utiče na povećanje trgovine ženama, seksualne eksploatacije (prostitucija, seks-turizam) i radne eksploatacije („kućno roblje“);

(Sewel and Sewel, 1996, prema Dasgupta, 1999), brojna istraživanja prevalencije i konsekvenci potvrđuju da je nasilje muškaraca prema ženama ozbiljnije, da ga čine teža i učestalija dela, većeg raspona manifestacija i sa težim posledicama. Zbog toga je neopravdano govoriti o postojanju *rodne simetrije* i ovu vrstu nasilja predstavljati *rodno neutralnim* pojmovima. Autorke feminističke orijentacije ukazuju da, ne samo da su žene najčešće žrtve nasilja u porodici, već je ono i usmereno na njih *zato što su žene*. U tom smislu, one ne tumače nasilje koje čine muškarci kao deficit sposobnosti nošenja sa problemima, nedostatak veština rešavanja konflikata, nedostatak komunikacijskih veština ili nisku samokontrolu. Ono nije, u najvećem broju slučajeva, ni rezultat bolesti i psihičkog poremećaja, već socijalno prilagođeno ponašanje koje dovodi do željenih efekata, a time i svesno izabrano ponašanje (Adams, 1988, prema Lukić, 2003; Pence, 1996). Kao što navodi Elen Pens, nasilje muškaraca prema ženama nije posledica nemogućnosti kontrole besa, jer se kontrola pokazuje u drugim frustrirajućim i konfliktnim situacijama, a posebno u odnosu prema nadređenima na radnom mestu ili u kontaktima sa policijom i pravosudnim organima. Bes je posledica nemogućnosti uspostavljanja zadovoljavajuće kontrole žene, te se intervencijama mora odučiti ponašanje duboko ukrenjeno u stavovima muškaraca i podržano vrednostima kulture i patrijarhalnog modela društvenih odnosa (Pence and Paymar, 1993).

Istraživanja agresije i nasilja još su nedovoljna i deskriptivna, retko dubinska. Ipak, ukazuju na razlike (u ekspresiji i posledici, ali i u motivaciji i nameri) između „muške“ i „ženske“ agresije i nasilja. „Instrumentalni tip“ agresije i nasilja češće se vezuje za ponašanje muškaraca i služi instrumentalnoj interpersonalnoj svrsi (demonstraciji kontrole nad drugima, na kojoj se zasnivaju moć i samopoštovanje). „Ekspresivni tip“ agresije (zasnovan na verovanju da je agresija socijalno i lično disfunkcionalna i na zainteresovanosti za unutrašnju dinamiku i ekspresiju besa, pre nego na međuljudsku dominaciju) češće je prisutan kod žena (Kambel i Manser, 1998)¹⁵.

-
15. Autori naglašavaju da ne postoji obavezna veza između muškosti i „instrumentalizma“, odnosno da subkultura, klasa, starost, društvene uloge i drugi socijalni faktori postaju posrednici u orijentaciji agresije.

Rodna dimenzija nasilja može izgledati sasvim različito u zavisnosti od toga da li istraživanja i izveštaji uključuju ili isključuju određene akte (npr. seksualno nasilje, proganjanje i sl.). Dosledno se potvrđuje razlika u odnosu na prirodu nasilnih incidenata između muškaraca i žena: intenzitet i žestina nasilja koje čine muškarci su veći i oni mnogo češće koriste forme koje izazivaju strah i kontrolu žrtve, što predstavlja „kritičnu komponentu“ partnerskog nasilja. Žene znatno češće izveštavaju o prisustvu seksualnog i fizičkog nasilja, kao i proganjanja, o strahu od i o prisustvu povreda, gubitku posla, većoj upotrebi medikamenata, o problemima mentalnog zdravlja i o češćoj upotrebi pravosudnog sistema (Tjaden and Thoennes, 2000). Ponavljanje nasilja, odnosno učestalost incidenata, znatno je veće kada nasilje čine muškarci¹⁶ (Hester, 2009). Uočava se i razlika u situacijama kada su oba partnera registrovana kao nasilni, u odnosu na nasilje jednog partnera¹⁷ (Hester, 2009). Ističe se da muško nasilje nije samo zločin protiv tela žene već i protiv njene slobode, nezavisnosti i autonomije (Stark, 2004). Takođe, dosledno se konstatuju različiti uticaji nasilja u odnosu na pol i ozbiljnost posledica: žene su više zaplašene, više su kontrolisane i lakše ih je kontrolisati zbog straha, a povrede su češće i ozbiljnije, uključujući tu i smrtne ishode, veće je prisustvo patnje, traumatskog iskustva i gubitka slobode. Zanimljive su i razlike u analizama hapšenja, optuženja i osuđenja muškaraca i žena kao izvršilaca nasilja. Iako je primetno to da broj žena koje su prijavljene ili hapšene zbog nasilja lagano raste, podaci potvrđuju da je znatno veći broj muških učinilaca hapšen, ali i da je ovaj odnos u korelaciji sa učestalošću i žestinom nasilja koje čine, kao i sa češćom opštom kriminalnom istorijom muškaraca¹⁸. Muškarci

-
16. Muškarci učine ukupno 83% registrovanih incidenata nasilja (u proseku od 1 do 52 incidenta). Dve trećine žena (62%) učini samo jedan incident, a i kada ga ponavlja, to je najviše do osam puta (Hester, 2009).
 17. Ovi slučajevi uključuju veći broj incidenata nasilja, niskog intenziteta, ali ekstremno uznemravajućih, koje su najčešće učinili muški partneri. Polovina incidenata dešava se u periodu po razdvajanju partnera (u vezi sa pitanjima razvoda i kontakta sa decom). Drugi tip nasilja oba partnera registruje se kada postoji zavisnost/alkoholisanost, koja nekada čini nejasnim ko je žrtva, a ko nasilnik, odnosno kako se policija opredeljuje u vezi sa tim.
 18. Interesantno je to da su žene imale tri puta veću verovatnoću da budu uhapšene za nasilje nego muškarci, odnosno muškarac je hapšen (u proseku) na svaki deseti incident (11% ukupnih incidenata), a žene na svaki treći učinjeni incident (32% incidenata) (Hester, 2009).

su češće bili optuženi ili upozoreni za nasilje, ali su optuženja retko rezultirala osudom¹⁹. Žrtve, i muškarac i žena, pokazuju tendenciju da odbiju da daju izjavu ili povlače svedočenje, ali iz različitih razloga²⁰ (Hester, 2009).

Postoje i velike razlike između muškaraca i žena u razumevanju i stavu prema nasilju u partnerskom odnosu: muškarci negiraju nasilje, opisuju ga kao „običan“, nedramatičan događaj, umanjujući svoju moć i uticaj, odnosno normalizujući nasilje. Oni koriste kompleksne jezičke konstrukcije, u kombinaciji više različitih definicija, ali ga vide odvojeno od „ostatka života“, opisujući ga uglavnom kao specifičan događaj (u određeno vreme, na određenom mestu), kao incident, a ne kao proces koji preplavljuje ženin svakodnevni život i koji je onemogućava da izađe iz sistema zloupotreba (Hearn, 1998). Istraživanja i evidencije takođe potvrđuju da muškarci ređe prijavljuju pretrpljeno nasilje iz brojnih razloga (jer ono neće biti ozbiljno shvaćeno, jer se ne radi o teškim oblicima nasilja; Hester, 2009). Primećeno je i to da iskazi muškaraca mogu delovati upečatljivije i dobijati veću pažnju, upravo zbog brojnih stereotipa vezanih za rodne uloge (Ajduković, 2000a: 58).

Autori/ke naglašavaju da muškarcima kao učiniocima nasilja pomaže čitav niz multiplih veza između muškaraca, poimanja maskuliniteta i nasilja²¹ (Hearn, 2007). Društvene definicije maskuliniteta imaju velikog uticaja na mušku sklonost ka nasilju. Tvrdi se da je u društvu u kojem je muškarcima dozvoljeno da prepoznaju strah nivo nasilja manji, a da je u društvima gde se muškarci „razmeću hrabrošću“, gde su potiskivanje i poricanje straha definisane karakteristike muškosti i gde su muškost

-
19. I ovde je zanimljiva priroda *rodne* razlike: tek je svaki treći muškarac koji je zbog nasilja bio hapešen i optužen bio i osuđen, dok je svaka optužena žena bila osuđena za nasilje (Hester, 2009).
 20. Muškarci ne žele da svedoče ako su žene koristile nasilje u samoodbrani, a žene ako su partneri vrlo preteći ili kontrolišući. Takođe, ne žele da svedoče ni kada su oboje konzumirali alkohol.
 21. Muškarci su članovi socijalnih grupa (asocijacija) koje imaju moć; mogu se posmatrati kao „eksperti“ za nasilje (prema ženama, deci, jedni prema drugima, prema životinjama ili sebi); iako nasilje nije uvek prihvatljivo, ono može biti prihvaćeno kao način da se postane ili bude muškarac (bezbroj primera u sportu, seksualnosti...); muškarci dominiraju u institucijama specijalizovanim za nasilje (uključujući vojsku, policiju, krivično pravo); nasilje se može razumeti kao centar patrijarhata i patrijarhalnih odnosa; nasilje i muškost imaju zajedničke implikacije u mas-medijima, na filmu, u imaginaciji, simbolima, fantaziji...

i ženskost visoko diferencirane, veća verovatnoća da će biti nasilja (Howell and Willis, 1989, prema Hearn, 2009). Društvo legitimizuje nasilje muškaraca prema ženama na više načina: (a) istorijski, nasilje je korišćeno za rešavanje konflikata (na svim nivoima) i postalo je „testirani“ način za doseganje cilja; (b) individualno angažovanje u konfliktu ne mora da podrazumeva istu moć u pregovaranju²²; (c) institucionalne intervencije su dizajnirane da podrže individue sa manje moći, ali aktuelno, one mogu da povećaju ranjivost žrtava²³ (Dasgupta, 1999). Kako se muško nasilje prepoznaje i kao jedan od najmasovnijih društvenih globalnih problema, koji ima različite forme i različite žrtve, naglašava se nužnost društvene problematizacije koncepta muškosti i uloge muškaraca da bi došlo do promena, unapređenja rodnih relacija i redukcije nejednakosti (Hearn, 2007; 2009). Takođe, rezultati postojećih istraživanja ukazuju na to da nasilje nije biološki determinisano (da se muškarci ne mogu sagledavati kao „po prirodi“ nasilni), već da je „proizvedeno“ u zajednici, što nagašava važnost osetljivosti na kulturalne razlike i važnost multidisciplinarnog pristupa (Greig, 2001; Hearn, 2007; 2009)²⁴. Dugogodišnje iskustvo rada sa nasilnim muškarcima potvrdilo je da su oni koji su preuzeli odgovornost prekinuli nasilno ponašanje, dok su oni koji okrivljuju druge imali samo ograničene promene (Tonkin, 2001; Hearn, 2009).

Istovremeno, *nasilje žena* prema partnerima počinje da bude važna istraživačka tema i otvara veliki broj pitanja koja se još ne razumeju na najbolji način. Studije naglašavaju važnost sagledavanja *konteksta* –

-
22. Rodne uloge, percepcija autoriteta, lična autonomija, pripisani statusi, socijalne privilegije i socijalna podrška determinišu (ne)jednakost moći. Razlika u moćima je i institucionalno podržana.
 23. Na primer, sve studije pokazuju da kada žena odluči da napusti partnera koji je nasilan, ona postaje osetljivija na napad, a kada muškarac napusti svoju nasilnu partnerku, nasilje obično prestaje. Ili, kada se žena razvede, njeni prihodi postaju manji, dok se prihodi njenog partnera uvećavaju. Ipak, procedure, a često i usluge, jednake su za sve.
 24. Diskurs „maskulnosti“ ima brojne važne implikacije i traži multikulturalna i multidisciplinarna istraživanja komplikovanih relacija između muškaraca, moći, hijerarhije, socijalnih struktura, opresije, otpornosti, „dobiti“ od nasilja i „cene maskulnosti“. Naglašava se važnost uspostavljanja veza između nasilja i drugih fenomena (npr. rodne prakse – kako rod i seksualost utiču na vezu individualnih, porodičnih i društvenih struktura i kultura) ili različitih i brojnih formi socijalne isključenosti.

muško i žensko nasilje razlikuju se po tome šta je bilo ranije, tokom i posle nasilja. To potvrđuje da žene čine nasilje u kontekstu nasilja koje trpe, kao i da muškarci lakše uspostavljaju taktike primoravajuće kontrole, jer im u tome pomažu kulturno uspostavljene norme. Žena koja zlostavlja partnera može da pokuša da mu ograniči kretanje ili finansijsku nezavisnost, ali to ne uspeva u istoj meri kao zlostavljajući muškarac (Barnett, 1997, prema Dasgupta, 1999; Fugate, et. al, 2005). Žene koriste oružje najčešće u kontekstu zaštite, jer prepoznaju svoje partnere kao fizički jače i žele da uspostave „balans u moćima“, da se efikasno zaštite ili da spreče eskalaciju nasilja prema sebi. (Dasgupta, 1999; Hester, 2009). Pokazatelji prisustva emotivnog zlostavljanja, i onda kada se nisu razlikovali po učestalosti, bili su različiti po tipičnim formama (Swan and Snow, 2002). Iako i žene mogu fizički napasti svog partnera, one imaju manju šansu da ga sistematski teroriju, ne uspevaju da ga zastraše gestovima i izgledom koji signalizuje pretnju, fizičko ili seksualno zlostavljanje i retko mogu da proizvedu strah kod njega²⁵, jer nemaju istu podršku patrijarhalnih stereotipa. Tradicionalne norme podržavaju muškarce u uverenju da je njihov dom „njihova tvrđava“ i da oni postavljaju pravila. U terminima motivacije, namere, rezultata i posledica, žene koriste nasilje kao „izlazni instrument“. Motivacija žena je više vođena zaustavljanjem aktuelnog nasilja, uzvraćanjem ili osvetom, traženjem poštovanja, pridobijanjem pažnje ili odgovornog ponašanja, ili samo izražavanjem besa i frustracije u vezi sa situacijom koju kontroliše muškarac. Konsekvence upućuju na dramatične razlike u povredama žena, a nema podataka o muškarcima koji su imali traumu od nasilja koje su trpeli od svojih partnerki²⁶ (Dasgupta, 1999; Stark, 2004).

Kao što svako nasilje muškarca prema ženi ne mora biti sistematski sklop aktivnosti koji provocira sistematski strah i pokoravanje (koje označava engleska reč *battering*), tako bi bilo neopravdano žene prikazivati kao nenasilne „po prirodi“ i nesposobne za maltretiranje drugih. Jasno je da žene imaju taj potencijal i da mogu činiti nasilje, i u okviru zajednice i u porodičnom kontekstu, ali, kao što navodi

-
25. ... samo kada žene koriste oružje (pištolj, nož ili delove nameštaja), muškaci postaju privremeno uplašeni.
 26. ... na primer, pokušali da izvrše samoubistvo, razvili problem zavisnosti ili postali psihotični ili depresivni zbog nasilja koje čine njihove partnerke;

Dasgupta, pitanje nije da li žene imaju kapacitet da budu nasilne, već da li žensko nasilje ispoljeno u heteroseksualnoj partnerskoj relaciji može biti nazvano „prebijanje“ ili dugotrajno, ponavljano, grubo maltretiranje, koje uključuje kontrolu, prinudu i pretnju i koje dovodi do sistematskog straha i pokoravanja (Dasgupta, 1999).

Pokušavajući da premosti razliku koja nastaje u istraživačkim nalazima o nasilju u intimnim partnerskim odnosima, Džonson hipotezira o postojanju dva tipa ovog nasilja: „uzajamno nasilje para“ i „patrijarhalni terorizam“ (Johnson, 1995). Ovaj koncept kasnije proširuje na četiri kvalitativno različita tipa nasilja u partnerskim relacijama: (a) „terorisanje intimne partnerke“ (*intimate terrorism*), najozbiljniji tip nasilja koji karakteriše žestoko, učestalo nasilje koje ima tendenciju da vremenom eskalira, koje je praćeno povredama i čiji su učinci gotovo isključivo muškarci; (b) „međusobno nasilje partnera“ (*common couple violence*), najučestalije nasilje, prisutno u svakodnevnom životu i motivisano potrebom da se kontroliše specifična situacija, ali ne i opštom potrebom da se kontroliše relacija. Ono je pretežno bazirano na konfliktu, ne mora da eskalira i retko proizvodi povrede, a izgleda da postoji jednaka inicijativa muškaraca i žena; (c) „nasilje (u znak) otpora“ (*violent resistance*), koje se odnosi na fizičko nasilje koje nije kontrolišuće i gotovo uvek ga čine žene kao odgovor na nasilje koje čine njihovi nasilni i kontrolišući partneri (kao „samoodbrana“ ili „vraćanje napada“); (d) „uzajamna nasilna kontrola“ (*mutual violent control*), u kojoj su oba partnera i nasilna i kontrolišuća (Johnson, 2000). Empirijske verifikacije Džonsonove teze izgleda da potvrđuju da se nasilje u partnerskom odnosu dešava u „dve dimenzije“ – *dimenziji konflikta* (sukoba) i *dimenziji prisile*, kao i da je nasilje koje se dešava u kontekstu prisile mnogo štetnije za ženin život, zdravlje i opštu dobrobit i da izaziva intenzivnije strateške odgovore (reakcije), koji mogu dalje povećati njenu izloženost nasilju (Cook and Goodman, 2006).

Analiza nasilja koje su učinile žene pokazala je da su sve bile žrtve nasilja svojih partnera, izdvajajući tri tipa „ženskog nasilja“: (a) „tip žrtve“ (*victim type*) (34%), gde su muškarci bili mnogo ozbiljnije nasilni i koristili su kontrolišuća ponašanja; (b) „tip agresorke“ (*aggressor type*) (12%), gde su žene izvestile o učestalijem i ozbiljnijem nasilju

prema partnerima; i (c) „kombinovani tip“ (*mixed type*) (50%), kada jedan partner koristi više nasilja, a drugi više kontrolišućeg ponašanja. U trećem tipu nasilja, i kada su žene jednako ili više nasilne prema partneru, oni češće kontrolišu njihovo ponašanje (33 napram 17%). Istovremeno, u relacijama gde žene koriste više kontrole, a njihovi partneri jednako ili više nasilja, nasilje koje su učinili i žena i muškarac je najnižeg nivoa. Rezultati navode na zaključak da i kada postoje sličnosti u apsolutnim vrednostima nasilja koje čine muškarci i žene, važnu razliku čini prisustvo prisilne kontrole u muškom nasilju, činjenica da je gotovo svo nasilje žena počinjeno u kontekstu nasilja koje čine njihovi partneri i da one iskuse znatno ozbiljnije forme nasilja (Swan and Snow, 2002).

Razlika između partnerskog konflikta i nasilja. Problemi u partnerskim odnosima mogu biti brojni i mogu imati različite uzroke/povode²⁷. Dinamika odnosa u situaciji partnerskog sukoba²⁸ uključuje nekoliko faza. Počinje postojanjem različitih očekivanja, uočavanjem razlika i „borbom“ za ostvarenje svog „ideala“, zbog čega će se oba partnera osećati kritikovanim, a tipične reakcije će biti „napad“²⁹ ili „povlačenje“³⁰ (Van Lawick i Groen, 1998, prema Van Oosten i Van der Vlugt, 2004). Međutim, ono što sukob razlikuje od nasilja je reciprocitet uloga i odgovornosti (doživljaj oba partnera da su odgovorni za odnos), nasuprot disbalansu moći i odgovornosti u nasilnom odnosu. Nesigurnost, strah, nemogućnost (slobodnog) izbora i zabrinutost

-
27. Neki od najčešćih su razlike u očekivanjima partnera u odnosu na sve bitne teme partnerstva, razlike u komunikacijskim stilovima, promene (razvojne i slučajne) u životu porodice, krizni događaji, nestanak prvobitne privlačnosti, nezadovoljstvo raspodelom moći, promene u raspodeli uloga i zadataka, problemi odgajanja dece, ekonomski problemi i sl.
 28. Sukob se obično definiše kao kolizija ili neslaganje, kontradiktornost, nesaglasnost, opozicija ili „sudar“ različitih mišljenja ili ponašanja. Sukob može biti dobar, odnosno može motivisati da se stvari promisle na drugi način, prilika za rast i razvoj. Ali, ako jedna osoba (intenzivno) nastoji da „pobedi“, pre nego da razreši različitosti kroz dijalog i kompromis, konflikt može preći od uzajamnog neslaganja u zlostavljanje ili nasilje.
 29. „Napad“ ovde nema značenje i formu zlostavljanja ili nasilja. On može da označava optuživanje, kritikovanje, prebacivanje, povremenu verbalnu agresiju ili agresivne radnje, npr. lupanje vratima, bez fizičkog nasilja ili povređivanja.
 30. „Povlačenje“ označava ćutanje, prestanak razgovora, privremeno napuštanje stana ili slične radnje.

za vlastitu dobrobit i život, ili zabrinutost za decu, jesu dominantni doživljaji žrtve nasilja, koji nisu svojstveni odnosima u kojima postoji partnerski sukob. Nasilje koje se dešava u kontekstu sukoba je češće prisutno u partnerskim relacijama, ali je nasilje u kontekstu prisile mnogo štetnije za ženu³¹. Iako i sukobi mogu imati oštećujuće dejstvo, prisiljavanje se pokazuje konzistentno u relaciji sa simptomima depresije i posttraumatskog stresnog poremećaja, kao i sa upotrebom različitih „strateških odgovora“ (Tjaden, 2006). Previđanje ove razlike ili pokušaj da se nasilje izjednači sa sukobom visoko su rizični, jer ignorišu pitanje bezbednosti žrtve, usmeravaju na pogrešan tip formalne reakcija (npr. savetovanje i terapiju), te mogu rezultirati teškim posledicama.

Učestalost i rasprostranjenost nasilja. Nasilje prema ženama je najučestaliji, široko rasprostranjen vid nasilja u porodici. U Studiji Ujedinjenih nacija (2006), na osnovu istraživanja o obimu i prevalenciji oblika intimnog partnerskog nasilja u 71 zemlji sveta, ono je registrovano kod 13–61% žena, najčešće između 23 i 49%. Prema podacima istraživanja iz 10 zemalja (dobijenih na osnovu iste istraživačke metodologije), fizičko zlostavljanje koje su učinili partneri doživelo je 13–61% žena u periodu između 15 i 49 godina života, a seksualno 6–59% žena (Garcia-Moreno, et. al, 2005). Kada nasilje prema ženama dovede do smrtnog ishoda, učinioci nasilja u 40–70% slučajeva su njihovi intimni partneri. Psihičko i emotivno nasilje privlačilo je mnogo manje istraživačke pažnje, ali Studija Svetske zdravstvene organizacije navodi prevalenciju 20–75%. Istovremeno, naglašava se da različita metodologija prikupljanja i beleženja podataka³² o incidentima daje vrlo različite pokazatelje godišnje stope nasilja, ali nedvosmisleno iskorenjuje dobro poznati mit o nasilniku

-
31. Prisila je pre nego sukob u stanju da redukuje mobilnost, rezultira višim nivoom nepredvidivih nasilnih epizoda i oštećuje ženin osećaj za kontrolu vlastitog života, što sve predstavlja faktore kritične za njenu dobrobit.
 32. Ne postoji jedan, najbolji način prikupljanja podataka o rasprostranjenosti i incidentima nasilja (najčešći izvori su: baze podataka u krivičnom sistemu ili u službama Hitne pomoći i u bolnicama, nacionalna istraživanja koja uključuju samoizveštavanje žena, ili statistike ubistava, silovanja i sl.). Kao ključne teškoće navode se: postojanje „tabua“, različita tumačenja u kriminalnoj prirodi ponašanja i dela i relativno niske stope teškog i fatalnog nasilja prema ženama u odnosu na mnogo veću učestalost i rasprostranjenost lakih telesnih povreda ili nasilja koje ne ostavlja (trenutno) vidljive posledice.

kao „strancu koji vreba iza žbuna“. To potvrđuje da će žene najčešće biti povređivane, silovane ili ubijene od strane muškaraca koje znaju i koje često vole. Grupe žena koje su posebno osetljive na nasilje u intimnim partnerskim vezama su mlade žene, one koje žive u uslovima ekonomske ugroženosti i žene tokom perioda odvajanja od nasilnog partnera (Bachman, 2000; Gelles, 2000; Smith, et. al, 2002). Naglašava se značaj formiranja metodološkog vodiča koji bi omogućio, ne samo proširivanje istraživanja o muškom nasilju prema ženama i njihova međusobna poređenja, već i prikupljanje nacionalno specifičnih informacija (Nevala, 2005).

Pregledni podaci za Evropu naglašavaju značaj varijacija u metodologiji, ali upućuju na to da je najmanje između 20 i 25% žena tokom života bar jednom iskusi fizičko nasilje od strane partnera, a njih više od 10% seksualno nasilje koje je uključivalo upotrebu sile (Hagemann-White, 2006; Martinez and Schröttle, 2006). O psihičkom nasilju, kao posebnoj kategoriji, govori se u nekoliko studija, a stope se kreću od 19 do 42% (Martinez and Schröttle, 2006). Ako bi se uzele u obzir sve forme nasilja (uključujući i proganjanje), više od 45% žena u Evropi imalo je u svom životu iskustvo nasilja (Hagemann-White, 2006). Istraživači objašnjavaju postojanje različitih stopa u prevenciji nasilja u evropskim zemljama uticajem tri široka društvena faktora: (a) slabi ekonomski uslovi života, (b) tradicionalni stavovi prema ženama i deci i (c) opšta tolerancija na nasilničko ponašanje u društvu, naglašavajući da se ovi faktori „prelamaju“ sa različitim načinima ličnog prevladavanja (Kury, et. al, 2004).

Istraživanja u regionu takođe potvrđuju rasprostranjenost fenomena. Na primer, u istraživanju koje je sprovedeno u Makedoniji (na uzorku od 850 žena), 61,5% žena izjavilo je da su bile žrtve nekog od oblika psihičkog nasilja, dok je njih 24% bilo žrtva nekog od oblika fizičkog nasilja (ESE, 2000:24-26). Podaci za Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku potvrđuju slične rezultate, mada ih nije moguće direktno porediti zbog razlika u metodologiji (Medica, Zenica, 1999; Kovačević i Mežnarić, 2000).

Iako malobrojna i uglavnom od ženskih organizacija i grupa sprovedena, istraživanja nasilja prema ženama u porodičnom kontekstu

u Srbiji takođe potvrđuju osnovne karakteristike fenomena. Ispitivanje koje je sproveo Viktimološko društvo Srbije 2001. godine, na uzorku od 700 žena³³, pokazalo je da je skoro svaka druga žena (46,1%) doživela neki oblik psihičkog nasilja, a da je svaka treća žena doživela fizički napad od nekog člana porodice (30,6%). Najviše fizičkog nasilja prema ženi u porodici učini njen suprug ili partner (45,5%). On je i najčešći učinilac svih drugih oblika registrovanog nasilja: 63,5% registrovanog psihičkog nasilja, 72,8% pretnji, 74,8% fizičkog nasilja, 75% nasilja uz upotrebu oružja i 88,5% seksualnog nasilja (Vidaković, 2002). U istraživanju Autonomnog ženskog centra³⁴, fizičko nasilje prijavilo je 22,8%, a seksualno nasilje 6,3% žena, s tim što se u 5,4% slučajeva ova dva oblika javljaju zajedno (Otašević, 2005).

Evidencije o prijavljenim slučajevima nasilja u porodici, iako sadrže brojne nedostatke, potvrđuju rodni karakter i rasprostranjenost fenomena. Na primer, policijska statistika u Velikoj Britaniji potvrđuje „tipični sklop“ učinioca i žrtve – u 92% slučajeva nasilje učini muškarac, a njegove žrtve su 91% žene. Muškarci učine i znatno veći broj ponovljenih incidenata nasilja nego žene (tačnije 83% svih registrovanih incidenata) (Walby, 2007; Hester, 2009). Slično, evidencija Ministarstva unutrašnjih poslova u Srbiji potvrđuje da su žrtve krivičnog dela nasilje u porodici daleko češće osobe ženskog pola (80,8%), a izvršioci osobe muškog pola (96,9%)³⁵. Evidencija beogradskih odeljenja Gradskog centra za socijalni rad potvrđuje da su osobe ženskog pola u 73,5–83,5% slučajeva žrtve, a osobe muškog pola u 82,6–88,3% učinioci nasilja, od čega partneri (39,8%) i bivši partneri (13,3%). Istovremeno, kada se pol žrtve nasilja dovede u vezu sa godinama života, dok je 81,3% žena-žrtava starije od 18 godina, manje od trećine muškaraca-žrtava (28,7%) ima više od 18 godina (Ignjatović, 2004; 2007c). Evidencija pravosnažno okončanih prekršajnih predmeta sa elementima nasilja (koja čini 11,6% svih predmeta za kršenje javnog reda i mira) potvrđuje da su najčešće

33. Uzorak je obuhvatio žene koje su bile starije od 18 godina sa teritorije opština: Beograd, Subotica, Novi Sad, Užice, Zaječar, Niš i Vrnjačka Banja (iz gradske sredine – 74,4% i iz seoske sredine – 25,6%).

34. ... po metodologiji SZO, a u okviru komparativne Studije o zdravstvenim posledicama partnerskog nasilja; na uzorku od 1194 žena između 15 i 49 godina iz Beograda (koje su ikada bile u partnerskim odnosima);

35. *Polazni okvir nacionalne strategije protiv nasilja*, 2005:5;

izvršioi nasilja muškarci (89,2%), a u odnosu na srodstvo prema žrtvi, u 33,3% slučajeva suprug i u 8% slučajeva bivši suprug, dok je supruga učinilac nasilja u 4,1% i bivša supruga u 1,2% slučajeva (Brkić, 2006:30-31). Istovremeno, ukazuje se na značaj potrebe ispitivanja uzroka neprijavlivanja nasilja ili odustajanja od sudskih postupaka, kao i iskustva žrtava u postupcima i procesima pred državnim organima kako bi se umanjili efekti lošeg institucionalnog postupanja i zaštite, što bi direktno uticalo na veći broj prijavljenih slučajeva (Lukić i Jovanović, 2001; Čopić, 2002).

Trajanje nasilja. Sva znanja potvrđuju da se ne radi o izolovanom incidentu (kao posledici nekih specifičnih okolnosti) i prolaznom problemu. Naime, nasilje je prisutno dugi niz godina pre nego što se prijavi i razreši, što je važno imati na umu prilikom intervencija, naročito kod izbora mera kojima će se ono zaustaviti i koje će sprečiti buduće akte. I naše evidencije potvrđuju dugo trajanje nasilja u porodici pre nego što ga žrtva prijavi institucijama sistema. Pre nego što je nasilje identifikovano u Centru za socijalni rad, u 68,7% slučajeva ono je trajalo između godinu i pet godina, a u 18,3% slučajeva između šest i deset godina (Ignjatović, 2004; 2007c).

Postoje brojna nerazumevanja profesionalaca u odnosu na pitanje zašto žene ostaju (tako dugo) u nasilnim relacijama i zašto se po prijavljivanju i pokretanju sudskih postupaka predomisle, menjaju iskaze i ne žele da svedoče. Istraživanja i iskustvo iz rada sa ženama pokazuju da se razlozi koje one navode u osnovi uklapaju u specifične karakteristike partnerskog odnosa i mehanizme nasilja, ali i u uobičajene predrasude koje pojedinci i društvo imaju prema polnim ulogama i prema nasilju prema ženama u porodičnom kontekstu. Ekonomski razlozi, roditeljstvo, stavovi šire porodice i rodbine, mehanizmi kontrole i izolacije koje koristi nasilnik, strah, „spasiteljski sindrom“, poricanje, ljubav, osećanje krivice, odgovornosti i dužnosti, sramota, poniženje, nisko samopoštovanje, prihvaćene polno/rodne uloge, religijska uverenja i običaji, nepoznavanje zakona i procedura, fizička i psihička iscrpljenost i nerazumevanje profesionalaca i službi jesu najčešći razlozi koje navode žene (Mamula i Ajduković, 2000: 86-87), kao i specifične strategije preživljavanja (izbegavanje, separacija,

identifikacija sa učiniocem) razvijene u okolnostima života u opasnosti (Van der Ent, et. al, 2005: 24-33). Kada su institucije u pitanju, navedeni razlozi nisu bez osnove, posebno kada profesionalci nisu obučeni da razumeju specifičnosti fenomena (kontekst, odnos, mehanizme i dinamiku nasilja), ako u službi ne postoje jasna politika i odgovarajuće i obavezujuće procedure. Za odgovarajuću instiucionalnu reakciju važno je da se sagledaju kontekst nasilja, aktuelni događaj i istorija (ukupna složenost, ozbiljnost i opasnost nasilja) kako bi se predvidele buduće reakcije nasilnika i kako bi se planirali adekvatni odgovori, odnosno zaustavilo i sprečilo nasilje.

Rodni stereotipi. Nasilje u porodici i partnersko nasilje praćeni su nizom uverenja, tipičnih stavova i pretpostavki o pojavi, zasnovanih na neposrednim ili posrednim, manje ili više pouzdanim činjenicama i pojednostavljenim objašnjenjima složenih fenomena (Srna i Tenjović, 2006:35)³⁶. Ispitivanje rodni stereotipa pokazuje se kao važno jer oni oblikuju lična, ali i profesionalna gledišta o ulogama muškaraca i žena, njihovim (poželjnim) odnosima i o pojavi nasilja. Analiza „mitova“ i kulturnih obrazaca koji oblikuju psihološki profil žene i muškarca na komplementaran način ukazuje na suptilan način opravdavanja muške dominacije i podržavanja ženskog trpljenja domincije i nasilja (Walker i Goldner, 1995, prema Bogdanović, 1997)³⁷. Kada se radi o pojavi nasilja, široko rasprostranjena mišljenja uglavnom sadrže pretpostavke o manjoj društvenoj opasnosti fenomena, o vezi nasilnog ponašanja sa specifičnim karakteristikama konteksta ili nasilnika, o odgovornosti žene i o stereotipnim shvatanjima o porodici i o roditeljstvu (Ajduković, 2000b: 33-42, Kelly, 2003: 60-2; Van der Ent, et. al, 2005: 37-45). Ona počivaju na pretpostavci da se „takve“ stvari događaju „drugima“, što smanjuje osećanje lične ranjivosti i strahovanja, ali i osećanje empatije sa drugima (Barrnet, et. al, 1997, prema Ajduković, 2000: 33). Socijalna

36. Ovaj tip pretpostavki često se naziva „mitovi“. „U psihološkim rečnicima mit se definiše kao pogrešna ali uporna ideja ili teorija koja je naširoko prihvaćena (Ingliš, H. B.; Ingliš, A. Č., 1972). Izraz se upotrebljava i u širokom i metaforičnom smislu bajke, fikcije, zablude, laži da bi označio neku rasprostranjenu psihološku teoriju, hipotezu ili ideju kao fantastičnu ili netačnu (Trebešanin, Ž, 2000)“.

37. Najčešći stereotip zapadne kulture je saosećanje sa muškarcem (ugroženim, ranjenim) i divljenje prema ženi koja se žrtvuje za njega i koju bi trebalo vrednovati kroz davanje, brigu, žrtvu i odnos (sa partnerom, decom, roditeljima).

disocijacija, kao univerzalna potreba ljudi da se katastrofe (posebno one koje učine ljudi), zlo i nasilje „ne vide, ne čuju i da se o njima ne govori“, doprinosi tome da ono „nestane iz sećanja“. Interesi učinioca nasilja idu u istom pravcu, čineći da se nasilje zaboravi (sakrije, umanju), da onemogućiti da žrtve govore ili da se razvije sumnja u verodostojnost njihovih doživljaja ili iskaza (Van der Ent, et. al, 2005: 33-35; Copps Hartley, 2001). „Mitovi“ oblikuju i stavove žena prema nasilju kojem su izložene, što rezultira njihovim različitim ponašanjima i izborima. Reagovanja žena variraju od negiranja problema i njegovog „preoblikovanja“, preko samooptuživanja i traženja opravdanja za nasilnika, samokontrole i kontrole drugih (najčešće dece), do traženja socijalne podrške (neformalne i formalne) i rešavanja problema (Pavleковиć, 2000:18-19). Među profesionalcima široko je rasprostranjena i težnja ka „očuvanju porodice“ i zaštiti „porodične privatnosti“, kao i pogrešno tumačenje „objekta zaštite“, po kojem porodica kao celina uživa veću zaštitu od pojedinačnih članova. Detaljna analiza sudskih procesa koja se fokusira na teme i strategije koje odbrana koristi na suđenjima za teška krivična dela nasilja prema ženama kako bi osporila navode tužilaštva ukazuje na to da se žene, koje čine većinu žrtava nasilja u porodici, često doživljavaju kao svedokinje sa manje kredibiliteta. Njima nedostaje kredibilitet na tri polja: (a) kolektivni kredibilitet³⁸, (b) kontekstualni kredibilitet³⁹ i (c) kredibilitet po važnosti⁴⁰. Oklevanje da se uhapsu ili gone nasilnici i klasifikacija nasilja u porodici kao manje ozbiljnog dela

38. ... što znači da one pripadaju grupi koju društvo generalno doživljava kao grupu kojoj se manje veruje;

39. ... koji se definiše kao kredibilitet koji zavisi od razumevanja konteksta tvrdnje i podrazumeva sposobnost da se neko stavi u poziciju druge osobe. Kada se incident nasilja u porodici izvadi iz konteksta nasilne veze, kao što je to često slučaj na suđenjima za krivična dela, porota ili sudije su u poziciji da procenjuju svedočenje žrtve u vakuumu. Ako imaju nedovoljna znanja o specifičnostima fenomena ili zablude o žrtvama nasilja, biće im teško da razumeju kontekst iskustva žrtve. Istraživanja takođe potvrđuju da tužilaštva retko koriste stručna svedočenja da bi objasnila na koji način nasilje utiče na interakcije i na koji način će žrtva koja je stavljena u poziciju nemoći (možda) reagovati drugačije od osoba koje su u ravnopravnoj vezi, i sasvim drugačije od osoba koje nisu ni u kakvoj vezi sa učiniocem nasilja koje su pretrpele.

40. ... kredibilitet po važnosti znači biti viđen kao neko ko je važan, kao neko koga treba shvatiti ozbiljno, odnosno shvatiti nečije povrede ozbiljno, ne devalvirati ih i ne trivializovati.

od drugih krivičnih dela sa istim nivoom povreda su neki od načina kako pravosudni sistem trivijalizuje i minimalizuje iskustva žrtava intimnog partnerskog nasilja (Copps Hartley, 2001). Svi ovi stavovi vode izostanku ili neosetljivim reakcijama predstavnika institucija, zbog čega je uspostavljanje jasne politike i profesionalnog stava, baziranog na znanjima, informacijama i standardima, preduslov odgovorne državne/institucionalne reakcije.

Ciklična dinamika nasilja. Za nasilje u partnerskoj relaciji karakteristična je određena pravilnost u nastajanju, trajanju i prestanku. „Ciklus zlostavljanja“ obuhvata nekoliko međusobno povezanih faza, a najčešće se opisuju tri (Walker, 1979). *Prva faza* karakteriše se rastom napetosti koje nastaje iz različitih razloga, javljanjem „manjih incidenata“, svesti žene da je napad/nasilje neizbežan, kao i ponašanjem kojim ona nastoji da „smiri“ situaciju i da izbegne nasilje. U *drugoj fazi* („eskalacija nasilja“) dolazi do nekontrolisanog oslobađanja akumulirane napetosti i ispoljavanja različitih oblika nasilja. Kod žene se nakon nasilnog događaja javlja šok, neverica i poricanje, tako da ona u ovoj fazi obično ne traži pomoć, osim ako nema povrede koje zahtevaju medicinsku intervenciju i obično se vraća partneru nakon primljene pomoći. Privremeni odlazak iz doma, odnosno napuštanje partnera takođe je očekivana reakcija žene. *Treća faza* predstavlja fazu „žaljenja i izvinjavanja“, koje je u funkciji obnavljanja veze. Žena se u ovoj fazi najčešće vraća nasilniku, verujući u to da se on iskreno kaje, da će se promeniti i da će sve biti u redu.

U nasilnim vezama ciklusi nasilja se ponavljaju – nakon poslednje faze, tenzija ponovo počinje da raste i ciklus započinje iznova. Treba primetiti da su elementi kontrole i dominacije prisutni u svim fazama ciklusa, a nasilnici, čak ni u fazi „žaljenja i izvinjavanja“ ne pokazuju spremnost da preuzmu odgovornost za vlastito ponašanje. „Žaljenje i izvinjavanje“ je funkcionalno u odnosu na cilj (da se ponovo uspostavi partnerski odnos i kontrola), što predstavlja „manipulativni manevar“, odnosno specifičan mehanizam uspostavljanja kontrole, a ne nagoveštaj stvarne promene ponašanja. Psihološki, ova faza je važna jer žrtvi stvara (lažnu) nadu da je promena (ipak) moguća (Pence, 1995). Kako se ciklusi nasilja ponavljaju, periodi između faze stvaranja tenzije i

„eksplozije“ nasilja sve više se skraćuju, odnosno nasilni incidenti postaju sve češći, nivo stresa nakon svakog ciklusa postaje sve viši, te se tri faze nasilnog događaja „sažimaju“ – porast napetosti je brži, „eksplozija“ je jača, a žaljenje je kraće ili potpuno iščezava (Mamula, Ajduković, 2000: 83-85).

Feminističke aktivistkinje kritički sagledavaju teorijski koncept o „cikličnoj prirodi nasilja“, ukazujući na to da on fokusira psihološke aspekte zlostavljanja, zanemarujući politički, socijalni i istorijski kontekst, što za posledicu može da ima neadekvatne akcije i neispravan plan rada (Pence, 1995: 22)⁴¹. Za praktičare je od posebne važnosti da treću fazu prepoznaju kao nasilje, a ne kao njegov prestanak i normalizaciju partnerskog odnosa.

Specifične strategije i taktike nasilja. U literaturi su ponašanja kojima partner ostvaruje (zloupotrebljava) kontrolu i ispoljava moć opisana kroz model „točka nasilja“ ili „točka moći i kontrole“ (Pence, 1993; 1995). Centar „točka“ pokazuje cilj nasilnog ponašanja, koji se ogleda u demonstraciji moći i u uspostavljanju kontrole nad partnerkom. Spoljašnji krug označava različite vidove ispoljavanja fizičkog i seksualnog nasilja, kao krajnjih strategija održavanja kontrole, a unutrašnji krug predstavlja taktike kojima se nasilnik služi da bi postigao željeni cilj. Pomenute taktike mogu biti korišćene istovremeno, u različitim kombinacijama, a njihov izbor, način primene, intenzitet i učestalost zavise od ličnih svojstava nasilnika, procene situacije i željenih efekata. Najčešće korišćene taktike uključuju: izolaciju, zastrašivanje, psihičko i emotivno zlostavljanje, pretnje i prinudu, korišćenje dece (manipulacija decom), korišćenje „muških privilegija“ (ili „besmisleni zahtevi“), ekonomsko zlostavljanje. Nasilnikovi manevri, posebno strategije

41. Opisivanje nasilja kao „rasta napetosti“ vodi akcijama (kao što je rad sa učiniocima) koje se fokusiraju na pitanja smanjenja nivoa stresa, razvijanja strategija izlazeja na kraj sa besom, učenja izražavanja emocija, a ne na sagledavanje duboko ukorenjenih stavova i vrednosti o moći i kontroli. S druge strane, mnoge žene koje su preživele nasilje ne slažu se sa opisom o „ciklusima“ (a posebno ne sa uobičajenim nazivom za treću fazu „medeni mesec“). One jasno navode da je nasilje bilo kontinuirano i da se odnosilo na sve aspekte njihovog svakodnevnog života, a da je ciklično menjalo forme i svrhe. Zbog toga Pens (Pence, 1995) smatra da je nužno da sve teorijske konceptualizacije o nasilju prema ženama budu povezane i proveravane sa njihovim iskustvima da ne bismo stvarali/e lažne pretpostavke i u pogrešnom pravcu usmeravali/e praksu.

poricanja, umanjivanja ili okrivljavanja žrtve, predstavljaju još jedan vid nasilja, jer ženu prisiljavaju na kognitivna iskrivljavanja („nije se desilo to što se desilo“) i na poricanje realnosti, tj. stvaraju neizvesnost oko toga šta je zapravo realnost (Polovina, 1997). Iste strategije učinioi će koristiti i kod policijsko-pravosudnih intervencija (Coppo Hartley, 2001).

Veza između nasilja prema ženama i nasilja prema deci u porodici. Podaci o ko-događanju govore da u 30–60% porodica u kojima je nasilan jedan ili oba roditelja postoji i zlostavljanje dece (Appel and Holden, 1998; Pulido and Gupta, 2002; Margolin and Gordis, 2003), a u porodicama gde postoji nasilje zbog kog žena mora da traži pomoć policije ili da napusti dom, čak u 75–100% slučajeva deca su bila žrtve nasilja (Emery and Laumann-Billings, 1998). U policijskoj evidenciji Velike Britanije o nasilju u porodici zabeleženo je da su deca prisustvovala nasilju u 55% slučajeva, najčešće u vezi sa viđanjem dece nakon razdvajanja partnera (30%) (Hester, 2009). Iako postoji veliko preklapanje, nasilje prema deci u našem kontekstu najčešće se anailzira kao odvojena pojava od nasilja prema ženama u porodici (Žegarac i Brkić, 1998; Žegarac, 2004)⁴². Istovremeno, prepoznaje se da su intervencije sistema, uključujući i socijalni, nastavak pritiska na žene (jer ne neguju decu na određeni način, ne prijavljuju zlostavljanje, ne primećuju incest), dok se odgovornost muškaraca ne razmatra, a mehanizmi kontrole ne sprečavaju stvarnog nasilnika (Žegarac, 2004: 56). Evidencije Centara za socijalni rad dosledno potvrđuju da je nasilno ponašanje usmereno prema partnerki paralelno sa nasiljem prema deci u 40–50% slučajeva, da su deca svedočila nasilju prema majkama u gotovo 80% slučajeva, kao i obrnuto, kada su deca identifikovane žrtve nasilja u porodici, u 50–60% slučajeva nasilje trpe i njihove majke. Nепрепознавање ove veza i brojni problemi koji proističu iz toga uzrokuju čitav niz pogrešnih pretpostavki, procena i intervencija službi koje donose odluke, što može da proizvede štetne

42. U našem kontekstu istraživači upotrebljavaju „rodno neutralne“ konstrukcije („fizičko nasilje između supružnika“ ili prisustvo dece „svadama i tuči između supružnika“), koje zamagljuju smer akcija i posledica, ali i pitanje odgovornosti (Žegarac i Brkić, 1998: 94-8); U istraživačkim podacima o zlostavljanu i zane-mari-vanju dece smeštene u ustanove socijalne zaštite navodi se da je u 59,5% slučajeva postojalo fizičko nasilje „među partnerima, najčešće roditeljima dece“ (što može da implicira „recipročni akt“ i jednaku odgovornost);

posledice (Ignjatović, 2004; 2006d)⁴³, uključujući tu i dalju izloženost žene i dece nasilju, čak do smrtnog ishoda. Autori/ke nedvosmisleno naglašavaju da je nasilje u porodici uvek nasilje prema deci (Logar, 2007), a istraživanja analiziraju specifične taktike manipulacije i nasilja prema deci u funkciji kontrole i nasilja prema partnerki (Davidson, 1995; Enos, 1996; Gelles, 2000; Venier, 2000)⁴⁴, ali i fenomen nasilja prema deci koje čine majke, koje su i same žrtve partnerskog nasilja (Stark, 1999/2000; Stark, 2009)⁴⁵. Državna politika u oblasti zaštite dece⁴⁶ pokazuje neosetljivost za ovu vezu, tretirajući roditelje kao „par“ (rodno neutralno), iako je jasno da uloge i odgovornosti svakog od njih (u našim predstavama i u realizaciji) nisu iste (rodna specifičnost roditeljstva), posebno u situaciji postojanja partnerskog nasilja. Hester ovaj problem opisuje kao „model tri planete“⁴⁷, naglašavajući da je konceptualni jaz između njih tako veliki da nas sprečava da sagledamo i da procenimo realni rizik od nasilja (Hanmer, 2006; Hester, 2004; 2007).

Povećanje nasilja u periodu separacije od nasilnog partnera. Iako se razdvajanje partnera ne završi uvek nasiljem, napuštanje nasilnog partnera je potencijalno opasnije od ostajanja u vezi. Istraživanja kao primarni motiv ovog nasilja identifikuju težnju da se održi kontrola, ali i doživljaj „vlasništva“ prema partnerki. Verbalne pretnje, fizičko i psihološko nasilje, „klima straha“, borba za roditeljsko starateljstvo, pretnje finansijskim iscrpljivanjem ili iscrpljujućim parničenjem,

43. Analiza prakse socijalnih službi ukazuje na to da, iako su žene dva puta rede registrovane kao „nasilan roditelj“, na njih se statistički znatno češće primenjuju mere nadzora, kontrole i lišavanja roditeljskih prava.

44. Deca predstavljaju moćan instrument kontrole. Nasilje i kontrola dece može se sprovoditi kako bi se obezbedila njihova poslušnost i odanost, ili potpuno otuđivanje od majke, a može biti i strategija prinude nad majkom („tangencionalno“ zlostavljanje supružnika);

45. Jedna od posledica kontrole prinudom odnosi se na „izbor“ koji žena mora da napravi između vlastite bezbednosti i bezbednosti deteta (da napusti porodicu i decu, da ne zaštiti decu od nasilja, da zanemari i/ili povredi decu), koji nastaje kao procena da je sve drugo opasnije po decu i po nju. Za ženu je on racionalan u okviru realnosti koja je drugačija od uobičajene, ali se ova ponašanja, spolja gledano, najčešće ne razumeju i osuđuju.

46. *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* (Sl. glasnik, br. 55/05, 71/05, 101/07 i 65/08)

47. ... planeta „nasilje prema partnerki“, planeta „zaštita dece od izloženosti nasilju“ i planeta „režim poseta/kontakta nasilnog roditelja sa decom“;

rizik da žena postane beskućnica, uznemiravanje na radnom mestu, nemogućnost da se ostvari socijalna pomoć ili strah od njenog gubitka, zdravstveni problemi i psihičke smetnje i korišćenje dece protiv žrtvi nasilja, samo su neke od formi nasilja u periodu separacije i postrazvodnog roditeljstva, koje često uslovljavaju proces pregovaranja i pravljenja kompromisa na štetu žrtve nasilja (Hardesty, 2002; Hester, 2009). U kontekstu postrazvodnog roditeljstva žene takođe mogu biti izložene nasilju prilikom ostvarivanja kontakta između dece i nasilnog partnera, jer u mnogim slučajevima nema nadziranog/kontrolisanog viđanja zbog nedostatka resursa službi (Liss and Stahly, 1993).

OBLICI NASILJA U PARTNERSKOM ODNOSU I U PORODICI

Nasilje prema ženama u porodici i u partnerskim relacijama ima brojne manifestacije, a najčešće klasifikacije specifičnih oblika uključuju fizičko, seksualno, psihičko i ekonomsko nasilje, uz činjenicu da je u realnim situacijama ono isprepleteno i da se vremenom menja.

Fizičko nasilje podrazumeva brojne i veoma različite manifestacije primene ili pretnje silom⁴⁸. Težina nastalih povreda varira, od minimalnih i lakih do ozbiljnih, teških povreda i funkcionalnih oštećenja, čak i smrtnih ishoda. Složenost događaja i dinamika odnosa učinioca i žrtve upućuju na to da bi se za objektivniju procenu opasnosti fizičkog nasilja ili pretnje morali koristiti kriterijumi koji uključuju vrstu, učestalost i intenzitet nasilja, kao i kriterijumi u vezi sa povredama (Lukić, 2003: 26).

Seksualno nasilje podrazumeva širok spektar radnji koje predstavljaju svako neželjeno ponašanje seksualne prirode⁴⁹. Javno mnjenje, pa i stručna javnost, imaju bitno različite reakcije kada je u pitanju silovanje i seksualno zlostavljanje bračnog ili vanbračnog partnera i zlostavljanje nepoznatog lica. Pretpostavke o dobrovoljnosti i mogućnosti zloupotrebe

48. Ono obuhvata, ali ne isključuje i druge oblike: odgurivanje, povlačenje za kosu, šamaranje, udaranje, ugrize, davljenje, paljenje, polivanje vreloom vodom, ubode, premlaćivanje, fizičko mučenje, upotrebu oružja ili oruđa sa namerom da se žrva povredi, ali i ubistvo.

49. Svaka seksualna aktivnost bez pristanka, što uključuje nepoželjne seksualne komentare i predloge, prisilu na učešće ili gledanje pornografije, neželjeno dodirivanje, bolni i ponižavajući seksualni čin, prisilni seks, silovanje, incest.

vrlo su prisutne u slučajevima seksualnog nasilja prema partnerki, iako ih istraživanja ne potvrđuju (Lukić, 2003: 27)⁵⁰. Navodi se da što je kontekst privatniji i što je veća bliskost odnosa između osoba, manja je verovatnoća da će seksualni napad biti prepoznat (Kelly, 2003:19). S aspekta društvene akcije, iako podaci potvrđuju rasprostranjenost ovog vida nasilja u porodici, ono je veoma potcenjeno.

*Psihičko nasilje*⁵¹ najčešće se tretira kao pratilac i indikator drugih oblika nasilja, a analize upućuju na to da je u nasilničkom ponašanju nekada teško razdvojiti nezavisne oblike (Lewis-Herman, 1996). Samostalno prisutan, ili u kombinaciji sa drugim oblicima nasilja, ovaj oblik nasilja igra ključnu ulogu u „slamanju otpora“ i u obezbeđivanju „dobrovoljne žrtve“. „Teže“ forme nasilja (fizičko i seksualno) nisu nužne u postizanju moći i kontrole nad partnerkom, osim kao potencijalna pretnja, sa realnom mogućnošću realizacije, koja ženu drži u stalnom strahu za život i zdravlje. Istovremeno, zbog nedovoljno jasnih određenja, česta je praksa stručnjaka da psihičko nasilje zamenjuju, odnosno ne razlikuju od „loših partnerskih interakcija“ i „disfunkcionalnih partnerskih odnosa“ kao široko rasprostranjenih pojava u kojima ne mora biti nasilja. Psihičko nasilje prema partnerki je svesno, namerno i sa ciljem sprovedeno kako bi se naneo psihički bol. Ono se često osnovano poredi sa torturom⁵², te se neke od tipičnih reakcija žrtvi objašnjavaju

-
50. Zloupotreba inkriminacije silovanja ne beleži se u više od 2% slučajeva, ali je strah od lažnog prijavljivanja jedan od najrasprostranjenijih kod predstavnika krivičnog gonjenja.
 51. Psihičko (mentalno, emotivno) nasilje podrazumeva, ali ne isključuje i druge oblike: omalovažavanje, vređanje, ignorisanje, korišćenje privilegija, psovke, ismevanje, podrugivanje, prigovarjanje, pretnje i prinude (sa upotrebom ili bez upotrebe oruđa i oružja kojima se mogu izazvati telesne povrede), zastrašivanje, kontrolu, izolaciju, prezir, maltretiranje, okrivljavanje, manipulacije decom, verbalni napad. Poseban oblik psihičkog nasilja predstavlja „duhovno nasilje“ usmereno na nacionalna, religijska i kulturna svojstva žrtve (nametanje ili uništavanje kulturnih ili religijskih uverenja/verovanja putem ismevanja, kažnjavanja, omalovažavanja ili prisile da se ne praktikuje vlastiti sistem vednosti i/ili da se usvoji sistem vrednosti koji pripada nasilniku).
 52. *Tortura* predstavlja svirepo i nehumano ponašanje i odsustvo sažaljenja prema drugima (između ostalog, podrazumeva izolaciju, iznurivanje, fizičko iscrpljivanje, pretnje zlom učinjene prema žrtvi ili članovima njene porodice, vređanje, psovanje, degradaciju, ponižavanje, uskraćivanje predmeta za ličnu upotrebu, prisilu na određena ponašanja, što uključuje i kriminal, nasilje prema drugim licima, upotrebu alkohola, narkotika i sl, ali i povremena obećanja prestanka zlostavljanja, ili najavljivanje pokajničkih dela (*Center for Human Rights of UN*, 1993).

dugim periodom izloženosti ovim vidovima nasilja⁵³. S druge strane, autorke navode potrebu opreza kada se žrtva partnerskog nasilja sagledava i tretira kao posve pasivna, o čemu ću više pisati dalje u tekstu.

Ekonomsko nasilje prepoznaje se kao kontekst, odnosno faktor nasilja⁵⁴, kao posledica izloženosti drugim oblicima nasilja i kao nezavisni oblik nasilja prema ženama u porodici, odnosno način na koji nasilnik postiže kontrolu i dominaciju nad partnerkom⁵⁵. Istovremeno, želja žene za ekonomskom nezavisnošću predstavlja faktor rizika za pojavu nasilja, a njegoa očigledna posledica je onesposobljavanje žene za samostalnu egzistenciju, šte se percipira i kao najčešći razlog ostanka u zajednici sa nasilnikom. U našem kontekstu ova prepreka je posebno pojačana dugotrajnom ekonomskom krizom, velikom stopom nezaposlenosti i izrazito malim sredstvima socijalne materijalne pomoći. Takođe, istraživanja ukazuju i na „obrnuti“ fenomen, po kome su zaposlene žene koje zarađuju više od svojih partnera izložene nasilju (Nikolić-Ristanović, 2002). Dva oblika „muškosti“ u odnosu na tradicionalnu rodnu podelu rada, prisutna u periodu ekonomske tranzicije, navode se kao faktori rizika za nasilje prema ženama: kada je muškarac jedini hranilac porodice i uspešno obezbeđuje porodično blagostanje (u tranzicijskim okolnostima, muškarac koji se naglo i mnogo obogatio) i kada je muškarac jedini hranilac porodice, ali nije u stanju da obezbedi finansijsko blagostanje (marginalizacija muške uloge) (Nikolić-Ristanović, 2008).

-
53. Na primer, „stokholmski sindrom“, „sindrom (pre)tučene žene“, odnosno „naučene bespomoćnosti“ – specifično ponašanje pasivnosti, trpljenja i nenapuštanje nasilnika. Nažalost, u našim uslovima, ovo se gubi iz vida kada se radi o dijagnostici (uključujući i sudska psihološka i psihijatrijska veštačenja; videti: Kovačević i Kecman, 2006), čak i u situacijama ubistva u porodici, kada su ubice žene koje su dugi niz godina trpele brutalno nasilje partnera, bez adekvatne institucionalne intervencije.
 54. Siromaštvo, beda i socijalna isključenost navode se kao česti faktori nasilja, potvrđeni u brojnim istraživanjima, ali se ne mogu smatrati njegovim uzrocima. Nasilje se tumači kao očekivani bihejvioralni odgovor ljudi koji su izloženi različitim vrstama socijalne i ekonomske deprivacije.
 55. Uključuje nejednaku dostupnost zajedničkim sredstvima, uskraćivanje/kontrolisanje pristupa novcu, sprečavanje zapošljavanja ili obrazovanja i stručnog napredovanja, uskraćivanje prava na vlasništvo, prisiljavanje da se odrekne vlasništva ili da traži vlasništvo kojeg se odrekla/nameravala da se odrekne, prodaju stvari bez saglasnosti vlasnika/ce, prodaju pod prinudom i drugo.

Složenost, promenljivost i isprepletanost različitih formi partnerskog nasilja prema ženama upućuje na potrebu sagledavanja „složenije slike žrtve“. Naglašava se da istraživanja koja koriste specifična pitanja i uzorke „homogenizuju žrtve nasilja“, što isključuje važne razlike između tipa nasilja, karakteristika partnera i kulturnog konteksta u kome se nasilje događa, kao i razlike u načinima na koje žene prevazilaze muško nasilje. Uključivanjem šireg opsega varijabli⁵⁶ i složenijih statističkih obrada mogu se izdvojiti različiti „sklopovi“ nasilja u aktuelnim i završenim partnerskim vezama. Istraživanje obavljeno u Finskoj, iako odražava i specifičan kulturološki kontekst⁵⁷, potvrdilo je postojanje četiri „sklopa“ u aktuelnim formama nasilja (i tri „sklopa“ nasilja koja opisuju prethodna iskustva žena): (a) *kratka istorija nasilja*, karakteristična za žene mlađe od 30 godina, koje su najčešće obrazovane, često u svojoj prvoj partnerskoj relaciji, koja traje poslednje četiri godine (žene studentkinje i majke sa decom malog uzrasta koje ostaju u kući da brinu o deci)⁵⁸, za aktuelno nasilje koje je počelo pre tri-četiri godine, najčešće kao različite forme fizičkog nasilja, koje nije uvek rezultiralo povredama; (b) *terorisanje partnerke*, prisutno kod 10% žena koje su najčešće nezaposlene, u penziji ili koriste pomoć za decu, zarađuju malo i ekonomski su zavisnije od partnera (ali su i njihovi partneri često podzaposleni), nasilje je aktuelno, a počelo je 5–10 godina ranije, kao fizičko nasilje koje ostavlja ozbiljne posledice i povrede, dok žene imaju teškoće da traže pomoć zbog stigmatizacije, straha, osećanja krivice; (c) *mentalno mučenje/patnja*,

-
56. ...pitanja koja opisuju prirodu nasilja, utvrđuju kada je prvi i kada poslednji put doživljeno nasilje, koje efekte je imao najozbiljniji napad, koja analiziraju načine na koje je muškarac koristio moć i kontrolu, uključuju i druge važne lične karakteristike (godine, zanimanje, obrazovanje, decu, učestalost konzumacije alkohola), prisustvo osećanja i traženje različitih vrsta pomoći (medicinske, policije, podršku bliskih osoba, pomoć specijalizovanih agencija);
57. Podaci su sakupljeni „poštanskim upitnikom“ poslatim na 7.000 adresa žena. Vraćeno je blizu 5.000 upitnika (70% uzorka), a 456 žena je izvestilo o nasilju u aktuelnim vezama i 494 žene o nasilju u prethodnim vezama. Autorka je svesna brojnih zamerki koje se stavljaju „upitničkom tipu“ istraživanja. Istovremeno, finsko društvo je izgrađeno na sistemu visokih standarda rodne jednakosti; učešće žena na tržištu rada je visoko (71%), a državni sistem socijalne pomoći efikasno podržava jednakost između muškaraca i žena i redukuje finansijsku zavisnost žena.
58. ...što se uklapa u rezultate istraživanja koji naglašavaju vezu nasilja i materinstva, jer su žene tada mnogo zavisnije od partnera – emocionalno i ekonomski (Hester and Radford, 1996);

prisutno kod nešto manje od petine uzorka, a karakterišu ga početak u prošlosti (kada je imalo ozbiljne forme i rezultiralo povredama), odsustvo aktuelnog fizičkog nasilja, ali prisustvo različitih formi kontrole i moći (optuživanje, degradiranje) koje ostavljaju psihičke posledice, i tipično je za žene koje su u dugim partnerskim vezama (starosti između 54 i 64 godine, obično udatim i u polovini slučajeva penzinerkama); (d) *epizode u prošlosti* oslikavaju nasilje koje se dešavalo tokom dužeg ili kraćeg perioda u prošlosti, koje nije aktuelno, nije bilo žestoko, mada su mogle da postoje i oštre forme, nije rezultiralo povredama ili psihološkim posledicama, a koje je najučestalije prisutno nasilje (40%), uobičajeno kod žena starijih od 45 godina (56%), u braku, gde oba supružnika rade i imaju prosečna primanja. Nasilje iz prethodnih veza imalo je iste karakteristike kao prva tri opisana „sklopa“, a ono što ih je razlikovalo od aktuelnog nasilja je način na koji su žene tražile pomoć i način na koji su muškarci upotrebljavali kontrolu i moć. Polovina partnera koji su koristili „terorisanje“ ili „mentalno mučenje“ bili su nasilni i prema svojim bivšim partnerkama, a nastavili su sa nasilnim ponašanjem i po razdvajanju. Nasilni muškarci koristili su različite načine kontrole i moći, ali je ono uobičajeno počinjalo ljubomorom (29%) i pokušajima da se žena ponizi (27%). U ovom uzorku nije bilo očekivanog sprečavanja kontakata sa rođacima i prijateljima, ali je bilo kontrole ženinog životnog prostora, uništavanja zajedničke imovine, pokušaja uticaja na njene finansije (kod „mentalnog mučenja“) i pretnji da će povrediti sebe ako ga napusti (kod „terorisanja partnerke“). Različiti sklopovi nasilja izazivali su različite emocije kod žena. Mržnja je najčešće prisutna emocija, ali menja poziciju u odnosu na sklop, dok je krivica specifična za „kratku istoriju nasilja“⁵⁹, a strah, mržnja, depresija i smanjeno samopouzdanje za „mentalno mučenje“⁶⁰ i „terorisanje partnerke“⁶¹. Žene su se razlikovale i po tipovima traženja pomoći: u

59. ...jer žene žele da sačuvaju brak, u neverici su, veruju da je partner dobar, vole ga, te su sklone da njegovo ponašanje interpretiraju kao svoju grešku, ostaju u vezi pokušavajući da je unaprede (slično etapi u ženinom reagovanju na nasilje koju Keli naziva „upravljanje situacijom“) (Kelly, 2003);

60. Strah potvrđuje da, iako muškarac nije fizički nasilan, on koristi „nevidljivu moć“ da kontroliše.

61. Osam od deset žena osećalo je strah, mržnju, depresiju, a polovina njih imala je nisko samopouzdanje. Prevalencija drugih teškoća i osećanja (utrnulost, krivica, stid, disfunkcionalno spavanje i koncentracija) bila je takođe visoka (62–76%).

„kratkoj istoriji nasilja“ uglavnom nisu tražile službenu pomoć⁶² već su pričale o događaju sa prijateljicama ili porodicom. Žene koje su živele u stanju „partnerske torture“ ili „mentalnog mučenja“ tražile su različite forme službene pomoći, najviše od službi za mentalno zdravlje ili porodično savetovanje, ali i od drugih agencija dostupnih u zajednici. Jedna petina ovog nasilja prijavljivana je policiji, obično kada je nasilje bilo aktuelno... Istraživanje nije moglo da odgovori na pitanje kako su reagovala službe⁶³ (Piispa, 2002). Ovo, kao i druga istraživanja, potvrđuje važnost kompleksnijeg sagledavanja nasilja prema ženama u intimnim praterskim relacijama u cilju organizovanja bolje društvene reakcije.

-
62. ...zbog verovanja da je nasilje izolovani incident koji se neće ponoviti, jer nije bilo povreda, jer vole partnera i teže da opravdaju njegovo ponašanje, čine sve da poprave relacije, a neke su okrivljavale svoje ponašanje.
63. Autorka naglašava da su žene u različitim pozicijama prema službama zavisno od svog statusa. Siromašne, žene iz radničke klase, manjine češće imaju više problema, dok žene iz srednje klase lakše ostvare pažnju sistema. Istovremeno, pozicija žena srednje klase može da uslovi i negativne efekte, jer može da proizvede skepticizam i predrasude kod profesionalaca, posebno u odnosu na stav da muškarci srednje (i više) klase nisu nasilni (Radford, 1996). Ipak, žene srednje klase i one obrazovane imaju i druge resurse da se nose sa nasiljem, kao što su bolje razumevanje informacija i finansijka nezavisnost, te su manje zavisne od podrške službi.

Drugo poglavlje

TEORIJSKI KONCEPTI O NASILJU U INTIMNOM PARTNERSKOM ODNOSU

Nasilje u porodici i u partnerskim odnosima predstavlja složen fenomen na individualnom, partnerskom/porodičnom, društvenom i globalnom planu, te je teško zamisliti jedinstven, univerzalni odgovor o njegovim uzrocima, ali je celovit, sveobuhvatan i konzistentan koncept nužan za uspostavljanje politike i kreiranje društvene i državne reakcije. Razvoj teorijskih koncepata o nasilju u porodici, uključujući tu i intimne partnerske odnose, kretao se od traženja uzroka u biološkim i neurološkim (organskim) svojstvima, u individualnim karakteristikama i u ponašanju pojedinca, do analize brojnih faktora kulture i opšteg društvenog sistema, a u najskorije vreme i do analize reakcija društva i države na nasilje prema ženama i u porodici. U ovom radu, zbog cilja prema kojem je orijentisan, veća pažnja će biti usmerena na koncepte koji naglašavaju značaj konteksta i odgovornost društva i države.

Biološke osnove nasilja

Autori ističu nedostatak „kataloga“ sa kategorijama tipiva agresivnog ponašanja ljudi, koji bi opisali različita ispoljavanja „nasilnog sindroma“ duž četiri ose karakteristika: psihijatrijskih, psiholoških, bioloških i socijalnih. U biološkoj grupi uzroka agresivnosti i nasilja nalaze se: (a) genetski i (b) neuroanatomski uzroci, abnormalnosti u relaciji sa (c) neurotransmiterima, (d) električnim korelatima (EEG i epileptička pražnjenja), (e) endokrinim i (f) metaboličkim korelatima, i (g) abnormalnosti senzornog sistema (Eichelman and Hatwig, 1997). Svi biološki koncepti naglasak stavljaju na uticaj konstitucionalnih, organskih faktora u oblikovanju ljudskog ponašanja. To je u skladu sa laičkim teorijama o „urođenoj agresivnosti“ i nasilnom ponašanju „po prirodi“, gde se uzroci nasilja vide u individualnim (urođenim) karakteristikama osobe, koje su teško podložne promeni, što je i izvesna vrsta opravdanja za takvo ponašanje. Šezdestih godina prošlog veka

bila je popularna teorija da je agresivno ponašanje povezano sa viškom hromozoma Y (XYY kombinacija), da bi istraživanja pokazala da je ova pretpostavka pogrešna⁶⁴ (Murray, 1997). U okviru neurohemijskih poremećaja, najčešće je pominjan neurotransmiter serotonin i metabolizam 5HIAA (5-hidroksiindolsirćetna kiselina), čiji nizak nivo dovodi do agresivnih ispoljavanja. Neuroanatomski poremećaji ukazivali su na značaj oštećenja frontalnog režnja, odnosno prednjeg frontalnog i temporalnog regiona, koji dovode do iritabilnog, agresivnog, pa i nasilnog ponašanja, ali i da ova oštećenja nisu produkovala agresivnost, već da su pogađala kontrolu (inhibiciju) ovog ponašanja (Benson and Miller, 1997; Grisolia, 1997). Istraživanja su potvrdila da ne postoji direktna veza između neurološke disfunkcije nekog od regiona mozga i agresivnog ponašanja, odnosno da nema „centra za nasilje“ u mozgu (Pincus, 1997). Genetske analize ukazale su na značaj deficita enzima koji se zove MAO-A (monoamin oksidaza A) i gena odgovornog za njegovu regulaciju, ali nisu potvrdile postojanje „gena agresivnosti“, ukazujući na to da su životna iskustva vitalna za razvoj mozga i oblikovanje uma (Murray, 1997).

Istraživanja ne potvrđuju (jednoznačno) uticaj bioloških faktora na nasilno ponašanje, naglašavajući da ponašanje uključuje kombinaciju interakcija između bioloških, psiholoških i socijalnih faktora; da geni nemaju direktni uticaj na ponašanje, već da se njihov efekat manifestuje indirektno, kroz aktivnosti psihičkog sistema; da na ponašanje utiču i određene supstance, mentalne bolesti, različiti životni problemi (Murray, 1997). Podsećajući na moguće etičke konsekvence, na veze sa društvenim predrasudama i stigmatiziranjem, kritičari biologističkih koncepata ističu da se na ovaj način odriče uticaj socijalne odgovornost. „Mi znamo da je uzrok nasilja u našem društvu: u siromaštvu, diskriminaciji, greškama našeg obrazovnog sistema. Nema gena koji uzrokuje nasilje u našem društvu. Ono je u našem društvenom sistemu“ (Billings, 1993, prema Kevles, 1997).

64. Iako su ove osobe češće zatvarane, to je bilo zbog dela u vezi sa imovinom, a ne zbog agresivnih napada. Istovremeno, pokazalo se da je ova karakteristika bila u vezi sa nižom inteligencijom, nižim nivoom obrazovanja i sa socijalnim stavovima tih osoba.

Psihološke konceptualizacije

Ove konceptualizacije su u velikoj meri oblikovale „laičko“, ali i stručno mišljenje, naglašavaju značaj uticaja individualnih karakteristika (osobine ličnosti, snage ega ili patologije) na ponašanje, a u kasnijim fazama, značaj interakcije i uticaj socijalnih faktora na učenje. Ako se izuzmu instiktivistička shvatanja o agresivnosti⁶⁵, starije teorije o mazohizmu žena još žive u našim stručnim krugovima (Jojić-Milenković, 1997: 134)⁶⁶ i teorije o patologiji nasilnika, koje nemaju snažne empirijske potvrde, novije teorije osećajnog vezivanja, socijalnog učenja i socijalno-kognitivne teorije naglasak stavljaju na iskustva iz primarne porodice – iskustvo primarnog odbacivanja i siromašnog emotivnog odnosa sa majkom, na rano učenje agresivnog i/ili pasivnog ponašanja preko identifikacije sa roditeljem, ili na složene kognitivne procese (Gelles, 1993).

Bolbijeve (Bowlby) teorija o osećajnom vezivanju sugerise na to da su istorija i trenutni stil osećajne vezanosti faktori koji mogu objasniti neprijateljstvo i bes u intimnoj partnerskoj relaciji. Bolbi je verovao da bes u vezama ima funkciju da upozori na to da potrebe osobe nisu zadovoljene (percepcija neispunjenih potreba za vezivanjem, koja potiče iz unutrašnjeg radnog modela, može ubrzati pojavu nasilnog ponašanja, koje služi kao oblik protesta protiv perцепiranih pretnji od razdvajanja ili nedostupnosti osobe za koju je vezano). Odrasli mogu imati sigurni (*secure*)⁶⁷ i nesigurni (*insecure*) stil vezanosti opisan kao: anksiozna/

65. ...od kojih je najpoznatije Frojdovo učenje o destruktivnom instinktu iz koga izvire agresivni nagon, ali i učenje Konrada Lorenca o urođenom agresivnom instinktu koji je važan za održanje jedinke i vrste, ali koji je i socijalna aktivnost usmerena prema jedinkama iste vrste (Rot, 1983);

66. Teorije o mazohizmu žena, uz druge faktore, naglašavaju značaj „psihološke strukture ličnosti koje prihvataju fizičko nasilje partnera, ne samo kao obrazac kulturološkog, običajnog prava, već i kao psihološki fenomen 'mučeništva žrtve' u takozvanim sado-mazohističkim brakovima praktično normalnih ljudi, sa normalnim funkcionisanjem u svim ostalim odnosima“.

67. ... koji sugerise fleksibilnost, zadovoljstvo, pristup nezavisnosti i kooperativnog odgovora u stresnim situacijama. Osobe koje su usvojile ovaj stil vezanosti opisuju svoje veze kao srećne, prijateljske i pune poverenja, a njihove intimne veze duže traju od veza osoba sa stilom nesigurne vezanosti;

ambivalentna⁶⁸ i izbegavajuća (odbacujuća i bojažljiva)⁶⁹ vezanost. Bes može eskalirati u nasilje ako osoba nije sposobna da kontroliše ili spreči „razdvajanje“ od osobe za koju se vezala. Analize pokazuju da je muško nasilje u srazmernom odnosu sa sigurnim stilom osećajne vezanosti muškaraca, zaokupljenim stilom osećajne vezanosti žena (što sugerise na to da žene sa ovim stilovima osećajne vezanosti mogu biti pod rizikom da nenamerno izazovu nasilnu reakciju muškarca koji su nesigurno ili bojažljivo osećajno vezani), sa stresom usled negativnih događaja u životu muškaraca⁷⁰ i nasiljem u detinjstvu muškaraca⁷¹. Mada istorija osećajne vezanosti u detinjstvu nije povezana sa muškim nasiljem u odraslom dobu, ona je povezana sa stilovima osećajne vezanosti odraslih muškaraca (Kesner and McKenry, 1998). Studije potvrđuju da su muškarci sa nesigurnim osećajnim vezama osetljiviji na negativne aspekte muške socijalizacije od sigurno vezanih osoba, ili čak i nesigurno vezanih žena⁷². Obe karakteristike, nesigurno vezivanje i „držanje muških normi“, potrebne su da bi se predvideo rizik od nasilja, a značaj razlika u rodnoj socijalizaciji upućuje na razliku u odgovoru u odnosu na pol. Na primer, dok se izbegavajuće vezani muškarci socijalizuju da ljutnju/bes u partnerskoj relaciji mogu pokazati kroz nasilje, izbegavajuće vezane žene se socijalizuju da internalizuju ljutnju, moguće i kroz depresivne reakcije. Manja istraživačka pažnja usmerena je na žene koje imaju nesigurni obrazac osećajne veze, koje se ne pridržavaju ženskih uloga, ili se slažu sa muškom rodnom ulogom,

-
68. Anksiozne/ambivalentno vezane osobe karakterišu emotivni usponi i padovi, opsesivne misli o partneru/ki i snažna želja za zajedništvom sa partnerom/kom.
 69. Intimne veze izbegavajućih osoba karakteriše strah od intimnosti i ekstremna ljubomora (odbacuju potrebu za intimnošću i/ili se plaše intimnih veza i izbegavaju ih). Autori predlažu da se osobe karakterišu kombinacijom sva četiri stila vezanosti, a ne da se svrstaju samo u jedan tip.
 70. Prisustvo stresa ne uspeva da napravi razliku između nasilnih i nenasilnih muškaraca, što potvrđuje da je stres povezan sa nasiljem, ali da nisu nasilni svi oni koji su mu izloženi (odnosno da nije uzrok nasilja).
 71. Suprotno očekivanju, ovo istraživanje ukazuje na to da se nasilje u primarnoj porodici nije pokazalo statistički znatno povezano sa nasiljem muškaraca u odraslom dobu, odnosno da se razarajući efekat nasilja u primarnoj porodici može bolje razumeti istraživanjem dugoročnih efekata na osećajne veze.
 72. Socijalizacija vodi nesigurno vezanog muškarca ka sklonosti ka agresiji, ka ekspresiji svih negativnih afekata kao besa, problematičnom postupanju u interpersonalnim relacijama i ka teškoćama u rešavanju problema u kojima postoji imperativ da muškarac bude kompetentan.

odnosno da li to povećava rizik od nasilja (Gomley, 2005). Autori/ke upućuju i na nedostatak znanja o složenim interakcijama stila osećajnog vezivanja sa drugim faktorima⁷³, što ne dozvoljava da se izvedu zaključci o uzrocima nasilja (Kesner and McKenry, 1998).

Teorije učenja naglašavaju da se nasilje, kao i druga ponašanja, uči – klasičnim, instrumentalnim ili opservacionim učenjem, kao način postizanja cilja u socijalnim relacijama. Neutralne draži asocirane sa dražima koje izazivaju agresiju ili emocije koje vode agresiji vremenom počinju i same da izazivaju agresivno ponašanje ili emociju. Agresivni postupci jačaju zavisno od posledica – pozitivnih ili negativnih – do kojih dovode: pozitivno potkrepljenje (postizanje željenog cilja), negativno potkrepljenje (izbegavanje neprijatnosti), pozitivna kazna (delovanje averzivne draži), negativna kazna (uskraćivanje prijatne draži). Uči se i razlikovanje situacija ili osoba prema kojima se može biti nasilno, kao i generalizacija ovog ponašanja (Popadić, 2009: 182-184). Posmatranje agresivnih postupaka i nasilja dovodi do podražavanja agresivnog ponašanja „modela“, što predstavlja osnovu Bandurinovog tumačenja agresivnosti, koje naglašava da će manifestacija naučenog zavisiti od potkrepljenja (pozitivnih i negativnih posledica), ali i od vikarijskog potkrepljenja (opaženih posledica nasilnikovog ponašanja po nasilnika), kao i od samoregulacije, odnosno samopotkrepljenja⁷⁴ (Bandura, 1986, prema Popadić, 2009: 184-186).

Često korišćeno i zdravorazumski prihvatljivo objašnjenje za nasilno ponašanje je frustraciona teorija agresivnosti, koja apostrofira postojanje spoljašnjih prepreka, frustracija, koje sprečavaju zadovoljenje potreba i motiva, što vodi pojavi agresivnog impulsa, koji može dovesti do agresivnog ponašanja. Slično Frojdovoj teoriji, u osnovi agresivnog ponašanja je nagon koji motiviše ponašanje, ali koji ne određuje

-
73. ...o uticaju upotrebe supstanci, poremećaja ličnosti i mentalnih poremećaja (npr. depresije), kao i drugih faktora u intimnim partnerskim odnosima, kao što su procesi komunikacije, stilovi interakcije u konfliktu, odbrane od personalnih pretnji i drugi;
74. To su standardi koje ljudi sebi postavljaju i na osnovu kojih tumače svoje i tuđe postupke, kroz samonagrađivanje, samokažnjavanje ili neutralisanje samokažnjavanja (koje uključuje moralno opravdavanje, ublažavajuće poređenje, eufemističko označavanje, pomeranje odgovornosti ili difuziju odgovornosti, dehumanizaciju žrtve, pripisivanje krivice žrtvi, pogrešno predstavljanje posledica). U ovome prepoznajemo i vrlo rasprostranjene društvene mehanizme opravdavanja/normalizacije nasilnog ponašanja muškaraca prema ženama (Romito, 2008).

njegov smer. Frustracijom izazvana nagomilana agresivnost usmerava se ka „najpristrupačnijem cilju“, a ne na izvor frustracije, jer je to najjednostavnije i proizvodi najmanje straha od nepoželjnih reakcija i posledica (koncept poznat kao teorija traženja žrtve) (Miller i Dollard, 1941, prema Rot, 1983). Modifikacije ove teorije⁷⁵ ukazivale su na značaj učenja (instrumentalna vrednost ponašanja) i uticaj frustracija na osećanje besa, odnosno negativne afekte, koji dovode do spremnosti za agresivno ponašanje, koje će se javiti ako se pređe nivo praga. Složenije modifikacije naglašavaju uticaj frustracija, ali i drugih averzivnih uslova⁷⁶ na pojavu negativnih afekata, koji automatski aktiviraju delove „mreže“ osećanja, sećanja, ekspresivno-motornih reakcija, ali koji ne moraju dovesti do agresivnog ponašanja. Kognitivni procesi višeg reda odgovorni su za tumačenje situacije i frustracije (teorija kognitivnog neosocijacionizma, Berkowitz, 1965, 1969, 1989, prema Popadić, 2009: 186-189).

Novije socijalno-kognitivne teorije uključuju model obrade (socijalnih) informacija, ističući značaj uzročno-posledičnih lanaca mentalnih operacija za objašnjenje pojave agresivnog/nasilnog ponašanja. Model Dodža (Dodge) i saradnika opisuje šest faza nelinearnog⁷⁷ procesuiranja socijalnih informacija koje prethode akciji. Složen proces „obrade informacija“ sastoji se od (a) viđenja, „snimka“ situacije (koje je uvek selektivno), (b) tumačenja znakova (isti znak može imati različita značenja), (c) usmerenja ka cilju (na koje utiču brojni faktori), (d) produkovanja mogućih odgovora (razmatranje ranijih reakcija ili kreacija novih), (e) odluke o reakciji (izbor zavisi od instrumentalnosti, normi, sposobnosti da se izabrano izvede i sl.) i (f) reagovanja (koje će se evaluirati, a rezultati će uticati na buduće procese). Autori naglašavaju da se pojedinci dosta razlikuju u početnim koracima (u fazi procesuiranja i interpretacije situacije) i u koraku kada se donosi odluka o vlastitoj reakciji, navodeći da je većina ovih procesa

75. Teorija je imala brojne prigovore – da ne dovode sve frustracije do agresivnosti; da reakcija na frustraciju nije samo agresivno (nasilno) ponašanje; da može biti agresivnosti i bez ikakve frustracije.

76. ...kao što su fizički napad, bol, ugroženo samopoštovanje, depresivnost ili brojni stresori, uključujući tu i fizičke;

77. Tokom socijalnih interakcija neprestano se odvija interakcija između aktuelnih procesa (*on-line* procesi) i baze podataka koja uključuje uskladišteni „mentalni materijal“ (memorija, pravila, socijalna znanja i sheme) (*off-line* procesi).

automatizovana, nesvesna, ponekad emotivno visoko šaržirana, da odvijanje ovih procesa zavisi od učenja, kao i da navike formiraju sklop obrade informacija koji je relativno stabilan, ali koji se može i menjati (Popadić, 2009: 193-200). U ovu grupu teorijskih koncepata spada i atribucioni pristup agresivnosti, koji se bavi pripisivanjem uzroka i namera tuđem i vlastitom ponašanju i posledicama takvih atribucija, naglašavajući da samo označavanje nekog ponašanja kao agresivnog/nasilnog ne proizilazi iz samoočiglednosti već je rezultat zaključivanja (atribucija) koje treba izvesti iz opažanja (Popadić, 2009: 200-203).

Ovde će biti pomenut i koncept „naučene bespomoćnosti“ (Seligman, 1975), koji je Leonora Voker preuzela i proširila na objašnjenje „sindroma (pre)tučene žene“. Naglašava se značaj učenja bespomoćnosti kao doživljaja koji se formira ako preduzimane radnje nemaju pozitivnu posledicu, a ne kao objektivne (i nepromenljive) realnosti. Naime, kada se ljudsko biće nađe u bolnoj situaciji iz koje pokušava da pobegne i kada nema relacije između uložene snaga i efekata, ono razvija osećaj bespomoćnosti, karakterističnu apatiju, gubitak nade, smanjuju se kapaciteti za reakcije i imunološke odbrane, što može da se završi i smrću. Kognitivna komponenta je ključna, jer utiče na emotivni i motivacioni nivo, bez obzira na to da li su očekivanja zasnovana. Vokerova navodi da je ovo ponašanje/reakcija tipično za žene koje su dugo vremena bile u nasilju i da objašnjava njihovo specifično ponašanje (teškoće u reagovanju, manjak samopouzdanja, neizlaženje iz nasilja, koje nastaje zbog toga što zlostavljana žena ne veruje u to da će reakcijama nestati ukupna prinuda, a ne samo fizičko nasilje) (Walker, 1979: 46-54). Iako dosta korišćen, ovom konceptu zamerano je to da doprinosi „patologizaciji žrtve“, odnosno stvaranju netačne slike o pasivnosti, submisivnosti i depresivnosti žena koje nisu sposobne da donesu odluke u svom (najboljem) interesu, što sa aspekta društvene reakcije ima brojne nepovoljne posledice. Zbog toga je odgovor na negativnu sliku žene bila teorija preživljavanja, koja naglašava aktivnost i racionalnost ovakvog ponašanja, ako se imaju u vidu okolnosti u kojima žena živi. Žena mnogo puta uspeva da izbegne, kontroliše ili umanjí nasilje, da aktivno traži pomoć, ali kako ova izostaje, stiče loše iskustvo. Ukazuje se i na proporcionalnost eskalacije nasilja sa

traženjem pomoći, što pod posebnu pažnju dovodi stav i akcije javnih službi. Stavljanje naglasaka na stav žene (ranije, na njenu odgovornost), kao na presudan faktor za napuštanje nasilnika i uzimanje kontrole nad vlastitim životom, može pomeriti pažnju sa odgovornosti nasilnika, kao i sa pitanja društvene podrške i osnaživanja žene da izađe iz nasilja, na individualnu odgovornost žrtve.

Psihološkim konceptualizacijama uglavnom se zamera usmerenost na individualne karakteristike i procese (nasilnika ili žrtve), što sprečava sagledavanje uticaja šireg socijalnog konteksta (izvan porodice i uskih socijalnih grupa), kao i uticaj istorijskih, političkih i kulturnih faktora na pojavu i održavanje sveukupnog nasilja u interpersonalnim relacijama, pa tako i u porodici i u intimnom partnerskom odnosu. Takođe, navodi se da neke od psiholoških konceptualizacija (nenamerno) dovode do psihologizacije problema, što doprinosi održavanju *status quo* stanja i „tupi oštricu“ usmerenu ka socijalnim promenama (Romito, 2008).

Sociološke konceptualizacije

U ovom okviru konceptualizovanja fenomena nasilja u intimnoj partnerskoj relaciji naglašava se važnost brojnih društvenih faktora, odnosa i strukture u celini, potvrđujući da se radi o društvenim konstruktima, a ne o objektivno postojećoj, univerzalnoj realnosti. Tako opšta teorija sistema smatra da je porodično nasilje proizvod opšteg (društvenog) sistema, čiji je porodica podsistem, a funkcionisanje porodičnog sistema može uticati na održavanje i dinamiku nasilja (Galles, 1993: 37). Teorije razmene i socijalne kontrole naglasak stavljaju na razmenu agresivnosti nastalu primenom principa „troškova/kazne“ i „nagrade“. Nasilje se javlja kada je nagrada veća od mogućih gubitaka koje nasilničko ponašanje može da proizvede. Teorija konflikta vezuje nasilje u porodici za sukob interesa, kao deo svakodnevice, kao uobičajenu pojavu. Nasilje je ekstremna varijanta sukoba i javlja se kada su ostala sredstva kontrole i uticaja iscrpljena, ali i kada članovi porodice koji nemaju moć žele da dođu do pozicije autoriteta. Teorija kulture nasilja (nasilje kao norma) i teorija nasilja subkultura⁷⁸

78. Ističe se da neke grupe potvrđuju vrednosti upotrebe nasilja, te se nasilno ponašanje uči u porodici i podgrupi.

zasnivaju se na premisi da vrednosti i norme zajednice/grupe (formalne i neformalne) daju značenje i usmeravaju nasilje, promovišući ga, odobravajući ga, a u određenim kontekstima, čak i favorizujući ga. Tako je nasilno ponašanje, prema mišljenju nasilnika, ne samo dopušteno, već i propisano normama.

Teorije resursa navode da svi društveni sistemi, pa i porodica, počivaju na sili ili pretnji silom, da je upotreba sile legitimna za održavanje stabilnih odnosa i da se socijalizacijom uči da je sila ili pretnja sredstvo održavanja funkcionisanja porodice. Osoba koja u porodici poseduje više resursa u prilici je da koristi silu i da utiče na druge. Resursi favorizuju člana porodice, te što ih ima više, manje je u prilici da otvoreno koristi silu. Nasilje je stoga način da se zadrži ili održi dominacija kada su resursi slabi ili se gube, što bi značilo da se češće javlja u porodicama nižeg socijalno-ekonomskog statusa i u vreme krize. Srodna ovoj, teorija o neusaglašenosti statusa (Straus i Gelles) tvrdi da moć donošenja odluka zavisi od količine i vrednosti resursa kojima pojedinac/ka doprinosi porodici. U porodici svaki član primenjuje neki stepen sile, koja nije obavezno izjednačena sa fizičkim nasiljem, već je moć pre izražena u „opipljivim“ faktorima (kao što su ekonomija i novac) ili unutrašnjim elementima (prestiž, status ili poštovanje). Oni/e sa više resursa posedovaće i više sile, ali je neće obavezno koristiti na otvoreni način kao nasilje. Oni/e koji/e su ugroženi nedostatkom resursa ili koji/e svoj status doživljavaju u neskladu u odnosu na društvene norme pod najvećim su rizikom da pribegavaju nasilju.

Uzrok nasilja u porodici se, osim u karakteristikama i strukturi porodice, vidi i u stresorima koji je pogađaju, što je u skladu sa teorijom životnih događaja (Fishbein, 1990). Faktori za koje je zaključeno da utiču na vezu između stresnih događaja i nasilja u porodici su oni koji ugrožavaju tradicionalnu mušku ulogu, na primer siromaštvo, nezaposlenost, odvajanje partnerke. Neusaglašenost statusa pretri patrijarhalnim obrascima autoriteta i sistemima verovanja (Lenton, 1995, prema Yick, 2001)⁷⁹, te je verovatnije da će se nasilje desiti kada

79. ... oni/e koji/e su ugroženi/e nedostatkom resursa doživljavaju stres ili nesklad zbog asimetrične raspodele resursa; pokazalo se da su žene bile najranjivije za oblike nasilja opasne po život kada su imale viši status zanimanja u odnosu na svoje partnere, kao i da su muškarci koji su imali zanimanja koja nisu u skladu sa njihovim obrazovanjem bili pod visokim rizikom da počinu nasilje;

status pojedinca/ke nije u skladu sa novim normama ili kada standardne norme kojima se rukovodi porodica postanu dvosmislene (Campbell, 1992, prema Yick, 2001).

U pokušaju da se objasni zašto se neki sukobi (svađe) okreću nasilju a neki ne, kao i zašto je nasilje u porodici češće usmereno ka ženama, oslanjajući se na socijalu strukturu nasilja u porodici, koncipirana je integrativna teorija socijalnih struktura, koja uključuje konceptualizacije iz opšte sistemske teorije, teorije nasilja subkultura i feminističke teorije. Naglašava se to da je ključno prepoznati strukturalne činioce društvenog života koji mogu da predvide nasilne i nenasilne konfrontacije. Nasilje u porodici se manje dešava u kontekstima gde postoji: (a) nizak stepen socijalne izolacije ili jaka podrška mreže; (b) uzajamna, međuzavisna ili integrativna podrška mreže ili više „preseka“ između glavnih mreža, koje stvaraju socijalni pritisak na nasilje; (c) visok stepen jednakosti ili relativno jednak pristup i kontrola materijalnih resursa⁸⁰; (d) niži nivo intimnosti kombinovan sa rastućom kulturnom distancom⁸¹; (e) manje centralizacije i autoriteta; (f) prihvatanje nenasilne mreže ili alternativnih formi rešavanja sukoba⁸² (Michalski, 2004). Autor naznačava da se pre radi o „sintetičkoj“ teoriji nego o sasvim novom konceptu, koji bi trebalo testirati u različitim socijalnim kontekstima kako bi se ponudili adekvatniji odgovori na nasilje⁸³. Takođe, on navodi tipična ograničenja određenog tipa istraživanja⁸⁴ koja izostavljaju neka ključna strukturalna pitanja, tako da dobijeni zaključci imaju slabe prediktivne moći.

80. ... nejednakost kao faktor rizika je široko dokumentovana: u društvima gde žene nemaju jednake mogućnosti za sticanje ekonomskih i političkih resursa verovatnoća nasilja raste;

81. ... relacije distance, odnosno koliko ljudi jedni drugima učestvuju u životima, utiču na pojavu nasilja; postoje tendencije da nasilje bude korišćeno češće u relacijama sa nižim nivoom distance, mada bi trebalo imati u vidu to da intimne veze nisu konstantne i da imaju mnogo dimenzija;

82. ... slaže se sa stajalištima teorija socijalnog učenja koje naglašavaju značaj okruženja, svedočenja nasilju, upotrebe nasilja u rešavanju konflikata i sl;

83. Izbor intervencija i usluga treba činiti na osnovu rezultata koji pokazuju da li su one odgovarajuće za prisutne strukturalne činioce (npr. da li je „sklonište“ dobar odgovor za žrtve u svim strukturama, ili pre odgovara velikim i urbanim strukturama, dok je jačanje ženske ekonomske moći adekvatnija usluga u drugim strukturama).

84. „Upitnička“ istraživanja (karakteristična za Kanadu i SAD) usmeravaju na ispitivanje individualnih i demografskih faktora, zanemarujući strukturalne i socijalne.

Zajedničko svim sociološkim konceptima je analiza mnogobrojnih uticaja na nastanak, razvoj i usmeravanje nasilja u prodičnom kontekstu, što na bolji način odražava multifaktorsku uslovljenost fenomena. Međutim, rodno neutralnim konceptima nije moguće odgovoriti na neka važna pitanja, pre svega na to zašto se u daleko većem procentu nasilje u porodici dešava ženama, kao i zašto se dešava samo u nekim porodicama. Ove teorije ne analiziraju ni uticaj *makro*-strukturalnih faktora koji određuju hijerarhije i distribuciju resursa⁸⁵. Takođe, zanemaruju i individualna svojstva aktera u interpretaciji konteksta, tuđeg i vlastitog ponašanja. Istovremeno, intervencije proistekle iz teorijskih konceptualizacija ovog tipa su kratkoročne, fokusirane na *mikro*-sistem i na politiku i programe koji unapređuju porodične odnose (Yick, 2001)⁸⁶.

Feminističke konceptualizacije

Ove konceptualizacije nastale su kao kritika postojećih teorija i na osnovu feminističke prakse, naglašavajući vremensku i prostornu univerzalnost fenomena i patrijarhat kao koncept koji rađa i održava nejednakost muškaraca i žena. Stoga su kategorije pol/rod, moć, uticaj i kontrola ključne za razumevanje partnerskog nasilja, a postojeći sociološki koncepti (posebno teorije resursa, neusaglašenih statusa i konflikta) modifikovani su. Usvajajući koncept socijalne nejednakosti, konflikata i moći i nasilja kao poslednjeg resursa (izvora) osiguravanja podređenosti žena (Yellö, 1993), feminističke teoretičarke naglašavaju da se ne radi o sukobu interesa jednakih, već o borbi za moć između unapred nejednakih, jer su pozicije žena i muškaraca društveno, institucionalno, ideološki i individualno/lično postavljene asimetrično, odnosno status žena (u svim društvima) zavisi od statusa muškaraca i odražava višestruki odnos podređenosti. Bejker-Miler objašnjava da privremena nejednakost u

85. Društvena i kulturološka pravila koja utiču na to kako se stiču i kako se određuje vrednost resursa, da li postoji hijerarhija resursa i vrednosti, da li je moguće jednu vrstu resursa zameniti drugom? Na primer: šta se više vrednuje – obrazovanje ili zarada, zarada ili status zanimanja – u situaciji kada supruga ima više obrazovanja od supruga, ali suprug više zarađuje, da li bi takva vrsta neusaglašenosti statusa izazvala nasilje?

86. Cilj je ublažiti stresore koji utiču na porodicu i vratiti joj stabilnost. Smatra se da je za porodice u krizi korisna novčana pomoć ili pomoć službi mentalnog zdravlja i savetovašta za unapređivanje komunikacijskih veština i rešavanje problema.

poziciji roditelj/dete, kao i društvena predodređenost za nejednakost (koja nas određuje rođenjem, zbog razlika u definisanju značenja rase, pola, klase i drugih svojstava, a koja pripadnike jedne gupe postavlja u poziciju superiornosti, a pripadnike druge u poziciju inferiornosti), mogu uticati na formiranje stalne nejednakosti, koja na individualnom nivou određuje način na koji se misli i oseća, a na društvenom nivou daje moć dominantnoj grupi da formira znanja i kulturu, odnosno da nejednakost učini legitimnom i uključenom u sve društvene koncepte⁸⁷ (Bejker-Miler, 1997).

Feminističke teoretičarke ključnu ulogu u razumevanju svih oblika muškog nasilja prema ženama⁸⁸ vide u društvenoj konstrukciji pola, u kojoj je moć (dominacija) muškaraca u porodici deo šireg sistema moći. Patrijarhalni društveni sistem (*makro* nivo) predstavlja mušku dominaciju (*mikro* nivo) ojačanu postojećim ekonomskim, društvenim i političkim strukturama. Moć nije polno neutralna⁸⁹, ali ni neizbežna. Nasilje u partnerskoj relaciji je rezultat opresije žena u patrijarhalnom društvu, preko aktuelne i istorijske moći muškaraca, koja žene drži subordiniranim kroz kontrolu. Žene se socijalizuju da trpe/podnose ovu nejednakost i kontrolu, te to nije privatna i individualna (psihološka) pojava, već pojava uslovljena istorijskim, socijalnim, kulturnim i političkim odnosima i snagama (zbog čega se traže javna, društvena rešenja i reakcije) (Dobash and Dobash, 1979, Walker, 1979). Zbog toga je teorija konflikta preformulisana u teoriju kontrole putem prinude (prinudne kontrole), koja kao cilj nasilja prepoznaje težnju da se očuvaju i/ili unaprede moć i dominacija. Koncept kontrole putem prinude dopunjen je teorijom o „cikličnom karakteru nasilja“ (Walker, 1979), koja sadrži prerađene koncepte teorije naučene bespomoćnosti i teorije preživljavanja.

-
87. Potčinjeni su na ovaj način podstaknuti da formiraju određene psihološke karakteristike, one koje zadovoljavaju dominantnu grupu, a usvojenost ovih osobina smatraće se dobrom prilagođenošću, dok će razvijanje suprotnih osobina (pošto za potčinjene nema mesta među dominantnima) biti proglašeno neobičnim, ako ne i nenormalnim ponašanjem.
88. Feminističke teoretičarke ne koriste termine kao što su „nasilje u porodici“, „nasilje u braku“, „supružničko nasilje“, jer oni odvrćaju fokus od pojma muške prisile/nasilja prema ženama.
89. Muškarci i žene imaju različite pristupe strukturalnim resursima, što je rezultat društvenog vrednovanja određenih karakteristika kao inferiornih ili superiornih. U većini društava rod je atribut koji određuje moć/status.

Opisujući *strategije i taktike* kojima se uspostavlja *kontrola* partnerke, Luis-Herman (Lewis-Herman, 1996) navodi da se kontrola širi na svaki vid života žene, onesposobljavajući je na takav način da ona počinje da veruje da ne ume samostalno da izvede osnovne životne aktivnosti. Ovo doprinosi nastajanju nesigurnosti, straha i bespomoćnosti i razara doživljaj samopoštovanja i odnosa sa drugima. *Psihološka nadmoć* postiže se održavanjem žrtve u stalnom stanju straha, koji se pojačava hirovitim nametanjem besmislenih zahteva i pravila i nasiljem koje je nepredvidivo i nije izazvano određenim ponašanjem. Istovremeno, hirovito udeljivanje „sitnih milosti“ podriva psihički otpor žrtve, stvarajući nadu da će se odnos vratiti na „staro stanje“. Ovo ponašanje je delotvornije od stalnog uskraćivanja, pretnji ili nasilja i ima za cilj da žrtvu „veže“ uz nasilnika i da „slomi otpor“ žrtve. *Potpuna izolacija* od izvora informacija, emocionalne podrške i konkretne pomoći dovodi do veće zavisnosti od nasilnika, a što je žena više izolovana i uplašena, to se više vezuje za jedini dopušteni odnos, odnos sa partnerom. Pošto za nju ne postoji „drugi svet“, ona počinje da posmatra svet očima nasilnika. *Totalna predaja* nastupa onda kada sve pomenute taktike dovedu do pokorne i poslušne žrtve, do uverenja da je nasilnik svemoćan, da ga niko ne može zaustaviti ili kontrolisati, da je otpor uzaludan, da život zavisi od njegove milosti koja će se dobiti kroz apsolutnu poslušnost. Konačna kontrola postiže se onda kada žena „izda/napusti“ svoja moralna načela i „temeljne veze sa ljudima“. Ovaj koncept objašnjava način na koji žena postaje žrtva i „saučesnik“ u svojoj viktimizaciji, kao i razloge zbog kojih dugo ostaje u situaciji nasilja.

Uz različite taktike i akte nasilja, kod oba partnera (istovremeno) primećuje se i pojava taktika koje normalizuju nasilje. Muškarci razvijaju strategije kontrole, a žene strategije adaptacije⁹⁰, koje imaju karakteristične posledice na status žrtve⁹¹ (Lundgren, 2001, prema Lybecker Jensen and Nielsen, 2005). Ipak, većina autorki naglašava ograničenja ovog modela u nekoliko važnih aspekata.

90. Tipične strategije kontrole su: kontrolisana/ograničena zloupotreba, izolacija žene, oscilacije između nežnosti i nasilja, a tipične strategije adaptacije su potiskivanje ili umanjivanje zlostavljanja, nalaženje objašnjenja za muškarčevo ponašanje i vlastita izolacija (zbog stida, krivice ili straha).

91. ... nisko samopouzdanje, greške u prosuđivanju i razvoj emotivne zavisnosti od nasilnika, što vremenom uslovljava internalizaciju nasilja, prihvatanje nasilnikovih razloga i njegovih zahteva, kao i sagledavanje sebe „kroz njegove oči“, što utiče na ono što ona „vidi“ u situaciji nasilja;

Žene pronalaze razne načine da se nose sa problemom nasilja, te sve strategije radije koriste aktivnost nego pasivnost. Varijacije u reagovanju žena, ili jedne žene u vremenskom periodu, dovoljan su razlog da se uoči kako jedan nefleksibilan model efekata kao što je „sindrom (pre) tučene žene“ može biti opasan, jer ne samo da isključuje veći broj oblika ženskog ponašanja, nego postavlja standard za procenu. Izlazak iz nasilne veze obuhvata veliki broj procesa i pre odražava „spiralno“ kretanje, iako drugima može izgledati da se žena kreće u „začaranom krugu“, i uključuje nekoliko etapa: od pokušaja upravljanja situacijom, iskrivljenja slike realnosti, definisanja zloupotrebe, ponovnog procenjivanja odnosa, do okončanja odnosa i okončanja nasilja. Keli naglašava da „svaka žena kroz njega prolazi na različite načine, nekada zaprepasujuće brzo, mučno, sporo ili mnogo štošta između“ (Kelly, 2003: 62-66).

Međutim, trebalo bi objasniti i zašto nasilje izbija čak i u onim partnerskim vezama gde je žena višestruko zavisna od nasilnika i gde pozicija dominacije i autoriteta nije ugrožena, te korišćenje prinude nije u funkciji postizanja cilja. Ovde feminističke teoretičarke uvode drugi ključni koncept, *patrijarhat*, kao najširi kontekst dešavanja zloupotreba i diskriminacije, ali i njegov najopštije shvaćeni uzrok. Patrijarhat proizvodi i održava zloupotrebu i nasilje prema ženama strukturalnim (preko društvenih institucija) i ideološkim uticajima (procesom socijalizacije).

Odgovarajući na kritike feminističkog pristupa nasilju prema ženama u partnerskoj relaciji, javljaju se nastojanja da se izgradi integrativni feministički model, koji bi zadržao (u centru *slike-slagalice*) osnovne feminističke pretpostavke o korenu nasilja, koji osobu pogađa na individualnom nivou, kombinovano sa drugim faktorima i produktima konteksta, što bi omogućilo razumevanje različitih formi nasilja. Ovaj model zadržava fokus na patrijarhalnim privilegijama i opresiji žena, ali priznaje multiple uzroke nasilja, povezujući ga sa drugim, alternativnim teorijama. Zabrinutost zastupnica koje rade sa ženama žrtvama nasilja u odnosu na „integrativni feministički koncept“ vezuje se za potencijalne opasnosti kao što su: vraćanje problema nasilja na problem u odnosu, iz kog izostaje analiza moći (i individualne, a posebno strukturalne i ideološke) i zanemarivanje povezanosti nasilja prema ženama sa širokim socio-kulturnim temama (rasizam, klasizam, siromaštvo...). Navodi se da i nasilnik i društvo upotrebljavaju koncept „ženske agresije“ da

se okrive žene, da se „pomeri“ odgovornost nasilnika i minimalizuje problem. Uočava se i ozbiljna opasnost u vezi pitanja „izbora“ žene koja je žrtva nasilja (ne samo da je traumatizovanim ženama teško da donesu odluke, već se postavlja pitanje i koliko bi izbor, otvoreno ili latentno, bio samostalan). Naglašava se to da bi izostanak zakonske procedure zaštite mogao da šteti bezbednosti/sigurnosti žene, a izražava se i skepticizam u odnosu na „odgovornost zajednice“ (različite programe podrške) i efekte restorativne pravde (Konstatinović-Vilić, 2005; McPhail, et. al, 2007). Zbog svega toga, autorka naglašava da integrativni feministički model nije poziv za dekriminalizaciju nasilja prema ženama, već poziv za istraživanje prakse i proširivanje teorijskih koncepata, kao i za kreiranje programa koji izlaze u susret razlikama u nasilju i izborima žrtava, uz proveravanje njihovih efekata.

Prednost feminističkog pogleda je široka konceptualizacija nasilja prema ženama i njegovo sagledavanje u istorijskim i kulturološkim kontekstima. To je doprinelo tome da se smanji uticaj teorija o „individualnoj psihopatologiji“ žrtve i nasilnika, kao i da se smanji okrivljavanje žrtve za izazivanje nasilja. Takođe, ovi koncepti doprineli su i tome da se *rod (gender)* kao kategorija analize poveže sa drugim kategorijama opresije (rasa, klasa, nacionalnost, seksualna orijentacija, godine, invaliditet). Intervencije zasnovane na feminističkim okvirima bave se *makro-sistemom*, pozivajući na društvenu akciju za promenu postojećih društvenih struktura, sa dugoročnim ciljem da se promeni hijerarhija rodni odnosa (da se preraspodeli moć između muškaraca i žena). Cilj feminističkih intervencija je da osnaže žene da iskorače iz svojih unapred određenih društvenih uloga, da nauče da imaju izbor i da im obezbede adekvatne resurse i održive načine za prevazilaženje ekonomskih barijera (Yick, 2001). Ove konceptualizacije nisu se bavile (u dovoljnoj meri) individualnim karakteristikama aktera i drugim vidovima nasilja u porodici, uključujući tu i nasilje koje čine žene⁹². Kritici je izložen i paradoks naglaska na „autonomiji“ izbora i samoodređenja svake žene u odnosu na insistiranje na postupcima krivičnog sistema⁹³. Ipak, feminističke konceptualizacije imale su snažan uticaj na sagledavanje nasilja

92. Istraživanja i praksa zahtevaju da feministički model prizna nasilje koje čine žene (verbalno, emotivno, ali i fizičko i seksualno, nasilje prema deci i nasilje u istopolnim zajednicama), odnosno da ga istraže i objasne izvan okvira samoodbrane i „internalizacije patrijarhalnih opresija“.

prema ženama kao kršenje osnovnih ljudskih prava i na shvatanje značaja društvene reakcije i državne odgovornosti za preduzimanje intervencije zaštite.

Faktori koji doprinose nasilju prema ženama

Istraživanja potvrđuju značaj međusobno isprepletenih činilaca koji doprinose pojavi nasilja prema ženama, grupisanih na različite načine, najčešće u četiri široke kateorije: (a) kulturalni faktori, (b) socijalni i ekonomski faktori, (c) nekažnjivost i nedostatak restriktivnih mera i (d) individualni i psihološki faktori uticaja. Ključni činioci faktora *kulture* su: „dupli standardi“ za polove, norme „časti“ i „vernosti“ primenjivane samo za žene, shvatanje nasilja kao načina da se kontrolišu žensko telo i seksualnost, kulturni, društveni i religijski standardi o izgradnji „dobre“ i kažnjavanju „loše“ žene, prihvatanje agresivnosti kao oznake „muškosti“ i potvrđivanje nasilja kao prihvatljivog načina rešavanja konflikata. Sadržaj *socio-ekonomskih* faktora čine: strukture domaćinstva koje izoluju i dovode do ekonomske zavisnosti žena, manjak uslova i prilika za obrazovanje, imovinski zahtevi prema ženama, ekonomske promene, siromaštvo i široko rasprostranjena klima nasilja u društvu koja doprinosi i nasilju prema ženama. Istovremeno, *odgovor društva* ogleda se u: toleranciji zajednice na nasilje prema ženama i u porodici, u nepostojanju društvenih akcija i sankcionisanja ponašanja nasilnika⁹⁴, u nedostatku zakonskih rešenja koja uzimaju u obzir specifične situacije koje povećavaju rizik za nasilje prema ženama⁹⁵. Konačno, i *individualne* karakteristike će imati svog udela kao faktori rizika za pojavu nasilja, a uključuju: (patološku) potrebu potvrđivanja dominacije i kontrole, psihološki disbalans i manjak samopoštovanja, traumatična iskustva, isloženost nasilju u dečjem dobu, zloupotrebu alkohola i drugih supstanci i prisustvo različitih stresora u okruženju za koje ne postoji dobar individualni odgovor (Jacobs, 2003: 61-63).

-
93. Posebno su na meti kritike protivnika feminističkog koncepta insistiranja na obavezi hapšenja, postupanju tužilaštva po službenoj dužnosti i krivičnoj osudi.
94. ... što bi se moglo shvatiti kao državno saučestvovanje i/ili manjak brige za zaštitu žena, dece, starih i drugih izloženih grupa;
95. ... kao što su imigracija i izbeglištvo ili diskriminacija na osnovu drugih ličnih svojstava;

Ekološki model faktora ističe i međupovezanost faktora na različitim nivoima. Bronfrenbrennerova teorija ekoloških sistema opisuje tri nivoa socijalnih konteksta koji utiču na pojavu nasilja – *mikro*, *mezo* i *makro* sistem, sa složenim interakcijama između njih (Bronfrenbrenner, 1979). Druge teorije naglašavaju četiri vrste faktora: u društvu, zajednici, relacijama i na individualnom nivou, vizuelizovano u formi četiri koncentrična kruga. Unutrašnji krug reprezentuje *lična* svojstva (od biologije do lične istorije) koja svaka osoba unosi u interpersonalne relacije. Drugi krug reprezentuje *trenutni kontekst* u kojem nasilje zauzima mesto u relacijama (u porodici, intimnim, prijateljskim/ poznaničkim vezama). Treći krug reprezentuje institucionalne i društvene *strukture* (formalne i neformalne) u koje su uključene relacije (susedi, radno mesto, „socijalna mreža“ i vršnjačke grupe). Četvrti, spoljni krug, predstavlja ekonomsko i društveno *okruženje/sredinu* i *kulturne* norme (Heise, Ellsberg and Gottemoeller, 1999). Kombinacijom individualnih i društvenih faktora ekološki model pokušava da odgovori na pitanja zašto su neke relacije i neke zajednice manje ili više nasilne od drugih i zašto su žene konzistentno češće žrtve nasilja. Smatra se da je istorijska nejednakost žena i muškaraca, a ne specifičnost kulture, religije, društvenog sistema ili individualne karakteristike, najširi kontekst nasilja, sa velikim brojem faktora i strukturalnih uzroka, koji obuhvataju nivo društva, ali i državnu neaktivnost⁹⁶.

Dakle, „koreni“ nasilja su mnogobrojni – zakonski, istorijski, socijalni, psihološki, ali su prisutni i u politikama i praksi, i nisu statični, već akumulativni i dinamični (Hearn, 2007). Takođe, odnosi između faktora nemaju jednoznačno dejstvo, a nekada ni očekivani smer uticaja (Puchert and Busche, 2006). Iako je znanje u ovoj oblasti znatno napredovalo u poslednjih 30 godina, teorijski koncepti o uzrocima nasilja još nisu saglasni, a istraživački nacrti i instrumenti su sa velikim brojem ograničenja⁹⁷. Kako se radi o složenom fenomenu,

96. Neadekvatni zakoni i politika prevencije i kažnjavanja, nezainteresovani stručnjaci i službe utiču na to da država ne sprečava buduća nasilja, ne samo u konkretnoj situaciji već i strateški (UN Studija, 2006).

97. ... u vezi sa veličinom ili tipom uzorka (najčešće dostupne, usko selektovane grupe žena koje ne ispunjavaju uslov reprezentativnosti), u vezi sa brojem varijabli koje uključuju, ili sa razlikama u kvalitetu (i postojanju specifičnih) mernih instrumenata, u vezi sa načinom ispitivanja (češće kvantitativne, nego kvalitativne studije, izuzetno retke longitudinalne studije) i slično;

prvi korak bi trebalo da bude preciznije definisanje ključnih pojmova, odnosno identifikovanje komponenata različitih vrsta nasilja prema ženama (uspostavljanje operacionalnih definicija i opisa karakteristika svakog „uzorka ponašanja“) kako bi se omogućilo međusobno poređenje podataka iz različitih studija. Iako je istraživački fokus na indikatorima koji mere rasprostranjenost, tačnije obim nasilja⁹⁸, oni nisu (jedini) indikatori za razvoj politika prevencije i zaštite od nasilja. Istovremeno, sa porastom broja istraživanja rasla je i svest o njihovim nedostacima i istraživačkim problemima (Moore Parmley, 2004; Walby, 2007), a samim tim i tumačenje „rasta“ ili „smanjenja“ nasilja. Postoji saglasnost istraživača oko toga da je nužno postaviti minimum metodologije za buduća istraživanja i baze podataka, postići maksimum reprezentativnosti⁹⁹ i koristiti etičke standarde za istraživanja u ovoj oblasti¹⁰⁰. Preporučuje se razvijanje posebnih indikatora za istraživanja u pravosudnom, socijalnom i zdravstvenom sistemu, kao i da se istraživanja na nacionalnom nivou izvode svakih pet godina kako bi se pratili efekti i na osnovu njih menjale prakse (Martinez, et. al, 2007).

NAČINI NA KOJE SE NASILJE PREMA ŽENAMA ČINI NEVIDLJIVIM

Društvene politike i prakse kao što su izbegavanje imenovanja muškaraca kao učinilaca nasilja (upotrebom rodno neutralnih termina „nasilje u porodici“, „nasilje u partnerskoj relaciji“), objašnjenje nasilja na način koji „izvinjava“ muškarca, umanjivanje ili negiranje razlika u učestalosti, žestini i posledicama nasilja koje čine muškarci u odnosu na nasilje žena, sagledavanje nasilja kao individualnog problema, usko definisanje i izdvajanje nasilja od ostatka društvenog života, tretiranje trenutnih rodnih odnosa kao „prirodnih“ mogu da stvore podržavajuće

98. ... najčešće kao prevalencija i incidencija nasilja, a za merenje su najčešće korišćene dve tehnike: identifikovanje vremenskog perioda (ceo život; poslednjih 12 meseci) i identifikovanje populacije (starost; bračni status; drugo specifično svojstvo);

99. ... eliminisanje problema isključenih grupa u istraživačkim uzorcima, posebno zbog činjenice da su marginalizovane grupe izložene višestrukim i specifičnim formama i posledicama nasilja;

100. ... kao što su sigurnosne mere da bi se umanjio procenat odbijanja učešća u istraživanjima (koji se kreće do 35% anketiranih), poverljivost i podrška posle istraživanja za sve osobe koje su izvestile o nasilju;

okolnosti za nasilje muškaraca prema ženama (Hearn, 2009). I tendencije u istraživanju ove pojave kao što su rodno neosetljivi istraživački nacrti, specifični statistički prikazi (Walby, 2007)¹⁰¹, karakteristike instrumenata za ispitivanje fenomena¹⁰² i određene karakteristike uzorka¹⁰³ mogu da „zamagle“ podatke o nasilju koje čine muškarci prema ženama (Tjaden, 2006; Swan and Snow, 2002).

Opisujući „taktike“ i „strategije“ kojima se prikriva muško nasilje¹⁰⁴, Patricija Romito naglašava da one utiču, a nekada i određuju, način na koji se prima realnost, a samim tim i naše reakcije, osećanja i ponašanja, i navodi neke od najčešćih: (a) *eufemizacija* je specifična „politika jezika“

-
101. Na primer, Britansko istraživanje kriminala (*British Crime Survey – Home Office*), koje upotrebljava koncept prevalencije u poslednjih 12 meseci, potvrđuje da 4,2% žena trpi nasilje u poređenju sa 2,3% muškaraca, što je 1,8 puta više žena žrtava nasilja nego muškaraca. Međutim, ako se koristi koncept incidencije, „rodni racio“ izgleda drugačije. Žene u proseku trpe 20 incidenata godišnje, a muškarci sedam, što znači da je 5,2 puta više nasilja koje trpe žene, odnosno 84% svih incidenata nasilja u porodici je prema ženama, a 16% prema muškarcima.
 102. Upitničko ispitivanje, primena skala konstruisanih za ispitivanje nasilja koje čine muškarci u ispitivanjima nasilja žena, neosetljivost na rodne i kulturološke razlike, fokusiranost na učestalost i zanemarivanje težine/žestine nasilja - primedba upućena najčešće korišćenoj istraživačkoj tehnici *Conflict Tactic Scales* (Straus, 1979, revizija 1996); Istovremeno, psihičko nasilje i taktike „prisilne kontrole“ manje se ispituju i teže ih je „empirijski uhvatiti“, ali su one krucijalne za opisivanje razlike u nasilju koje čine muškarci i žene.
 103. Na primer, izveštaji o nasilju dobijeni primarno iz nacionalnih studija o viktimizaciji, od policije, iz bolnica, sudskih postupaka, skloništa za žene žrtve nasilja dosledno pokazuju da su žene najčešće žrtve partnerskog nasilja, da su mnogo češće povređene, a da „žensko nasilje“ prema muškarcima postoji uglavnom kao samoodbrana ili „vraćanje udarca“. Istovremeno, istraživanja braka i vanbračnih relacija i samoizveštaji muškaraca i žena o učinjenom i trpljenom nasilju (dobijeni upotrebom *istih* upitnika i skala za oba partnera) daju podatke da žene iniciraju i koriste nasilje kao i muškarci, a da su koreni nasilja u *situacionim* stresorima i javno prihvatljivoj upotrebi određenih formi nasilja u porodičnom kontekstu ili partnerskoj relaciji.
 104. „Taktike“ i „strategije“ su mentalne operacije, načini na koje se vidi, konceptualizuje i imenuje realnost, koje se materijalizuju u ponašanju i shvataju kao zdravorazumske i koje postaju ideologije koje se centriraju na interese moćnih, a mogu biti „institucionalizovane“ na različite načine: kao zakon, naučna ili pseudonaučna teorija ili kao rad praktičara u zakonodavnom i socijalnom sistemu. „Strategije“ su kompleksni manevri, *generalne metode* za prikrivanje muškog nasilja, koje dozvoljavaju da se održi *status quo*, privilegija i muška dominacija. „Taktike“ su *alati* koji se mogu koristiti u širokoj varijanti strategija, i nisu specifične samo za muško nasilje prema ženama.

koja koristi lingvističko izbegavanje i tehniku namernog ili nesvesnog nestajanja muškaraca u diskursu i tekstovima o nasilju (od zakona do istraživanja); (b) *dehumanizacija žrtve* uključuje obezvređivanje, potcenjivanje, naglašavanje intelektualnih, moralnih i svih drugih nedostataka žena (ugrađena u zapadnoevropsku kulturu, filozofiju i nauku), i uz (c) *okrivljavanje žrtve*, čini osnovni mehanizam koji omogućava da se okrutna dela čine bez pokajanja. Dalje, (d) *naturalizacija* tumači nasilje socio-biološkim ili objašnjenjima evolucione psihologije, što ga na izvestan način normalizuje i opravdava; (e) *separacija* omogućava da se različita nasilja koja čine muškarci razdvoje i izoluju jedna od drugih, da se imenuju posebnim imenima, što sprečava da ih sagledamo u kontinuitetu i u međusobnim vezama/preklapanjima, kao i da najčešće potiču iz istog izvora; (f) *psihologizacija*, jednostavan kognitivni metod za kategorizaciju i interpretaciju realnosti, koji počiva na interpretaciji problema kao individualnog i psihološkog, pre nego kao političkog, ekonomskog ili socijalnog. Ovaj mehanizam ima moć da spreči svest o opresiji, kao i potencijalnu pobunu, te tako utiče na tip društvenog odgovora na nasilje (Romito, 2008: 43-69). Ona navodi brojne primere korišćenja psihologizacije.

Neke psihološke teorije mogu biti moćne u okrivljavanju žrtve ili, s druge strane, u umanjivanju njene nemoći¹⁰⁵, što upućuje na psihoterapijski tretman, koji može u potpunosti ignorisati nasilje u partnerskoj relaciji, ili ga tretirati kao uzgrednu pojavu prikrivenog poremećaja. Usmeravanje žrtve nasilja primarno na zdravstveni ili socijalni sistem pomoći može da uslovi štetne posledice po nju, jer ona dobija oznaku *mentalne nestabilnosti*, potvrđujući ono što joj nasilnik govori („ti si luda“, „uzeće ti decu“)¹⁰⁶. Nasilje imenovano kao „bračne razmirice“ navodi policiju na to da se stavlja u ulogu savetnika, odnosno da upotrebljava psihološke i socijalne intervencije umesto bezbednosnih, što predstavlja jedan od načina dekriminalizacije nasilja,

105. ... opisujući nasilje u partnerskom odnosu kao ženino agresivno, provocirajuće ponašanje, kao mazohističke karakteristike, sekundarnu dobit ili sve to zajedno, dok se učinilac nasilja sagledava kao frustrirana, depresivna, nesrećna ili osoba sa niskim samopouzdanjem;

106. Na ovaj način postavljen je „začarani krug“: psihološka trpnja (kao rizik) raste, zato što tretman (lekovi, psihoterapija) ne pomažu, a žena počinje da se oseća kao „psihijatrijski problem“, videći to kao uzrok svojih teškoća (dok, istovremeno, izostaju konsekvence za nasilno ponašanje partnera);

posebno kada se tretman nudi umesto ili pre pravnog procesa. Programi za nasilnike često ne brinu (u dovoljnoj meri ili uopšte) o sigurnosti žena, a ispitivanja njihovih efekata pokazuju kontroverzne rezultate¹⁰⁷. Još jedan rasprostranjeni rezultat psihologizacije je porodična medijacija, posebno zastupljena u razvodima gde postoji spor oko roditeljskog starateljstva. Ovo je metod kojim se „vodi konflikt“ i kojim se on „pomera“ od pravnog procesa na psihološki, sa javne na privatnu temu. Sa teoretske tačke gledišta, medijacija ima inspiraciju u sistemskoj teoriji, u pretpostavci o cirkularnosti procesa, o difuznoj odgovornosti i o neutralnosti terapeuta. Zbog toga što ne uzima u obzir disbalans moći i ograničene kapacitete žrtve da sama sebe efikasno zastupa, kao i zato što omogućava kontakte nasilnika sa žrtvom, potencijalno ugrožava žrtvinu sigurnost i odlučivanje u njenom najboljem interesu¹⁰⁸ (Eriksson and Hester, 2001; Hester and Radford, 2006; Brown, 2008), medijacija nikako ne bi smela da se koristi ako ima nasilja u porodici (Gerencser, 1995)¹⁰⁹.

Istovremeno, psihološkim mehanizmom pomeranja radikalni socijalni zahtevi i politički pokret žena smeštaju se u individualistički, terapijski pokret – zahteva se promena žene, a ne promena društva. Ovo „pomeranje“ vidljivo je i u centrima za žene u Evropi i SAD – ne samo da se zahteva profesionalizacija koja je psihološki usmerena, već mnoge ženske organizacije više ne funkcionišu kao „grass roots“ organizacije usmerene protiv socijalnih problema već kao državno-finansirane agencije koje promovišu samopomoć i personalno zaceljenje (oporavak).

107. Nema jednoznačnih potvrda da ovi programi dovode do smanjenja nasilnog ponašanja i opasnosti po žene (bilo je slučajeva da muškarac ubije bivšu ženu posle tretmana), ali svakako „umiruju“ žene, jer su njihovi muževi „na programu“, a one treba da im daju drugu šansu (umesto da ga napuste). Ono što se obično pokazuje kao efekat ovih tretmana je da nasilje ne raste, ali da menja forme, jer nasilnici uče sofisticirane načine psihosocijalne kontrole žena. Ovo ne isključuje potrebu da se organizuju programi za nasilnike, ali oni moraju biti postavljeni na sasvim drugim konceptualnim pretpostavkama, o čemu ću pisati dalje u tekstu.

108. Svaka ženina žalba na tretman dece (zanemarivanje, zlostavljanje, manipulacije) može biti doživljena kao *osvetoljubivost* ili *netrpeljivost* prema partneru, ocu dece, što je opisano u „roditeljskom sindromu alijenacije“.

109. Ovaj stav zastupa i *Preporuka R(98)1 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o porodičnoj medijaciji*, kao i naš *Zakon o posredovanju – medijaciji* (Sl. glasnik RS br. 18/2005), ali bez obzira na to, svakog dana su žene pod pritiskom da prihvate medijaciju pre nego što započnu zakonsku proceduru.

Međutim, Patricija Romito naglašava i nužan oprez u oslikavanju realnosti jer, s jedne strane, trpljenje nasilja traži psihološku pomoć, a s druge strane, ne bi se moglo tvrditi da su sve psihološke teorije dekontekstualizovane, konzervativne, mizogine ili pro-porodične. Ona zaključuje da psihologija koja je svesna svojih ograničenja može proizvesti važne alate za razumevanje realnosti i za društvene akcije (Romito, 2008: 69-79).

POSLEDICE NASILJA PREMA ŽENAMA U INTIMNOM PARTNERSKOM ODNOSU

Znanje o posledicama partnerskog nasilja prema ženama dolazi iz različitih izvora i potvrđuje da dugotrajnost i ozbiljnost nasilja može da ostavi velike posledice po zdravlje, psihičko, socijalno i ekonomsko funkcionisanje žene i drugih članova porodice, koji su nasilju direktno i indirektno izloženi. Poslednjih godina razvija se složena metodologija za merenje troškova/koštanja nasilja u porodici, uticaja koji nadilaze individualnu sferu i ostavljaju posledice na društveni, politički i ekonomski život zajednice. Ukazuje se na četiri tipa troškova: (a) direktni troškovi koji uključuju cenu usluga zaustavljanja nasilja, tretmana žrtve i nasilnika i prevencije budućih događaja, (b) nenovčani troškovi koji obuhvataju teško merljive indikatore trpljenja, boli i ljudske patnje, (c) višestruke ekonomske efekte kao što su izostajanje sa posla, bolovanje, niska produktivnost, teškoće u pronalaženju i zadržavanju posla, češće gubljenje posla, izostanak napredovanja i usavršavanja i slično i (d) višestruke društvene efekte koji uključuju kvalitet relacija i života (Jacobs, 2003: 67-69; UN Studija, 2006; Hagemann-White, 2006: 11; Walby, 2009). Zbog razlika u metodologiji izbora indikatora i različitih načina izračunavanja i/ili procene troškova ne može se dobiti jednostavan i među državama lako uporediv podataka, ali su procene da evropske države godišnje za nasilje u porodici izdvajaju između 9,2 i 555 evra po glavi stanovnika (Hagemann-White, 2006: 10). Na primer, procenjeni troškovi u Velikoj Britaniji su vrlo visoki¹¹⁰, jer

110. U 2001. godini ovi troškovi su za Englesku i Vels bili 23 milijarde funti, a činili su ih troškovi krivičnog sistema (1.017 miliona funti, od čega 487 miliona za policiju), zdravstvenog sistema (1.396 miliona funti), troškovi socijalnih usluga (228 miliona), stanovanja (158 miliona), troškovi građansko-pravnog sistema zaštite (312 miliona), procenjeni ekonomski gubitak (2.672 miliona) i najveća suma koja obuhvata ljudske i emotivne gubitke (17.086 miliona funti).

uključuju širok opseg klasifikacije troškova, posebno onih koji se odnose na ekonomske, ljudske i emotivne gubitke (Walby, 2004). U regionu, procena troškova nasilja u porodici je izračunavana u Makedoniji i obuhvata između 250 i 300 miliona evra za „puni institucionalni odgovor“ i još toliko sredstava za „nevidljive“ troškove¹¹¹ (Gancheva, 2006).

Nasilje prema ženama predstavlja rizik za *fizičko i reproduktivno* zdravlje, a Svetska zdravstvena organizacija ga proglašava prioritetnim javno-zdravstvenim problemom, koji zahteva energičnu akciju usmerenu ka njegovom suzbijanju i prestanku¹¹². Nasilje ostavlja različite, specifične i nespecifične, međusobno povezane posledice, a predstavlja i vodeći uzrok povreda zbog kojih žene traže medicinsku pomoć. Literatura o (ogromnom) uticaju interpersonalnog nasilja na zdravstveni status žrtava, od smrtnih ishoda i invaliditeta do umanjenja mentalnog, fizičkog i socijalnog statusa, navodi različite rezultate, zavisno od metodoloških razlika. Dosledno se potvrđuje postojanje: nižeg opšteg zdravstvenog statusa žrtava nasilja, više fizičkih, psihičkih i mentalnih problema, više teškoća u postizanju zadovoljavajućeg porodičnog, društvenog i profesionalnog života i postojanje značajnih rodni razlika u zdravstvenim posledicama nasilja (Martinez and Schröttle, 2006; Walby and Allen, 2004).

Fizičkim nasiljem nastaju različite mehaničke i fizičke povrede, kao i funkcionalni poremećaji zdravlja, čija učestalost varira između 40 i 75%, mada pravi uzrok povređivanja može ostati nejasan i neutvrđen, čak i od iskusnih zdravstvenih radnika (Đikanović, 2006:18-19). Tipične povrede pretučenih žena mogu biti od manjeg medicinskog značaja (mada neke od njih dovode i do ozbiljnih povreda i smrti), jer mnoge nasilne aktivnosti neće ostaviti neku veću povredu, ali ono što ih karakteriše je ponavljanje, te stopa zlostavljanja zabeležena u odeljenjima primarne zdravstvene zaštite može biti veća nego u odeljenjima Hitne pomoći¹¹³ (Bradley, et. al, 2002, prema Stark, 2004). Seksualno nasilje kod žena koje su ga iskusile tri puta češće dovodi do ginekoloških problema, koji

111. Po sličnoj metodologiji trenutno se realizuje i istraživanje za procenu troškova porodičnog nasilja u Hrvatskoj, a Autonomni ženski centar će, i pored ozbiljnog nedostataka zvaničnih statističkih podataka, pokušati da proceni troškove nasilja prema ženama u porodičnom kontekstu u Srbiji.

112. *Violence against Women: a priority health issue*, WHO/FRH/WHI/97.8.

113. Na primer, u Irskoj 39% žena koje su dolazile kod lekara opšte prakse imale su iskustvo nasilja, dva puta više nego u Hitnoj pomoći.

su uglavnom dugotrajni i rekurentni. Nasilje je čest pratilac trudnoće (prevalencija se kreće u rasponu od 3,9 do 8,3% u različitim svetskim istraživanjima), što predstavlja ozbiljan rizik za zdravlje i život i majke i deteta (Krug, 2002; McCauley, et. al, 1995, prema Đikanović, 2006: 18-19). Ističe se da vrsta povreda ukazuje na „politiku seksualnosti“ koja postoji u partnerskom odnosu (povrede usta, stomaka, grudi – on pokušavao da je učutka, da povredi bebu, da uguši njenu seksualnost) (Stark, 2004). Istraživanje zdravstvenih posledica nasilja u partnerskom odnosu u našem kontekstu pokazalo je da žene koje su doživele fizičko i seksualno nasilje dva do četiri puta češće prijavljuju zdravstvene probleme¹¹⁴, a telesne povrede su prisutne kod 28,8% žena koje trpe nasilje. Žene koje su bile izložene nekom od oblika nasilja razmišljale su o samoubistvu tri do pet puta češće nego žene koje nisu imale takvo iskustvo (Otašević, 2005). U 40–70% ubistava žena izvršioci su bili njihovi bračni ili vanbračni partneri (a samo 4–8,6% ubistava muškaraca izvršile su njihove žene) (UN Studija, 2006; Logar, 2007). Česti smrtni ishodi nasilja prema ženama, kao i očekivani smer ubistava, potvrđeni su i u našem kontekstu. Istraživanje ubistava heteroseksualnih partnera u Beogradu (u periodu 1985-1993) pokazalo je da je od bračne ili ljubavne partnerke stradalo tek 4,4% od ukupnog broja ubijenih muškaraca, dok je od bračnog/ljubavnog partnera stradalo 65,6% ukupnog broja žrtava ubistva ili pokušaja ubistva ženskog pola (Simeunović-Patić, 2002).

Nasilje prema ženama uslovljava i različite poremećaje u njihovom *mentalnom* zdravlju. Potvrđuje se veza između psihičkog nasilja i nespecifičnih patnji (49%) i psihijatrijskih poremećaja (52%) (Lamy, et. al, 2009), kao i učestala pojava depresije, anksioznosti i posttraumatskog stresnog poremećaja (koji je više od tri puta češće prisutan i sa izraženijim simptomima kod žena koje su bile žrtve nasilja) (Campbell, 2002, prema Đikanović, 2006). Luis-Herman predlaže naziv „složeni posttraumatski stresni poremećaj“ kako bi se ukazalo na postojanje spektra stanja, pre nego na jedinstveni poremećaj. Ova stanja sežu od (kratke) stresne reakcije koja nikada ne dospeva do dijagnoze, preko klasičnog (jednostavnog) posttraumatskog stresnog poremećaja, pa do složenih sindroma dugotrajne, ponavljane traume (Lewis-Herman, 1996). Mnoge studije potvrđuju čestu vezu između nasilja u intimnoj

114. ... povrede, bolovi, uznemirenost, problemi pamćenja i koncentracije, emotivne smetnje, smanjena radna efikasnost, povećana upotreba lekova, alkohola i duvana;

partnerskoj relaciji i zavisnosti ili zloupotrebe supstanci i pokušaja suicida¹¹⁵ (Stark, 2004; Lamy, et. al, 2009). Žene koriste alkohol, drogu ili tablete kako bi se smirile i prividno izborile sa specifičnim grupama simptoma (uznemirenost, beg od realnosti ili hiperekscitiranost), a ova se veza češće zapaža u slučajevima ponavljano nasilja, traume u detinjstvu, izraženog PTSP (Campbell, 2002) i u periodu trudnoće (Martin, et. al, 2009). Istovremeno, navodi se da postoji sklonost da se uzrok i posledica obrnu, i umesto da se nasilje posmatra kao razlog za zloupotrebu supstanci, zloupotreba se tumači kao razlog za sve ostalo (i nasilje), a žene se upućuju na psihijatriju, na lečenje od bolesti zavisnosti ili na neku od porodičnih ili grupnih terapija, gde su njihovi zlostavljači određivani da se „staraju“ o njima. Na taj način zatvarao se „začarani krug“ koji je započeo zlostavljač i zbog koga su žene dolazile da zatraže pomoć (Stark, 2004).

Nasilja koja žene preživljavaju povezuju se i sa različitim *psihičkim* posledicama: promenjenim doživljajem sebe i zanemarivanjem sopstvenih potreba¹¹⁶, gubitkom sposobnosti da se veruje u sebe i druge (jer nasilje kida veze sa partnerom, ali i sa ljudima iz okruženja), doživljajem inferiornosti, osećanjem stida (zato što ne mogu da kontrolišu nasilje), promenjenom slikom o sebi, doživljajem bespomoćnosti, nemogućnosti da se donose odluke (Lewis-Herman, 1996). Jedan od mogućih načina da se ublaže negativne posledice po samopoštovanje žena može biti samoafirmacija¹¹⁷, a potencijalni izvori afirmacije mogu biti aktivnosti ili interakcije sa drugima (Lynch and Graham-Bermann, 2000), što potvrđuje značaj i ulogu društvene reakcije na nasilje.

Nasilje u partnerskoj relaciji utiče i na *odnos roditelj-dete* i na *razvoj deteta*, međutim istraživanja uticaja nisu jednostavna i jednoznačna zbog preklapanja različitih nepovoljnih faktora (siromaštvo, stresni događaji i krize, alkoholizam člana porodice, uticaj različitih vrsta nasilja i slično).

115. Oko 45% akholičarki ima istoriju nasilja u porodici i 30% suicidalnih žena; Pregledom kartona koji sadrže komentar „hipohondar“ ili „dobro poznate tegobe“, ispostavilo se da je oko 85% žena imalo iskustvo nasilja;

116. ... zbog nasilnikovih negativnih komentara i kritika koji se nastavljaju dok ona pokušava da ispuni njegove zahteve ili zbog toga što mora da fokusira svu svoju pažnju na zadovoljavanje nasilnikovih zahteva kako bi sprečila dalje nasilje;

117. Samoafirmacija je proces (konstrukt) koji se aktivira onda kada osoba prepozna pretnju shvatanju sebe kao dobre, adekvatne osobe ili osobe sposobne da kontroliše značajne interakcije.

Deca su izložena opasnostima, mogućem zapuštanju i zlostavljanju, a odnos deteta sa majkom i ocem menja se na različite načine (i ne uvek jednoznačno). Posledice nasilja po zdravlje majke utiču na njen odnos sa detetom, na roditeljske veštine, mogućnost uspostavljanja autoriteta i nadzor deteta. Majke-žrtve nasilja su u psihološkom smislu „manje na raspolaganju“ detetu i imaju nedosledniji stil roditeljstva (Ajduković i Pečnik, 2000). U ekstremnim situacijama nasilja prema majci, kod dece se javljaju izrazite i nepovoljne promene ponašanja u različitim formama eksternalizacije ili internalizacije simptoma (Levendosky i Graham-Bermann, 2000, Levendosky, et. al, 2003), a raste i rizik da deca budu povređena (Wright, et. al, 2009). Potvrđuje se bliska veza između nasilja u porodici i u zajednici (delinkventna ponašanja dece) i međugeneracijski prenos nasilnih obrazaca¹¹⁸. Deca koja svedoče nasilju prema majci suočavaju se sa ovim problemom na različite načine (zavisno od uzrasta i karakteristika okolnosti), ali često kao posledicu imaju smanjen doživljaj lične vrednosti, anksiozna su i zastrašena, doživljavaju svet kao nesigurno i neprijateljsko mesto za život (Ajduković i Pečnik, 2000; UN Studija, 2006). Takođe, sve je više izveštaja koji ukazuju na to da je nasilje u partnerskoj relaciji prema majci povezano sa njenim zlostavljajućim ponašanjem prema deci (Stark, 2000), ali i (frustrirajućih) podataka o oduzimanju dece od žrtava nasilja (Stark, 2004)¹¹⁹. Istovremeno, i pored potvrda o neprimerenom postupanju sa decom i nedostatka kvalitetne roditeljske relacije, postoji široko rasprostranjena pretpostavka da partner koji zlostavlja partnerku može da bude „dovoljno dobar otac“, odnosno da je nužno da održava lične odnose sa decom (Eriksson and Hester, 2001).

Žene žrtve nasilja su daleko češće korisnice socijalne i materijalne pomoći i u znatno su većem riziku od *siromaštva* i *socijalne isključenosti*

-
118.korišćenje nasilja u budućim vezama, prema ostarelim roditeljima ili prema svojoj deci. Empirijske evidencije ne potvrđuju potpuna „preklapanja“ ovih fenomena. U našem kontekstu, ispitivane žene su u svojim primarnim porodicama videle nasilje oca prema majci (21,6% slučajeva) i kao deca su doživele nasilje u porodici (25,9%), a nasilje je postojalo i u primarnim porodicama njihovih partnera (otac je bio nasilan prema majci u 28,8%, a oni su bili žrtve u 28,45% slučajeva) (Nikolić-Ristanović, 2002);
119. gubljenje starateljstva zbog toga što nisu u stanju (same) da zaštite dete ili zbog toga što su, odgovarajući na nasilje prema sebi, bile hapšene i zatvarane, iako su puštane iz zatvora ili oslobođene optužbi za nasilje;

(Seith, 2001)¹²⁰. Široki uzroci siromaštva mogu da utiču jedan na drugi i da vrše pritisak na svakodnevni život žene, limitirajući njen pristup resursima i mogućnostima. Nasilje, u interakciji sa drugim faktorima, uslovljava marginalizaciju i isključenje žena u različitim oblastima: učešću na tržištu rada, primanjima, edukaciji, porodičnoj i socijalnoj „mreži“, posjedovanju vlastitog mesta življenja, slobodnim aktivnostima (Lybecker and Nielsen, 2005). Za mnoge žene odluka da izađu iz nasilne veze i da započnu život kao samohrane majke nosi vrlo visok rizik od siromaštva (Seith, 2001; Klein, 2009). Istovremeno, iako je nasilje u porodici zajedničko mnogim ženama koje primaju socijalnu pomoć i u vezi je sa (ne)zaposlenošću, žrtve retko primaju socijalne usluge i pomoć ovih službi u vezi sa nasiljem (Lindhorst, et. al, 2008)¹²¹, a ovo potvrđuju i podaci iz naših službi socijalne zaštite. Identifikovane žrtve nasilja (žene i deca) čine samo 2,2% od ukupnog broja korisnika/ca socijalnih usluga i u Srbiji (Jovanović, 2010; Kozarčanin, 2010).

Međutim, autori/ke sa pravom ističu da prenamaglašavanje težine traume nasilja može da rezultira očekivanjem stereotipne slike žrtve, što dalje može da utiče na nepovoljnu procenu opštih kapaciteta žene, posebno njenih kapaciteta za roditeljstvo¹²², kao i na neodgovarajuću procenu njenog ponašanja¹²³. Keli navodi da je „pravni okvir slabo prilagođen seriji neprekidne zloupotrebe, gde se pojedinačni incidenti ne moraju smatrati „ozbiljnim“ prestupima, ali oni postaju ozbiljni kada se stave u kontekst kumulativnog efekta ponavljanja zloupotreba koje oštećuju“. Ovakva situacija jednako frustrira i predstavnike institucija i žrtve, jer u nekim slučajevima nije moguće podići krivičnu optužbu, a maksimalna kazna za prekršaj je neodgovarajuća i najčešće je novčana, te ne obezbeđuje zaštitu niti proizvodi efekat zastrašivanja (Kelly, 2003: 55).

120. Nasilje je češće nalaženo (63%) u socijalnim kategorijama *neadekvatna primanja* (36%) i *jedini roditelj ili razdvojeni par* (27%), te se zaključuje da dve različite grupe žena češće iskuse nasilje: udate žene u čijm brakovima primanja nisu visoka i žene koje žive u braku da bi dobijale socijalnu pomoć jer su nezaposlene.

121. I kada izveste o nasilju u porodici, tek 0,5–3% žena dobije uslugu radnika u socijalnim službama:

122. Na primer, da se zaključiti da je majka nesposobna da brine o deci ili da ih zaštiti, ili da će se ona stalno vraćati nasilniku i time ugroziti interes dece, te da se predloži lišenje roditeljskih prava.

123. ... kada žena pokazuje otpor, nezavisnost, borbenost ili agresivnost (u funkciji odbrane), ovo ponašanje može da se tumači kao izazivanje, obostrano ili njeno nasilje, što uslovljava nepoverenje u iskaz žrtve, ali i osudu, čak i kažnjavanje žrtve;

INSTITUCIONALNE REAKCIJE NA NASILJE PREMA ŽENAMA

Iskustvo žena žrtava nasilja u institucijama. Zbog složenosti problema, ali i činjenice da je nasilje često udruženo sa različitim socijalnim, ekonomskim i zdravstvenim problemima, žene se, osim policiji i pravosudnom sistemu, obraćaju i drugim službama u zajednici. Istraživanja, međutim, pokazuju da veliki broj zlostavljanih žena nije koristilo formalne i neformalne izvore pomoći (Fugate, et. al, 2005)¹²⁴. Kao najčešći razlog navodi se da nije bilo potrebe ili da obraćanje nije koristilo, a kao najčešće prepreke identifikuju se: (a) „eksterne“ – novac, vreme, manjak znanja o resursima (nisu znale kome i kako da se obrate), logističke (briga za decu ili nemogućnost prevoza do službe), partner ih je sprečio (ali i činjenica da su partneri ili njihovi rođaci policajci), nisu verovalе da će dobiti pomoć, nisu imale nikog dostupnog, sramota, strah da će biti osuđivane ili kritikovane; (b) zaštita partnera (spašavanje odnosa ili izvinjenje partnera); i (c) pitanje privatnosti i poverljivosti (nedostatak poverenja, osećanje posramljenosti, strah da će se informacija preneti drugoj službi) (Fugate, et. al, 2005).

Istraživanja izveštavaju i o (ne)zadovoljstvu žena uslugama pruženim u institucijama, ukazujući na različite faktore od kojih one zavise. Reakcije žrtava na policijske odgovore pokazale su variranje duž celog spektra procena o zadovoljstvu i relevantnosti intervencija, koje su zavisile od perioda kada je istraživanje obavljeno i od karakteristika etničkih ili socijalnih grupa kojima su žene pripadale. Pozitivne ocene policije povezane su sa dobijanjem korisnih i usluga koje su u skladu sa ženinim očekivanjima. Jedno istraživanje ovog tipa¹²⁵ pokazalo je da najveći procenat žena (75%) policijsku intervenciju smatra korisnom i da izražava spremnost da je ponovo pozove (81%), odnosno da samo 6% žena sigurno ili verovatno ne bi pozvalo policiju u slučaju budućeg incidenta, najčešće iz straha da će ih nasilnik povrediti¹²⁶ (Apsler, Cummins and Carl, 2003).

124. Na primer, u ovom istraživanju navodi se da pomoć agencija ili savetnika nije tražilo 82% ispitanih, medicinsku pomoć 74%, nije zvalo policiju 62%, a čak trećina (29%) nije ni razgovarala sa nekom bliskom osobom;

125. ... koje su izvodili obučeni policijski službenici (telefonski razgovori sa žrtvama) u okviru policijske stanice koja ima specijalizovane policajce za intervencije na nasilje prema ženama, što svakako ima uticaja na dobijene rezultate;

126. Samo dve žene su imale jasno negativne reakcije prema policiji, i u oba slučaja zabeleženo je da je policija uhapsila učinioce i pored protivljenja žena.

Žene koje su kontaktirale socijalne službe zbog nasilja, a koje su uslugu procenile nerelevantnom (skoro trećina, 28%), najčešće kao razlog navode manjak razumevanja, dugo čekanja na sastanke i malo informacija o mogućnostima podrške. Kao uzroci nezadovoljstva uslugom (32%) navode se: doživljaj da nisu tretirane sa ozbiljnošću, nije im se verovalo, nisu ih razumeli ili ih nisu slušali, nisu hteli da plate neku od usluga (npr. smeštaj u sklonište). Odsustvo predrasuda, prepoznavanje glavnih potreba korisnica i poverenje u sposobnost profesionalaca da pomognu predstavljaju ključne faktore u postizanju zadovoljstva žena koje traže podršku u socijalnim službama (Lybecker Jensen and Nielsen, 2005).

Istraživanja očekivanja žena od zdravstvenih službi ukazuju na izraženu potrebu za diskrecijom, da se razgovor obavi bez prekidanja, da se pažljivo sasluša i da se ne insistira na razgovoru ukoliko žena to ne želi. Žene imaju potrebu za rečima ohrabrenja, podrške, osuđivanja nasilja i nepreispitivanje onoga što mu je prethodilo (Gielen, et. al, 2000; Dowd, et. al, 2002, prema Đikanović, 2008). Takođe, navodi se značaj procene bezbednosti, odnosno rizika u kome se žene nalaze, dokumentovanja fizičkih povreda (bez obzira na to da li žena želi da prijavi nasilje) i davanja konkretne pomoći (Đikanović, 2008).

Podaci istraživanja obavljenih u našem kontekstu pre zakonskih izmena (2002. godine) ukazali su na to da, prema navodima žena, službe pokazuju sklonost da intervencije usmeravaju ka očuvanju porodice i pomirenju sa nasilnikom, najčešće obrazloženo interesima dece. Reakcije profesionalaca procenjivane su kao uzdržane i neprimerene, uz često prebacivanje nadležnosti na druge institucije ili druga odeljenja iste službe. Žene su se žalile i na dužinu sudskih postupaka, posebno razvoda braka, i na mogućnosti da ih njihovi nasilni partneri na različite načine produžavaju¹²⁷ (Lukić i Jovanović, 2001). Relativno mali procenat žena koje su iskusile fizičko nasilje tražilo je podršku institucija¹²⁸, a većina njih nije bila zadovoljna intervencijom. Takođe, mali broj žena pokrenuo je sudski

127. ... najčešće nedolaženjem na ročište, ali i traženjem veštačenja duševnog zdravlja svojih žena, traženjem starateljstva nad decom, osporavanjem prava na podelu imovine i slično;

128. Poslednji događaj nasilja policiji je prijavilo 16,8% žena, a samo je polovina njih bila zadovoljna intervencijom. Pomoć od zdravstvenih službi zatražilo je samo 14,8% ovih žena, a većina njih bila je zadovoljna tretmanom, dok se 9,6% obratilo Centru za socijalni rad, a dve trećine njih nije bilo zadovoljno dobijenom uslugom.

postupak¹²⁹, a većina njih izrazila je nezadovoljstvo sudskim procesima (zbog dužine trajanja i odluka u vezi sa olakšavajućim okolnostima) i zbog ishoda (visina kazni) (Ćopić, 2002).

Analiza zadovoljstva žena intervencijama koje su dobijene u službama u zajednici¹³⁰ ukazala je na postojanje razlika u zadovoljstvu tretmanom, pozitivno povezanih sa zakonskim promenama, koje su verovatno uslovile promenu stavova profesionalaca, čineći nasilje prema ženama javnim problemom i određujući službenu obavezu postupanja. Najveći broj žena se za pomoć obratilo policiji i nijedna nije izvestila da policija nije intervenisala¹³¹. Ipak, zadovoljstvo policijskom intervencijom zabeleženo je tek kod polovine žena (49%), a bilo je u direktnoj vezi sa odsustvom procene da policija opravdava ili podržava nasilnika, odnosno umanjuje nasilje ili okrivljuje žrtvu. Žene su u najvećem procentu bile zadovoljne intervencijama zdravstvenih službi (73,2%), ali je registrovano i da petina ispitanih žena nije dobila nijednu od navedenih specifičnih usluga. Tek je svaka treća žena bila zadovoljna uslugama dobijenim u Centru za socijalni rad, a ove službe pružile su i najmanje intervencija direktne pomoći¹³², tako da se pozitivna procena pokazala povezanom sa pružanjem direktnih/konkretnih usluga i sa odsustvom negativnog stava prema žrtvi. Svaka četvrta anketirana žena prijavila je nasilje tužilaštvu (27,7%), a intervencijama je bila zadovoljna gotovo polovina (43,5%), opet najčešće u vezi sa stavom profesionalca koji ne umanjuje nasilje, ne opravdava nasilnika i ne okrivljuje žrtvu (Ignjatović, 2004b).

129. Samo devet od 250 žena pokrenulo je sudski postupak protiv nasilnika, a samo su dvojica njih osuđena kaznama zatvora (do šest meseci), njih trojica dobili su novčane kazne, a dvojica uslovne osude.

130. U analizi su učestvovala klijentkinje Autonomnog ženskog centra. One su se češće nego žene iz populacije obraćale institucijama: 91,6% njih tražilo je pomoć od jedne (30,1%), dve (26,5%) ili tri službe (24,1%) pre nego su došle u AŽC. To potvrđuje pretpostavku da se žene nevladinoj organizaciji obraćaju onda kada iscrpe mogućnosti koje pruža sistem, ali i činjenicu da ove žene žive u velikom gradu, da su im dostupnije informacije, da su u proseku bolje obrazovane i više zaposlene od žena u populaciji.

131. Najučestalije intervencije bile su dolazak policijske patrole, pisanje prekršajne ili krivične prijave ili privođenje nasilnika u policijsku stanicu (69,5%), ali i upućivanje na druge službe u zajednici (49,2%) ili davanje drugih saveta.

132. Uglavnom su žrtve upućivane na druge službe (40,5%) ili su im pružane druge vrste saveta (23,8%).

Ispitivanje perspektiva žrtava o korisnosti ili efikasnosti intervencija, o efektima pojedinačnih ili povezanih intervencija, o razlozima za opredeljivanje prema određenim tipovima intervencija od vitalnog je značaja za razumevanje kako sistem može da unapredi svoje postupke. (Fugate, et. al, 2005). Ispitivanje zadovoljstva korisnika i relevantnosti, pravičnosti, dostupnosti, efikasnosti i efektivnosti usluga predstavlja važnu dimenziju provere kvaliteta rada službe (Pandžić i sar. 2009: 126-127), ali i način dobijanja povratnih informacija o primeni politika, procedura i zakona koji štite žrtve nasilja. Zbog toga bi ove postupke trebalo uključiti u redovne procedure rada službi, što predstavlja jednu od karakteristika svih modela „dobre prakse“, o čemu ću još pisati.

Reakcije profesionalaca na nasilje prema ženama. Kada ne postoje obavezujuće zakonske procedure, pokazuje se da diskreciona uloga policije igra veliku ulogu u odlučivanju i određivanju intervencija, te se na isto delo može intervenisati na različite načine. „Klasični odgovor“ policije, smirivanje situacije bez drugih posledica po učinioca¹³³, posebno karakterističan za raniji period, ali često prisutan i u situacijama kada nema telesnih povreda, odražava visok nivo institucionalne i društvene tolerancije za ovaj problem. Postupanje policije smatra se značajnim i s aspekta samosagledavanja žrtve, jer zadovoljstvo reakcijom može da ohrabri da se policija ponovo pozove i da se traži zakonska zaštita od nasilja, dok je negativna reakcija povezana sa odustajanjem da se izvesti o događaju (Lukić i Jovanović, 2001; Gracia, et. al, 2008). Pokazuje se da različiti faktori utiču na tip policijskog odgovora, od demografskih karakteristika žrtve i učinioca, preko karakteristika i stavova policijskog službenika i situacionih faktora (ponavljanje incidenata, oružje, izveštaji svedoka). Ekstremno, opasno i ponavljajuće nasilje izaziva odlučnije reakcije policije, ali se nasilje nižeg stepena u intimnim partnerskim relacijama smatra manje opasnim od istih incidenata učinjenih prema nepoznatoj osobi (Jordan, 2004, prema Gracia, et. al, 2008). Istraživanja su pokazala da žene i stariji policijski službenici manje hapse i više slede preferencije žrtve nego obavezu policije (Robinson and Chanden, 2000, prema García, et. al, 2008). U studiji koja je ispitivala stepen uključenosti

133. ... ponekada praćeno reakcijama indiferentnosti, okrivljavanja žrtve, izbegavanja hapšenja, tumačenjem nasilja kao porodične ili privatne stvari;

policijskih službenika¹³⁴ u odnosu na žestinu (*severity*) incidenta, svest o personalnoj odgovornosti i različite demografske karakteristike (pol, godine starosti i godine iskustva policijskog službenika), pokazalo se da postoji značajna veza između opažanja opasnosti situacije i intervencije samo kod visokog nivoa uključenosti. Ovo je, prema autorima, potvrdilo pretpostavku da, kada nema obavezujućeg postupanja, odluka policije nije u vezi isključivo sa procenom situacije već i sa procenom vlastitog stepena angažovanja¹³⁵. Ako isti scenariji nisu izazvali istu procenu opasnosti i uključenosti, onda bi obuka, uputstva za praksu, praćenje i supervizija postupanja trebalo da unaprede percepciju ozbiljnosti nasilja i percepciju policijske odgovornosti, kao i da obezbede povećanje konzistentnosti i uniformnosti policijskog odgovora (Gracia, García and Lila, 2008).

I u praksi socijalnih službi, nasilje u porodičnom kontekstu i prema ženama je dobro poznat, ali potcenjen fenomen, čemu doprinose postojeće kategorizacije i vrste registrovanih podataka, ali i razlika u konceptima i jeziku profesije¹³⁶. To konstituiše realnost u kojoj nasilje prema ženama ostaje nevidljivo, normalizovano i bez refleksija, (nije sagledano kao kršenje psihičkog i fizičkog integriteta žene, odnosno kao kršenje zakona) (Seith, 2001: 811). Istraživanja ukazuju na sklonost socijalnih radnika/ca da, pre nego da se konfrontiraju nasilnom muškarcu, usmeravaju pažnju, posmatraju i prate žene, posebno ako su one majke. Naglašavana je „neutralna pozicija“ i preferencija da se napravi „balansirani pogled“ na situaciju, kao i težnja da se obnovi narušena porodična ravnoteža (Maynard, 1985, prema Seith, 2001). Kao što se sistem socijalne zaštite

-
134. Step en uključenosti je opisan kao: (a) *niska* uključenost (medijacija, razgovor, saveti), (b) *srednja* (uslovni zakonski odgovor policije, odnosno hapšenje kao akcija samo na žrtvin zahtev), (c) *visoka* (nerestriktivan zakonski odgovor, odnosno hapšenje nezavisno od žrtvine preferencije, kompletiranje krivičnog izveštaja, optužnica).
135. ... odnosno, reakcija zavisi od procene koje će sve aktivnosti policijski službenik morati da obavi u odnosu na procenu situacije (intervju sa akterima događaja, popunjavanje evidencije, svedočenje, pisanje izveštaja, uključujući tu i psihološke aspekte rada kao što je nošenje sa žrtvinim izmenama izjava ili nesaradnjom);
136. ... upotrebljavaju se „rodno neutralni“ termini, npr. „nesporazum i svađe između partnera“, ili je nasilje definisano kao „personalno pojedinačno ponašanje“; reinterpretira se asimetrična relacija moći, problem biva transformisan u zajednički, a odatle je mali korak da se nasilje smatra „normalnom reakcijom“ na svađu;

ne konfrontira nasilnom muškarcu¹³⁷, ni muškarci ne odgovaraju na ovu vrstu intervencija. To ukazuje da će sposobnost socijalnih radnika da podrže žene zavisiti ne samo od postojanja razvijene svesti i prakse, već i od aktivnosti ostalih službi, posebno od krivičnog sistema koji interveniše prema učiniocu (Seith, 2001).

Ispitivanje zdravstvenih radnika u našoj sredini pokazalo je da se, kada je reč o opažanju nasilja prema ženama, pojavljuju tri teme: (a) neprihvatljivost nasilja, (b) razumevanje za žene kao žrtve nasilja, i u manjem procentu (c) kritička procena doprinosa nasilju od strane oba partnera. U odnosu na opažanje sopstvene uloge u slučaju nasilja prema ženama, zdravstveni profesionalci ističu značaj: (a) pružanja podrške ženi, (b) dobijanja ženinog „priznanja“, odnosno saopštenja o nasilju, i (c) nedoumice o odgovarajućoj ulozi u lancu podrške¹³⁸. Kao najznačajnije barijere u pružanju usluga navode se: (a) nedovoljno razvijena mreža podrške, (b) nedostatak obuke, protokola i zvanično distribuiranih informacija (posebno o zakonskoj regulativi), i (c) sveukupna društvena nesigurnost kao kontekst u kome se odvija nasilje (nedostatak solidarnosti, empatije i bezbednosti) (Đikanović, 2008).

Rad sa traumatskim iskustvom žrtve je složen i naporan. Stručnjaci se mogu osetiti bespomoćno i nedelotvorno ili mogu biti razočarani zbog neuspeha da se postigne promena nakon mnogo uloženog rada. Nekada mogu imati osećaj izneverenosti (osobito ako žrtva ponovo uđe u nasilnu vezu ili se vrati nasilniku), sumnjati u „motive“ žrtve, ili strahovati od toga da će biti izmanipulisani. Sve ovo može da vodi u nesigurnost, povlačenje i izostajanje delotvorne pomoći, ili intervenciju može pretvoriti u pokazivanje „moći i kontrole stručnjaka nad žrtvom“ (Ajduković i Pavleković, 2004; Ajduković, 2010). Međutim, ono što se od stručnjaka očekuje jeste da „čuju“ iskustvo koje žrtve imaju u instituciji i da ga ne dožive kao „napad“ na sebe, da ga ne okrenu protiv žrtve, već da ga transformišu u socijalnu akciju koja dovodi do promene profesionalnog konteksta i delovanja (Ajduković, 2010: 195).

137. I kada partner ponavlja nasilje, on nije pozivan u službe socijalne zaštite. Pokazuje se da tek jedna trećina (38%) nasilnih muškaraca bude pozvana, a da se samo u 12% slučajeva služba konfrontira i ukori zbog nasilja. Muškarci su u kontaktu sa stručnim radnicima/ama izražavali sve tipične reakcije, uključujući i pretnje, ali su one najčešće označavane kao „problemi u vezi“ (Seith, 2001).

138. ... osećaju se nedovoljno kvalifikovanim da uspešno odgovore na problem nasilja nad ženama, nedostaju im jasan putokaz i koraci koji bi ih vodili u aktivnostima u pružanju pomoći ženama koje su žrtve nasilja;

Sekundarna viktimizacija. Izvršenjem nasilja, pored primarne, žrtve nasilja trpe i sekundarnu viktimizaciju¹³⁹, koja nastaje kao posledica negativne reakcije sredine i neadekvatne reakcije službi u zajednici¹⁴⁰. Iako međunarodni dokumenti u ovoj oblasti nemaju obavezujuće dejstvo, oni zahtevaju od država da poboljšaju položaj žrtava u pet oblasti: informisanje o postupku, dozvoljavanje da se čuje mišljenje žrtve, obezbeđivanje pomoći i podrške tokom celog postupka, smanjivanje na minimum neprijatnosti i maksimalno povećanje bezbednosti žrtava i izbegavanje nepotrebnog odugovlačenja postupka (Nikolić-Ristanović, 2003b). Pregledom zakonskih rešenja u odnosu na „osnovne principe pravde za žrtvu“ (Van Dijk, 2006) može se uočiti da Srbija, i pored značajnog napretka, ne garantuje žrtvama krivičnih dela onaj nivo zaštite osnovnih ljudskih prava koji je u skladu sa međunarodnim preporukama¹⁴¹, kao i da su neke od postojećih zakonskih mogućnosti vrlo retko korišćene od javnog tužilaštva (Macanović i Ignjatović, 2010). Žrtve često doživljavaju iste manipulacije tokom suđenja, kao one koje su doživljavale od nasilnika, što navodi na zaključak da je potrebno postaviti veća ograničenja u vezi sa informacijama o žrtvama koje se mogu iznositi na suđenjima i uvesti programe koji ih pripremaju za suđenja i koji obezbeđuju da sudije (i porotnici) bolje poznaju specifičnosti fenomena (Coppes Hartley, 2001).

-
139. Sekundarna viktimizacija može biti *direktna* (nesenzitivni tretman profesionalaca, ponovljeno i nesenzitivno ispitivanje, nedovoljna zaštita od neprimerenog publiciteta i nedovoljna zaštita od zastrašivanja ili osvete) i *indirektna* sekundarna viktimizacija (nedovoljan protok informacija između žrtve i krivično-pravnog sistema, teškoće u vezi sa pravima žrtve na kompenzaciju od države i problemi u dobijanju naknade štete od učinioaca. *Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (85)11*
140. *Institucionalno nasilje* može biti *direktno* nasilje profesionalaca prema korisnicama/ ima usluga ili *indirektno*, učinjeno kroz *stavove i ponašanja* koji vode uskraćivanju pomoći, umanjivanju nasilja ili posledica nasilja, okrivljavanju žrtve, nedelotvornosti i neefikasnosti postupanja ili nepovezanosti službi sistema.
141. Na primer, ne postoji mogućnost naknade štete od države zato što državni organi nisu sprečili nastupanje štetne posledice. Zakonom i podzakonskim aktima nije zagarantovana većina prava žrtve na oporavak i poštedu (sa izuzetkom žrtava trgovine ljudima i dece). Zakonske odredbe ne poznaju mogućnost svedočenja uz upotrebu tehničkih uređaja za punoletne žrtve nasilja u porodici, a samim tim ni korišćenje snimaka iz istražnog postupka na glavnom pretresu kako bi se smanjio broj iskaza koji žrtva krivičnog dela mora da ponovi (što je omogućeno maloletnim žrtvama krivičnih dela).

Profesionalci/ke u svim relevantnim službama odgovorni su za postupanje koje uključuje: sposobnost da se prepozna nasilje i onda kada ono nije lako uočljivo; poštovanje tajnosti i privatnosti podataka, što istovremeno ne ugrožava život i zaštitu od nasilja; poštovanje potreba, procena i stavova osobe koja je preživela nasilje (subjekatska pozicija korisnika); negovanje empatije u radu sa žrtvama nasilja; eliminisanje predrasuda u tretmanu žrtava, posebno u odnosu na klasne, rasne, nacionalne, verske, polne, seksualne, mentalne i/ili fizičke specifičnosti žrtve; doslednost u radu, uvažavanje principa hitnosti i efikasnosti, dobru informisanost i koordiniranu razmenu informacija između službi, preduzimanje svih dostupnih mera socijalne kontrole i maksimalno korišćenje zakonskih mogućnosti, stalno preispitivanje efekata pojedinačnih mera i njihovo unapređivanje (Ajduković, 2000e: 109-115; Ignjatović, 2006a: 47-51).

Traumatski životni događaji nužno narušavaju ljudske odnose, ali ljudi iz okruženja imaju mogućnost da utiču na konačan ishod traume. Stoga je žrtvama nasilja potrebno razumevanje, osnaživanje i podrška okoline, porodice, ali i svih profesionalno angažovanih lica. Podrška ublažava posledice događaja, dok odbijanje, negiranje ili umanjivanje traume uvećava štetu, odnosno otežava traumatski sindrom (ADMIRA, 2005a; Nikolić-Ristanović, 2003b). Najvažnije reakcije okoline uključuju garantovanje sigurnosti i zaštite i podršku koja vraća poverenje u svet, ljude, pravdu i vrednosti. Kod nasilja u intimnim partnerskim relacijama i u porodici upravo su mogućnosti obezbeđivanja sigurnosti, zaštite i podrške dovedene u pitanje, jer žrtva često ostaje u istom prostoru, ili je dostupna nasilniku, koji često ima viši/bolji položaj u zajednici, ili raspolaže boljim resursima (ličnim, materijalnim, društvenim); ljudi bliski žrtvi neće znati kako da joj pruže pomoć, dok zajednica može pružiti podršku nasilniku okrivljujući žrtvu. Utvrđivanje odgovornosti nasilnika i naknada za povredu (priznanje i obeštećenje) nužni su za obnovu doživljaja reda i pravde (ADMIRA, 2005a; Ignjatović, 2006b).

Treće poglavlje

DRUŠTVENA REAKCIJA NA NASILJE PREMA ŽENAMA

MEĐUNARODNE OBAVEZE KAO OKVIR ZA DRŽAVNE POLITIKE

Nasilje prema ženama u braku i u partnerskim relacijama postalo je društveno pitanje (javni problem) posredstvom ženskog pokreta (Logar, 2004; Mladenović, 1995). Ženske grupe organizovane oko pružanja neposredne pomoći žrtvama nasilja gajile su veliko nepoverenje u državu i državni uticaj¹⁴², doživljavajući policiju i pravosudni sistem kao deo patrijarhalnih institucija od kojih se ne može očekivati solidarnost sa ženama (Logar, 2004). Ovaj stav počinje da se menja 80-tih godina prošloga veka, o čemu Elen Pens piše:

„shvatile smo da patrijarhat nije način mišljenja, već je on praksa... I tako smo prestale da razmišljamo kako da promenimo nečije stavove i počele da mislimo kako da promenimo njihova dela... Ne samo mišljenje ili stav ili uverenje, već konkretne aktivnosti stvaraju te odnose dominacije. I zato pravo mesto za zastupanje njenih prava nije toliko sklonište, koliko upravo ono mesto gde žena trpi kontrolu. A nju ne kontroliše samo onaj koji je tuče, već je kontrolisana na svakom mestu u sistemu koji tada nastupa i koji ojačava njegovu moć. I zato za mene naš rad počinje u tom sistemu... Pravosudni sistem je umešan svakoga dana u život pretučenih žena. A tu nedostaje naše zastupanje njenih prava“ (Pens, 1996: 177).

U većini država ženske grupe i organizacije inicirale su ključne aktivnosti: organizovale su (besplatne) usluge za žene izložene nasilju, prikupljale su podatke o prevalenciji nasilja, rukovodile manja ili veća istraživanja i studije, predlagale neophodne promene u zakonodavstvu i procedurama, sprovodile kampanje za podizanje svesti javnosti, vršile pritisak na međunarodne organizacije, inicirale mutidisciplinarni i

142. U Evropi je 1971. godine otvoreno prvo sklonište za žene u Londonu. Tokom 70-tih i 80-tih, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama i u zemljama zapadne Evrope, u nedostatku državnih intervencija, ženske grupe su osnovale veliki broj skloništa za žene žrtve nasilja. U istočnoj Evropi prvi SOS telefoni i skloništa za žene nastali su u bivšoj Jugoslaviji (prvi SOS telefon za pomoć ženama žrtvama muškog nasilja otvoren je u Zagrebu 1988, u Ljubljani 1989. i 1990. godine u Beogradu).

multisektorski pristup problemu, vodile prve obuke za profesionalce i državne institucije (Antić Gaber, Dobnikar and Selišnik, 2009). Globalni ženski pokret zahtevao je definisanje nasilja prema ženama kao *kršenje osnovnih ljudskih prava*. Promene koje su sledile u međunarodnoj politici u ovoj oblasti, razumevajući značaj ženskih organizacija, sadržale su i njihovu stalnu uključenost u procese kreiranja i sprovođenja državnih politika, a posebno učešće u aktivnostima praćenja i procene efekata primene politika i praksi. Ženske organizacije dosledno su naglašavale važnost odbrane ljudskih prava i dostojanstva žena, efikasnost zaštite i stalnog pritiska na institucije sistema, ali i na međunarodne organizacije da se ispune standardi garantovani u dokumentima. Stoga, one snažno zastupaju potrebu za otvorenom, participativnom politikom države, koja uključuje zadržavanje autonomne pozicije ženskih organizacija, uz stabilnije finansiranje njihovih aktivnosti, što omogućava da ostanu ključni akteri promocije najznačajnijih promena, unapređenja politike u ovoj oblasti i njene primene (Antić Gaber, Dobnikar and Selišnik, 2009; Logar, 2005, 2008a).

U međunarodnim dokumentima, od kojih su neki ekvivalent nacionalnom zakonodavstvu, a drugi preporuke o ciljevima kojima bi trebalo težiti¹⁴³, nasilje prema ženama definisano je dijapazonom oblika nasilja, konteksta i odnosa u kojima se dešava, i postalo je glavno pitanje ljudskih prava, ali i važno zdravstveno, socijalno i ekonomsko pitanje (Kelly, 2003: 17). U njima se naglašava da država ima ključnu ulogu, a Vlade odgovornost da stvore „klimu nulte tolerancije“ prihvatanjem određenih mera i uvođenjem sistema zaštite i prevencije. Ipak, do danas su se zadržali snažni otpori i brojni problemi, a neki od najznačajnijih su: dihotmija liberalnog koncepta (javo-privatno), duboko ukorenjena patrijarhalna kultura i kontrola od strane muškaraca, neadekvatne zaštitne strukture (koje sprečavaju žene da izveste o pretrpljenom

143. Neki od najvažnijih su: *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, 1948, A/RES/217A(III); *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, dopunjena Protokolom 11 (ETS No.155), Savet Evrope, 1994.; *Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena* (CEDAW), 1981, i Opša preporuka br. 19; *Bečka deklaracija o ljudskim pravima*, 1993, A/CONF.157/24; *Pekinska deklaracija i platforma delovanja*, 1995, A/CONF.177/20; *Prevencija kriminala i mere krivičnog pravosuđa sa elementima nasilja nad ženama*, 1998, A/RES/52/86; *Preporuka Rec(2002)5* Komiteta ministara država članica o zaštiti žena od nasilja i Memorandum sa objašnjenjima, Savet Evrope, 2002.

nasilju, a da budu sigurne od budućih dela), državna politika koja ne odgovara na potrebe svih društvenih grupa u istoj meri, odvojeni režimi odgovornosti (individualni i državni), kulturni relativizam (nasuprot konceptu univerzalnosti ljudskih prava), nedostatak konsenzusa u vezi sa terminologijom, indikatorima i podacima (Ertürk, 2007). Međunarodne organizacije usvojile su liste principa i obaveza država članica da preveniraju, zaštite i pokrenu pravne i druge lekove za nadoknadu štete učinjene nasiljem, ali trenutna primena standarda ukazuje na veliku neefiksnost država i institucija (UN Studija, 2006). Iako se standard „dužne pažnje“ (*due diligence standard*) proširuje na „alate“ za efektivnu implementaciju ženskih ljudskih prava, u primeni se obaveze države uglavnom svode na nasilje koje se dogodilo (zanemarujući obavezu da se ono spreči i da se nadoknadi šteta) i na odgovornost nedržavnih aktera (Ertürk, 2006). Takođe, primat se stavlja na život bez nasilja u odnosu na bilo koje kulturne prakse koje opravdavaju ili objašnjavaju nasilje prema ženama i kršenje njihovih prava, a od država se izričito zahteva da osude takvo nasilje (Ertürk, 2007). Fokus državnih obaveza uključuje transformaciju društvenih vrednosti i institucionalizovanih rodni nejednakosti (Chinkin, 2010).

U Evropi, međunarodni instituti ljudskih prava, Savet Evrope i nadnacionalne institucije Evropske unije učestvovali su u razvoju poli-tike protiv „rodno zasnovanog nasilja“, a njihova uloga poslednjih decenija postaje sve značajnija. Istovremeno se primećuje da u oblasti nasilja prema ženama u porodičnom kontekstu Evropska unija (EU) još funkcioniše kroz mere „mekog zakonodavstva“ (Lombardo and Meier, 2008: 110, prema Antić Gaber, et. al, 2009: 28). Iako je EU agenda rodne ravnopravnosti proširena¹⁴⁴, ona nije pružila pravno obavezujuće mere za sprovođenje politike o nasilju prema ženama i u porodici, što je rezultiralo predstavljanjem nasilja kao zdravstvenog problema, kroz ekonomske troškove za društvo, ili u okviru socijalne politike. Druga negativna posledica ovog pristupa bilo je nestajanje „radikalne kritike patrijarhata i ekonomskih nejednakosti na osnovu pola“ kao ključnog uzroka rodno zasnovanog nasilja (Hemment, 2004: 821, prema Antić Gaber, et. al, 2009: 28).

144. *A Roadmap for Equality between Women and Men* (2006-2010); *EU Guidelines Human Rights and International Humanitarian Law*, 2009; *Strategy for equality between women and men 2010-2015*, kao i najnoviji dokument *Eradication of Violence Against Women in the European Union*, usvojen 8. marta 2010. godine;

Tokom kampanje koju je 2006. godine lansirao Savet Evrope sačinjen je niz analiza u vezi sa nasiljem prema ženama, a pokrenuto je i pitanje odgovornosti Vlada, parlamenata i lokalnih samouprava za poboljšanje stanja. Ekspertska radna grupa je na osnovu ovih materijala sastavila dokument (EG-TFV (2008) 2 final) u kojem se konstatuje da su, uprkos pozitivnim dešavanjima na polju prava, politike i prakse, mere na zaštiti žena imale ograničen učinak. Stoga je radna grupa preporučila izradu Evropske konvencije za sprečavanje i borbu protiv nasilja prema ženama¹⁴⁵, kao i niz predloga mehanizama za praćenje Konvencije i preporuka za države članice. Evropski ženski lobi, najveća „mreža“ ženskih asocijacija u Evropskoj uniji, aktivno prati ovaj proces, nastojeći da utiče na predstavnike država da podrže da Konvencija uključi najviše standarde zaštite ljudskih prava žena (EWL, 2010; 2011¹⁴⁶).

Kampanje i debate uticale su na nacionalne politike i na kreiranje novih zakonskih rešenja, koja su imala pozitivne efekte (Hester, 2004). Uvođenje zakonskih i proceduralnih promena podrazumevalo je promenu u razumevanju fenomena, uzimanje u obzir perspektive žena žrtava nasilja, formiranje jedinstvenih evidencija i baza podataka i praćenje efekata primene propisanih mera, brižljivo usaglašavanje rada službi i temeljnu obuku profesionalaca. Promena paradigme postupanja, fokusiranje na policijsko-pravosudnu intervenciju i značaj (precizno definisanog) multisektorskog i multidisciplinarnog pristupa¹⁴⁷ baziranog na *holističkom*¹⁴⁸ (Hagemann-White, 2007) i pristupu *osnaživanja*¹⁴⁹ (ADMIRA,

145. *Elements for Discussion*, Ad Hoc Committee on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (CAHVIO (2009) 3).

146. Finalna verzija predloga *Konvencije* završena je 28. januara 2011. i prosledena je Komitetu ministara Saveta Evrope koji će je uputiti Parlamentarnoj skupštini na usvajanje.

147. U novije vreme koristi se izraz *intersektorski* i *interdisciplinarni* pristup kako bi se naglasila čvrsta veza (kooperacija) između službi (UN Studija, 2006)

148. *Holistički pristup* uključuje tri ključne obaveze države u vezi sa ljudskim pravima u oblasti nasilja prema ženama - prevenciju, zaštitu i kažnjavanje, koje se implementiraju na konzistentan i koordiniran način u svakom pojedinačnom slučaju, što je jedino moguće ako su sve službe zajednički odgovorne za svaki deo aktivnosti.

149. *Osnaživanje* osobe koja je preživela nasilje u porodici počiva na pretpostavkama da ljudi imaju snagu, veštine i kapacitete da savladaju teškoće sa kojima se suočavaju u životu, posebno ako dobiju adekvatnu podršku okruženja, porodice i službi u zajednici (i često se sukobljava sa tradicionalnim modelom zaštite mentalnog zdravlja). Otkrivanje snaga je proces koji uključuje saradnju na nekoliko nivoa: između osobe/a kojoj je potrebna pomoć i osobe koja pruža profesionalnu pomoć, između profesionalnog pomagača i šireg profesionalnog okruženja, između zajednice i osobe kojoj je potrebna pomoć.

2005a: 3-5) procenjuju se kao najznačajnije pretpostavke efikasnih modela i mera zaštite od nasilja u porodičnom kontekstu (Humphreys, et. al, 2000; Kelly, 2003; Hagemann-White, 2007; Antić Gaber, 2009: 12-16; Žižak, 2010). U tom pravcu publikovana su brojna dokumenta i preporuke, koje uključuju politike i standarde rada u različitim oblastima za relevantne službe. Naglašava se nužnost da se prošire postojeća znanja o uslugama za žrtve, koja su bazirana na znanjima o pružanju podrške koja uključuje standarde ljudskih prava, kao i nužnost da se postave minimumi standarda za sve zemlje i za sve usluge (Kelly, 2007; Kelly and Dubois, 2008; Logar, 2007). Istovremeno, razvija se i debata o uslugama i njihovim ciljevima, podsećajući na to da ženske organizacije pružaju usluge koje su usmerene na osnaživanje žena, ali i na društvenu promenu, što ih čini drugačijim „pružaocima usluga“ u odnosu na javni sektor (Lehrner and Allen, 2009; Macanović, 2010).

Zbirka pokazatelja o obavezama država u ispunjavanju ženskih ljudskih prava organizovana je oko dve velike teme: (a) *društvena tolerancija* na nasilje prema ženama, koja obuhvata pokazatelje u vezi sa kulturnim kontekstom koji toleriše i opravdava nasilje, percepcijom muškaraca koja se teško menja, pitanjima (preuskih) definicija nasilja, nivoom svesti građana/ki, i (b) *državna i institucionalna odgovornost*, koja obuhvata jasni spisak pokazatelja, saglasan internacionalnim zakonima i standardima. Traži se da pokazatelji budu međusobno povezani, kao i da uključe pokazatelje procesa koji su važni za praćenje efekata (pravosudne podatke segregirane prema polu i tipovima nasilja) (Ertürk, 2008), ali i da budu jasno merljivi.

Prihvatajući međunarodne obaveze, ili suočene sa rasprostranjenošću i posledicama nasilja u porodici i prema ženama, evropske države krenule su u koncipiranje sveobuhvatnih sistema prevencije i zaštite od nasilja (WAVE Office, 2000; Ignjatović, 2002; Milivojević, 2003). Intervenirano je u zakonodavnoj oblasti inkriminisanjem silovanja u braku i nasilja u porodičnom kontekstu. Kako se nasilje u porodici manifestuje i u brojnim delima koja po pravilu ostaju nekažnjena (kao što su izolacija i zabrana viđanja sa prijateljima i porodicom, nedolično obraćanje, nipodaštavanje, skrivanje i/ili oduzimanje zajedničke imovine i slično), usvajani su i zakoni koji krivično sankcionišu i ova dela (Nylen and Heimer, 1999; Logar, 2009), ili objedinjuju delovanje

različitih zakonskih mera¹⁵⁰. Preduzete su mere za povećanje efikasnosti postupanja policije i efikasno vođenje sudskih postupaka (kao reakcija na istraživanja koja su upućivala na proizvoljnost u odlučivanju o hapšenju nasilnika, na mali broj krivičnih postupaka protiv uhapšenih nasilnika i na krivično gonjenje za delo manjeg značaja, odnosno sa blažim zaprećenim kaznama) (Hoyle, 1998, prema Milivojević, 2003). Propisivana je interna politika policije i tužilaštva, a oformljene su i specijalne policijske jedinice. Osnivani su centri i specijalizovane ustanove za pomoć žrtvama (Kavemann, et al, 1998; Hagemann-White and Kavemann, 2004; Harwin, 2007), podstican je multisektorski i multidisciplinarni rad službi (Robinson, 2006; Hagemann-White, 2009). Posebna pažnja posvećena je bezbednosti žrtava, proceni rizika od ponavljanja nasilja, teškog nasilja i povređivanja, kao i bezbednosti tokom sudskih postupaka. Da bi se unapredilo postupanje policije i sudova razvijani su modeli baza podataka koji dozvoljavaju brzi pristup informacijama o svim incidentima (što se koristi i u slučajevima kada žrtva odbija da učestvuje u sudskom postupku) (Nylen and Heimer, 1999). Ipak, procene efekata koordiniranog delovanja ukazale su na postojanje velikih „praznina“, koje predstavljaju teme za razmišljanje, motivaciju za dalji rad, za istraživanja i prevođenje politika, preporuka i zaključaka u praksu (Grieger, et al, 2004).

U nastavku teksta o primerima dobrih praksi u organizovanju zaštite žena od nasilja u intimnim partnerskim vezama i u porodici detaljnije ću predstaviti dva modela delovanja. Oba modela predstavljaju primere celovitog koncepta delovanja, što uključuje jasnu politiku (vrednosti), preciznu operacionalizaciju aktivnosti i dobar sistem (interni i eksterni) praćenja i procene efekata. Oba modela kreirana su aktivnim učešćem predstavnica ženskih organizacija, ali i povratnim uticajima žena koje

150. Na primer, Španija je 2004. godine usvojila „Organski zakon“ o integrisanim merama protiv rodno zasnovanog nasilja (*Organic Act 1/2004 of 28 December on Integrated Protection Measures against Gender Violence*). U preambuli ovog Zakona (prvi paragraf) konstatovano je da rodno nasilje nije problem privatne sfere, već da predstavlja „najbrutalniji simbol nejednakosti koja opstaje u našem društvu“. Traži se da vlasti prepoznaju ovo nasilje kao najznačajnije i najočiglednije kršenje ljudskih prava i sloboda, jednakosti, života, integriteta i kao diskriminaciju žena. Samo četiri godine po usvajanju Zakona, španska vlada organizovala je sprovođenje procene prvih rezultata njegove primene (*An Evaluation of the Application of Organic Law 1/2004 of 28 December on Comprehensive Protection Measures against Gender-Based Violence – Executive Report*, 17. decembar 2009.).

su preživele nasilje na promenu procedure ili postupka. Oba modela su preporučena od strane međunarodnih tela (Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope) kao primeri dobre prakse i decenijama unazad čine inspiraciju za kreiranje nacionalnih zakona, politika i procedura.

DULUT MODEL – KOORDINIRANA AKCIJA ZAJEDNICE U ZAŠTITI ŽENA OD PARTNERSKOG NASILJA

Multisektorski pristup u rešavanju problema nasilja u porodici i nasilja prema ženama danas je postao standard. Istorijski, inspiracija za koordinaciju i kooperaciju službi u zajednici došla je iz *Interventnog programa za nasilje u porodici* (*Domestic Abuse Intervention Project* – u daljem tekstu DAIP), razvijenog u gradu Dulutu, u državi Minesota (SAD). DAIP predstavlja sveobuhvatan program intervencije službi u zajednici u slučajevima partnerskog nasilja u porodici. Program je fokusiran na zaustavljanje nasilja uspostavljanjem sigurnosti žrtve (koja prijavom, pozivom policiji, pokreće složen društveni sistem intervencije) i predstavlja odgovor na fragmentarno delovanje i neefiksanu zaštitu, koja je posledica široko rasprostranjenog stava tolerancije prema nasilju u porodici, razlika u individualnom stavu osoba koje se bave nasiljem, kao i orijentacije na poštovanje (postojećih) institucionalnih procedura, pre nego na princip da je sigurnost žrtve uvek u prvom planu zaštite.

Pre uspostavljanja zajedničke politike i modela saradnje, službe policijsko-pravosudnog sistema najčešće su pažnju usmeravale na prikupljanje informacija u vezi sa događajem koji je neposredno prethodio, jer se specifičan akt nasilja razumevao kao simptom lošeg odnosa umesto kao deo sistema kontrole i dominacije koju uspostavlja jedan partner nad drugim. Ovaj stav rezultirao je postupanjem policije u pravcu posredovanja u „raspravi“ ili u „sukobu“, dok su javni tužioci odustajali od optužbi zbog „neodlučnog svedoka“, nadležni za uslovnu slobodu predlagali su novčanu kaznu ili uslovnu slobodu bez supervizije učinioca i njegovog budućeg ponašanja. Stoga, program naglašava značaj zajedničkog stava i pristupa svih službi, pokušavajući da jasno ustanovi vezu između onoga što služba preduzima u slučaju nasilja u porodici i efekata intervencije (Pence, 1996). Program je nastojao da postigne promenu na dva nivoa: na *makro-nivou* (zakoni, policijske

procedure, optuženja) i na *mikro-nivou* (stvaranje sigurnog prostora za žene i njihove zastupnice, procedure u dnevnim praksama policije i sudova, prisustvo informacija određenog tipa u policijskim izveštajima) (Pence and Shepard, 1999)¹⁵¹.

Osnovne pretpostavke Dulut modela. Filozofija modela počiva na razumevanju svrhe nasilja kao društvene, a ne privatne i individualne konstrukcije, te je ključno pitanje bilo da se ustanovi ko šta kome čini i sa kakvim uticajem? Drugo važno pitanje bilo je zašto je krivični sistem (tako) nedelotvoran u zaustavljanju nasilja? Standardan odgovor do 1980. godine bio je da je žrtva ambivalentna u vezi sa tim šta želi da učini, a ne da je sistem neefikasan jer je ovo nasilje tretirao različito od istih dela učinjenih van porodice. (Pence, 1999). Izgradnja modela uključila je pet pretpostavki: (1) kad god je moguće, teret suprotstavljanja učinocima nasilja i sprovođenje mera restrikcije treba da snosi zajednica a ne žrtva; (2) suštinske promene u reagovanju zajednice na nasilje prema ženama moguće su samo ako službe deluju u saradnji i sinhronizovano, rukovodeći se obukom, opisom posla i standardizovanim procedurama koje su orijentisane ka željenoj promeni; (3) intervencija treba da bude adekvatna sveukupnosti štete koja je naneta nasiljem, a ne da se sprovodi od slučaja do slučaja ili da se svede na kaznenu proceduru; (4) u slučaju sukobljavanja dva cilja intervencije, sigurnost žrtve uvek je na prvom mestu; (5) interventne procedure prvenstveno i uvek moraju imati na umu žrtvu/žrtve i brigu o njoj/njima, zato što pojedinačne i zajedničke akcije službi prvenstveno i najviše utiču na život žrtve (Pence, 1996).

Osnovni principi Dulut modela. Na osnovu usvojenog teorijskog koncepta i ključnih pretpostavki izgrađeni su principi intervencija kojima se rukovodi postupanje službi: (1) Žrtvama mora biti dostupan i omogućen siguran smeštaj u hitnim slučajevima (sklonište). (2) Žrtve treba da dobiju odgovarajuće informacije i savete u cilju sprovođenja sudskog postupka, odnosno ne sme im se uskratiti zaštita zbog troškova profesionalne pomoći. (3) Osim u slučajevima samoodbrane, nasilje je kriminalni akt i policija i sud treba da primene sva pravna sredstva kako bi sprečili dalja dela, a vrsta intervencije treba da odgovori na potrebu za zaštitom od daljeg nanošenja povreda i na mere koje nasilnika odvraćaju

151. DAIP se nije bavio konkretnim slučajevima nasilja već posmatranjem, praćenjem i koordinacijom svih agencija i praktičara koji intervišu u svakom konkretnom slučaju.

od dalje primene nasilja. (4) Prioritet intervencije je primena politike i protokola kojima se žrtva štiti od daljeg povređivanja. (5) Organizacija van pravosudnog sistema koja se bavi programom pomoći žrtvama treba neprestano da prati i nadgleda politiku i procedure koje primenjuju pravosudne ustanove. (6) Zaustavljanje nasilja, a ne popravljavanje odnosa ili njegov prekid, treba da bude fokus intervencije. (7) Politika i procedure treba da su u funkciji sveopšteg sprečavanja i odvrćanja od nasilja u društvenoj zajednici. (8) Sud prilikom postupka u slučaju nasilja ne treba da se bavi propisivanjem ponašanja ili akcija žrtava¹⁵². (9) Sud i zakonodavne službe treba da sarađuju sa programima pomoći žrtvama i da im preko njih obezbede najširi mogući pristup pravnim informacijama. (10) Sud treba da odredi mandatnu kaznu edukacije za nasilnike i da izrekne posebno oštre kazne u slučaju ponovljenog nasilja. (11) Sve proceduralne smernice treba da prođu reviziju nevećinskih pripadnica/ka konkretne zajednice kako bi se izbegla pristrasnost u politici ili u procedurama koje se primenjuju. (12) Praksa i politika treba neprestano da se evaluiraju da bi se obezbedila njihova efikasnost i omogućila kontinuirana obuka zaposlenih u nadležnim službama. (13) Svaka mera intervencije treba da uzima u obzir disbalans moći između nasilnika i žrtve (Pence, 1996: 20-21).

Cilj je bio da se kreira dugoročna socijalna klima, a ne da se promovise određeni način postupanja. Pitanje „zašto“ zamenjeno je pitanjem „kako“ profesionalci organizuju postupanje i kako profesionalne rutine dobijaju tendenciju da marginalizuju sigurnost žrtava. Program je nastojao da napravi pregled svih postupaka i da ih stavi u vodiče i priručnike za usmeravanje prakse. Beleženje slučajeva postalo je ključni organizacioni element u preduzimanju akcije, jer je ono predstavljalo institucionalnu reprezentaciju dela nasilja – ko, šta, kada i sa kojom svrhom čini kome, a profesionalni diskurs postao je važan jer je određivao šta se desilo (Pence, 1999; Pence and McDonnell, 1999). Ovo ću ilustrovati slučajem koji navode Elen Pens i Kerol Mekdonel, a koji nazivaju *Priča o malojoj zelenoj žabi*.

Zastupnice žena iz ženske grupe dobile su saglasnost za praćenje svih ključnih institucionalnih procedura u slučaju prijave nasilja u porodici.

Dok je posmatran proces u zatvoru prilikom privođenja osumnjičenog,

152. Na primer, ne sme da prisiljava žrtve na svedočenje preteći im zatvorom ili izricanjem mandatne kazne.

službenik je tražio da privedeni muškarac izvadi sve stvari koje ima u džepovima. Potom je u formular zapisao stavke: 5,85 dolara, mala plastična zelena žaba, mali švajcarski vojni nož, češalj, bolero kravata i nekoliko drugih stvari. Zatim je službenik potpisao formular, sve stavio u plastičnu kesu i obavestio da će privedeni stvari dobiti natrag na izlasku iz zatvora. To je pokazalo da službenik ima jasnu proceduru za ovaj deo posla. Ipak, bilo je čudno u ovom postupku što je privedeni, koji je bio vrlo ljut, vikao i pretio svojoj ženi, govoreći: „Jednoga dana ja ću otići i ubiti kučku. Ona zna da će se to dogoditi. Ne mogu da verujem u ovo. Svaki put kada dođem do kuće ona kaže deci da zovu 911. Platiće za ovo!“. Zastupnica je pitala službenika da li je zabeležio pretnje koje su izgovorene ovom prilikom, a on je odgovorio da nije. Ona je pitala da li postoji formular za beleženje ovakve vrste pretnji, a službenik je potvrdio da postoji, ali za incidente za koje su u obavezi da izveste o pretnjama. Zastupnica je dalje pitala zašto u ovom slučaju nisu registrovane pretnje, a službenik je odgovorio da izveštavaju samo o ozbiljnim pretnjama. Ona je tražila da joj objasni kako razlikuju ozbiljne od pretnji koje nisu ozbiljne, a službenik je odgovorio da je ovaj muškarac bio zatvaran već nekoliko puta i da je uvek „duvao paru“ kao sada, ali da on zna da to nije ništa ozbiljno (Pence and McDonnell, 1999: 29-50).

Ovaj i slični slučajevi pomogli su da se razumeju „praznine“ u sistemu i da se istraži šta bi bile adekvatne procedure koje bi obezbedile dve ključne tačke: sigurnost i odgovornost sistemskih rešenja.

Ciljevi koji definišu okvir intervencija. DAIP naglašava da je zajednički okvir intervencija svih službi zasnovan na pitanjima: *Ko koga ugrožava? Koliko je situacija opasna? Kome je potrebna zaštita?* Program intervencija nastoji da izbegne dalju viktimizaciju žrtve stavom da je nasilnik isključivo odgovoran za nasilno ponašanje. Ovaj stav orijentiše programske aktivnosti u pravcu intervencija koje uključuju kombinaciju sankcija, ograničenja i rehabilitacije¹⁵³ nasilnika (*sanction, restriction*

153. Iako originalni program rada sa učiniocima nasilja koristi termin „rehabilitacija“, koristeći termin „resocijalizacija“ nasilnika, za koji smatram da više odgovara suštini ovog procesa. Naime, rehabilitacija predstavlja različite metode pomoći pojedincima da povrate izgubljene sposobnosti (ili prava) i da se uključe u život uprkos teškoćama (pristup se oslanja na *osnaživanje* osobe za korišćenje svojih najboljih kapaciteta i sposobnosti) (Videnović, 2006), što ovaj termin čini pogodnim za označavanje metoda rada sa žrtvama nasilja (iako rehabilitacija u penologiji predstavlja proces povratka prestupnika u društveni život nakon odležane zatvorske kazne). S druge strane, resocijalizacija označava planski proces korigovanja društveno neprilagođenih stavova, uverenja, sistema vrednosti i asocijalnog ponašanja sa ciljem integrisanja pojedinca u društvo (Videnović, 2006), što bolje odgovara suštini rada sa učiniocem nasilja.

and rehabilitation) u cilju zaustavljanja aktuelnog i sprečavanja budućeg nasilja, uzimajući u obzir njegove specifične karakteristike, kao i doživljaj i procene žrtve o nasilju i o nasilniku kako bi se postiglo efikasno (kratki rokovi), povezano (koordinirano) i usklađeno (sinhronizovano) delovanje ključnih službi. Usmerenost na učinioc nasilja stavila je policijsko-pravosudni sistem u centar intervencija, dok su druge službe u funkciji obezbeđivanja podržavajućih usluga i imaju proaktivan stav¹⁵⁴.

Da bi se ostvario glavni cilj intervencije, DAIP razrađuje četiri primarna cilja koji usmeravaju aktivnosti službi, a uključuju: (1) Zaštitu žrtve kažnjavanjem učinoca unutar pravosudnog sistema uz smanjenje neprepoznatih (*screening out*) slučajeva. (2) Zaštitu žrtve uspostavljanjem i sprovođenjem zakonskih sankcija nad učiniocem koje će sprečiti buduće nasilne aktivnosti. (3) Zaštitu žrtve kroz obezbeđivanje sigurnog smeštaja, pravnog zastupanja i edukacije. (4) Zaštitu žrtve praćenjem slučaja kroz čitav sistem, koordinisanjem međusektorske razmene informacija i nadgledanjem procedura i opštih pristupa (Pence, 1996: 26).

Operacionalizacija ciljeva kroz intervencije. Svaki od četiri izabrana cilja operacionalizovan je kroz određeni broj intervencija. Reč je o 16 različitih tipova intervencija koje su naknadno grupisane u osam komponenti koje čine model. Model je građen induktivno, kroz proces dogovaranja, praćenja, proveravanja i menjanja rešenja u praksi.

Prvi cilj u osnovi ima nastojanje da se uspostavi zaštita žrtve kroz adekvatno prepoznavanje i utvrđivanje slučajeva nasilja, odnosno da se smanji broj neprepoznatih slučajeva i da se ograniči delovanje nasilnika na žrtvu. On obuhvata sledeće intervencije: (a) primenu definisanih i preciznih policijskih procedura¹⁵⁵; (b) pružanje zastupničke pomoći žrtvi¹⁵⁶;

154. Nisu oslonjene samo na inicijativu žrtve nego aktivno „prilaze“ i žrtvama koje se nisu obratile za pomoć, posebno ako reakcija policije nije bila hapšenje i privođenje nasilnika.

155. Policijske procedure ograničavaju „diskreciono pravo“ policije. Zahteva se privođenje nasilnika pod jasno definisanim uslovima i prema standardizovanoj proceduri. Policijski službenici dužni su da podnesu izveštaj za sve prijave i intervencije u vezi sa porodičnim nasiljem. Regulacija postupanja policije uvođena je postepeno, u periodu od tri godine, uz precizno merenje efekata određenih procedura, tako da su usvojne procedure bile rezultat zajedničkog uvida o efektima.

156. U svim situacijama kada policija ne odreaguje privođenjem nasilnika, zastupnice (iz ženskih grupa) kontaktiraju žrtvu da bi se prikupile dodatne informacije u vezi sa izdavanjem naloga za zaštitu ili za podnošenje tužbi.

(c) izbegavanje odustajanja od optužnice¹⁵⁷; (d) zadržavanje nasilnika u pritvoru¹⁵⁸; (e) odbranu sa slobode¹⁵⁹.

Drugi cilj je u funkciji uspostavljanja zaštite žrtve sprečavanjem budućih nasilnih akata kroz sprovođenje kombinacije zakonskih sankcija prema učiniocu. Ovaj cilj ostvaruje se kroz sledeće intervencije: (a) procena profila zlostavljanja (pre nego ličnosti nasilnika/zlostavljača)¹⁶⁰; (b) pomoć kroz nalog o zaštiti¹⁶¹; (c) presude u prekršajnim procesima (iste smernice prihvaćene su i u krivičnim postupcima)¹⁶²; (d) resocijalizacija učinilaca¹⁶³; e) kontrola sprovođenja zakona (kao temelj efikasnog procesa intervencije).

-
157. Tužilaštvo je usvojilo smernice za sudsko gonjenje i politiku orijentisanu na traženje dokaza.
 158. Ovo omogućava izdavanje privremenih mera zaštite (npr. zabranu povratka u dom), kao i kontaktiranje žrtve i prikupljanje dodatnih podataka, informisanje nasilnika o sudskom postupku, o programima za rad sa nasilnicima dostupnih u zajednici i sl.
 159. Uslovi odbrane sa slobode formulišu se na osnovu informacija koje se dobijaju od zastupnica ili direktno od žrtve. Nepridržavanje uslova puštanja na slobodu ima posledice (samo) po određivanje jemstva (videti dalje u tekstu).
 160. Program intervencija počiva na pretpostavci o važnosti razumevanja prirode nasilja i sistematske upotrebe prinudjujuće kontrole. Policijsko-pravosudni sistem je efikasniji u zaustavljanju nasilja ako razume fenomen i ako može da napravi razliku između različitih oblika nasilja.
 161. Građanski sud može da naloži primenu različite kombinacije zaštitnih mera (koje postoje i u krivičnom postupku). DAIP je razvio više procedura kojima se uklanjaju prepreke za efikasne sudske intervencije u građanskom postupku. Takođe, on izveštava sud ukoliko optuženi ne poštuje obaveze.
 162. Zapisnici istražnih intervjua i izveštaji za sud fokusiraju se na ozbiljnost nasilja, faktore rizika, dejstvo i kontekst nasilja. Prva prekršajna presuda obično podrazumeva uslovnu zatvorsku kaznu (tokom koje se ispunjavaju različiti uslovi) i period praćenja od godinu dana. U slučaju ozbiljnog dela, prekršaja sudskog naloga o zaštitnim merama ili procene da je resocijalizacija neodgovarajuća mera, određuje se *zatvorska kazna*. Druga prekršajna kazna obično podrazumeva zatvorsku kaznu do 90 dana, koja se služi najmanje 30 dana pre uslovnog oslobađanja. Zakon tretira kao ozbiljan prekršaj drugi napad na istu osobu u periodu od pet godina, ili presudu za napad protiv druge osobe u periodu od dve godine.
 163. Proces resocijalizacije sadrži prijemne aktivnosti, nakon čega se nasilnik uključuje u redovne sastanke u trajanju od 27 nedelja (sa mogućnošću da se izostane četiri puta uz nadoknadu). Program za nasilnike pomera pažnju sa pitanja upravljanja ili kontrole besa ka pitanju prava da se kontroliše partnerka. DAIP program za rad sa nasilnicima izvodi se u svim službama mentalnog zdravlja u Dulutu (tako da nasilnik ne može u zajednici da nađe „lakši program“). Proces resocijalizacije pojačava poruku zajednice da je nasilje nedozvoljeno i povećava bezbednost nekih žena, ali se ne predstavlja kao „lek za sve“ da se ne bi stvorili lažna nada ili lažno osećanje sigurnosti.

Treći cilj povezuje aktivnosti koje izlaze u susret potrebama žene i nastojanjima da se ona podrži i osnaži kao način zaštite od aktuelnog i budućih nasilja, što uključuje: (a) siguran smeštaj¹⁶⁴; (b) pravno zastupanje (praćenje, pomoć u popunjavanju formulara, informisanje, prikupljanje podataka i zastupanje pred sudom); (c) edukativne grupe za žene (tri različita tipa)¹⁶⁵.

Četvrti cilj orijentisan je ka obezbeđivanju zaštite žrtava partnerskog nasilja organizovanjem praćenja slučajeva kroz čitav sistem, preko koordinisanja međusektorske razmene informacija i nadgledanja poštovanja dogovorenih procedura i opštih pristupa. Interventni program razvio je precizno definisane tokove razmene informacija i procedure nadgledanja usaglašenosti postupanja unutar i između službi kako bi se „lično“ razumevanje i pristrasnost profesionalaca sveli na minimum. Aktivnosti su organizovane kroz: (a) praćenje slučajeva¹⁶⁶; (b) nadgledanje interventnog programa¹⁶⁷; (c) organizovanje međusektorskog programa intervencija (razvijanje strategija za uspostavljanje i organizovanje modela u zajednici)¹⁶⁸.

Pregled ciljeva i intervencija potvrđuje da je već njihovo postavljanje i definisanje afirmisalo osnovne principe delovanja – zaštita žrtve se

-
164. Zakon obavezuje policiju da žrtvi pruži informacije o sigurnom smeštaju i o pravnoj pomoći. Zastupnice se bave i pomoći u obezbeđivanju sredstava za život i mesta za stanovanje.
165. *Prvi tip grupe* u kojoj se uči o različitim oblicima porodičnog nasilja i posledicama na ženu da bi se smanjio uticaj nasilnika na nju u sudskim postupcima. *Grupa samopomoći* (za aktuelne i bivše korisnice) koje slobodno biraju temu. *Treća grupa* namenjena je ženama čiji su partneri u grupama za muškarce, sa ciljem da im se objasni program koji muškarci prolaze i da im se pomogne da razmotre svoje partnerske odnose i mogućnosti izbora. Na početku uspostavljanja Programa (prvih pet godina) funkcionisala je i ženska grupa za *socijalne akcije* koja je radila na širim socijalnim problemima koji podržavaju nasilje i na promenama institucionalnih procedura). Ova grupa komentarisala je sve predloge za izmene institucionalnih postupaka i procedura, čime je obezbeđivan „korisnički pogled“ na promene.
166. Tim zadužen za praćenje određuje koje su informacije neophodne od svake nadležne službe da bi se slučajevi uspešno pratili. Eventualni problemi razmatraju se na redovnim međusektorskim sastancima.
167. Iako je izvesna fleksibilnost sistema neophodna, iskustvo je pokazalo da većina odstupanja i loših odluka nastaje kao posledica nedostataka ili lažnih informacija i nedovoljne komunikacije, koja nasilniku daje mogućnost da izdejstvuje najblaže moguće mere, odnosno da izbegne punu odgovornost za svoja dela.
168. Paralelno sa pružanjem efikasne zaštite u svakom pojedinačnom slučaju, DAIP je postavljao i strategiju za izgradnju celovitog modela koordinacije intervencija u zajednici.

prioritetno postiže zaustavljanjem nasilja i sprečavanjem budućih akata, što zahteva dobro organizovanu intervenciju policijskog i pravosudnog sistema, a potom se nužno oslanja na ostale sisteme u zajednici (socijalni, zdravstveni, obrazovni). Ovim se postiže da odgovarajuća kombinacija intervencija daje smisao doživljaju sigurnosti i dugoročne zaštite i na nivou žrtve i na nivou sistema. Dok koncept dugoročne zaštite ima element samoevidentnosti na nivou žrtve (i primarno se realizuje preko intervencija koje ograničavaju delovanje nasilnika), dotle ideja dugoročne zaštite na nivou sistema nije eksplicitna i valja je pojasniti. Naime, smislenom i povezanom intervencijom koja ograničava, kontroliše i sankcioniše aktuelno i buduća nasilja sistem zaustavlja: (a) lanac nesvrhsishodnog angažovanja službi i pojedinaca¹⁶⁹; (b) perpetuiranje profesionalne neefikasnosti koja vodi doživljaju neuspeha i nemoći, a na duži rok profesionalnom stresu i sindromu *sagorevanja* (ADMIRA, 2005b; Slavković, 2006, Polovina i Žegarac, 2007; Ajduković, 2010)¹⁷⁰; (c) višegeneracijski prenos i ponavljanje nasilja u partnerskoj relaciji i porodici. U krajnjem ishodu, dugoročna dobit sistema od prihvatanja koncepta i principa koji ispravno orijentišu delovanje službi i profesionalaca iskazala bi se ne samo u smanjenju individualnih šteta, već i u razvijanju kulture prava i u ekonomisanju resursima (Logar, 2003: 22; Hagemmann-White, 2006; UN Studija, 2006).

U duhu rečenog može se posmatrati i grupisanje intervencija u osam komponenti modela, koje su autorke sprovele kroz: (1) Razvijanje *etosa* konkretne društvene zajednice¹⁷¹ u odnosu na tematiku nasilja u

169. I to izbegavanjem: (a) ponavljanja istih ili sličnih radnji koje ne dovode do efekata (npr. usmena upozorenja nasilniku prilikom svakog izlaska na lice mesta); (b) angažovanja službi i primene mera koje ne mogu da zaustave i spreče nasilje (npr. savetodavne aktivnosti namenjene pojedincu, partnerskom paru ili porodici); (c) očekivanja da se preduzmu mere koje nisu nužne ili nisu pravične, jer se izbegavaju i ne koriste postojeći mehanizmi kontrole i sankcionisanja ponašanja nasilnika (npr. smeštanje žrtve i njene dece u prihvatilište, posebno u situacijama kada procena rizika ne ukazuje na ovu potrebu, odnosno kada mogu da se koriste postojeće zakonske mere kao što su privođenje, zadržavanje, pritvor, izricanje zaštitnih mera i kažnjavanje).

170. ... kao posledice dugogodišnje izloženosti situacijama visokog rizika po život i zdravlje klijenata, ali i vlastito, bez efikasnih i delotvornih načina rešavanja.

171. Nivo države, ali moguće i nivo regije ili opštine (pod pretpostavkom da ne postoje zakonske prepreke za regulaciju postupanja službi na nižem nivou).

pertnerskom odnosu, što daje osnovu za razvoj i primenu principa i operativnih postupaka. (2) Razvijanje okvira koordinisanog delovanja službi u zajednici (sistemska struktura i organizacija). (3) Razvijanje sistema praćenja svakog pojedinačnog slučaja nasilja, kako bi se nadziralo postupanje svakog profesionalca i postupanje službi u primeni principa i operativnih postupaka. (4) Razvijanje precizno definisanog sistema prikupljanja, razmene informacija, komunikacije i odlučivanja između službi u zajednici. (5, 6 i 7) Razvijanje sistema intervencija usmerenih na žrtvu, učinioca i decu kroz: omogućavanje da potrebna sredstva i usluge budu pristupačni žrtvama i svim članovima porodice pod rizikom kako bi se obezbedila zaštita; korišćenje kombinacije kažnjavanja, uskraćivanja i omogućavanja resocijalizacije kako bi učinio bili pod stalnim nadzorom, a žrtve zaštićene od daljeg zlostavljanja; saniranje štete načinjene deci. (8) Postupci za procenu (evaluaciju) koordinisane akcije zajednice iz ugla bezbednosti žrtve i ispunjavanje opštih ciljeva programa zaštite (Pence, 1996: 22-25; Gamache and Asmus, 1999).

Kreatorke/i programa naglašavaju važnost kontekstualnih osobenosti sredine u kojoj se vrši implementacija programa, odnosno ističu da ne postoji jedan model odgovarajući za sve sredine, niti se on uspostavlja jednom, bez naknadnih promena. Ključni segment, zajednički za sve sredine, jeste da se intervencije u okviru modela oblikuju prema osnovnom konceptu o partnerskom nasilju (koji podrazumeva zloupotrebu moći kroz prisustvo različitih mehanizama dominacije i kontrole u partnerskom odnosu) i u skladu sa jedinstvenim faktorima u svakoj zajednici. Različite aktivnosti imaju prioritet u odnosu na raspoloživa sredstva i resurse zajednice, kao i u različitim fazama implementacije modela. Izgradnja zajedničkog stava kod predstavnika institucija je trajan proces koji uvek zahteva više vremena na početku i tokom implementacije aktivnosti.

PRILAGOĐENA VERZIJA DULUT MODELA – AUSTRIJSKI MODEL INTERVENCIJE

Dulut model inspirisao je zahtev ženskih grupa iz Austrije za nalaženjem novih rešenja za zaštitu žena i dece od nasilja u porodici (Logar,

2003)¹⁷². Kada su se sredinom 90-tih godina povele rasprave o modelu zaštite, postalo je jasno da američki model (obaveza policije da hapsi u slučajevima nasilja u porodici) neće biti prihvaćen zbog austrijske zakonodavne politike (Logar, 2004.)¹⁷³, te su tražene alternative da se zaštite žene na način koji bi im omogućio da ostanu u svojim domovima. Donošenjem *Zakona o zaštiti od nasilja u porodici* 1997. godine promenjene su osnovne paradigme postupanja službi: (a) akti nasilja u porodici postali su društveni problem, a ne privatna ili porodična stvar; (b) nasilje nije sagledavano kao izolovani incident već, naprotiv, kao pojava sa duboko ukorenjenim uzrocima, zbog kojih će se ono verovatno ponoviti; (c) muško nasilje prema bračnoj ili vanbračnoj partnerki nije smatrano „prirodnim fenomenom“ već teškim kriminalitetom za koji je odgovoran učinilac (Dearing, 2002). Novi odgovor države zamišljen je kao postupanje koje izražava bezuslovno neodobravanje nasilnog akta, što je impliciralo prihvatanje odgovornosti službi (posebno policije i sudova) za preduzimanje odgovarajućih i srazmernih mera u cilju zaštite osoba koje doživljavaju nasilje od partnera, kao i drugih osoba koje su mu izložene. Definisano je koncept policijske intervencije za čiju su realizaciju bile nužne sledeće pretpostavke: (a) pravo pripadnika policije da dobiju jasne, zakonom propisane instrukcije koje se odnose na intervenciju; (b) da prođu temeljnu obuku, kroz koju se prvenstveno upoznaju sa fenomenom nasilja u intimnom partnerskom odnosu; (c) da se nakon policijske intervencije uključe druge komplementarne službe kako policija ne bi bila ostavljena sama sa slučajem (Dearing, 2002). Razumevanje fenomena nasilja uslovalo je reakciju države struktuiranu u dve faze, sa tri ključna elementa. Tokom *prve* faze intervencija ne zavisi od želje žene, a u određenim slučajevima (zaštite života) ona mora da se preduzme čak i protiv njene volje. Austrijski zakon je policiji dao ovlašćenje da nasilniku izda nalog za iseljenje iz stana na preiod od 10 (odnosno 20) dana, bez obzira na želju žene.

172. Zanimljivo, iako je Ute Rozman (Rösemann) iz savetovališta Gladbeck donela u centralnu Evropu ideju koordiniranih intervencija iz Dulut projekta i izradila studiju o „prenosivosti modela“, ideja je naišla na veliki otpor i nije prihvaćena u Nemačkoj, ali je postala inspiracija za austrijski model intervencija, koji će kasnije imati uticaja na promene zakona u Nemačkoj.

173. Hapšenje se smatralo oštrom intervencijom za „sitan“ incident. Dominirale su mere dekriminalizacije i osude institucije zatvora i zatvorske kulture, koja promoviše nasilno ponašanje.

Izdvajanje nasilnika iz stana pokazalo se kao efikasno sredstvo i snažna poruka: podrška sigurnosti i bezbednosti žene u momentu kada je nasilje zaustavljeno i nasilna veza prekinuta, kao i sloboda koju žena dobija da donese odluke o mogućim promenama (Dearing, 2002). Policijska intervencija je ograničena i predstavlja prvi korak, nakon čega se kontrola nad daljim procesom jasno i bezuslovno prepušta ženi, u okolnostima u kojima ona raspolaze informacijama i može da donese nezavisnu odluku, i koja zahteva dalju saradnju institucija. U *drugoj* fazi intervencija podrazumeva dugoročniju zaštitu, građansko-pravne privremene zaštitne mere i podršku za žrtve kroz koordinaciju usluga službi (Logar, 2003)¹⁷⁴. Interventni program obuhvata: (a) proaktivni pristup (automatski prenos informacija regulisan je zakonom; obavezno kontaktiranje žrtve); (b) procenu opasnosti i planiranje bezbednosti (upotrebljava se lista pitanja i faktora kojima se olakšavaju procena i planiranje); (c) organizovanje konferencije slučaja radi prevencije nasilja; (d) savetovanje žrtve (na srednji i duži rok) i kontrolni kontakti (ako se žene ne javljaju tri ili šest meseci); (e) kućne posete i savetovanje kod kuće (za slučaj da žena nema resurse za čuvanje dece, putovanje i sl.); (f) koordinisanje i umrežavanje grupa i intervencija; (g) intervencije koje se odnose na nasilnike¹⁷⁵ i (h) obuku za profesionalce (Logar, 2003). Praćenje efekata zaštite smatra se drugim ključnim elementom uspeha. Identifikuju se pokazatelji dobre prakse: broj, prostorna i vremenska dostupnost usluga zaštite za žene; preciznost definicija i zakonske regulacije policijskog postupanja, implementacija mera, efikasnost primene zaštitnih mera (Logar, 2005.)¹⁷⁶. Istražuju se i problemi i izazovi za implementaciju: nedostatak sredstava za finansiranje interventnih

174. U svakoj od devet saveznih pokrajina kao zakonsko rešenje ustanovljena je interventna služba protiv nasilja (propratna socijalna mera). Radni koncept bečke interventne službe (koncipiran prema DAIP modelu) služio je kao model za sve službe.

175. Intervencije su takođe bazirane na DAIP-u i CHANGE treningu. Austrijsko Ministarstvo za životnu sredinu, omladinu i porodicu je 1999. uspostavilo *standarde* za rad sa nasilnicima.

176. Na primer, od 1997. do 2004. godine policija je izdala 26.717 naredbi o iseljenju, a registrovano je tek 12% kršenja, zbog dosledne politike kažnjavanja prekršioca, novčano, čak i hapšenjem. U analizi više od 1000 policijskih dosijea (u okviru druge evaluacije primene Zakona, Haller, 2002, prema Logar 2005), zabrana prilaska iskorišćena je u 43% slučajeva, u 52% policija je primenila „smirivanje svađe“, a u 5% slučajeva podnete su prijave protiv nasilnika bez ikakvih zaštitnih mera.

centara, zbog čega nije moguće obezbediti široku i sveobuhvatnu zaštitu za sve žrtve; nedostaci u koordinaciji i elementima zaštite žrtve, posebno kada se radi o „ekstremno opasnim nasilnicima“¹⁷⁷; krivično-pravosudni sistem kao „karika koja nedostaje“¹⁷⁸, nedovoljna zaštita emigrantkinja¹⁷⁹, problem zaštite dece u porodicama u kojima su majke žrtve i sl. (Logar, 2005).

Analizirajući pritužbe povodom slučaja ubistva dve žene, UN Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, uvažavajući postignuto, preporučio je Austriji da: (a) ojača primenu i praćenje sprovođenja Zakona za zaštitu od nasilja u porodici i relevantnih odredbi Krivičnog zakona; (b) odlučno i brzo procesuirao učinioce nasilja u porodici i osigura da se u svim akcijama obrati dužna pažnja na bezbednost žene, naglašavajući to da prava nasilnika ne mogu imati primat nad ženskim ljudskim pravima na život i na fizički i mentalni integritet; (c) obezbedi poboljšanu koordinaciju između policije i predstavnika pravosuđa, a takođe i da obezbedi da svi nivoi krivično-pravnog sistema (policija, javni tužioci, sudije) redovno sarađuju sa nevladinim organizacijama koje rade na zaštiti i podršci ženama koje su preživele rodno zasnovano nasilje; (d) usavrši programe treninga i edukacije na temu nasilja u porodici za sudije, advokate i policiju¹⁸⁰.

Austrijski Zakon o zaštiti od nasilja dopunjavan je 1999, 2002. i 2004. godine, da bi juna 2009. bio usvojen *Drugi Zakon o zaštiti od nasilja*, kojim je poboljšana zaštita i podrška za žrtve. Pravo na zaštitu od nasilja

177. Zakon o zaštiti od nasilja i mera iseljenja ne sprečavaju „ekstremno opasne nasilnike“ od daljeg činenja nasilja, zbog čega su se u Austriji (2002. i 2003. godine) desila dva ubistva žena i pored toga što su nasilnici imali meru iseljenja i zabranu prilaska, a žene prijavile policiji pretnje nasilnika da će ih ubiti. Bečki *Interventni centar i Asocijacija za pristup žena pravdi* su 2004. godine podneli predstavku Komitetu za eliminaciju diskriminacije nad ženama, koji je konstatovao propuste države u zaštiti i dao preporuke za unapređenje.

178. Haller je otkrila da je približno svaka druga prijava fizičke povrede odbačena, a samo u jednom od sedam slučajeva zabeležena je primena kazne. Svaki treći slučaj je odbačen jer žrtva nije htela da svedoči (prema Logar, 2005).

179. Model zakona nije nudio dovoljno specifične zaštite, imajući u vidu to da su emigrantkinje potpuno socijalno i ekonomski zavisne od partnera, kao i da u slučajevima kada boravišna dozvola nasilnika zavisi od njegovog bračnog statusa, on može biti dodatno opasan po svoju ženu ako ona pokuša da se odvoji ili zatraži razvod braka.

180. CEDAW/C/39/D/5/2005 (6 August 2007); CEDAW/C/39/D/6/2005 (1 October 2007)

garantovano je svakom licu koje boravi u Austriji, nezavisno od porekla i državljanstva. Zakon o bezbednosti omogućio je da policijski nalog za iseljenje traje dve nedelje, a da se na sudu može produžiti na četiri nedelje¹⁸¹. Dugoročna zaštita dobija se na sudu, kao iseljenje i zabrana povratka u stan/kuću, koje može trajati do šest meseci¹⁸² i/ili mera opšte zaštite od nasilja (zabrana pojavljivanja na određenim mestima i zabrana kontakta), koja može trajati do godinu dana i može se produžavati ako postoje opravdani razlozi. Mere se mogu izdati i za psihičko nasilje, a mogu ih dobiti i deca koja su svedočila nasilju koje je činjeno prema njihovim majkama (za decu ovu meru mogu tražiti i nadležne službe). Sudski postupak ne traje duže od četiri nedelje (zbog kontinuiteta zaštite), može se okončati bez saslušanja nasilnika, a po prvi put žrtve dobijaju pravo na psiho-socijalnu podršku i praćenje u građanskim postupcima. Zakonske izmene iz 2009. obuhvatile su i proširenje Krivičnog zakona i Zakona o krivičnom postupku. Zaštita od nasilja je u Krivičnom zakonu (koji ne sadrži delo „nasilje u porodici“) regulisana većim brojem dela, da bi 2006. godine bila proširena delom „uporno proganjanje“, a 2009. delom „trajno vršenje nasilja“, za koje je zaprećena stroža kazna nego za pojedinačni slučaj nasilja. Proširena su prava žrtve u krivičnom postupku, tako da obuhvataju: pravo na informisanje o postupku, na uvid u sudske spise, na saslušanje sa posebnom poštedom i sa respektom (obavezno u svim slučajevima kada su deca žrtve), učestvovanje i davanje ličnog doprinosa u odvijanju krivičnog postupka, naknadu štete i naknadu za pretrpljeni bol i strah, pratnju u postupku. Od 2009. godine žrtva može da zahteva saslušanje sa posebnom poštedom, tajnost svoje adrese za nasilnika i praćenje u postupku i u građanskim procesima (uvek kada su oni u relaciji sa krivičnim procesom za nasilje) (Logar, 2009). Na ovaj način zakonodavac je potvrdio opredeljenost za bezuslovno neodobravanje nasilja i za prihvatanje odgovornosti države i službi u ispunjavanju prava žrtava nasilja.

181. Policija je dužna da da pisanu informaciju i učiniocu nasilja i žrtvi o pravima i obavezama, kao i da napravi detaljni zapisnik o intervenciji. Takođe, policija nadgleda izvršenje iseljenja (najmanje jedan obilazak). U slučaju otpora izvršenju, policija može da upotrebi silu, a u slučaju kršenja ovih mera nasilnik plaća prekršajne kazne, a može biti i uhapšen.

182. ... uz mogućnost da se produži ako su pokrenuti drugi postupci u relaciji sa nasiljem, npr. razvod braka ili zahtev za podelu imovine, kada mera traje do okončanja sudskog postupka, odnosno pravosnažnosti presude.

Drugi deo:
POSTUPANJE PROFESIONALACA
U SITUACIJAMA NASILJA PREMA
ŽENAMA: EMPIRIJSKI ZASNOVANA
PRILAGOĐENA VERZIJA DULUT
MODELA ZA KONTEKST SRBIJE

Četvrto poglavlje **KA PRILAGOĐENOJ VERZIJI DULUT MODELA ZA KONTEKST SRBIJE**

Dulut program, kao najbolji model integralne, koordinirane akcije zajednice u prevenciji i zaštiti od nasilja prema ženama u partnerskoj relaciji i u porodičnom kontekstu, preporučen je u studiji generalnog sekretara Ujedinjenih nacija (UN Studija, 2006). Austrijski model intervencije u situacijama nasilja u porodici postao je najpoznatija evropska modifikacija Dulut modela, koju je Saveta Evrope preporučio državama članicama. Sumirano, zajedničko i delotvorno u „dobrim“ modelima je: (a) politika koja predstavlja celovit pristup, ima jasan teorijski koncept (o partnerskom nasilju prema ženama kao kontroli putem prinude) i postavlja jasan (glavni) cilj (zaštita žrtve obezbeđena neposredno po incidentu i sigurnost u odnosu na buduće epizode); (b) jasno definisane uloge službi (policijsko-pravosudnog sistema u prvoj fazi zaštite i proaktivan pristup (drugih) službi u zajednici, koje pružaju podršku), regulisan (zakonom ili obavezujućim pravilima) način saradnje između službi (što „umrežavanje“ ne ostavlja u polju „dobre volje i lične motivacije“ profesionalaca); (c) dobro definisana uputstva o postupanju, koja se odnose i na obavezu standardizovanog dokumentovanja, evidentiranja i razmene podataka (što ih čini manje zavisnim od „lične jednačine“ profesionalca, olakšava odlučivanje i ujednačava praksu); (d) organizovano praćenje koje omogućava procenu efekata postupanja u svakom pojedinačnom slučaju, ali i procenu pristupa i modela u celini, kao i njihovu reviziju i dogradnju.

Imajući u vidu rasprostranjenost fenomena, kao i brojnost i težinu njegovih posledica i u našem kontekstu, pokazuje se važnim pitanje kritičkog razmatranja karakteristika politike i sistema zaštite od nasilja u porodici, sa fokusom na partnersku relaciju. Stoga ću u daljem tekstu predstaviti *teorijsku* (osnovne pretpostavke modela s obzirom na prilike i sistem zaštite u našoj društvenoj sredini) i *empirijsku*

analizu (terensko istraživanje dokumentacije o zabeleženim slučajevima partnerskog nasilja u jednoj lokalnoj sredini), sa ciljem da otvorim prostor za kreiranje prilagođene verzije Dulut modela u našim uslovima.

OSNOVNE PRETPOSTAVKE MODELA I USLOVI U NAŠEM KONTEKSTU

Teorijske konceptualizacije nasilja u intimnom partnerskom odnosu i politika delovanja

Model koji predstavljam je: (a) konceptualizacija partnerskog nasilja kroz *politiku delovanja*, čiji je glavni cilj zaustavljanje nasilja i sprečavanje potencijalnih budućih epizoda, kao primarne intervencije sistema zaštite; (b) zasnovan na *paradigmi* o zaštiti žrtve kao (njenom) pravu, a ne kao o problemu socijalne politike, što fokusira pitanje uspostavljanja sigurnosti žrtve od aktuelnog i ponavljano nasilja; (c) *složen društveni sistem intervencija*, koji zbog kompleksnosti fenomena zahteva kompleksna rešenja, odnosno *strategiju* sa jasno postavljenim principima i ciljevima delovanja, i *umreženost* zakona i službi iz različitih sektora; (d) skup *intervencija službi u zajednici* u slučajevima partnerskog nasilja koji podrazumeva jasne *procedure* i *postupke* u okviru svake službe i procedure i postupke o saradnji između njih; (e) *mehanizam za planiranje i praćenje implementacije* kako bi se sistem intervencija stalno usavršavao i modifikovao u odnosu na društvenu realnost, narastajuće potrebe korisnica/ka i efekte primenjenih mera (Ignjatović, 2008, 2008a, 2009b).

Politika države. Ako prihvatimo stav da se, kada je reč o nasilju u porodičnom kontekstu, ne radi o jedinstvenom već o najmanje tri fenomena, sa specifičnim uzrocima, rizicima, manifestacijama i posledicama¹⁸³, onda bi državna *politika* morala da uzme u obzir specifičnosti svakog od njih. Sagledavajući dokumenta koja u našem kontekstu izražavaju politiku države, može se zaključiti da je ona

183. ... bez obzira na to što je „izvor“ nasilja često zajednički, što su neke karakteristike iste i što su ove vrste nasilja međusobno visoko povezane;

nekoherentna, nesinhronizovana i fragmentarna, odnosno nedovršena. Iako broj dokumenata doprinosi utisku postojanja političke volje da se ova oblast reguliše, vrsta i njihov sadržaj, kao i dinamika usvajanja i implementacije govore suprotno, potvrđujući kao ključne probleme nerazumevanje (specifičnosti) fenomena i nepostojanje jasnog koncepta. Nekoherentnost i nesinhronizovanost državne politike u oblasti nasilja u porodici ogleda se u međusobnoj nepovezanosti strateških dokumenata i zakona, kao i u nepostojanju veza između sadržaja, ciljeva i mera koji se odnose na različite ciljane grupe, koje se identifikuju kao najčešće žrtve nasilja u porodici¹⁸⁴. Nedosledan, gotovo haotičan vremenski sled izrade (i usvajanja) strateških i operativnih dokumenata i zakona potvrđuje odsustvo jasne politike (i namere), i na isti način kao i nekoherentnost dokumenata, doprinosi opštoj konfuziji implementatora. Naime, ključni državni dokumenti u ovoj oblasti nastajali su (i usvajani) u periodu između 2005. i 2010. godine i ovaj proces još nije završen¹⁸⁵, a prve zakonske izmene uvedene su 2002. godine, bez (ili pre) promene politike i paradigme postupanja¹⁸⁶, ali i bez uputstava o svrsi i o načinu sprovođenja zakona, potvrđujući odsustvo strategije i plana, odnosno logičnog sleda i kontinuiteta koraka. Nedovršena i/ili neusvojena dokumenta¹⁸⁷, fragmentarna rešenja¹⁸⁸

184. Zakoni „pokrivaju“ različite vrste srođničkih odnosa, dok se strateški dokumenti i podzakonska akta (koja regulišu procedure i postupke) gotovo isključivo odnose na decu, istovremeno potpuno zanemarujući sasvim očigledno visoko „preklapanje“ nasilja prema ove dve grupe žrtava.

185. Veći broj dokumenata još su radni tekstovi i nacrti ili su tek usvojeni (2009), sa planovima primene kojima se još ne vide efekti.

186. Istorijski posmatrano, zakonska promena nije nastala kao samoinicirana politika države (u odnosu na preuzete međunarodne obaveze ili pokazatelje rasprostranjenosti fenomena), već na osnovu snažnog lobiranja ženskih nevladinih organizacija i političarki u Narodnoj skupštini Republike Srbije da se usvoje zakonske izmene u ovoj oblasti, preuzimanjem dela rešenja ponuđenih u „Modelu pravne zaštite od nasilja u porodici“, koji je 1998. godine izradila radna grupa Viktimološkog društva Srbije (Nikolić-Ristanović, 2003a).

187. Kao što su *Polazni okvir nacionalne strategije protiv nasilja (radni tekst)*, oktobar 2005, Ministarstvo rada i socijalne politike (MRSP); *Polazni okvir nacionalne strategije prevencije kriminaliteta*, maj 2007, Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP); *Deklaracija protiv nasilja nad ženama i u porodici*, Narodna skupština RS, 2007.

188. Na primer, politika zaštite svih članova porodice (u zakonskim konceptima) u odnosu na politiku zaštite dece u dokumentima o organizaciji sistema zaštite;

i zbunjujući koncepti¹⁸⁹ upućuju na nerazumevanje razlika između različitih fenomena nasilja. Neki od dokumenata dosledno isključuju rodnu dimenziju određenih vidova nasilja ili je svode na (nedoslednu) statistiku pola¹⁹⁰, što su takođe jasni indikatori nejasne politike države, u čijoj je osnovi nedostatak (teorijskog) koncepta na osnovu kojeg se formuliše specifična (za fenomen odgovarajuća) politika, principi, ciljevi i mere delovanja. Izuzetak čine *Nacionalna strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova* (usvojena februara 2009. godine)¹⁹¹ i *Strategija za zaštitu od nasilja u porodici i drugih rodno zasnovanih oblika nasilja u Autonomnoj pokrajini Vojvodina za period 2008-2012.* (usvojena septembra 2008. godine)¹⁹².

Istovremeno, iako politika države obuhvata širok koncept ciljeva i akcija, ona ne naglašava dovoljno jasno da je zaustavljanje nasilja, u konkretnom i u strateškom smislu, glavni cilj politike, što bi odredilo i sve druge, operativne ciljeve, koji usmeravaju izgradnju sistema intervencije, uključujući tu i pretpostavke za njegovo funkcionisanje i postupanje profesionalaca. Deklarativno, dokumenta sadrže izjavu da je nasilje kršenje prava, ali zaštitu najčešće povezuju sa pitanjem zaštite „dobrobiti“, što je znatno širi koncept, koji, po svemu onome što o ovom problemu znam, ne uspeva da obezbedi trenutno zaustavljanje nasilja

189. Na primer, namera da se jednim strateškim dokumentom odredi sistem zaštite (i prevencije) od različitih vidova nasilja u društvu (u *Polaznim okvirima MRSP* i *MUP-a*, ili *Nacrtu nacionalne strategije za zaštitu dece od nasilja* (MRSP); ili da se „seksualno i rodno zasnovano nasilje“ svede na rodno neutralni koncept „nasilja u porodici“ (u analizama i delu dokumenata nastalih u okviru projekta „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u Srbiji“, Uprava za rodnu ravnopravnost, MRSP i UNDP).

190. Na primer, u *Polaznom okviru* upotrebljava se formulacija „lica“ i „osobe“, a strateški ciljevi jasno se fokusiraju na zaštitu dece od nasilja u porodičnom kontekstu; u *Nacionalnoj strategiji za zaštitu dece* polne razlike se ne razmatraju kao faktor rizika za određene vrste nasilja.

191. ... u kojoj se jedna od šest ključnih oblasti odnosi na prevenciju i suzbijanje nasilja prema ženama i unapređenje zaštite žrtava. Kako se ovaj dokument direktno oslanja na *Pekinšku deklaraciju i Platformu za akciju* (1995) i kako je nastao u participativnom procesu sa ženskim nevladinim organizacijama i grupama, u njega je ugrađena „odgovarajuća politika“;

192. ... u koju je ugrađena politika (definicije nasilja i objašnjenja u vezi sa rodnim ulogama žrtve i nasilnika), po ugledu na Preporuku Komiteta ministara Saveta Evrope *REC 2002(5)*;

i sprečavanje budućih incidenata. Iz tog razloga, definisani strateški pravci ne upućuju na red prioriteta ciljeva i akcija, što direktno utiče na sistem zaštite.

Od državne politike u oblasti zaštite od nasilja u porodičnom kontekstu očekuje se, između ostalog, da prepozna i uvaži rodnu dimenziju fenomena kako bi mogla da usvoji jasan koncept na kojem bazira strategiju. Priznajući (javnom izjavom) rodni disbalans u pozicijama žrtve i učinioca u nasilju u intimnim partnerskim odnosima, imenujući dominaciju i kontrolu kao cilj nasilnog ponašanja (u najvećem procentu slučajeva), za koji je isključivo odgovoran nasilnik, i potvrđujući da je odgovornost države da stvori društvenu klimu „nulte tolerancije“ i da izgradi sistem zaštite koji obezbeđuje zaustavljanje nasilja i sigurnost žrtve, državna politika (koju nužno dele svi) jasno bi usmerila strateške i operativne ciljeve i neposredno razumevanje i postupanje profesionalaca.

Nova paradigma – zaštita žrtve kao pravo. Da bi se zaustavilo i sprečilo nasilje nužno je sistem zaštite koncipirati na paradigmi da žrtva *ima pravo* da bude zaštićena, odnosno da država ima obavezu da izgradi sistem zakonskih instrumenata kojima se štiti pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost građana/ki, odnosno da spreči (aktuelno i potencijalno) nasilje gde god da se ono dešava. Takođe, država ima obavezu da osobama koje su preživele nasilje pruži sveobuhvatnu pravnu zaštitu, ali i druge vrste podrške (socijalnu, zdravstvenu, ekonomsku) radi izlaska iz situacije nasilja i ublažavanja posledica (Logar, 2008)¹⁹³. Pitanje *zaštite*, na ovaj način sagledano, u prvi plan stavlja zaustavljanje aktuelnog i sprečavanje potencijalnih dela, odnosno akcije policijsko-pravosudnog sistema. Međutim, pojam zaštite u našem kontekstu, obuhvatajući širi koncept, „politiku i sve mere kojima se unapređuje blagostanje dece, žena, starih i drugih vulnerabilnih grupa“¹⁹⁴, pokazuje se nedelotvornim, jer ne uspeva efikasno da uspostavi sigurnost/bezbednost žrtve kao primarni uslov zaštite od nasilja. Socijalno-psiološko-zdravstvena procena i podrška (koje unapređuju blagostanje), iako važne, ne mogu

193. Države su odgovorne, na osnovu međunarodnih dokumenata koje su ratifikovale, da harmonizuju zakone i da ih konsekvantno primenjuju. Dobar zakon je nužan, ali ne i dovoljan da bi garantovao zaštitu, te su važne i druge mere, zakonom predviđene.

194. *Polazni okvir nacionalne strategije protiv nasilja (radni tekst)*, oktobar 2005, strana 11.

efikasno da zaštite od nasilja, jer nemaju dovoljno snažne mehanizme „sankcionisanja (ne)odgovornosti“, često traju predugo (bez zaštitnih mera) i mogu biti oslonjene na pogrešne pretpostavke, zbog čega se nude neadekvatna rešenja¹⁹⁵. Ona paradoksalno, pokazuju više razumevanja za „rehabilitaciju nasilnika“ nego za sigurnost i integritet žrtve kao njeno individualno pravo, koje ne sme biti ugroženo konceptima o „partnerskoj dinamici“ ili važnosti „očuvanja porodične celine“. Tako nerazumevanje pozicije žrtve kao korisnika prava i nerazumevanje zaštite kao mere obezbeđivanja sigurnosti/ bezbednosti od nasilja generiše čitav niz pogrešnih pretpostavki, iz kojih se izvode pogrešne i/ili neefikasne intervencije službi i profesionalaca. Fokusiranost na intervencije socijalno-zdravstvenog sistema, suzdržanost policijskog i neefikasnost pravnog sistema predstavljaju ozbiljan rizik za zaštitu žrtve i svih drugih članova porodice koji su posredno izloženi nasilju ili trpe njegove posledice.

Istovremeno, i kada se pokrene pravni postupak, praksa ukazuje na ozbiljne teškoće u primeni zakonskih rešenja. Javni tužioci najčešće se oslanjaju na iskaz žrtve kao jedino dokazno sredstvo i u slučaju da ono izostane, odbacuju krivične prijave zbog nedostatka (drugih) dokaza (oko 30% svih prijava) (Konstatinović-Vilić i Petrušić, 2004; 2007). Gotovo da ne postoji praksa tužilaštva da uz krivičnu prijavu, po službenoj dužnosti, pokreće tužbu za mere zaštite od nasilja u građanskom postupku, što bi obezbedilo „distancu“ žrtve i nasilnika i, moguće, smanjilo njegov uticaj na nju tokom sudskih procesa. Istraživanja krivične prakse, takođe, potvrđuju da istražni postupak u prosequi traje od tri do pet meseci i da se prvostepena odluka u krivičnom procesu donese u roku od godinu dana samo u 40% slučajeva, a da je preovlađujuća tendencija blagog kažnjavanja, uslovljena i smanjenjem visine kazni¹⁹⁶. Najviše se izriče uslovnih osuda (60%), dok su efektivne

195. Teorijski i praktični koncepti struka koji, bez uvažavanja specifičnih karakteristika nasilja u partnerskoj relaciji, nude terapijske programe za par ili porodicu, posredovanje (medijaciju) u rešavanju sukoba i slične usluge, ne vodeći računa o početnoj nejednakosti partnera, o postojećim mehanizmima kontrole i o bezbednosti žrtve.

196. ... nakon izmena Krivičnog zakonika iz 2005, za koje nismo mogle naći opravdanje u aktuelnoj kaznenoj politici u Srbiji; treba napomenuti to da su izmene Krivičnog zakonika iz 2009. ponovo predvidele više kazne za delo nasilje u porodici, kao i da su nastale na osnovu amandmana Zaštitnika građana, a po predlogu ženskih organizacija.

kazne zatvora uglavnom određene u trajanju koje predstavlja zakonski minimum. Ističe se da „ne postoje mehanizmi za ujednačavanje stavova tužilaštva i sudova u pogledu pojedinih elemenata krivičnog dela nasilje u porodici, niti je jednoobraznost postignuta unutar ovih pravosudnih institucija, te se preporučuje korišćenje odgovarajućih pravnih instrumenata za ujednačavanje pravne prakse kao što su obavezna uputstva, načelna mišljenja i druga“ (Konstatinović-Vilić i Petrušić, 2007: 108-110). Analiza prakse porodično-pravne zaštite ukazuje na to da i ovaj mehanizam nije uvek korišćen u skladu sa njegovom zakonskom svrhom, te su procesi trajali duže i bili skuplji nego što su potrebe žrtava za zaštitom i sprečavanjem budućih epizoda nasilja. Postupak u parnici za zaštitu od nasilja u porodici najčešće su pokretale same žrtve, a daleko manje ovlašćeni tužioci – organ starateljstva i javni tužilac. Istovremeno, više od polovine tužilja nije imalo pravnog zastupnika, retko su koristile zakonsku mogućnost traženja odgovarajućih privremenih mera (iako je, imajući u vidu činjenice, to bilo moguće). Ročišta su često odlagana, a u velikom obimu (39,6%) registrovano je i povlačenje tužbe (Petrišić i Konstatinović-Vilić, 2008; 2010: 124-126).

U postupku države prema učiniocu nasilja u porodici primetna je i tendencija „instrumentalizacije žrtve“ (potencijanog svedoka), što doprinosi njenoj daljoj marginalizaciji. U konceptu po kojem je žrtva korisnik prava, država, odnosno njeni zakoni i institucije trebalo bi da budu sredstva putem kojih se ta prava ostvaruju. To pomera težište sa sprovođenja zakona na stvaranje i primenu zakona i procedura koji idu u susret pravima i potrebama pojedinca/građanina, uključujući tu i razumevanje specifičnosti fenomena i specifičnosti društvenih grupa (odnosno politiku izbegavanja strukturalnih i institucionalnih diskriminacija i isključivanja) (Dearing, 2005). Kao korisnik prava i primarni klijent većeg broja službi, žrtva ima pravo na sveobuhvatne i dobro koordinisane mere, što od službi zahteva međusobnu koordinaciju kako bi se izbegli neefikasnost i nedelotvornost koji uslovljavaju sekundarnu viktimizaciju, koja bi se mogla tumačiti kao specifičan vid institucionalnog nasilja.

Koncept prava žrtve (i obaveze države), baziran na razumevanju specifičnosti fenomena, zahteva promenu nekoliko široko prihvaćenih

pretpostavki, od kojih su neke deklarativno usvojene i kod nas. (1) Razumevanje nasilja u porodici, uključujući tu i nasilje prema ženama u intimnim partnerskim odnosima, bazirano je na konceptu da se radi o društvenom (javnom) problemu, a ne o privatnoj ili porodičnoj stvari, što implicira obavezu reagovanja policije i tužilaštva u krivičnom postupku, kao i drugih sistema u građanskom postupku. Iako se rukovode zakonima, „diskreciono pravo“ policije i tužilaštva vrlo je široko, a od njihove odluke zavisi to da li će se učinjeno delo procesuirati i po kom zakonu, te su tužilačka i policijska praksa u Srbiji vrlo neujednačene. Prema izveštaju *Udruženja sudija za prekršaje*, u periodu od 2004. do kraja prve polovine 2006. godine, na teritoriji Srbije desilo se 50.127 nasilnih događaja kada je intervenisala policijska patrola: upozorenjem (upućivanje na drugu službu, savet i sl.) okončano je 62,4% svih slučajeva, prekršajnom prijavom (zahtevom za pokretanje postupka) 31,7%, a samo je 6,9% događaja rezultiralo podnošenjem krivične prijave. Razlike u postupanju između policijskih uprava (kojih u Srbiji ima 27) vrlo su velike (Brkić, 2006: 33)¹⁹⁷. Iako podaci potvrđuju tendenciju porasta prijava za krivično delo nasilje u porodici, kao i tendenciju povećanog osuđivanja¹⁹⁸, iz javno dostupnih statističkih izveštaja¹⁹⁹, zbog činjenice da se ne beleži tip relacije između učinioca i žrtve, nije moguće utvrditi koji je obim nasilja u intimnim partnerskim relacijama, ali ni to koliko je slučajeva nasilja procesuirano po drugoj osnovi, odnosno kroz druga krivična dela (Jovanović i sar, 2009). (2) Nasilje u partnerskom odnosu (i u porodici) nije izolovani incident već sistematsko ponašanje prema partnerki ili prema drugim članovima porodice, zbog čega će se verovatno ponoviti u budućnosti. Zbog toga intervencije smirivanja, posredovanja, mirenja, savetovanja i slično, koje ne uvažavaju disbalans moći između učinioca i žrtve i ne lociraju (isključivu) odgovornost za nasilje na učinioca, mogu žrtvu izložiti ponovljenom nasilju (imajući u vidu cikličnu dinamiku i kontinuitet u

197. Na primer, Policijska uprava u Pirotu ima 95,7% upozorenja i samo 1% prekršajnih i 3,3% krivičnih prijava, dok Policijska uprava Beograda ima 51% upozorenja, 41,8% prekršajnih i 8,2% krivičnih prijava.

198. ... u 2004. godini bilo je 347 osuđenih lica, a u 2008. bilo ih je 1.681 (Republički zavod za statistiku);

199. ... izveštaji Republičkog javnog tužilaštva ili Republičkog zavoda za statistiku (u internet prezentacijama), čiji se podaci, međutim, ne poklapaju;

ispoljavanju fenomena) i predstavljaju neadekvatne intervencije sistema, te je nužno primeniti odgovarajuće i srazmerne mere koje efikasno zaustavljaju aktuelno i sprečavaju buduće akte nasilja. (3) Nasilje u partnerskoj relaciji nije „sukob“ (interesa i vrednosti, iako i sukob može dovesti do nasilnih manifestacija), već kriminalno delo, za koje je odgovoran učinilac, zbog čega se zaštita žrtve sprovodi ograničavanjem, sprečavanjem i sankcionisanjem nasilnog ponašanja (kao primarnom intervencijom).

Da bi se pretpostavke na kojima počiva sistem zaštite razumele, imajući u vidu broj i otpornost predrasuda vezanih za ovaj fenomen kod žrtve i nasilnika, ali i kod velikog dela stručne javnosti, nužno je da one budu jasno koncipirane, objašnjene i dostupne u ključnim dokumentima koja predstavljaju okvir delovanja stručnjaka u javnim i drugim službama. Kada se zaštita od nasilja postavlja kao pitanje (ljudskih) prava, onda se policijsko-pravosudni sistem mora staviti u prvi plan zaštite i učiniti maksimalno efikasnim i sinhronizovanim, uz potpunu svest o važnosti podrške drugih sistema (socijalnog i zdravstvenog, kao i specijalizovanih službi u okviru nevladinog ili privatnog sektora), koji akcijom slede odmah po zaustavljanju nasilja i uspostavljanju sigurnosti/bezbednosti žrtve (prvenstveno kroz podršku i osnaživanje, rehabilitacione i preventivne programe u zajednici).

Potreba za složenim društvenim sistemom službi i intervencija

Činjenica da nasilje prema ženama u intimnoj partnerskoj relaciji i u prodicti predstavlja kompleksan fenomen zahteva strateški pristup koji je formulisan na jasnom (teorijskom) konceptu, ključnim principima i ciljevima koji će usmeriti praksu, odnosno procedure i postupke u svakoj relevantnoj službi i između njih. To bi trebalo da eliminiše fragmentarnost sistema zaštite („siva mesta“ u postupanju službi) koja žrtvu izlaže riziku, kao i „diskreciono pravo“ profesionalaca, koje čini praksu neujednačenom i zavisnom od ličnih i profesionalnih stavova (i predrasuda). Iako strateški pristup podrazumeva povezanost zakona i službi, umreženost (po sebi) ne garantuje pozitivne ili negativne efekte zaštite, jer između strukturalnih obeležja „mreže“ ne postoji direktna

pozitivna ili negativna veza (Bulinger i Novak, 2004: 80). Zbog toga efekat povezivanja službi i intervencija direktno zavisi od koncepta i principa na kojima počiva struktura i veze između njih. Otuda neki od formalizovanih modela postupanja i povezivanja ne pokazuju dovoljno efekata, dok, nasuprot tome, neke neformalne strukture, koje dele zajedničko razumevanje problema, nude efikasna rešenja. U situacijama zaštite žena od nasilja u partnerskom odnosu i u porodici, umreženost zakona i službi trebalo bi na konzistentan način da obezbedi dve, na prvi pogled suprotne funkcije – kontrolu i podršku, kroz uvažavanje osnovnih principa „mrežnog rada“ (subjekatska pozicija korisnika, transparentnost i participativnost pristupa, izbegavanje stigmatizacije i sl.). Umreženost (službi i pojedinaca) potencijalno pojačava kontrolnu funkciju, što u situaciji nasilja, odnosno kontrole nasilnika i nasilnog ponašanja ne predstavlja zloupotrebu. Naprotiv, to smanjuje njegovu manipulaciju i „manevarski prostor“ za izbegavanje odgovornosti. Koordinacija rešava važne probleme merama kao što su razmena i međusobno informisanje, usklađivanje aktivnosti, oblasti i težišta rada (kako bi se izbegla preklapanja i „siva mesta“) i kooperacija ključnih aktera u zajednici (Bulinger i Novak, 2004: 117). Kritička tačka umrežavanja je saradnja, koja počiva na usaglašavanju koncepata i stvaranju zajedničkog „referentnog okvira“ (uzajamna povezanost bazirana na zajedničkom razumevanju problema). Umreženost pretpostavlja pluralizam pružalaca usluga, te je postojanje standarda – usluga, pružalaca i obuke, važan element sistemskog rešenja. Prednosti koordinacije i saradnje ogledaju se i u podizanju nivoa stručnosti, zajedničkoj odgovornosti prema korisnicima, demokratizaciji procesa, povećanoj efikasnosti, racionalnom korišćenju resursa u zajednici, ali i u boljim kapacitetima za rešavanje teških i kompleksnih slučajeva nasilja, kao i međusobnog neslaganja i potencijalnih konflikata između službi i profesionalaca (Pence, 1996; Merhel, 1998, prema Bulinger i Novak, 2004).

Pregled situacije u evropskim zemljama potvrđuje da većina nije uspostavila dovoljno koherentnu vezu između zakonodavne politike i mera prevencije i zaštite koje pružaju druge službe. Posebno se uočava nedostatak veze između krivičnog zakona i mera zaštite u

građanskim postupcima, između nasilja u intimnim partnerskim odnosima i regulisanja kontakata sa decom, ali i sa zakonima koji regulišu zaštitu dece, imigrantski status i slično (Hagemann-White, 2006: 23-24)²⁰⁰. Pokazuje se nužnim uspostavljanje specifičnih i sveobuhvatnih zakonskih rešenja, koja bi ponudila regulaciju u svim relevantnim pravnim oblastima, regulisala procedure i izvršenja, kao i obaveze službi koje postupaju i/ili pružaju usluge. To bi podrazumevalo definisanje odredbi o interventnim merama (zaštitnim, preventivnim i krivičnim), o sigurnosti žena i o postupcima separacije od učinilaca nasilja, o sigurnosti dece u tom kontekstu, o hitnim (brzim) intervencijama, merama za kontrolisanje nasilnog ponašanja, kao i odredbe koje bi regulisale usluge savetovanja i zastupanja, kao i resurse za to (Hagemann-White, 2006: 25-27).

Kada se radi o sistemu zaštite žena od nasilja u porodici u našem kontekstu, tek je usvojen opšti strateški, a u izradi su ostali dokumenti na nacionalnom nivou, dok aktuelno uspostavljeni sistem u sferi zakona i intervencija službi nije sveobuhvatan u odnosu na ciljne grupe koje predstavljaju najčešće žrtve ovog vida nasilja²⁰¹ i u odnosu na različite oblike nasilja (uključujući i taktike sprovođenja kontrole i moći). Takođe, on ne počiva na jasnim ciljevima i principima delovanja, zajedničkim za sve relevantne sisteme i službe (u javnom i drugim sektorima). Ne bi trebalo pretpostaviti da svi u sistemu već dele zajedničku (sličnu) politiku o nasilju jer to ne odgovara realnosti.

200. Celovit zakonodavni pristup može ponuditi različita rešenja. Na primer, španski zakon iz 2004. predviđa sveobuhvatni pristup u okviru *krivičnog sistema*, kojim se predviđaju specifična istraga, specijalizovano tužilaštvo i specifičan sud za nasilje prema ženama, a zakonski se regulišu i integracija drugih službi, socijalna asistencija, obaveze zdravstvenog sistema u ranoj detekciji i asistenciji žrtvama, specijalni protokoli za primenu brzih mera, posebna obuka stručnjaka i sl. Zemlje nemačkog govornog područja (Nemačka, Švajcarska i Austrija) razvijaju sveobuhvatni, holistički pristup u okviru *građanskog zakona* i postupka, stavljajući naglasak na efikasne mere zaštite i ograničenja postupanja nasilnika, krivičnu odgovornost za kršenje mera, usluge zastupanja žrtava i nadoknadu štete.

201. Zakonska rešenja su „rodno neutralna“ i ne garantuju postupanje bazirano na znanjima o fenomenu. Izmene Krivičnog zakonika iz 2009. uvode (novo) suženje „kruga zaštićenih lica“, ograničavajući službeno postupanje prema bivšim partnerima samo u slučajevima ako „žive u zajedničkom domaćinstvu“, što pokazuje da predlagač ne razume ključnu karakteristiku nasilja u partnerskom odnosu – da to nije zajedničko mesto prebivališta, već *emotivna* i/ili *porodična* veza koja postoji između njih.

Iskorak u pravcu definisanja sistema intervencija u oblasti zaštite žena od nasilja u porodičnom kontekst zasad predstavlja „vojvođanska strategija“²⁰².

Postojeći zakoni i postupci institucija nisu međusobno povezani na način koji bi garantovao zaštitu žrtve efikasnim zaustavljanjem nasilja i primenom drugih mera podrške i osnaživanja, a nema ni dovoljno službi, posebno ne specijalizovanih, kao što nema ni standarda za njihov rad²⁰³, postavljenih na konceptu ljudskih prava²⁰⁴ (Kelly and Dubois, 2008). Važnost principa uvažavanja iskustva i pozicije žrtve u koncipiranju strategije i modela zaštite ne bi trebalo da se gubi iz vida u procesima analize stanja i kreiranja politika.

Jasne procedure i postupci za profesionalce. Da bi se obezbedila efikasna intervencija službi u zajednici nužno je definisati elemente koji omogućavaju preciznost delovanja i razmena kao što su: (a) pedantno definisani i objašnjeni postupci i procedure²⁰⁵; (b) definisani domeni odgovornosti svake pojedinačne službe; (c) jasno i konkretizovano

202. ... čiji cilj sadrži političko opredeljenje za uspostavljenje „nulte tolerancije“ na nasilje u porodici i sve druge oblike rodno zasnovanog nasilja koji se tretiraju kao kršenje osnovnih ljudskih prava. Takođe, po prvi put jedan domaći dokument temelji politiku i mere na *specifičnim* principima zaštite od nasilja (postojeći dokumenti uglavnom su bazirani na opštim principima, koji predstavljaju preširok okvir). U sistem zaštite uključeni su svi relevantni elementi za koje je nadležna Pokrajina, ali upravo tu leži „ključ“ ograničenja nadležnosti u odnosu na policijsko-pravosudni sistem. Zbog toga su velika očekivanja usmerena na Nacrt *Nacionalne strategije za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Republici Srbiji*.

203. Autori uglavnom ne diskutuju o teorijskim konceptima na kojima počiva razumevanje fenomena nasilja niti o politikama i principima koji rukovode postupanje profesionalaca i pružanje usluga u Centrima za socijalni rad (CSR) kao najčešće pominjanim pružaocima usluga podrške za žrtve nasilja (videti: Vuković, 2006; Jovanović, 2010). Nedostatak operativnih definicija „seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“ u upitniku za prikupljanje podataka iz CSR je ozbiljna prepreka za dobijanje valjanih i pouzdanih podataka o fenomenu i uslugama (videti: Jovanović, 2010 i komentare koje je uputio Autonomni ženski centar, 27. aprila 2010.).

204. Naprotiv, u prethodnom periodu podržane su i (projektno) finansirane usluge u zajednici bez preispitivanja koncepta i principa na kojima počivaju, bez ustanovljenih standarda rada i prethodno obučenog osoblja (Vuković, 2006).

205. Ovo bi trebalo da olakša postupanje profesionalaca, posebno procese donošenja odluka u konkretnim situacijama, smanjujući uticaj ličnih stavova i/ili „diskreciono pravo“ pri identifikovanju i postupanju, što uključuje i politiku obaveznog postavljanja pitanja i određenog načina beleženja činjenica i procena.

delegirana odgovornost svakome ko postupa u konkretnom slučaju; (d) odgovornost svake pojedinačne službe za poštovanje dogovorenih procedura i postupaka unutar službe i za poštovanje procedura koordinacije i kooperacije između službi; (e) precizni načini razmene informacija unutar i između službi; (f) centralizovana baza za prikupljanje, pristup i distribuciju informacija; (g) uspostavljeni načini za sistematsko i sistematično praćenje i proveravanje primene zakona i dogovorenih postupaka da bi se izbegla „siva mesta“ i da bi se unapredilo postupanje; (h) standardi za edukaciju, usavršavanje i superviziju rada.

Važno je naglasiti to da definisani postupci i procedure po sebi ne garantuju efikasno postupanje i da istraživanja potvrđuju da se ponašanje profesionalaca može znatno razlikovati od utvrđenih standarda i preporučenih pravila. Iako je koncept „pravila rada“ kritikovan zbog rigidnosti i determinizma, Hojl (Hoyle)²⁰⁶ konstatuje da čak i rigidna pravila sadrže fluidne elemente koji postupanje usmeravaju u nekom od mogućih pravaca, shodno razlikama u „pričama“ različitih aktera i nastojanjima profesionalca da sazna „šta se zapravo desilo“, kao i da predvidi „šta bi se moglo dogoditi u budućnosti“. Zbog toga je razumevanje situacije i konteksta, u čijoj osnovi leži i znanje o fenomenu, od presudne važnosti za uspostavljanje „radnih pretpostavki“ koje će profesionalca dovesti u vezu sa „pravilima rada“ u svakoj konkretnoj situaciji (Hoyle, 2000, prema Konstatinović-Vilić i Petrušić, 2005). Dakle, centralno pitanje postupanja je kako se razumeju fenomen i cilj(evi) zaštite²⁰⁷.

Vremenski sled aktiviranja sistema zaštite i vrste postupaka pokazuje se kao ključni faktor delotvornosti i efikasnosti. Zbog toga, kada se primarno interveniše preko socijalno-zdravstvenog sistema, procesi obično traju dugo, a sankcionisanje odgovornosti izostaje ili je neadekvatno počinjenom nasilju, između ostalog i zato što ovi sistemi nemaju

206. Hojl ovo zaključuje na primeru rada policije, ali je, prema mom mišljenju, ova konstatacija univerzalna, odnosno odgovarajuća za sve profesije.

207. U ovom pravcu treba navesti da je *Nacrt Opšteg protokola o postupanju i saradnji ustanova u slučajevima nasilja u porodici* u osnovi dobar početni dokument, zasnovan na jasnoj politici i principima delovanja, sveobuhvatan u popisu nadležnosti službi (a primećuje se i to da uvažava prethodne pokušaje i iskustva u koncipiranju sličnih dokumenta). Takođe, *Posebni protokol Ministarstva zdravlja Republike Srbije za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju* predstavlja dobar dokument u gore opisanom smislu.

(nikakve ili „čvrste“) mehanizme uticaja na nasilnika, što doprinosi, vremenom posredovanom, „razvodnjavanju“ problema, zamoru aktera (posebno žrtve) i ojačavanju nasilnika i njegovih manipulativnih manevara (Polovina, 1997: 146). S druge strane, sama „tehnologija“ vođenja postupka u instituciji i nejasne nadležnosti prenosa informacija doprinose fragmentarnosti postupanja, a posledica toga nije samo predugo trajanje procesa (potpuno neodgovarajuće tipu problema), već i nedostatak uvida u celinu problema. Svaki deo sistema, svaki angažovani profesionalac obavi određeni zadatak, a zbir izveštaja i postupaka ne mora imati stvarne veze sa žrtvinim iskustvom, kontekstom, procenom rizika i potrebom za zaštitom. Zato Elen Pens navodi:

„Ta tehnologija je takva da su svačije funkcije tako odvojene da niko nikada ni ne pregleda ceo slučaj.“ S druge strane, lična ubeđenja i implicitne teorije o nasilju, vrednosno „neutralni“ stav stručnjaka i stereotipna praksa često utiču na to da profesionalci čuju samo ono što potvrđuje njihovu „teoriju“: „Tako mi ignorišemo polovnu od onoga što čujemo od žene, jer želimo da čujemo samo ono što potvrđuje naš način mišljenja. I to radi svaka osoba u sistemu“ (Pens, 1996: 181).

Jasni postupci i procedure trebalo bi da doprinesu boljoj zaštiti žrtve, ali i dugoročnom i efikasnom korišćenju institucionalnih resursa (uključujući tu i finansijske), kao i zaštiti od profesionalne neefikasnosti, nemoći, stresa i „sagorevanja“. Nedostatak specifične politike i sistemskog pristupa države vodi nedostatku procedura za postupanje službi i profesionalaca. U našem kontekstu moguće je naći veliki broj ilustracija za ove nedostatke (na nivou pojedinačnog slučaja i na nivou postupanja službi i saradnje između njih), ali ne i sistematske (statističke) podatke na osnovu kojih bi se uticalo na državnu politiku i donosiocje odluka. Na primer, u dve trećine policiji prijavljenih događaja nasilja u porodičnom kontekstu, osim upozorenja policijske patrole, nema drugih intervencija (Brkić, 2006: 33), a nemoguće je ustanoviti koliko je puta pre toga policija istim povodom već dolazila u porodicu (i da li je intervenisala (samo) upozorenjem, iako je očigledno to da prethodno upozorenje nije imalo nikakvog efekta); da li je informaciju o događaju prenela nadležnom Centru za socijalni rad; da li su se žrtve (po savetu) obratile Centru za socijalni rad, zdravstvenoj ili specijalizovanoj službi za podršku; da li se žrtva, koliko puta i kome obraćala pre nego što je prvi put pozvala

policiju i šta je tom prilikom urađeno na njenoj zaštiti i zaustavljanju nasilja. Uvid u pojedinačne slučajeve potvrđuje da profesionalci češće slede institucionalne procedure koje imaju svoje nedostatke (i informišu žrtvu o onome što nije moguće učiniti), nego što zastupaju njihove interese pronalaženjem načina kako da se obezbede zaštita i sigurnost. U ovom pristupu postoje velike razlike između lokalnih sredina u Srbiji, kao i primeri uspešnog lokalnog koordiniranja i saradnje službi i profesionalaca.

Planiranje i praćenje implementacije politike i sistema zaštite

Uspostavljanje nove politike, paradigme i sistema zaštite i prevencije nasilja prema ženama u partnerskom i porodičnom kontekstu zahteva smisleni proces planiranja, implementacije politike i praćenja efekata. Pregled literature i iskustava upućuje na to da su promene u politici i implementaciji odluka (*policy proces*) retko rezultat linearnog procesa (Porter, 1995; Todorovic, 2008: 22-4)²⁰⁸, odnosno aktivnosti izolovanih aktera i diskretnih događaja. U relnosti najčešće ne postoji jedna opcija i širok politički konsenzus oko nje, a i samo definisanje problema i njegove važnosti može biti vrlo različito sa aspekta različitih aktera u procesu. Češće se radi o procesima izrazite interakcije između bar tri „toka“ aktivnosti: definisanja problema, sugerisanja rešenja i dolaženja do političkog konsenzusa, a promene se dešavaju kada ova tri „toka“ konvergiraju²⁰⁹. Autori naglašavaju da usvajanje i implementacija

-
208. Faze koje vremenski i tematski slede jedna za drugom i koje prepoznaju: identifikovanje problema, stavljanje/dovođenje problema na „dnevni red“, razvoj predloga javne politike, usvajanje i implementaciju politike, kao i evaluaciju implementacije i uticaja politika. Autori s pravom navode da je ovaj proces previše racionalan i linearan, tako da teško reflektuje realne procese, koji su mnogo više neuređeni, nesistematični i pod političkim nabojem.
209. Od onih koji podstiču procese donošenja javnih politika očekuje se da pitanje/problem stave/dovedu na dnevni red, da privuku pažnju donosilaca odluka i da budu „katalizatori“ političkog konsenzusa. Istraživač javnih politika stoga mora imati dinamičan pristup prezentaciji informacija u „mreži“ interaktivnih snaga (koje uključuju višestruke resurse i informacije, kompleksne relacije moći i promenljive institucionalne aranžmane) i koristiti specifične i mnoge aktivnosti u svakom „toku“ kako bi se povećala mogućnost uticaja na promene (istraživanje i istraživač moraju da prihvate važnost procesa zagovaranja promene, iako su to najčešće spori i dugi procesi).

politike zahtevaju više od analize problema i mogućih rešenja, to je takođe i organizacijski i politički proces. On bi trebalo da obezbedi i uključi i „unutrašnja“, lokalna znanja i metode, kao i metode za posredovanje informacija i rešenja širokom krugu lokalnih aktera, sa kojima se uspostavljaju komunikacija, poverenje i pozitivan uticaj (Porter and Hicks, prema Porter, 1995). Odnosno, proces kreiranja i usvajanja politike ne bi smeo da bude proces isključivog preuzimanja „spoljašnjih“ znanja i metoda kroz „gotova“ rešenja drugih zemalja, ali ni implementacija rešenja koja su ponudili „domaći eksperti“ bez uključivanja relevantnih aktera²¹⁰, ne samo onih koji će biti implementatori politike, već i onih (građana i interesnih grupa) na koje se politika direktno odnosi. Takođe, ovaj proces mora da bude otvoren, jer se kontekst kontinuirano menja, pojavljuju se novi i nestaju neki stari akteri, menjaju se informacije, a nova saznanja traže da budu integrisana u planove i politiku implementacije. On mora da uključi proces prikupljanja informacija i praćenja implementacije usvojenih mera i efekata koje one imaju na definisan problem kako bi se sistem intervencija stalno usavršavao i modifikovao u odnosu na društvenu realnost, narastajuće potrebe korisnika/ka i efekte primenjenih mera.

210. Iako većinu dokumenata izrađuju „radne grupe“, u našem su kontekstu ovi procesi (najčešće) izrazito zatvoreni do pojave nacрта dokumenta, a procesi „javne diskusije“ uglavnom nemaju nikakvog uticaja na finalni dokument. U tom smislu, možda je najtipičniji primer „ekskluzivnosti“ procesa u izradi strateških državnih dokumenata onaj u okviru već pominjanog projekta „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“ (MRSP i UNDP). Iako je izbor konsultanata bio kroz javni konkurs, zbog složenosti analiza i preporuka koje će poslužiti kao osnova za kreiranje državne politike, za izmene i dopune postojećih zakona, unapređenje profesionalne prakse, evidencije i obuke profesionalaca, ovaj je proces *morao* biti bolje zamišljen i široko inkluzivan.

Peto poglavlje

POSTUPANJE PROFESIONALACA U SITUACIJAMA NASILJA PREMA ŽENAMA: EMPIRIJSKA ANALIZA

U ovom delu ću predstaviti rezultate istraživanja gde se problemu nasilja prema ženama u intimnoj partnerskoj relaciji i u porodičnom kontekstu pristupa s aspekta intervencije u zaštiti i organizaciji službi u zajednici koje se bave ovom problematikom. Konceptualni okvir za empirijsku analizu baziran je na teoriji kontrole putem prinude i Dulut modelu intervencije i predstavlja proveru uslova i mogućnosti implementacije ključnih pretpostavki i principa ovog teorijskog koncepta i modela u našim uslovima. Polazna tačka sagledavanja mogućnosti primene izvornog modela je analiza postojeće prakse u jednoj lokalnoj zajednici, kao i sagledavanje teškoća u implementaciji principa na kojima je model intervencije baziran. Izabrano je pet ključnih principa koji usmeravaju praksu profesionalaca, a koji bi se mogli aplicirati i u našim okolnostima, bez obzira na nedostatak jasne politike i strateških opredeljenja države i javnih službi, kao i na nedostatak određenih interventnih mera.

Metodološki okvir istraživanja

U prethodnom poglavlju prikazana su dva sveobuhvatna modela zaštite žena od nasilja u intimnim partnerskim relacijama. Predstavljene su ključne karakteristike konteksta i uslova u Srbiji i ukazano je na značaj prilagođavanja modela lokalnim prilikama. U svetlu navedenih paradigmatiskih okvira i teorijskih shvatanja, kao i rezultata istraživačkih nalaza, u ovom poglavlju ću prikazati deo rezultata istraživanja koje sam realizovala tokom 2008. godina u Gradskoj opštini Lazarevac, u težnji da doprinesem razvijanju *efikasnog sistema intervencije službi u zajednici* u zaštiti žena od nasilja u partnerskim relacijama. Ovaj osnovni cilj istraživanja dopunjava nastojanje da se sagleda mogućnost *usmeravanja intervencija* utemeljenih na jasnom konceptu i principima koji objedinjuju delovanje svih relevantnih službi.

Naznačeni osnovni cilj istraživanja konkretizovan je kroz dva *posebna cilja*: (1) Sagledavanje aktuelnog postupanja službi u zajednici i efekata tog postupanja kroz prizmu ključnih principa Dulut modela intervencije; (2) Kreiranje revidirane verzije Dulut modela primerene specifičnostima konteksta u Srbiji.

U odnosu na postavljene ciljeve, *istraživački zadaci* su konkretizovani kroz: (a) kreiranje matrice za procenu postupanja profesionalaca i efekata koje to postupanje ima na zaštitu žrtve, na osnovu teorijskih pretpostavki i principa Dulut modela intervencije; (b) sprovođenje empirijske analize i provere aktuelnog postupanja stručnjaka preko analize stručne dokumentacije; (c) analizu sličnosti i razlika između postupanja definisanog modelom i postupanja u realnoj praksi; (d) postavljanje osnovnih odrednica optimalnog modela koordinirane intervencije službi u zajednici u zaštiti žena od intimnog partnerskog nasilja i nasilja u porodici.

Sprovedeno istraživanje počiva na pretpostavkama: (a) da je za efiksano postupanje profesionalaca nužno razumevanje fenomena, odnosno da primena određenog (opšteg) postupka nije dovoljna ako u njegovoj osnovi ne stoje jasne teorijske pretpostavke i principi koji orijentišu postupanje; (b) da nema efikasnog postupanja ako nije jasno određeno šta se i na koji način procenjuje u konkretnom slučaju nasilja, u kakvoj vezi su procene sa odlukama i postupcima profesionalaca i kako se razmenjuju informacije između službi da bi se uspostavila kompletna „slika“ o kompleksnom fenomenu i da bi se sprovela koordinirana akcija službi u zajednici.

Metod istraživanja. Empirijsko sagledavanje tekuće prakse u ovoj oblasti sprovedeno je korišćenjem kvalitativnih i kvantitativnih metoda kao komplementarnih. Kvalitativni postupci, zbog svojih osnovnih karakteristika pogodni su za istraživanje eksplorativnog i fenomenološkog tipa (Halmi, 2001: 83-90; Sheppard, 2004). Eksplorativno primenjeno istraživanje omogućava prikupljanje početnih obaveštenja u oblasti koja je nedovoljno istražena kako bi se omogućilo produbljeno razumevanje fenomena i razvijanje daljih istraživanja (Fern, 2001: 5-7, prema Đurić, 2007: 31). U odnosu na istraživačka pitanja, kvalitativni tip analize usmeren je na „dubinski“ sadržaj i razumevanje smisla i značenja (šta

i kako, pre nego koliko), ali omogućava i naknadnu kvantifikaciju podataka. Takođe, u ovom tipu istraživanja koristi se „teorijski reprezentativan uzorak“, manjeg obima, a veličina i način uzorkovanja direktno su podređeni izučavanom problemu. Za prikupljanje podataka najčešće se koriste različite forme opservacije, intervjua i analize tekstualnog materijala. Određivanje jedinice analize, kodiranje i dekodiranje podataka, uz njihovu interpretaciju, predstavlja najsloženiji posao kvalitativne analize. To od istraživača zahteva obazrivost kako bi se izbegle najčešće zamerke ovom tipu istraživanja – subjektivnost dobijenih podataka i pristrasnost analize i interpretacije (Baroš, 2006; Đurić, 2007; Halmi, 2001; Sheppard, 2004).

Uzorak istraživanja. Uzorak istraživanja čini *dokumentacija* o 53 slučajeva partnerskog nasilja iz porodičnog konteksta, nastala u tri službe – Policijska stanica, Centar za socijalni rad i Dom zdravlja²¹¹, koje u našim okolnostima predstavljaju „prvu liniju“ intervencije u zaštiti od nasilja u porodici. Istraživanjem je obuhvaćen period od početka 2007. do septembra 2008. godine, a izvedeno je u Gradskoj opštini Lazarevac²¹². U odnosu na analizirane slučajeve nasilja uspostavljen je *paralelni uzorak*²¹³ koji čine stručnjaci iz ove tri službe, koji su postupali po prijavi/otkrivanju nasilja u partnerskoj relaciji u definisanom vremenskom periodu, a koji predstavljaju „lokalni neformalni tim“ za koordinaciju akcija zaštite i prevencije u Gradskoj opštini Lazarevac.

Istraživački postupci i procedure primene postupaka i tehnika. Istraživački postupci uključili su kombinaciju tehnika: (1) Analizu stručne dokumentacije, u okviru koje su izvedeni postupci: (a) *kategorizacija dokumenata* i (b) *kvalitativna analiza sadržaja* dokumenata, zasnovana na „matrici“ indikatora za procenu postupanja; i (2) Ispitivanje mišljenja

211. Dokumentacija iz Policijske stanice bila je sastavni deo „dosijea o slučaju“ u Centru za socijalni rad (puni naziv službe je *Gradski centar za socijalni rad – Odeljenje u Lazarevcu*, ali ću koristiti skraćenu verziju naziva). U okviru Doma zdravlja obuhvaćena su dokumenta dve organizacione jedinice – *Služba hitne pomoći* i *Dispanzer za mentalno zdravlje*.

212. Gradska opština Lazarevac je jedna od devet opština u Srbiji u kojoj je Autonomni ženski centar od 2005. godine realizovao program sistematske obuke profesionalaca iz svih relevantnih službi i program podrške razvijanju lokalnog modela koordinacije akcija u zaštiti od nasilja u porodičnom kontekstu (u okviru projekta „Povežimo zajednicu“).

213. Na ovaj način ostvaren je i princip triangulacije uzorka/ispitanika i tehnika, važan za kvalitativni tip istraživanja i (relativno) male uzorke.

profesionalaca koji su primenjivali institucionalne procedure zaštite od nasilja u porodici, a koje je uključilo dve istraživačke tehnike: (a) *anketni list* i (b) *fokus-grupnu diskusiju*, kao komplementarne, čime je postignuto „proširenje“ dobijenih nalaza.

Metode obrade podataka. Kvantitativna analiza obuhvatila je jednostavne statističke metode obrade, utvrđivanje distribucije frekvencija, izračunavanje mera centralne tendencije (aritmetička sredina, medijana i mod), mere varijabilnosti podataka (standardna devijacija i raspon), kao i složene metode obrade za utvrđivanje valjanosti „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca, analiza glavnih osa (Principal Axis Factoring) sa fiksiranih pet faktora, sa kosom rotacijom (Promax) i klaster analiza.

Karakteristike identifikovanih slučajeva nasilja u intimnom partnerskom odnosu: propratni nalazi koji informišu

Iako karakteristike 53 slučajeva nasilja prema ženama u partnerskim relacijama nisu bile cilj empirijske analize, *opšte karakteristike žrtava i nasilnika* (na osnovu zabeleženih podataka iz analizirane dokumentacije) ukazuju sledeće: (a) sve žrtve su ženskog pola, a svi učinioci su muškarc; (b) najčešća starosna kategorija žena je između 31 i 40 godina (50%) i između 41 i 50 godina (33,3%), a starost učinioca najčešće između 41 i 50 godina (38,2%) i između 31 i 40 godina (35,3%); (c) u odnosu na obrazovni status, u obe kategorije najviše je osoba sa završenom srednjom školom ili do osnovnog obrazovanja (među muškarcima je dva puta više osoba sa srednjim obrazovanjem trećeg ili četvrtog stepena u odnosu na obrazovnu strukturu žena); (d) žene su u 53% slučajeva nezaposlene (za žene je karakterističan privremeni karakter zaposlenja, a neke od njih su ranije gubile posao zbog nasilnog ponašanja njihovih partnera), dok su muškarc dva puta češće zaposleni od partnerki (87,6% muškaraca bilo je zaposleno); (e) u odnosu na bračni status najviše je partnera u braku (79,2%), razvedenih ili u procesu razvoda (11,3%) i u vanbračnoj zajednici (9,4%); (f) gotovo sve porodice (94,3%) imale su decu: u 52% slučajeva partneri imaju dvoje dece, u 18% slučajeva troje i u istom procentu više od troje dece (u dva slučaja po petoro dece), od čega u 70% slučajeva maloletnu decu; g) u 94,3% slučajeva prostor u kojem žive pripada partneru ili njegovoj porodici.

U odnosu na *osnovne karakteristike nasilja*, u analiziranoj dokumentaciji pronađeni su podaci: (a) u odnosu na oblike nasilja, u svim slučajevima registrovano je fizičko i psihičko nasilje, dok je ekonomsko nasilje zabeleženo u 24,5% slučajeva, seksualno nasilje u 7,5%, a pretnja ubistvom u 30,2% slučajeva; (b) telesne povrede (aktuelne ili prošle) za koje je pribavljena (postoji) dokumentacija zabeležene su u 26,4% slučajeva; (c) nasilje je trajalo između jedne i pet godina u 35,8% slučajeva, između šest i deset godina u 9,4% i više od 10 godina u 15,1% slučajeva; (d) specifičnost situacije nasilja (ili registrovani faktori rizika) u odnosu na svojstva/karakteristike *žena* uključila je: psihičke smetnje žena (šest slučajeva), invaliditet dece (tri), invaliditet žene (dva), trudnoću ili nasilje neposredno po porođaju (tri), alkoholisanost žene (jedan), strana državljanka (jedan); (e) specifične okolnosti *nasilnika* uključile su: alkoholisanost (17 slučajeva), neuspešno lečenje od alkoholizma (pet), psihijatrijsko lečenje (četiri), osuđivan (dva), bavi se kriminalnim radnjama (dva), policijski službenik (dva), učestvovao u ratovima 90-tih (jedan), osoba sa invaliditetom (jedan); (f) registrovano je da su *deca* prisustvovala nasilju u 56% slučajeva, a da su zadobila povrede u 18%; (g) nasilje je bilo usmereno i na druge srodnike, najčešće na majke žrtvi (17% slučajeva); (h) registrovanu situaciju nasilja pratilo je ženino napuštanje kuće (devet slučajeva), izbacivanje žene iz kuće (tri), smeštaj u Sigurnu kuću (jedan); (i) aktuelne situacije nasilja komplikovane su i: pretnjom vatrenim i hladnim oružjem (šest), pretnjom ili realizovanom otmicom dece (dva) i kršenjem sudskih mera zaštite od nasilja (jedan).

Dakle, opis karakteristika žrtve i učinioca nasilja, kao i karakteristika nasilnih situacija, ukazuje na njihovu ozbiljnost i težinu, jasno upućujući na koji način je moć distribuirana u partnerskoj relaciji.

ANALIZA „ADMINISTRATIVNIH“ ASPEKATA DOKUMENTACIJE O NASILJU U PARTNERSKOM ODNOSU

Za 53 slučajeva partnerskog nasilja pregledano je 417 dokumenata i 50 beležaka²¹⁴: dokumentacija Policijske stanice registrovana je za 30 od 53 identifikovana slučaja (56,6% uzorka, 128 dokumenata); u Centru za

214. Beleške o slučaju u Kartonima o pacijentima u Dispanzeru za mentalno zdravlje i beleške o praćenju korisnika/ca u Listu za praćenje u Centru za socijalni rad.

socijalni rad „obrađivana“ su 47 slučaja (88,7% uzorka, 254 dokumenata i 32 beleške); u Domu zdravlja registrovana je dokumentacija za 13 slučajeva (24,5%, 35 dokumenata i 18 beležaka).

Kategorizacija dokumenata. „Administrativna sudbina slučaja“ ustanovljena je pregledom dokumentacije koja je kategorisana u odnosu na *tip* dokumenta i *vremenske intervale* između određenih procesnih radnji zabeleženih u dokumentima. Sva dokumenta iz dosijea, u okviru svake od službi, svrstana su u četiri kategorije, označene kao tip dokumenta, i to: *ulazna, procesna, izlazna* i dokumenta *praćenja*. Ova logička klasifikacija dokumenata uspostavljena je na osnovu procesnih radnji: identifikovanje, utvrđivanje, planiranje, sprovođenje i praćenje mera i intervencija, uključujući tu i saradnju između službi u zajednici. Svaki *tip* dokumentacije sadrži najmanje jedan ili veći broj dokumenata različite „vrste“²¹⁵. Očekivalo se da će najveći broj dokumenata o slučaju biti sačinjen (ili prikupljen) u Centru za socijalni rad, posebno u procesnoj fazi i u fazi praćenja. Za potrebe istraživanja, *izlazna* dokumenta klasifikovana su kao: „interna“ (sva izlazna dokumenta koja upućuju na intervenciju unutar službe, a za koju je nadležna služba²¹⁶) i „eksterna“ izlazna dokumenta (kojima služba pokreće interventnu meru koja angažuje drugu službu i/ili je u funkciji pravnog procesa, bez obzira na to što ovo ne mora da znači i konkretan pravni ishod²¹⁷).

Drugi „administrativni“ aspekt dokumentacije odnosio se na utvrđivanje vremenskih intervala između četiri osnovne procesne radnje, odnosno četiri tipa dokumenata, u svakoj od službi i za slučaj u celini, a na osnovu zabeleženih datuma na dokumentima u dosijeu. Dakle, utvrđivanje *trajanja* procesuiranja slučaja kao značajnog indikatora efikasnosti zaštite i efikasnosti rada službi realizovano je preko serije vremenskih intervala definisanih na sledeći način: (a) interval (broj dana) između prvog ulaznog dokumenta i poslednjeg procesnog

215. Čak i kada dokument određenog tipa nije nađen u dosijeu o slučaju, jasno je da je on morao postojati, ili kao pisani dokument/beleška ili kao usmena informacija, a njegov nedostatak pre govori o manjkavosti beleženja, ažuriranja i/ili arhiviranja dosijea nego o nepostojanju informacije, radnje ili odluke.

216. Primeri: poziv da se javi policijskom službeniku zaduženom za nasilje, privođenje u Policijsku stanicu, pisano upozorenje nasilniku, savetodavni ili psihoterapeutski rad sa žrtvom ili nasilnikom i sl.

217. Primeri: prekršajna ili krivična prijava, tužba za mere zaštite, izveštaj sudu ili tužilaštvu, izveštaj o pruženoj zdravstvenoj usluzi sa kategorijom povrede i sl.

dokumenta; (b) interval između poslednjeg procesnog i prvog izlaznog dokumenta; (c) interval između prvog izlaznog i poslednjeg dokumenta praćenja; (d) interval između prvog ulaznog i prvog izlaznog dokumenta; (e) sumarni vremenski interval za svaki procesuirani slučaj.

Zapažanja o karakteristikama dokumentacije, evidencije i arhiviranja podataka. Tokom procesa pregleda i analize dokumentacije uočila sam postojanje nekoliko opštih problema: (a) ne postoji *kategorija* u institucionalnoj evidenciji za ovu vrstu problematike, zbog čega se slučajevi partnerskog nasilja u svakoj službi podvode pod postojeće institucionalne kategorije²¹⁸; (b) ne postoje *propisani specifični formulari i/ili formati za dokumentovanje* slučajeva nasilja u porodičnom kontekstu, odnosno u službama se koriste opšti formulari i formati koji ne sadrže zahteve za prikupljanje specifičnih podataka i za izvođenje specifičnih procena o nasilju, na osnovu kojih bi se donosile odluke o intervencijama; (c) uočen je i problem *povezivanja podataka* pohranjenih u arhivama različitih službi, jer ne postoji zajednička („centralna“) baza podataka o ovim slučajevima, iako je osnovna pretpostavka postupanja multidisciplinarni i multisektorski rad (Ignjatović, 2008, 2009a).

Broj i vrsta analiziranih dokumenata. Podaci ukazuju na to da je devet od 10 identifikovanih slučajeva partnerskog nasilja u definisanom periodu procesuirano u Centru za socijalni rad, svaki drugi je registrovan u Policijskoj stanici, a tek svaki četvrti slučaj iz uzorka pojavio se u Domu zdravlja.

Policijska dokumentacija (30 od 53 slučajeva) čini 56,5% ukupnog uzorka slučajeva i 30,7% uzorka dokumentacije. Prema *tipu* dokumenata u policijskoj dokumentaciji najviše je *izlaznih* dokumenata (42,2%, za 28 od 30 slučajeva), što čini visok procenat od 93,3% svih u policiji „obrađivanih“ slučajeva, ali istovremeno predstavlja samo 52,8% izlaznih intervencija policije u posmatranom uzorku. Primenjene intervencije čine 30 mera „internog“ karaktera (pored „izjava na zapisnik“ i usmenih upozorenja, šest privođenja, tri zadržavanja, dva slučaja oduzimanja oružja) i 24 „eksternog“ karaktera, odnosno 13 krivičnih prijava i 11 prekršajnih prijava (registrovano je i šest Zapisnika o prijemu krivične prijave, na osnovu kojih se ne može zaključiti da li je ona realizovana).

218. Na primer, „poremećeni porodični odnosi“ ili neka od dijagnostičkih kategorija (akutna stresna reakcija, depresivna ili anksiozno-depresivna reakcija i slično).

U policijskoj stanici nije registrovan nijedan dokument *praćenja*²¹⁹. Za sedam slučajeva (23,3%) postoji dokumentacija o prijavljivanju nasilja i aktivnosti policije pre definisanog vremenskog perioda (u pet slučajeva jedanput i u dva slučaja dva puta), što ukazuje na recidiv nasilja, odnosno potvrđuje da nasilje nije zaustavljeno prethodnom policijskom intervencijom.

U Centru za socijalni rad vodi se dokumentacija za 47 od 53 registrovana slučaja partnerskog nasilja, što čini 88,7% celokupnog uzorka. Kao što je očekivano, ova služba „proizvodi“ najveći broj dokumenata (60,9% ukupnog uzorka). Najviše je *procesnih* dokumenata (42,5%), a zatim *izlaznih* (35%), dok je najmanje registrovano dokumenata o *praćenju* (32 beleške, samo za 11 slučajeva)²²⁰. U odnosu na vrstu *izlaznih* dokumenata, u 32 slučaja primenjene su „interne“ mere (56 dokumenata), dok su za 24 slučaja (što čini 51,1% uzorka iz Centra i 45,3% ukupnog uzorka) primenjene mere „eksternog“ karaktera (33 dokumenata), između ostalih i devet tužbi za mere zaštite od nasilja u porodici i pet krivičnih prijava podnetih tužilaštvu²²¹. U Centru je registrovano 10 slučajeva (21,3% u ovoj službi, a 18,9% ukupnog uzorka) koji su se obraćali za pomoć i pre definisanog vremenskog perioda (šest slučajeva jednom, a četiri slučaja dva puta), a organizovano je i 10 konferencija slučaja (21,3% uzorka).

U dve organizacione jedinice Doma zdravlja registrovano je 35 dokumenata i 18 beležaka za 13 slučajeva iz ovog uzorka (24,5%). Najveći broj dokumenata je *izlaznog* tipa, najčešće Izveštaji o pruženoj zdravstvenoj pomoći (19 dokumenata)²²². U dokumentaciji Doma zdravlja javlja se i specifičnost u vezi sa ponovljenim registrovanjem

219. Na osnovu podataka iz dokumentacije ne može se izvesti zaključak da praćenja slučaja nije bilo. Naprotiv, policijski službenik aktivno učestvuje u praćenju situacije i efekata preduzetih mera u saradnji sa stručnim radnicima Centra za socijalni rad, kroz dnevne aktivnosti i aktivnosti „mobilnog tima“, ali se ove aktivnosti „ne vide“ u službenim beleškama policije.

220. I ovde važi komentar pominjan u vezi sa razlikom između obavljenih i zabeleženih aktivnosti stručnjaka.

221. Ostale mere izlaznog karaktera vezane su za druge sudske postupke, razvod braka, poveravanje dece, samostalno vršenje roditeljskih prava, izdržavanje i slično.

222. Specifično, u nekim slučajevima su lekari u službi Hitne pomoći uz Izveštaj o pruženoj zdravstvenoj usluzi popunjavali i *Formular za dokumentovanje nasilja u porodici*, konstruisan u okviru Zdravstvenog programa Autonomnog ženskog centra, koji sadrži veći broj podataka i procena u vezi sa nasiljem, korisnih za dalje aktivnosti (tretman) u zdravstvenoj ustanovi, ali i za druge službe.

slučaja. Naime, 11 žena/klijentkinja (84,6%) ovoj službi obraćalo se i pre perioda definisanog istraživanjem (pet slučajeva jedanput, tri slučaja dva puta, a po jedan slučaj tri, četiri i čak pet puta), ali u dokumentaciji i beleškama iz tog perioda nije bilo konstatacija o nasilju.

Pregled broja i vrste dokumenata ukazuje na prisustvo velikog broja dokumenata o slučajevima, posebno u Centru za socijalni rad (kao posledica zahteva „internih“ procedura), što predstavlja opterećenje za stručnjake i traži racionalizaciju. Ono što ohrabruje (i izdvaja ovu zajednicu po efikasnosti zaštite u odnosu na druge) jeste znatan broj policijsko-pravosudnih intervencija, koje iniciraju i/ili u njihovom dokumentovanju aktivno učestvuju sve tri službe. Međutim, problem blagovremenog prepoznavanja (signalizirajuće situacije) nasilja i dalje je prisutan, kao i problem procene rizika od opasnosti ponavljanja nasilja, što ukazuje na pravac u kojem bi trebalo usavršavati intervencije službi u ovoj zajednici (Ignjatović, 2008, 2009a).

Vremenski intervali. Izračunavanje vremenskih intervala između procesnih radnji u jednoj službi i ukupnog trajanja procesuiranja slučaja imalo je za cilj da se ustanovi koliko je (prosečno) potrebno vremena da bi se prikupili i obradili podaci na osnovu kojih se donose odluke o postupcima iz nadležnosti ove tri službe, kao jedan od indikatora efikasnosti zaštite žrtve i efikasnosti rada službe. Bilo je moguće izračunati vremenske intervale između procesnih radnji za 90,6% praćenih slučajeva partnerskog nasilja. Rezultati ukazuju na to da se najveći broj slučajeva procesuiru u periodu do tri meseca, i to: 20,8% u trajanju do dve nedelje, 12,5% u trajanju od mesec dana i 35,4% u trajanju do tri meseca.

Najefikasnija, kao što se i očekivalo zbog prirode posla, jeste Policija. Polovinu svih prijavljenih slučajeva ta služba obradi istog ili u trajanju do jednog dana. Srednja vrednost prvog vremenskog intervala je osam dana. Period između procesnih i izlaznih radnji u Policiji takođe je relativno kratak – prosečna, korigovana vrednost²²³ je sedam dana, a maksimalno zabeleženo trajanje je 25 dana. Kada se računa broj dana

223. Pokazalo se da u svakoj službi postoji jedan-pet slučajeva sa izrazito dugim (više od 100 dana) periodom procesuiranja. Uračunavanje ovih vremenskih intervala bitno utiče na statističke pokazatelje. Zbog toga je odlučeno da se „korekcija“ mera centralne tendencije i varijabiliteta uradi izdvajanjem svih slučajeva u kojima su „vremenski intervali“ prelazili 100 dana.

koji su potrebni za policijsko postupanje (od ulaznog do izlaznog dokumenta), prosečna korigovana vrednost je 8,43 dana, polovina slučajeva ima „izlazni epilog“ u roku od tri dana, a maksimalno trajanje procesa pre izlazne mere je 36 dana.

U Centru za socijalni rad vremenski intervali između ulaznih, procesnih i izlaznih radnji očekivano su duži zbog prirode procesa i poslova. Dugi vremenski intervali za praćenje slučaja ovde su poželjni, odnosno predstavljaju pozitivne indikatore u odnosu na karakteristike problema. Prosečan vremenski period između ulaznih i procesnih radnji u korigovanim vrednostima je 31 dan, polovina slučajeva obradi se u trajanju do 22 dana, a maksimalno trajanje je do tri meseca (89 dana). Između procesnih i izlaznih radnji protekne prosečno 11 dana, a najduže trajanje je 90 dana. U četiri slučaja registrovano je da Centar primeni mere intervencije „internog“ karaktera odmah po „ulasku“ slučaja i dok traju radnje procene. Prosečna vrednost praćenja slučaja je 67 dana²²⁴. Dakle, srednja vrednost trajanja procesa u Centru za socijalni rad je 31 dan, polovina procesa obavi se u trajanju do 22 dana, a maksimalno trajanje stručnih procena do određivanja intervencija je 98 dana. Samo u šest slučajeva ovaj period bio je duži od tri meseca.

U Domu zdravlja registrovani vremenski intervali između ulaznih i izlaznih dokumenata očekivano su kratki, jer su intervencije službe Hitne pomoći realizovane u istom danu. Takođe, vremenski intervali očekivano su duži kada je u pitanju aktivnost Dispanzera za mentalno zdravlje, kojem se žrtve javljaju/upućuju u postupcima procene ili praćenja efekata tretmana, tako da trajanje od dva meseca ne predstavlja indikator neefikasnosti zaštite ili neefikasnosti rada, već pripada odgovarajućim karakteristikama procesa.

Sa aspekta efikasne zaštite žrtve, centralno pitanje je kako obezbediti hitnost ili skraćeni postupak i kako „pokriti“ period između prijave nasilja i prve intervencije koja zaustavlja nasilje i obezbeđuje da se ono više ne ponovi. Profesionalci iz tri službe u Lazarevcu uspeavaju da u velikom broju slučajeva skrate i/ili svedu na minimum vremenske intervale između procesnih radnji unutar i između službi, ali je očigledno to da nedostaju sistemska rešenja, slična onima koje poznaju prakse „dobrih modela“ (Pence, 1996; Logar, 2009).

224. Prema dostupnoj evidenciji, od osam slučajeva, polovina je praćena najmanje dve nedelje, a najduže zabeleženo praćenje trajalo je godinu dana.

Zapažanja o postupanju profesionalaca na osnovu analize „administrativnih“ aspekata dokumentacije

Iskustva „dobrih modela“ postupanja u situacijama nasilja u partnerskim relacijama upućuju na važnost evidencije i dokumentacije i na značaj prikupljanja podataka, njihove analize i razmene informacija između svih relevantnih službi u cilju postizanja holističkog i sveobuhvatnog pristupa zaštite (Falk and Helgeson, 1999). Na osnovu dokumentacije o slučajevima partnerskog nasilja, pronađene u arhivama tri službe u Gradskoj opštini u Lazarevcu, ne može se sa sigurnošću tvrditi da se radi o ukupnom broju prijavljenih i registrovanih slučajeva (u definisanom vremenskom periodu). Ovo nije stvorilo problem samom istraživanju²²⁵, ali predstavlja problem, i s aspekta institucionalnog funkcionisanja i s aspekta zaštite korisnika.

Teškoće u evidentiranju i arhiviranju. Postojanje kategorije „nasilje u porodici“ ili, još specifičnije, kategorija „nasilje u intimnoj partnerskoj relaciji“, „nasilje prema deci“ i „nasilje prema starijim članovima porodice“, ne samo da je moguća već je i nužna institucionalna praksa. Kako u mnogim porodicama postoje multipli, istovremeno prisutni problemi, pitanje kategorizacije je važno, osetljivo i kompleksno, posebno s aspekta utvrđivanja mesta i značaja problema nasilja u ukupnoj problematici porodice. Način evidentiranja i dokumentovanja trebalo bi da odgovori na zahtev/potrebu da se sačuvaju informacije o različitim problemima/potrebama jedne osobe (uključujući tu i probleme/potrebe koji nastaju za osobe sa kojima je ona u relaciji ili sa kojima deli zajedničko domaćinstvo, npr. za decu ili za roditelje i srodnike žene koja je žrtva partnerskog nasilja). Takođe, moralo bi da bude jasno to da li se i kako određuje „centralni“ (i/ili primarni) problem pojedinca/podrobnosti, njegov izvor/uzrok i ko su „pogođene“ osobe, kao i to da li se između različitih problema/potreba uspostavljaju veze, koje su prirode te veze i od čega one zavise.

Iako naredna zapažanja ne važe za postupanje profesionalaca iz ovog (selektovanog) uzorka, važno je imati ih u vidu, jer predstavljaju praksu u mnogim službama/zajednicama u Srbiji. Primećujući tendenciju profesionalaca da zaštitu od nasilja vezuju za „porodicu kao celinu“, a

225. ... s obzirom na karakteristike uzorkovanja u istraživanjima kvalitativnog tipa i u odnosu na osnovni cilj ovog istraživanja;

ne za članove porodice (jednog ili više, u različitim konstelacijama), te da tako, „čuvajući porodičnu celinu“, propuste da na adekvatan način zaštite člana/članove, sklona sam upotrebi konstrukta „nenasilna porodična jedinica“, koji označava sve nenasilne članove porodice kao „porodičnu celinu“ koja uživa zakonsku zaštitu naspram nasilnog člana porodice. Ovaj konstrukt takođe zahteva da se u slučaju postojanja više od jednog nasilnog člana porodice razmatra njihov međusobni odnos i mogući uticaj. Ovo je posebno važno u razmatranju zlostavljanja ili zanemarivanja koje čine majke u odnosu na decu u kontekstu nasilja koje njihovi partneri čine prema njima (Enos, 1996; Stark, 2000). Kada je u pitanju nasilje u partnerskim relacijama u porodičnom kontekstu, postoji tendencija profesionalaca da se ono *podvodi* pod posledicu nekog drugog problema koji ima porodica ili njen član, ali ne uvek na dosledan i na način koji bi bio nezavisan od pola učinioca. Kada je u pitanju muško nasilje, onda se ono često smatra posledicom alkoholizma, druge vrste zavisnosti/opsesije ili posledicom nepovoljnih situacionih okolnosti, što usmerava intervenciju u određenom pravcu (npr. lečenje od zavisnosti umesto drugih sankcija za učinjeno nasilno delo), ali doprinosi i relativizaciji i umanjivanju značaja učinjenog nasilja (opravdavanje, povećana tolerancija i sl.). Kada je u pitanju nasilje žena, posebno nasilje koje one čine prema deci, ono se najčešće ne sagledava u kontekstu nasilja partnera kojem je žena izložena, a još manje kao posledica specifičnih taktika koje koristi nasilnik (indirektno zlostavljanje) ili specifičnih „strategija preživljavanja“ žrtve (Ignjatović, 2004; 2006d).

Postojanje odgovarajuće kategorije problema važno je za sve tri službe čija je dokumentacija analizirana, jer to bitno određuje *vidljivost fenomena*, svest o njegovoj rasprostranjenosti i vezama sa drugim problemima, ali direktno utiče i na *intervencije* službi. Istovremeno, nepostojanje ove kategorije otežava jednostavnu i brzu selekciju slučaja (pojedinačnog i čitave grupe), njihovu analizu, laku kvantitativnu obradu (po relevantnim aspektima) i statistički prikaz podataka, koji bi mogao da se koristi u različite svrhe (Ignjatović, 2006c).

Nedostatak *specifičnog formulara ili formata* za beleženje činjenica, procena i intervencija službi (specifičnog u odnosu na fenomen i u odnosu na službu) direktno utiče na nestandardnost postupanja i

uslovljava deo propusta koji nastaju u procenama i intervencijama, a koji bi se mogli izbeći standardizovanjem postupaka i beleženja, uz odgovarajuću obuku za primenu. Ova vrsta intervencija morala bi da bude deo sistemskog prilaza problemu od strane kreatora državne i institucionalne politike. Zapravo, kreiranje Dulut modela intervencije započelo je analizom dokumentacije službi i konstatacijom da ona ne sadrži, ne samo informacije koje je o događaju dala žena/žrtva, nego ni profesionalne konstatacije (procene, odluke i zaključke), koji omogućavaju efikasnu reakciju i zaštitu (Pence, 1995; 1996; Pence and McDonnell, 1999).

Nepovezani podaci o nasilju u partnerskoj relaciji u arhivama različitih službi stvaraju bar tri vrste potencijalnih problema: (a) u odnosu na korisnice/klijentkinje koje više puta, u različitim službama, moraju da ponove iste osnovne podatke, ponovo ih preživljavajući, što predstavlja sekundarnu viktimizaciju; (b) nije moguće „preuzeti“, uslovno rečeno, opšte, zajedničke podatke o slučaju; (c) otežano je praćenje realizacije intervencija. U radu profesionalaca i službi javljaju se nepotrebna ponavljanja i preklapanja informacija, koje istovremeno ostaju „izolovane“ u službi, što onemogućava kompleksno (iz ugla različitih disciplina i službi) sagledavanje, odlučivanje i praćenje slučaja. „Povezane“ i/ili „deljene“ informacije između službi pokazale bi koji su podaci procene i koje intervencije nedostajući, što bi usmerilo službe ka reviziji postupanja u konkretnom slučaju, ali i ka izmenama procedura koje regulišu način rada.

Ono što proces arhiviranja i upotrebe arhiviranih podataka u našem kontekstu posebno otežava jeste činjenica da se dokumenacija vodi i čuva u *štampanoj formi*, dok se elektronske evidencije uglavnom koriste za olakšano dolaženje do evidencione oznake arhiviranog dokumenta²²⁶. Na ovaj način praćenje konkretnog slučaja kroz sistem, kao i praćenje fenomena mogu biti otežani, jer zavise od broja (uključenih) stručnjaka, veličine službe/organizacione jedinice, odno-

226. Elektronske evidencije za pretragu slučajeva vođene su prema internim pravilima, što na još jedan način otežava povezivanje slučajeva koji se procesuiraju u različitim službama. Na primer, u Centru za socijalni rad evidencija se vodi preko imena identifikovanog/primarnog klijenta/kinje (u situaciji nasilja to je najčešće žrtva). U Policijskoj stanici slučaj se evidentira preko imena učinioca prekršaja ili krivičnog dela, a u Domu zdravlja preko imena pacijenta, što u situaciji nasilja može biti i ime žrtve i ime nasilnika (zavisno od službe).

sno od (ukupnog) broja identifikovanih slučajeva nasilja u zajednici. Ono što naš sistem evidentiranja, dokumentovanja i arhiviranja podataka o nasilju u partnerskom odnosu čini različitim od sistema uspostavljenog u izvornom modelu jeste nedostatak pravila/uputstava koje je informacije neophodno dobiti i razmeniti od i između svake nadležne službe (Falk and Helgeson, 1999). Informacije o slučajevima se u Dulut modelu čuvaju centralizovano, što omogućava njihovu dostupnost profesionalcima, uz istovremeno obezbeđivanje njihove poverljivosti. Model je definisao precizan „tok“ kretanja komunikacije i informacija, a praksa je potvrđivala da su loše odluke najčešće dolazile usled nedostatka informacija ili nedostatka njihove razmene (Pence, 1995: 51-57; Falk and Helgeson, 1999).

Broj, tip dokumenata i vremenski intervali između procesnih radnji. Ovi „administrativni“ aspekti postupanja profesionalaca i rada službi dobrim delom zavise od sistemskih rešenja, ali je na njih moguće uticati i „internim“ uputstvima o postupanju stručnjaka, kao i „internim“ sporazumima između službi i profesionalaca u lokalnoj zajednici, što zahteva njihovu dodatnu motivaciju, posvećenost i istrajnost.

Tenzija između *broja* (obima) i *kvaliteta* (sadržaja) dokumenata o nasilju u porodičnom kontekstu jedno je od važnih pitanja diskusije nalaza istraživanja. Ona zahteva da se osmisli način za prikupljanje optimalnog broja podataka, u okviru najmanjeg mogućeg broja dokumenata, odnosno da se smanji postojeće „administriranje“, a da se istovremeno zabeleže svi ključni podaci svih procesnih radnji kako bi se povećao kvalitet procena i odluka, ali i kako bi se omogućili efikasno praćenje i nadzor postupanja. Takođe, blagovremeno prepoznavanje situacije nasilja, pre nego što žena postane spremna da ga prijavi policiji, ili prepoznavanje formi psihičkog nasilja koje ne sadrži fizičko nasilje i/ili povrede, kao i procena stepena rizika od ponavljanja nasilja jesu intervencije koje zahtevaju buduća usavršavanja. U jednoj rečenici, tri posmatrane službe, a posebno Centar za socijan rad, „proizvode“ veliki (ukupni) broj dokumenata, ali analiza njihovog sadržaja upućuje na nedostatke beležaka o važnim aspektima procene, odluka i postupaka. Ovaj problem sasvim realistički sagledavaju i profesionalci u Lazarevcu, nudeći i predloge za promene.

Pregledana dokumentacija ukazuje na to da svi identifikovani slučajevi partnerskog nasilja *nisu procesuirani u sve tri službe*²²⁷. Imajući u vidu to da je razmena informacija između službi nužna i u funkciji prevencije i u funkciji zaštite, trebalo bi da službe ustanove jasna pravila u vezi sa postupcima razmene informacija o slučaju, uz poštovanje zakonskih obaveza o razmeni ličnih i naročito osetljivih ličnih podataka korisnica/ka (nužni pristanak žrtve, a u određenim uslovima prenos informacija i bez pristanka) (Falk and Helgeson, 1999; Gifard, 2000; Douglas, et. al, 2003; Ignjatović, 2009c)²²⁸.

Precizno *beleženje* intervencija (mera i usluga) i beleženje aktivnosti o praćenju slučaja omogućili bi da se uspostavi veza između „ulazne“ i „izlazne“ intervencije svake službe. Ovo bi bio i specifičan vid praćenja kvaliteta rada profesionalaca i službi, koji bi doprineo kumuliranju iskustava o situacijama nasilja koje su teške i/ili „problematične“ za razumevanje, odlučivanje i postupanje. Isto tako, to bi omogućilo da se izgrade „interne“ strategije službi, da se planiraju obuke i specijalizacije, da se pripreme specifična uputstva i predvide moguća rešenja. Istovremeno, to bi umanjilo rizik za profesionalno postupanje (rizik od greške i rizik za bezbednost profesionalaca). S aspekta žrtve, preciznost beleženja sprečila bi da slučaj ostane „nepokriven“ intervencijama, da se mere izrečene učiniocu ne nadziru, da se žrtve upute na druge službe, bez povratne informacije i organizovanog praćenja efekata. Sistematsko beleženje informacija o slučaju i intervencijama stvorilo bi znanje o efikasnim (kao i o potpuno neefikasnim) merama, što bi omogućilo i smisleno delovanje u pravcu predlaganja zakonskih izmena i dopuna, odnosno kreiranja efikasnijih zaštitnih mera. Beleženje ovih radnji i efekata trebalo bi da bude olakšano formularima specifičnog sadržaja, koji istovremeno upućuju i „vode“ ka potrebnim odlukama i radnjama i olakšavaju njihovo registrovanje (Pence and McDonell, 1999).

227. Postoji više razloga za to: nije bilo potrebe za specifičnom intervencijom (npr. zdravstvenom), žrtva se nije obratila i ne želi intervenciju policije, jedna od službi napravila je procenu da žrtvu i/ili učinioca nije nužno uputiti na druge službe i slično.

228. Pravila o razmeni podataka uspostavljaju se na osnovu *Zakona o zaštiti podataka o ličnosti* i zakonskih rešenja u sektorskim zakonima i pravilnicima/kodeksima o postupanju službi. Autonomni ženski centar je na osnovu postojećih zakonskih rešenja i odredaba *Evropske povelje o ljudskim pravima* (čl. 8.) izradio dokument *Uputstva o razmeni podataka o ličnosti u kontekstu porodičnog nasilja*, u kojima se navode okolnosti u kojima je dozvoljena razmena podataka bez pristanka lica.

Uvid u dokumentaciju o slučajevima koji su procesuirani *u periodu pre definisanog*²²⁹ značajan je s aspekta efikasnosti zaštite žrtve i efikasnosti rada profesionalaca, a implicitno potvrđuje i rezultate analize sadržaja dokumentacije, koji ukazuju na to da su standardizovanje i obuka za procenu rizika i određivanje intervencija u skladu sa ovim procenama, veština koju treba stalno usavršavati. Zajednički rad (koordinacija i kooperacija) službi, postojanje jasnih uputstava za procene i širi dijapazon obavezujućih mera zaštite najvažniji su faktori za postizanje efikasnosti i smanjenja recidiva nasilja.

O *vremenskim intervalima* za procesuiranje slučajeva teško je zaključivati van konteksta konkretnog slučaja. Ipak, specifičnost fenomena upućuje na opšta pravila, potvrđena iskustvom, da vremenski interval od prijave nasilja do njegovog zaustavljanja i uspostavljanja kontrole/sankcije koja će sprečiti buduće epizode treba da bude što kraći. U najvećem broju posmatranih slučajeva vremenski interval između različitih procesnih radnji bio je relativno kratak, očekivano kraći kod Policije i nešto duži u Centru za socijalni rad, zbog razlike u zadacima i prirode poslova. Procesuiranje je brže i lakše u svim slučajevima gde je bilo fizičkog nasilja, posebno vidljivih telesnih povreda ili specifičnih otežavajućih okolnosti (alkoholisanost, zloupotreba oružja/oruđa, svedoci i sl.). Imajući u vidu to da se radi o intervencijama koje prethode sudskim procesima, koji će (zavisno od vrste) trajati duže, ima osnove za razmatranje mogućnosti za dalju racionalizaciju trajanja tih procesa, posebno u vezi sa dužinom perioda za procenu. Skraćeni i hitni postupci i privremene sudske mere deo su rešenja, te bi trebalo razraditi i usaglasiti pravila za njihovu sistematsku primenu.

U tom smislu, značajnom smatramo uočenu praksu preduzimanja zaštitnih mera u nadležnosti ovih službi odmah po prijemu slučaja (dok traje procena), jer to ukazuje na razumevanje važnosti brze (hitne) intervencije i trebalo bi da postane redovna praksa. Imajući u vidu

229. Uočena su tri tipa uzroka ove pojave: (a) slučaj je prvi put identifikovan pre 2007. godine, ali je „aktuelan“ i u posmatranom periodu; (b) slučaj je ranije evidentiran u jednoj od službi zbog nekog drugog problema (npr. u Domu zdravlja zbog smetnje u mentalnom funkcionisanju, kada nasilje nije identifikovano ni kao problem ni kao uzrok mentalnih smetnji, ili se porodica u Centru za socijalni rad pojavljivala zbog materijalnih problema, razvoda i sl.); (c) u slučaju je postupano po prijavi nasilja, ali preduzete mere nisu dovele do njegovog zaustavljanja, te se ono ponovilo, a slučaj se „vratilo“ službama.

specifičnosti fenomena, pre svega potencijalno veću ugroženost žrtve po prijavi nasilja i njenu izloženost nasilniku zbog činjenice da dele isti prostor i ranije uspostavljene odnose i uloge, nameće se potreba za: (a) maksimalnim skraćanjem trajanja „procesne obrade“ (prijema, početnih i usmerenih/proširenih procena); (b) definisanjem intervencija zaštite u toku procesa procene i sudskih procesa; (c) maksimalnim produženjem perioda efikasnog praćenje slučaja, čak i onda kada žrtva ne pristaje na, ili odustaje od, sudskih procesa i drugih podržavajućih aktivnosti institucija, naročito ako za to postoje zakonom predviđene mogućnosti (npr. ovlašćenja Centra za socijalni rad u odnosu na brigu o deci). U nedostatku zakonom predviđenih mera, nužno je da predstavnici službi koriste sva procesna i zakonska ovlašćenja, kao i stručni i kreativni potencijal za kombinovanje postojećih mera. Neke od radnji za kontrolu situacije i nasilnog ponašanja nisu složene i zahtevne, a omogućavaju korisne efekte i za žrtvu i za profesionalce, stavljajući ih u proaktivnu poziciju, što umanjuje njihov osećaj nemoći i nezadovoljstva. Istovremeno, upravo nedostatak specifičnih zakonskih rešenja čini profesionalnu praksu i zaštitu žrtava neujednačenom, te bi buduća nastojanja trebala usmeriti ka dosezanju (već postojećih) pozitivnih rešenja (Logar 2005, 2009; Hagemann-White, 2006).

Da bi zaštita od nasilja bila adekvatna, nužno je postići *identifikaciju problema* u ran(ij)oj fazi nasilja, u periodu kada nasilje nije poprimilo drastične forme ponašanja, iscrplo resurse žrtve i ostavilo teške posledice po njeno fizičko i psihičko zdravlje ili uslovalo druge probleme članova porodice. Stoga bi obaveza prepoznavanja (*skreening*) nasilja u Centrima za socijalni rad i u Domovima zdravlja, kao i obuka za procenu stepena rizika u situaciji nasilja, bile nužne intervencije u okviru sistemskih rešenja.

Definisanje *standarda* za primenu odgovarajućih mera (koje poznaju svi modeli „dobre prakse“) ²³⁰, obaveznost beleženja i obaveznost primene mera (odnosno, nezavisnost od „ličnog“ stava profesionalca), uključujući tu i preventivne mere zaštite odmah po prijavi nasilja kako bi se sprečilo da se delo ponovi dok traje procena ili da učinilac utiče na žrtvu tako da ona ne donosi odluke u svoju korist, samo su neka od

230. Popis indikatora i kriterijuma koji ukazuju na vrstu intervencije koju profesionalac i služba treba da primene, zavisno od težine dela, posledica, rizika, ponavljanja dela prema istoj ili prema drugim osobama i slično.

rešenja koja pripadaju modelima „dobre prakse“. Tako, preporuka za sve tri službe bila bi da se identifikuju sve mere zaštite, posebno one koje se odnose na kontrolu i nadzor ponašanja nasilnika, koje mogu da se primene nezavisno od intervencija drugih službi kako bi se uspostavio komplementaran i koherentan sistem zaštite bezbednosti (svih) žrtava dok traju procene u institucijama, ali i dok traju sudski procesi. Ovo je važno kako bi se u domaćoj stručnoj javnosti izbegla raširena predrasuda da zaštita žrtve zavisi od mogućnosti da se ona sa decom „izmesti“ iz svog doma, uključujući tu i smeštaj u Sigurne kuće. Ne samo da je ovaj način zaštite nepravičan u odnosu na žrtvu i nepotreban u svakoj situaciji nasilja, već on može da posluži i kao izgovor profesionalcima za nečinjenje i nekorisćenje postojećih zakonskih rešenja.

KONSTRUKCIJA I PROVERA VALJANOSTI „MATRICE“ ZA PROCENU POSTUPANJA PROFESIONALACA

Koncipirajući model postupanja u situacijama zaštite od nasilja u intimnim partnerskim relacijama na teoriji o nasilju kao kontroli putem prinude kojom se ostvaruje dominacija, i uzimajući u razmatranje ključne principe za usmeravanje „dobre prakse“ u zaštiti žrtve nasilja, deriviranih iz osnovnih pretpostavki i principa Dulut modela, primenljivih i u našem kontekstu bez obzira na razlike u postojećoj politici i zakonodavnoj sferi, napravljen je popis indikatora koji slede iz pet ključnih principa zaštite. Svaki od *pet principa* definisan je preko dva do pet elemenata, a svaki element reprezentovan je jednim do šest indikatora (*Tabela br. 1*).

Aktuelna analiza sadržaja stručne dokumentacije sledila je „matricu“ od 30 indikatora, koji su procenjivani u odnosu na šest mogućih kategorija odgovora: *da* (podatak postoji); *ne* (podatak ne postoji); *delimično* (podatak je delimično zastupljen, uočava se namera, nije dovoljno specifikovan/„čist“); *ne može procena* (iz svega što je u dokumentu zapisano ne može da se proceni prisustvo specifičnog podatka); *nije relevantno* (za službu ili za slučaj ovaj podatak nije relevantan, služba nije nadležna za te vrste procena ili mera; slučaj ne zahteva tu vrstu procene ili mere); *nešto drugo* (nijedan ponuđeni tip odgovora nije odgovarajući). Kategorije odgovora predložene su na osnovu logičke analize varijeteta, ali je terenski rad pokazao da su one,

Tabela broj 1: Prikaz sadržaja „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca

PRINCIPI	ELEMENTI
1. Zaštita sigurnosti žrtve je prioritet intervencije službi.	A. Imenuje manifestacije i smer nasilja.
	B. Procenjuje stepen opasnosti/rizika.
	C. Povezuje rizik od ponovljenog nasilja sa pozicijom dece.
2. Sve intervencije službi treba da uzmu u obzir nejednakost moći između žrtve i nasilnika.	D. Planira sigurnosne mere.
	J. Navodi/opisuje disbalans moći između žrtve i učinioca.
	K. Razume/uvažava disbalans moći.
3. Nasilnik je isključivo odgovoran za nasilno ponašanje.	E. Prepoznaje/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika.
	F. Upotrebljava i/ili predlaže službi dostupne restriktivne mere.
	G. Upućuje/predlaže zakonske sankcije.
	H. Primenjuje/predlaže strože mere kod ponovljenog nasilja.
4. Fokus intervencija je na zaustavljanju nasilja.	I. Prati ponašanje učinioca.
	L. Intervencijama zaustavljeno nasilje.
	M. Zaštićene sve žrtve.
5. Koordinacija između službi koje su odgovorne da preduzmu mere zaštite žrtve i intervencije prema učiniocima nasilja nužna je pretpostavka uspeha.	N. Trajanje procesa.
	O. Trajanje praćenja slučaja.
	P. Proaktivan stav u sardandji sa drugim službama.
231. Zvezdicom (*) su obeležene varijable koje nisu „iščitane“ iz sadržaja dokumentacije.	
	R. Zajedničke akcije sa drugim službama.
	S. Postoje i poštuju se interna pravila za koordinaciju u postupanju između službi.

INDIKATORI

I.1. uzima izjave pojedinačno

I.2. navodi konkretno ponašanje

I.3. upotrebljava jasan rečnik

I.4. jasno navodi smer akcije

I.5. uvažava/navodi doživljaj žrtve

I.6. uvodi vremenski kontekst

I.7. pravi procenu bezbednosti/rizika

I.8. povezuje procenu rizika sa budućim ponašanjem

I.9. veza rizika za majku sa odnosom nasilnog roditelja i deteta

I.10. identifikuje mogućnost manipulacije/nasilja preko dece

I.11. podržava žrtvu da napravi sigurnosni plan

I.12. navodi indikatore moći/nemoći i zloupotrebe moći

I.13. dovodi u vezu indikatore moći sa vrstom predloga i intervencija

I.14. ne okrivljuje žrtvu i/ili ne opravdava nasilnika

I.15. ne tretira ih kao „jednake“

I.16. prepoznaje/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika

I.17. upotrebljava i/ili predlaže dostupne restriktivne mere

I.18. upućuje/predlaže zakonske sankcije

I.19. primenjuje/predlaže strože mere kod ponovljenog nasilje

I.20. vrši sistematsko praćenje i nadzor

I.21. kontaktira žrtvu i proverava njen doživljaj

I.22. intervencijama zaustavljeno nasilje

I.23. zaštićene sve žrtve

*u danima**

*u danima/mesecima**

I.24. traži informacije od drugih službi

I.25. dostavlja informacije drugim službama

I.26. upućuje na druge službe

I.27. učestvuje u zajedničkom planiranju intervencija

I.28. učestvuje u zajedničkom sprovođenju intervencija

I.29. učestvuje u zajedničkom praćenju i proceni efekata

I.30. organizuje i/li učestvuje u konferencijama slučajaja

*Protokol o saradnji – zabeležena interna pravila o postupcima i procedurama**

u odnosu na karakteristike analizirane dokumentacije, previše specifične, odnosno da se prilikom obrade mogu sažeti/redukovati na tri kategorije odgovora (bez gubitaka značenja) na sledeći način: (a) sažimanje odgovora *da* i *delimično*; (b) sažimanje odgovora *ne* i *ne može procena*; (c) sažimanje odgovora *nije relevantno* i *nešto drugo* (Ignjatović, 2008; 2010a).

Valjanost konstrukta na osnovu kojeg je sačinjena „matrica“ sa 30 indikatora, koji predstavljaju operacionalizaciju ključnih principa u zaštiti žrtve, a na osnovu koje je obavljena procena postupanja profesionalaca (analizom dokumentacije), proveravana je faktorskom i klaster analizom. Cilj analize bio je da se ustanovi da li inicijalni model ima potporu u dobijenim empirijskim podacima.

Analizom glavnih osa ekstrahovano je osam faktora (po Gutman-Kajzerovom i Katelovom kriterijumu). Prvih pet faktora objašnjavaju oko 50% varijanse, redom, pre rotacije, prvi faktor 21,1%, drugi 10,2%, treći 7,4%, četvrti 6,0% i peti 4,4% varijanse (*Tabela br. 2*). Faktori su rotirani u Promax poziciju, a na osnovu matrice sklopa i matrice strukture Promax faktora dobijen je raspored i zasićenje stavki u odnosu na pet faktora.

Tabela br. 2. – Faktorska analiza „matrice“ za procenu postupanja – varijansa faktora i obuhvat varijanse

	<i>varijansa faktora</i>	<i>% varijanse</i>	<i>kumulativni %</i>
1	6.342	21.140	21.140
2	3.058	10.193	31.333
3	2.223	7.411	38.744
4	1.802	6.008	44.752
5	1.333	4.444	49.196

Prvi faktor zasićen je stavkama koje predstavljaju operacionalizaciju poštovanja principa *koordinacije između službi* (5. princip), a posebno se odnosi na element „zajedničke akcije službi“ (zajednička procena i planiranje, sprovođenje i praćenje mera). Značajno zasićenje na prvom faktoru javlja se i kod elementa „predlaže/primenjuje strože mere kod ponovljenog nasilja“, za koje je inicijalno pretpostavljeno

da odražava poštovanje principa da je za nasilje isključivo odgovoran učinilac (3. princip)²³². Naknadno svrstavanje ovog elementa je u skladu sa konceptom da se kontrolom, restrikcijom i sankcijom nasilnog ponašanja može postići zaštita žrtve u kontekstu zajedničke procene, a pre svega praćenja efekata preduzetih aktivnosti. Dakle, sadržaj prvog faktora očigledno odražava tendenciju zajedničkog (koordiniranog i kooperativnog) rada profesionalaca iz relevantnih službi, koji omogućava sagledavanje slučaja u celini, iz više aspekata, iz perspektive više službi i u vremenskom kontinuitetu (sabiranjem informacija), što olakšava donošenje odluka, posebno onda kada se radi o dugotrajnom ili ponovljenom nasilju.

Drugi faktor odgovara prepoznavanju rizika za buduća nasilna ponašanja kao osnove planiranja sigurnosti/zaštite žrtve, okupljajući indikatore procene bezbednosti, odnosno stepena ugroženosti žrtve, procene rizika po ženu usled kontakta njenog nasilnog partnera sa decom, procenu disbalansa između moći žrtve i nasilnika (kao rizika za zaštitu) i identifikovanje posebno opasnih ponašanja nasilnika. Uz ovu grupu idu i indikatori koji ukazuju na postojanje tendencije da se uspostave veze između procena rizika i budućih ponašanja nasilnika, kao i varijabla koja se odnosi na aktivnost profesionalaca u pružanju pomoći žrtvi da napravi „sigurnosni plan“ (za buduću zaštitu). U inicijalnom modelu varijable iz drugog faktora bile su raspoređene u elemente tri principa: „zaštita sigurnosti žrtve“, „nejednakost moći“ i „odgovornost nasilnika“. Uvidom u sadržaj indikatora u izdvojenim elementima (iz tri inicijalna principa) koji zasićuju drugi faktor potvrđuje se zajednička osnova njihovog sadržaja – radi se o indikatorima procene različitih vrsta rizika (u odnosu na kontekst žrtve, nasilnika i njihove relacije, posebno na one aspekte relacije koji ostaju aktuelni i po razdvajanju partnera, kao što je odnos sa decom). Uspostavljanje veze između procene različitih rizika i pretpostavki o budućem ponašanju nasilnika (na osnovu teorijskih znanja o nasilju u partnerskim relacijama i iskustava u postupanju), sa planom zaštite, pre svega sa „sigurnosnim

232. Faktorska analiza potvrdila je previd u logičkoj analizi: primena strožih mera za ponovljeno nasilje je odgovornost profesionalaca, a ne učinioca dela (što potvrđuju i dobro koncipirana zakonska rešenja koja profesionalcima nalažu da se ponavljana nasilja strože kažnjavaju, npr. već pominjano rešenje u austrijskom *Drugom Zakonu o zaštiti od nasilja*).

planom“ za žrtvu, ali i sa interventnim merama službi koje bi trebalo da zaštite žrtvu i da spreče buduća nasilna ponašanja, zbog čega je važno prikupljanje podataka u vremenskom kontekstu (a ne isključivo o aktuelnom događaju), jeste jedan od najtežih zadataka za profesionalce, ali istovremeno i pretpostavka uspešne zaštite i uspešnog postupanja.

Treći faktor odgovara konstrukt *razumevanje fenomena nasilja*, jer ga zasićuju varijable koje se odnose na elemente „imenovanje manifestacija i smer nasilja“ (1. princip) i element „razume/uvažava disbalans moći“ (2. princip). Sadržaj varijabli ukazuje na prisustvo tendencija u ponašanju profesionalaca da događaj i kompletnu situaciju nasilja opisuju jasnim (razumljivim) rečnikom, navodeći konkretno ponašanje (pre nego „teorijske konstrukte“ nejasne sadržine ili „profilčnosti“ umesto „profila ponašanja“), navodeći smer nasilne akcije (ko je prema kome nasilan, pre nego upotrebu termina koji upućuju na dvosmernost, npr. „svađa“, „tuča“), uvažavajući doživljaj žrtve (bez umanjivanja, normalizovanja ili ignorisanja opisa ponašanja i emocija žrtve), odnosno bez okrivljavanja žrtve i bez opravdavanja nasilnog ponašanja. Ovo upućuje na to da profesionalac razume razlike u poziciji i u moći između žrtve i nasilnika, te da ih neće tretirati kao jednako odgovorne za nasilni događaj, što će odrediti različite postupke i mere u odnosu na svakog aktera.

Četvrti faktor, *zaustavljeno nasilje i uspostavljena kontrola budućeg ponašanja nasilnika*, određuju indikatori „zaustavljanje nasilja/zaštita svih žrtvi“ (4. princip postupanja) i indikatori u vezi sa elementom „praćenje i provera ponašanja učinioca“ (3. princip)²³³. Veza ovih indikatora može se objasniti činjenicom da je zaustavljanje (aktuelnog) nasilja, odnosno sprečavanje ponavljanja incidenta, blisko povezano sa sistematskom kontrolom/nadzorom ponašanja učinioca, uz istovremeno kontaktiranje žrtve i proveravanje njenog doživljaja (promene) ponašanja nasilnika. Dakle, ovaj faktor potvrđuje koncept da su zaštita žrtve i (organizovana, spoljna) kontrola ponašanja nasilnika u bliskoj relaciji, kao i da predstavljaju nužan uslov zaustavljanja aktuelnog i sprečavanja budućih dela nasilja.

Peti faktor odražava *proaktivnost sručnjaka u sardanji i primeni restrikcija i sankcija* prema učiniocu nasilja, a visoko ga zasićuju varijable

233. Ponovo se potvrđuje da je (buduće) ponašanje učinioca u vezi sa intervencijama kontrole, a ne (samo) sa „specifičnim karakteristikama“ njegovog ponašanja.

koje se odnose na upućivanje/predlaganje zakonskih sankcija za učinjeno delo i/ili upotreba/predlaganje restriktivnih mera u nadležnosti službe u odnosu na nasilna ponašanja (3. princip), u kombinaciji sa varijablama koje pripadaju elementu „proaktivan stav u saradnji sa drugim službama“ (5. princip), a odnose se na traženje i dostavljanje informacija od i ka drugim službama, kao i na upućivanje žrtve i nasilnika na druge službe. Bitna odrednica ovih aktivnosti je „proaktivnost“, koja naglašava samoinicijativno postupanje profesionalaca u prikupljanju i razmeni podataka, jer ove akcije u našem kontekstu nisu uvek zakonski obavezujuće, neka od postojećih rešenja nisu na najbolji način regulisala razmenu ili se ne primenjuju na sistematičan i dosledan način.

Dakle, ovaj nalaz pokazao je valjanost „matrice“ (zasnovane na teorijskom konceptu) za procenu postupanja profesionalaca u situacijama nasilja prema ženama u kontekstu partnerske relacije. Istovremeno, na osnovu empirijskih nalaza opravdana je revizija „matrice“ (Tabela br. 3).

Tabela broj 3 – Poređenje između inicijalne i faktorske strukture „matrice“

Inicijalna struktura „matrice“	Faktorska struktura „matrice“
1. <i>Zaštita sigurnosti žrtve je prioritet intervencije službi.</i> A. Imenuje manifestacije i smer nasilja B. Procenjuje stepen opasnosti/rizika C. Povezuje rizik od ponovljenog nasilja sa pozicijom dece D. Planira sigurnosne mere	2. <i>FAKTOR: Prepoznavanje rizika za buduća nasilna ponašanja i pravljenje sigurnosnog plana</i> (B) Procenjuje stepen opasnosti/rizika (C) Povezuje rizik od ponovljenog nasilja sa pozicijom dece (J) Navodi/opisuje disbalans moći između žrtve i učinioca (D) Planira sigurnosne mere (E) Prepoznaje/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika
2. <i>Sve intervencije službi treba da uzmu u obzir nejednakost moći između žrtve i nasilnika.</i> J. Navodi/opisuje disbalans moći između žrtve i učinioca K. Razume/uvazuje disbalans moći	3. <i>FAKTOR: Razumevanje fenomena nasilja</i> (A) Imenuje manifestacije i smer nasilja (K) Razume/uvazuje disbalans moći

Inicijalna struktura „matrice“	Faktorska struktura „matrice“
3. <i>Nasilnik je isključivo odgovoran za nasilno ponašanje.</i> E. Prepoznaje/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika F. Upotrebljava i/ili predlaže službi dostupne restriktivne mere G. Upućuje/predlaže zakonske sankcije H. Primenjuje/predlaže strože mere kod ponovljenog nasilja I. Prati ponašanje učinioca	5. <i>FAKTOR: Proaktivnost u saradnji i primeni restrikcija i sankcija</i> (F) Upotrebljava i/ili predlaže službi dostupne restriktivne mere (G) Upućuje/predlaže zakonske sankcije (P) Proaktivan stav u saradnji sa drugim službama
4. <i>Fokus intervencija je na zaustavljanju nasilja.</i> L. Intervencijama zaustavljeno M. Zaštićene sve žrtve nasilje	4. <i>FAKTOR: Zaustavljeno nasilje i uspostavljena kontrola budućeg ponašanja nasilnika</i> (I) Prati ponašanje učinioca (L) Intervencijama zaustavljeno nasilje (M) Zaštićene sve žrtve nasilja
5. <i>Koordinacija između službi koje su odgovorne da preduzmu mere zaštite žrtve i intervencije prema učiniocima nasilja nužna je pretpostavka uspeha.</i> P. Proaktivan stav u saradnji sa drugim službama R. Zajedničke akcije sa drugim službama	1. <i>FAKTOR: Koordinirana akcija službi</i> (R) Zajedničke akcije sa drugim službama (H) Primenjuje/predlaže strože mere kod ponovljenog nasilja

Interkorelacije faktora su niske i pozitivne, sa izuzetkom veze između trećeg i petog faktora, a značajne su samo u slučaju korelacije između prvog i drugog faktora. Prvi faktor, nazvan *koordinirana akcija službi*, statistički je značajno i pozitivno povezan sa drugim faktorom, *prepoznavanje rizika za buduća nasilna ponašanja i pravljenje sigurnosnog plana*. Ova veza verovatno potiče od činjenice da se složene procene, kao što su procene različitih rizika i njihove veze sa budućim ponašanjem nasilnika, lakše i bolje sprovode u situacijama zajedničkih (multidisciplinarnih i multisektorskih) sagledavanja, procena, planiranja i praćenja, uključujući učešće u posebnoj organizacionoj formi kompleksnog procenjivanja i odlučivanja – *konferenciji slučaja*. U konkretnom slučaju, ova veza je verovatno posledica činjenice da se složenije situacije nasilja, ili one u kojima je jedna služba neefiksna u samostalnom postupanju, upućuju na multisektorske intervencije.

Klaster analiza urađena je sa ciljem validiranja strukture faktora dobijenih u faktorskoj analizi. Rezultati klaster analize u najvećoj meri potvrđuju strukturu faktora dobijenih faktorskom analizom²³⁴. Ostale metrijske karakteristike „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca trebalo bi ustanoviti u budućim istraživanjima (proverama „matrice“) na većem uzorku analiziranih jedinica i na manje homogenom uzorku profesionalaca.

Navedeni postupci analize dali su osnovu za kreiranje „rekonstruisanog „koncepta „matrice“, koji je predstavljen u *Tabeli broj 4*.

KARAKTERISTIKE POSTUPANJA PROFESIONALACA NA OSNOVU ANALIZE SADRŽAJA DOKUMENTACIJE

Kvalitativna analiza sadržaja dokumentacije predstavlja jednu od klasičnih procedura za analizu tekstualnog materijala, a njena ključna karakteristika je upotreba kategorija koje su najčešće derivirane iz određenog teorijskog koncepta/modela. Kategorije se „nameću“ empirijskom materijalu (nisu razvijene iz njega), ali u procesu analize, posebno na njegovom kraju, mogu biti modifikovane na osnovu sadržaja empirijskog materijala, ako je to potrebno. U poređenju sa drugim pristupima kodiranja i kategorizovanja tekstualnog materijala, cilj ove analize je redukcija materijala na ključne kategorije.

Proces analize dokumentacije obuhvatio je definisanje i selektovanje relevantnog materijala, izdvajanje i pregled dokumentacije za definisani period za tri službe. Dokumentacija o nasilju u porodici vodi se na formularima opšteg tipa ili prema uobičajenim (za službu

234. Drugi po redu klaster (u koji su se grupisale stavke I.2, I.3, I.4, I.14 i I.15) po sadržaju odgovara *trećem* faktoru iz prethodne analize. Najveći broj stavki grupisanih u okviru trećeg klastera (I.7, I.8, I.9, I.10, I.11, I.12, I.13 i I.16) odgovara *drugom* faktoru, dok stavke grupisane u četvrtom klasteru (I.17, I.18, I.25 i I.26) odgovaraju *petom* faktoru prethodne analize. Stavke grupisane u petom klasteru, koje odražavaju raspored stavki u *prvom* (I.19 i I.27-I.30) i četvrtom faktoru (I.20, I.21 i I.22), ukazuju na vezu koordinirajućeg postupanja (zajedničke akcije i strože mere kod ponovljenog nasilja) sa zaustavljanjem nasilja (praćenje ponašanja nasilnika i zaustavljeno aktuelno nasilje). Tri stavke (I.1, I.5 i I.6) grupisale su se u jedan klaster, koji po sadržaju ne odgovara faktorima dobijenim u prethodnoj analizi (stavka I.1 nema značajno zasićenje ni u jednom faktoru, a ostale dve imaju nisko, ali značajno zasićenje u drugom (I.6) i trećem faktoru (I.5)).

Tabela broj 4 – Prikaz sadržaja „rekonstruisanog“ koncepta „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca

<i>Principi</i>	<i>Elementi</i>
1. Zaštita sigurnosti žrtve je prioritet intervencija službi.	B. Procenjuje stepen opasnosti/rizika.
	C. Povezuje rizik od ponovljenog nasilja sa pozicijom dece.
	J. Navodi/opisuje disbalans moći između žrtve i učinioca.
	E. Prepoznaje/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika.
	D. Planira sigurnosne mere.
2. Sve intervencije službi treba da uzmu u obzir nejednakost moći između žrtve i nasilnika.	A. Imenuje manifestacije i smer nasilja.
	K. Razume/uvažava disbalans moći.
3. Nasilnik je isključivo odgovoran za nasilno ponašanje.	F. Upotrebljava i/ili predlaže službi dostupne restriktivne mere.
	G. Upućuje/predlaže zakonske sankcije
	P. Proaktivan stav u saradnji sa drugim službama
4. Fokus intervencija je na zaustavljanju nasilja.	I. Prati ponašanje učinioca.
	L. Intervencijama zaustavljeno nasilje.
	M. Zaštićene sve žrtve.
5. Koordinacija između službi koje su odgovorne da preduzmu mere zaštite žrtve i intervencije prema učiniocima nasilja je nužna pretpostavka uspeha.	R. Zajedničke akcije sa drugim službama.
	H. Primenjuje/predlaže strože mere kod ponovljenog nasilja.

Indikatori

- I.7. pravi procenu bezbednosti/rizika
 - I.8. povezuje procenu rizika sa budućim ponašanjem
 - I.9. veza rizika za majku sa odnosom nasilnog roditelja i deteta
 - I.10. identifikuje mogućnost manipulacije/nasilja preko dece
 - I.12. navodi indikatore moći/nemoći i zloupotrebe moći
 - I.13. dovodi u vezu indikatore moći sa vrstom predloga i intervencija
 - I.16. prepoznaje/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika
 - I.11. podržava žrtvu da napravi sigurnosni plan
 - I.1. uzima izjave pojedinačno
 - I.2. navodi konkretno ponašanje
 - I.3. upotrebljava jasan rečnik
 - I.4. jasno navodi smer akcije
 - I.5. uvažava/navodi doživljaj žrtve
 - I.6. uvodi vremenski kontekst
 - I.14. ne okrivljuje žrtvu i/ili ne opravdava nasilnika
 - I.15. ne tretira ih kao „jednake“
 - I.17. upotrebljava i/ili predlaže dostupne restriktivne mere
 - I.18. upućuje/predlaže zakonske sankcije
 - I.24. traži informacije od drugih službi
 - I.25. dostavlja informacije drugim službama
 - I.26. upućuje na druge službe
 - I.20. vrši sistematsko praćenje i nadzor
 - I.21. kontaktira žrtvu i proverava njen doživljaj
 - I.22. intervencijama zaustavljeno nasilje
 - I.23. zaštićene sve žrtve
 - I.27. učestvuje u zajedničkom planiranju intervencija
 - I.28. učestvuje u zajedničkom sprovođenju intervencija
 - I.29. učestvuje u zajedničkom praćenju i proceni efekata
 - I.30. organizuje i/ili učestvuje na konferencijama slučajja
 - I.19. primenjuje/predlaže strože mere kod ponovljenog nasilja
-

karakterističnim) formama izveštaja²³⁵. Izabrana je tehnika „sumirajuće analize sadržaja“, koja podrazumeva sažimanje materijala: (a) koji ne sadrži informacije u vezi sa izabranim kategorijama analize (prva redukcija), i (b) podvođenje, povezivanje i sumiranje materijala nastalog kao produkt jednog profesionalca za isti slučaj nasilja, pod zajednički materijal za analizu identifikovanih kategorija (druga redukcija). Kao najmanja jedinica analize korišćena je reč/konstrukt, a kao najveća pojedinačni dokument (Mayring, 1983, prema Flick, 1998: 193-197), u kojem se nalazi sadržaj o nasilju koji obuhvata osnovne podatke²³⁶.

Na osnovu pregledane dokumentacije i izbora dokumenata koji sadrže dovoljno informacija o slučaju, sačinjen je uzorak od 112 jedinica za kvalitativnu analizu sadržaja dokumentacije. Distribucija frekvencija kategorija odgovora na 30 indikatora iz „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca²³⁷ potvrđuje da su indikatori kojima je operacionalizovan drugi princip postupanja: *sve intervencije službi treba da uzmu u obzir nejednakost moći između žrtve i učinioca nasilja*, prisutni kod većine profesionalaca u ovoj zajednici, bez obzira na tip službe iz koje dolaze. Element nazvan „imenovanje manifestacija i smeru nasilja“ (drugi princip – I.2, I.3 i I.4) prisutan je kod 94,6–97,3% profesionalaca, a elementu „razumevanje odgovornosti za nasilje“, koje čine indikatori koji se odnose na prisustvo/odsustvo okrivljavanja žrtve i/ili umanjivanje odgovornosti nasilnika, odnosno odsustvo tretiranja žrtve i nasilnika kao jednako odgovornih za nasilje (drugi princip – I.14 i I.15) kod 96,4–98,2% profesionalaca. Za ostalih 25 indikatora za procenu postupanja profesionalaca distribucija frekvencija kategorija odgovora ne postiže ovako visoku saglasnost ka jednom ili drugom polu odgovora, te će dalji prikaz nalaza biti oslonjen na karakteristike postupanja profesionalaca u odnosu na pripadnost službi kao jednog od mogućih uzroka za nastanak razlika (Ignjatović, 2008; 2010a).

235. Izuzetak čini *Formular za dokumentovanje posledica nasilja*, koji je kreiran u okviru Programa žensko zdravlje, Autonomnog ženskog centra, i pilotiran u većem broju Domova zdravlja, te tako i u Lazarevcu i *Formular za službenu belešku o događaju (za problem poremećenih porodičnih odnosa)*, koji je u Policijskoj stanici u Lazarevcu uspostavio policijski službenik zadužen za postupanje u slučajevima nasilja u porodici.

236. Osnovni podaci podrazumevaju: podatke o događaju (vrsta i oblik nasilja), o akterima (učinilac i žrtva), o posledicama i o aktivnostima koje je preduzeo profesionalac/služba u procesu zaštite/kontrole nasilja.

237. Pominjani elementi intervencija ovde su svrstavani na osnovu „rekonstruisane matrice“ (videti *Tabelu br. 4*)

Policijski službenici²³⁸ postižu visoku saglasnost, više od 2/3 procena i postupaka u kategoriji odgovora „da“, za indikatore koji pripadaju *drugom* principu i obuhvataju elemente postupanja: „imenovanje manifestacija i smera nasilja“ i „razumevanje odgovornosti za nasilje“²³⁹, kao i za element „proaktivan stav u saradnji sa drugim službama“ (*treći* princip – I.25), indikator koji upućuje na to da policijski službenici dostavljaju informacije o slučaju drugim službama u zajednici. Istovremeno, više od 2/3 policijskih službenika u postupanju ne primenjuje ili ne beleži aktivnosti koje pripadaju elementima: „procena stepena opasnosti/rizika“, „procena rizika od ponovljenog nasilja prema partnerki u odnosu na vezu oca sa decom“ i „planiranje sigurnosnih mera za žrtvu“, zatim za element „navodi/opisuje disbalans moći između žrtve i učinioaca“ i za element „prepoznaje/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika“²⁴⁰, koji operacionalizuju *prvi* princip postupanja: *zaštita sigurnosti žrtve je prioritet intervencija službi*. To može biti uslovljeno organizacijom/podelom rada u policiji, ali traži dodatnu diskusiju, jer je bezbednost/sigurnost žrtve prvorazredni policijski zadatak. Policijski službenici u celini imaju relativno nizak skor i na indikatorima koji upućuju na to da je intervencijom zaustavljeno nasilje i da su zaštićene sve žrtve (*četvrti* princip – I.22, I.23) i u odnosu na indikatore *petog* principa postupanja koji su vezani uz elemente predlaganja strožih mera u ponovljenim situacijama nasilja i koordinirana saradnja između službi²⁴¹. U ovoj grupi pokazatelja je visok skor odgovora u kategoriji „nije relevantno“, zbog činjenice da veliki broj policijskih službenika obavlja aktivnosti policije u patroli, dakle vrši prvu terensku inspekciju i „predaje“ slučaj na dalje postupanje nadležnim policijskim službenicima, što verovatno (zbog tipa i brzine akcija) uslovljava i izostanak određenog broja bezbednosnih procena. U odnosu na zabeleženo, iz izveštaja o postupanju policije u patroli ne može da se ustanovi da li su izjave uzimane tako da je žrtva prostorno odvojena i bezbedna od nasilnika (*drugi* princip – I.1). U dokumentaciji o postupanju policijskog službenika zaduženog za ovu problematiku redovna je pojava razdvojenog uzimanja izjava od žrtve i nasilnika, kao i konstatacija ranijih nasilnih događaja i trajanja nasilja.

238. Broj analiziranih jedinica je 49, za policijske patrole 29, za policijskog službenika zaduženog za postupanje u situacijama nasilja 20.

239. Indikatori: I.2, I.3, I.4, I.5, I.6 i I.14, I.15;

240. Indikatori: I.7, I.8; I.9, I.10; I.11; I.12, I.13; I.16.

241. Indikatori: I.19; I.27–I.30.

Takođe, radu policijskih patrola nisu svojstvene intervencije u vezi sa praćenjem slučaja i učešćem u koordiniranoj akciji službi u zajednici, za koje je zadužen policijski službenik specijalizovan za ovu problematiku.

Stručni saradnici u Centru za socijalni rad, slično policijskim službenicima, u više od 2/3 slučajeva (58 analiziranih jedinica) u pisanu dokumentaciju uključuju elemente iz *drugog* principa: „imenovanje manifestacija i smera nasilja“ (I.1–I.6) i „razumevanje odgovornosti za nasilje“ (I.14, I.15), ali i indikatore iz elemenata „procena stepena opasnosti/rizika“ (*prvi* princip – I.7) i „upotreba dostupnih mera kontrole“ (*treći* princip – I.17). Istovremeno, manje od 1/3 stručnih radnika/ca beleži podatke koji se odnose na pokazatelje o proceni rizika: „od ponovljenog nasilja prema partnerki u odnosu na vezu oca sa decom“, „navođenje/opis disbalansa moći između žrtve i učinioca“, „prepoznavanje/imenovanje posebno opasnih ponašanja nasilnika“ (*prvi* princip – I.10, I.12, I.13, I.16). U dokumentaciji je manje zabeleženih podataka i o „planiranju sigurnosnih mera“, „primenjivanju/predlaganju strožih mera kod ponovljenog nasilja“ (*peti* princip – I.11, I.19), „praćenju ponašanja učinioca“ (*četvrti* princip – I.21), ali i podataka o koordinaciji postupanja, odnosno zajedničkoj proceni, planiranju, sprovođenju i praćenju efekata preduzetih mera (*peti* princip – I.27 do I.30). Kako je procena bezbednosnih rizika, posebno u odnosu na porodične veze i relacije između roditelja i dece, prvorazredni zadatak stručnjaka/inja u Centrima za socijalni rad, a istovremeno je komplementarna policijskim procenama bezbednosti, ovaj bi aspekt rada morao biti sistemski uređen. Istovremeno, povezivanje i koordinacija aktera u zajednici je u „opisu posla“ Centara za socijalni rad, te bi i to moralo biti doslednije reprezentovano u dokumentaciji. I ovde treba naglasiti to da se na osnovu podataka iz dokumentacije ne može zaključiti da navedenih procena i radnji nije bilo, već (samo) da one nisu zabeležene.

Iako se iz malog broja dokumenata iz Doma zdravlja (pet analiziranih jedinica) ne mogu izvoditi zaključci dovoljne pouzdanosti i valjanosti, uočljivo je to da zdravstveni radnici jedino kada popunjavaju *Formular za dokumentovanje nasilja u porodičnom kontekstu* beleže elemente koji se odnose na *drugi* princip zaštite: „imenovanje manifestacija i smera

nasilja“, „razumevanje odgovornosti za nasilje“²⁴², kao i pokazatelje za elemente iz *prvog* principa zaštite: „procenjivanje stepena opasnosti/rizika“, „navođenje/opisivanje disbalansa moći između žrtve i učinioaca“, „prepoznavanje/imenovanje posebno opasnih ponašanja nasilnika“ (I.7, I.13, I.16) i *petog* principa: „proaktivan stav u sardani sa drugim službama“ (I.25, I.26). Ova činjenica ukazuje na to da formular dokumenta bitno utiče na proces prikupljanja i beleženja informacija o slučaju i o postupcima.

Zapažanja o postupanju profesionalaca na osnovu analize sadržaja stručne dokumentacije o nasilju u partnerskom odnosu

Podaci u stručnoj dokumentaciji o nasilju u partnerskim relacijama uključuju *činjenice* i *izjave* o događaju i akterima (i otvaraju pitanja da li su prikupljene sve relevantne činjenice i kako su zabeležene, u smislu preciznosti i jasnoće), *procene* o događaju i akterima (koje nastaju dovođenjem u vezu činjenica sa „teorijskim i radnim konceptima“ svake od angažovanih disciplina i/ili svakog profesionalca koji je uključen u postupanje) i beleške o *odlukama* i *intervencijama* (merama i uslugama). Analiza sadržaja aktuelne dokumentacije upućuje na potrebu istraživačke obazrivosti u odnosu na relaciju između realnosti (događaja i postupaka) i zapisa, odnosno na mogućnost postojanja razlike između onoga što je urađeno i zapisano, što se mora imati u vidu kod interpretacija. Takođe, ona pred istraživača stavlja i pitanje šta zapisi aktuelno znače i kakav je odnos između kvantitativnih i kvalitativnih aspekata analizirane dokumentacije (Polovina i Stanišić, 2007: 117-119).

Interpretiranje rezultata sprovedene analize sadržaja dokumenata ukazuje na nekoliko razloga za obazrivost: (a) treba imati u vidu to da ne postoji službeni zahtev/uputstvo za beleženje informacija specifičnog tipa u odnosu na istraživani problem, (b) nedostatak specifičnog podatka u dokumentu ne označava isključivo individualni propust, upravo zbog činjenice da ne postoji sistemski zahtev za beleženje određenih, specifičnih podataka, procena i odluka, i (c) nedostatak podataka u dokumentu ne mora da znači da profesionalac koji je sastavio izveštaj/belešku nije razmatrao/procenjivao određeno pitanje, već da to nije

242. Indikatori: I.1, I.2, I.4, I.6; I.14, I.15;

zapisano. Ovo važi i za pokazatelje o intervencijama (ne može se tvrditi da ih nije bilo, već samo da nisu registrovane u dokumentaciji), što je direktno povezano sa činjenicom da ne postoji instrukcija/zahtev za beleženje/zapisivanje određenog indikatora.

Analizirajući postupanje profesionalaca u ovoj lokalnoj zajednici u odnosu na operacionalizaciju pet ključnih principa koji rukovode „dobro postupanje“ (u značenju zaustavljenog nasilja i obezbeđene sigurnosti za žrtvu), podaci potvrđuju visoku saglasnost u razumevanju važnosti da se opišu konkretna ponašanja (a ne kvalifikacione kategorije), da se upotrebi jasan rečnik (a ne „stručne konstrukcije“ koje „zamagljuju“ značenja) i da se jasno navede smer nasilne akcije (ko je prema kome nasilan i na koji način), umesto jezičkih konstatacija koje prikrivaju ko je nasilnik, a ko trpi nasilje, ili ga upotrebljava u odbrambene svrhe. Takođe, u postupanju profesionalaca u ovoj zajednici uspostavljeno je slično razumevanje disbalansa moći u partnerskoj relaciji, tako da se partneri ne tretiraju kao „jednako odgovorni“ za „svađu“ i/ili „tuču“, odnosno događaj se sagledava u kontekstu nasilja, a ne u kontekstu sukoba. Ovo razumevanje isključuje umanjivanje odgovornosti i opravdavanje nasilnika, kao i suprotnu akciju, deljenje odgovornosti i okrivljavanje žrtve. Stoga se čini da je razumevanje *drugog* principa delovanja nužna (vrednosna) pretpostavka intersektorskog i interdisciplinarnog pristupa, dok se postupanja u skladu sa ostalim principima mogu usavršavati, nadograđivati ili prilagođavati okolnostima konteksta.

Iako se čini da je utvrđivanje „ko je ko“ u situaciji nasilja u partnerskoj relaciji relativno jednostavan zadatak, iskustvo iz drugih sredina (Hester and Westmarland, 2007; Hester, 2009) govori da je relativiziranje ovih pozicija jedan od najznačajnijih uzroka, ne samo za odsustvo trenutnih institucionalnih intervencija ili pogrešnih odluka, već i za odsustvo jasnih konstatacija, nalaza i mišljenja u dokumentaciji za sud, što direktno utiče na trajanje sudskih procesa i na kvalitet ishoda, posebno onda kada ne postoji drugi dokazni materijal (npr. lekarski izveštaj o povredi) ili u situacijama psihičkog nasilja. Problem „jezika profesije“ i upotrebe profesionalnih i dijagnostičkih kategorija nije specifičan samo za problematiku nasilja u porodici i nasilja u partnerskoj relaciji, već je mnogo šire prisutan (Seith, 2001;

Jugović, 2005²⁴³), ali nam nedostaju, za naš kontekst vezana, sistematska istraživanja njegovih posledica.

Uspostavljanje saglasnosti profesionalaca iz različitih službi (i u okviru organizacionih jedinica u istoj službi) oko razumevanja fenomena je nužna i minimalna pretpostavka da bi on bio uočen i da bi se zabeležile činjenice koje omogućavaju određivanje prve i svih budućih intervencija službi. Visoka ujednačenost reakcija 30 profesionalaca iz tri službe upućuje na to da je u Lazarevcu uspostavljen minimum zajedničkog razumevanja fenomena nasilja u partnerskoj relaciji i minimum dogovora o beleženju događaja i činjenica u vezi sa njim, koji utiču i na postizanje intersubjektivne saglasnosti u daljim postupcima.

Podaci analize dalje upućuju na to da beleženje pokazatelja o *procenama rizika* (resursi žrtve, disbalans moći, situacioni faktori, opasna ponašanja nasilnika) i specifičnih *relacija* u porodičnom kontekstu koje su u vezi sa partnerskim nasiljem (pre svega relacije dece sa ocem koji zlostavlja njihovu majku) ne doseže intersubjektivnu saglasnost profesionalaca postignutu u razumevanju manifestacija i odgovornosti za nasilje. Naime, u analiziranoj dokumentaciji nedostaju podaci o ovim procenama, ali bi bilo pogrešno zaključiti da one nisu vršene prilikom odlučivanja o intervencijama, te nam to govori da se ova vrsta procena vrši na manje standardizovan način i da više zavisi od znanja i iskustva postupajućih stručnjaka. Istovremeno, ne postoji službeno obavezujuće usmerenje za profesionalce na tip činjenica i veza između činjenica koje bi trebalo ustanoviti u svakom slučaju kako bi se obezbedila pretpostavka za celovito sagledavanje situacije i kreiranje sveobuhvatnih i specifičnih (u odnosu na kontekst i aktere) rešenja u zaštiti. Na ovaj aspekt nedostatka u postupanju i beleženju podataka ukazuju i profesionalci, koji predlažu i konkretne mere za prevazilaženje ovog sistemskog problema.

Bolja, „vođena“ procena o vezama između karakteristika nasilne situacije, nasilnika i žrtve, s jedne strane, i intervencija (mera i usluga), s druge strane, nužna je pretpostavka adekvatnog postupanja. U

243. Tipičan primer su konstatacije o porodičnim odnosima u izveštajima stručnih radnika iz Centra za socijalni rad, kao o „neadekvatnim“, „poremećenim“, „dysfunktionalnim“ ili „dezorganizovanim“ porodičnim odnosima, koji ukazuju na to da „nešto nije u redu“, ali ne kažu „šta nije u redu“ i da li su ovi pojmovi sinonimi. Pretpostavku da profesionalci drugih profila, na primer sudije kojima se ovi izveštaji dostavljaju, dobro znaju o kojoj vrsti problema se radi, ne treba komentarisati.

kontekstu zaštite od nasilja u partnerskim relacijama ona uključuje: (a) formulare, liste pitanja i pokazatelja koji eksplicitno zahtevaju/vode/usmeravaju profesionalce ka relevantnim vrstama procena rizika, (b) koje se (obavezno) dovode u vezu sa odlukama o planiranim i realizovanim intervencijama i (c) koje se obavezno povezuju sa prethodnim intervencijama službi (uspesnim i neuspesnim, da bi se eliminisalo ponavljanje nedelotvornih mera). Obuka za procenu rizika, pisana uputstva i obavezujuća forma evidencije i dokumentacije, ali i mere koje mogu da obezbede kontrolu i ograničavanje nasilnog ponašanja, kao i „čvrste režime“ praćenja pridržavanja mera i obaveznu primenu strožih mera u slučaju ponovljenog nasilja bili bi znatno veći garant zaštite sigurnosti žrtve i smanjenja recidiva nasilja nego što je to aktuelno slučaj u našem kontekstu. Standardizacija postupanja profesionalaca iz tri posmatrane službe, u navedenom pravcu, podigla bi efikasnost njihovog rada i smanjila bi utrošak profesionalne energije, odnosno doživljaj prezasićenosti i iscrpljenosti.

Indikatori iz „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca, operacionalizovani na nov način (na osnovu podataka faktorske analize), mogli bi da posluže kao osnova za formulisanje uputstava za procene, beleženje i postupanje profesionalaca u situacijama nasilja u partnerskom odnosu i kao „vodič“ za praćenje i supervizuju postupanja, te da na taj način olakšaju i standardizuju ove procese. Oni, istovremeno, predstavljaju i operacionalizaciju pet opštih principa postupanja, zajedničkih za sve službe, bez obzira na razlike u njihovim domenima odgovornosti i nadležnostima.

1. *Zaštita sigurnosti žrtve je prioritet intervencije službi* – ovaj princip u postupanju trebalo bi operacionalizovati preko indikatora koji se odnose na prepoznavanje rizika (koliko je situacija opasna) i mogućnosti da se na osnovu procena rizika predvide buduća ponašanja nasilnika, te da se sačini „sigurnosni plan“ za žrtvu. Dakle, uspostavljanje sigurnosti/bezbednosti žrtve počiva na dobrim procenama rizika i adekvatnim pretpostavkama o budućem ponašanju nasilnika.

Šta konkretno profesionalac/ka treba da ispita i uradi da bi postupio/la u skladu sa ovim principom? Pre svega, da utvrdi stepen rizika (nizak, srednji ili visok) preko sagledavanja karakteristika ponašanja

nasilnika, doživljaja žrtve i karakteristika situacije i okruženja; da poveže bezbednost sa rizicima od ponavljanja nasilja; da dovede u vezu rizik za bezbednost sa budućim odnosima nasilnog oca sa decom; da identifikuje mogućnosti manipulacije, kontrolisanja žrtve ili nasilja „preko dece“; da ustanovi indikatore moći/nemoći (lične, ekonomske, društvene, kulturološke) i indikatore zloupotrebe moći (kontrola, izolacija, prinuda); da uspostavi vezu između indikatora moći/nemoći i predloga za intervencije; da prepozna i imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika²⁴⁴; da pruži podršku žrtvi da napravi „sigurnosni plan“²⁴⁵.

2. *Sve intervencije službi treba da uzmu u obzir nejednakost moći između žrtve i nasilnika* – ovaj princip trebalo bi operacionalizovati preko pokazatelja koji upućuju na važnost da se jasno imenuju manifestacije nasilja („profil ponašanja“), smer akcije (ko koga ugrožava), kao i razumevanje nejednakosti pozicija, odnosno disbalans moći (ličnih, društvenih, ekonomskih i drugih) između žrtve i učinioca. Razumevanje fenomena nasilja u partnerskoj relaciji (njegovih specifičnih karakteristika) i odsustvo (tipičnih) predrasuda u vezi sa ovom vrstom relacija (stereotipna očekivanja od uloge partnerke/supruge i majke) nužna je pretpostavka uspostavljanja sigurnosti/bezbednosti žrtve.

Radnje profesionalaca koje su u skladu sa ovim principom uključuju: uzimanje izjave pojedinačno od svih aktera (žrtve, nasilnika, svedoka) i izvan fizičkog prisustva ili mogućnosti kontrole od strane nasilnika; opis konkretnog nasilnog ponašanja i odgovora žrtve rečima koje koristi žrtva (a ne kao interpretacije ili „neutralne“) stručne formulacije); jasno navođenje smera akcije, odnosno ko je prema kome nasilan, ko koga kontroliše i ugrožava, uz nastojanje da se razlikuju akcije „primarnog agresora“ od akcija samoodbrane; uvažavanje doživljaja žrtve, posebno njenog doživljaja straha (bez umanjivanja, normalizacije, opravdavanja,

244. Na primer, vremenom učestalije i brutalnije nasilje, posedovanje oružja, prethodne (teške) povrede i seksualne zloupotrebe, fizičko i seksualno nasilje u prisustvu dece, visok stepen ljubomore, počinjena druga krivična dela sa ili bez elemenata nasilja, izloženost visoko stresnim situacijama, zavisnost od supstanci, specifične karakteristike ličnosti (opsesivnost, posesivnost, hiperosetljivost, sadizam).

245. Na primer, da razmotri „bezbedna mesta“, napravi strategiju napuštanja doma, ostavi mobilni broj službe za hitne/neodložne intervencije, da da brojeve relevantnih službi u zajednici i uputi na izvore informacija.

izostavljanja ili negiranja); uključivanje vremenskog konteksta²⁴⁶; svest o vlastitim i društvenim predrasudama o nasilju u partnerskoj relaciji i pokušaj da se one „drže pod kontrolom“; svest o postojanju tipičnih predrasuda o društvenim i etničkim grupama u zajednici (na primer, uobičajena mišljenja zajednice o Romima, siromašnima, osobama niskog obrazovanja, osobama sa smetnjama u razvoju ili sa invaliditetom i slično) i mogućem uticaju na odluke i intervencije (institucionalna diskriminacija).

3. *Onaj ko čini nasilje isključivo je odgovoran za nasilno ponašanje* – predlaganje i primena restriktivnih mera i sankcija za učinjena dela predstavljaju „srž“ ovog principa. Naglašavanjem da je za nasilje isključivo odgovoran onaj ko ga čini (sa izuzetkom nasilnih akata učinjenih u samoodbrani) potencira se važnost primene mera kontrole, restrikcije i sankcije. Profesionalci koji postupaju u skladu sa ovim principom upotrebljavaju restriktivne mere prema nasilniku u domenu odgovornosti službe ili upućuju predloge službama nadležnim za primenu mera kontrole i restrikcije²⁴⁷. Proaktivan stav (traženje informacija od drugih službi i dostavljanje informacija relevantnim službama), kao i upućivanje žrtve na intervencije i podršku službi u zajednici predstavljaju pretpostavku uspešne intervencije, koja uključuje sadejstvo većeg broja akcija i više sistema.

4. *Fokus intervencija je na zaustavljanju nasilja* – ovaj princip je „popunjen“ elementima „intervencijama zaustavljeno nasilje“ i „zaštićene sve žrtve“, što podrazumeva i (organizovano) praćenje ponašanja učinioca. Imajući u vidu „ciklični karakter“ nasilja i tendenciju

246. Ispitivanje pojave (prvi incident) i trajanja nasilja, učestalosti i žestine nasilnih događaja, postojanje taktika kontrole i prinude (i kada je fizičko nasilje slabog intenziteta ili nije prisutno), u pokušaju da se razume da li se radi o sistematskom ponašanju ili o izolovanom događaju (koji takođe predstavlja nasilje, ali ima drugo značenje iz perspektive bezbednosti žrtve i neophodnih intervencija službi).

247. Ove mere uključuju: informisanje o ograničenjima, zakonskim odredbama, nadležnostima službe, (pisana) upozorenja, postavljanje granica nasilniku (u odnosu na žrtvu, članove porodice, svedoke, profesionalce), ograničenja ponašanja (privođenje, zadržavanje, određivanje pritvora), određivanje mera zaštite, zaštitnih mera ili mera bezbednosti u svrhu zabrane i kontrole nasilnog ponašanja. Takođe, one uključuju i predlaganje ili pokretanje sudskih postupaka za nasilje ili postupaka u direktnoj vezi sa nasilnim ponašanjem (na primer, za lišenje roditeljskih prava, za oduzimanje oružja i drugih).

nasilnika da se nakon učinjenog incidenta „primiri“, čak da znatno popravi svoje ponašanje prema žrtvi i drugim (njoj važnim) osobama, ali i prema profesionalcima, u cilju izbegavanja osude/kazne i ponovnog uspostavljanja odnosa sa žrtvom, jasno je da zaustavljeno aktuelno nasilje ne garantuje prestanak nasilnog ponašanja u budućnosti. Stoga se aktivnosti praćenja, koje uključuju nadzor ponašanja nasilnika i kontaktiranje žrtve i (nezavisnu) proveru njenog doživljaja situacije, smatraju nužnim. Plan nadzora treba da je konkretizovan (da se odredi šta, kada/koliko, ko će proveravati i koje aspekte zašтите), a mere zaštite treba da obuhvate sve žrtve (direktne i indirektne), specifično u odnosu na karakteristike nasilja, svojstva osoba pogođenih nasiljem, kao i da uključe njihova viđenja o promeni u procenu efekata.

5. *Koordinacija između službi koje su odgovorne da preduzmu mere zaštite žrtve i intervencije prema učiniocima nasilja nužna je pretpostavka uspeha zaštite* – sadržaj ovog principa zasićen je varijablama koje upućuju na prisustvo zajedničkih (multidisciplinarnih i multisektorskih) procena, planiranja, sprovođenja mera i praćenja njihovih efekata, kao i na primenu/predlaganje strožih mera kod ponovljenog nasilja. Koordinacija aktivnosti i sagledavanje situacije u celini i u vremenskom kontekstu upravo omogućava ovu aktivnost, a praksa institucija potvrđuje njen značaj (slučajevi ponovljenog nasilja upućuju na to da se adekvatne mere zaštite ne mogu uspostaviti u okviru jednog sistema, kao i da se, kada postoji zajedničko sagledavanje problema i planiranje intervencija, ista, nedelotvorna mera, ne ponavlja više puta). Postojanje odgovarajuće evidencije i razmena informacija, jasan plan akcija i preuzetih odgovornosti, zajedničko sprovođenje nekih od intervencija i zajednička procena efekata, uz odgovornost profesionalaca da kad god se nasilje ponovi preispitaju „propuste“ u proceni rizika i planiranju mera i da odgovore strožim intervencijama na ponovljeno nasilje predstavljaju nužne radnje u skladu sa ovim principom.

ANALIZA MIŠLJENJA PROFESIONALACA O POSTUPANJU I DOKUMENTOVANJU POSTUPAKA

Da bi se upotpunilo razumevanje postupanja profesionalaca i problem sagledao „iz njihove vizure“, sedam stručnjaka iz tri službe, sa dugogodišnjim iskustvom u radu²⁴⁸, odgovaralo je na pitanja iz anketnog lista i učestvovalo je u fokus-grupnoj diskusiji. Svi profesionalci su najznačajnija znanja o nasilju sticali u okviru edukativnih seminara koje je organizovao Autonomni ženski centar, u kontinuitetu od 2005. godine, kao i na velikom broj stručnih sastanaka za razmenu iskustava. Iskustva su sticana u neposrednom radu, zastupanjem klijentkinja u sudskim procesima, kroz aktivnosti „mobilnog tima“²⁴⁹, i na superviziranim konferencijama slučaja (Slavković, 2007: 14)²⁵⁰. Ove situacije su korišćenje za ujednačavanje znanja i stavova o fenomenu, ali i za uspostavljanje i održavanje saradnje između različitih službi i profesionalaca u cilju efikasnog postupanja i zaštite žrtvi.

Analiza individualnih odgovora anketirane grupe profesionalaca

Za potrebe ovog istraživanja, a po uzoru na istraživanje koje su sprovele Polovina i Žegarac za problematiku razvoda braka (Polovina i Žegarac, 2007: 399-410), konstruisan je *anketni list*, koji, pored dela sa opštim

-
248. Pet stručnjakinja iz Centra za socijalni rad (dve socijalne radnice, pravnica, psihologinja, pedagoginja), policijski službenik zadužen za problematiku nasilja u porodici u Policijskoj stanici i psihijatarka iz Dispanzera za mentalno zdravlje. Iskustvo u radu od 20 do 38 godina radnog staža, sa izuzetkom jedne osobe koja je imala pet godina radnog staža. Ova grupa ljudi čini „lokalni tim“ profesionalaca koji u Lazarevcu koordiniraju postupanje u slučajevima nasilja u porodici, blisko sarađujući međusobno, kao i sa pravosudnim sistemom;
249. „Mobilni tim“ je forma postupanja koja je omogućila dostupnost službi (pre svega stručnih radnika iz Centra za socijalni rad) 24 sata svakog dana u nedelji, kao i zajedničko delovanje policijskih službenika i stručnih radnika (a prema potrebi i drugih profesionalaca) u hitnim i neodložnim (terenskim) intervencijama. Profesionalci u Lazarevcu „mobilni tim“ koriste i za specifično praćenje slučaja.
250. *Konferencija slučaja* je posebna vrsta multisektorskog i multidisciplinarnog sastanka čiji je cilj prikupljanje svih relevantnih informacija o slučaju, zajednička procena situacije/rizika i zajedničko planiranje sveobuhvatne zaštite (za slučaj specifične i efikasno izvedene mere zaštite). Instrukcije za organizaciju konferencije slučaja u kontekstu nasilja u porodici razvio je Autonomni ženski centar, koji je pružao i kontinuiranu konsultantsku podršku. U Opštini Lazarevac je u periodu od 2005. organizovano 68 ovakvih sastanaka.

podacima²⁵¹, sadrži i deo sa četiri pitanja – tri pitanja otvorenog tipa i jedno pitanje sa ponuđenim odgovorima. Pitanja otvorenog tipa odnosila su se na identifikovanje: (a) percepcije profesionalaca o najvećim/najtežim problemima sa kojima se suočavaju žrtve nasilja od trenutka kada nasilje prijave instituciji; (b) problema koje kao stručnjaci imaju radeći u ovoj oblasti/temi; (c) vrste problema sa kojima se lično najteže nose; i (d) potreba i uslova (na individualnom, institucionalnom i društvenom/globalnom planu) koji bi im omogućili lakši i kompetentniji rad i postizanje boljih rezultata. Nije ograničen broj mogućih odgovora na pitanja otvorenog tipa. Na četvrto pitanje ponuđeno je 15 mogućnosti za izbor, sa instrukcijom da se izaberu, prema ličnoj proceni, najvažnije ili da se dopišu vlastiti odgovori.

Odgovori profesionalaca na pitanja otvorenog tipa svrstani su po sličnosti u vrste i grupisani su u kategorije, uz kvantifikovanje u formi nekumulativnih procenata.

Na pitanje o *najtežim/najvećim problemima sa kojima se suočavaju žrtve partnerskog nasilja od trenutka kada ga prijave institucijama*, dobijeno je 14 vrsta odgovora svrstanih u tri kategorije. Najučestaliji su odgovori u kategoriji (a) problemi u vezi sa položajem i osećanjima žene (52,5%), koji uključuju teškoće da žrtva prepozna i prihvati ponašanja svog partnera kao nasilje, strah od budućnosti, strah od reakcije nasilnika, strepnju u vezi preduzimanja konkretnih koraka (preuzimanje dece, pokretanje sudskih postupaka, rešavanje egzistencijalnih pitanja), osećanje nemoći i iscrpljenosti, neinformisanost o pravima, izolacija (od informacija, emocionalne i socijalne podrške) i ekonomska zavisnost od nasilnika. Jednako zastupljeni po učestalosti (po 23,8%) jesu odgovori koji se odnose na (b) nerazumevanje i nedostatak podrške sredine (opšte nerazumevanje za probleme i potrebe žena, kao i nedostatak šire, ekonomske podrške u zajednici), i (c) neadekvatni postupci institucija, a među najznačajnijim, nedostatak institucionalne zaštite koja garantuje sigurnost, nedostatak razmene informacija i saradnje između različitih službi, teškoće u dokazivanju (i dokumentovanju) nasilja koje nema vidljive telesne posledice i dugo trajanje institucionalnih postupaka.

Na pitanje o *problemima sa kojima se kao stručnjaci suočavaju u ovoj oblasti*, dobijeno je 15 vrsta odgovora koji su svrstani u pet širokih

251. Ime, profesija, služba i odeljenje/organizaciona jedinica u kojoj rade, godine radnog iskustva, iskustvo/znanje o nasilju u porodici (kada i gde je sticano).

kategorija. Najučestalija vrsta odgovora (33,3%) odnosi se na (a) organizaciono-administrativne aspekte rada, koji uključuju mali broj stručnjaka koji se u službama bave ovom problematikom, u kombinaciji sa velikim brojem prijavljenih/identifikovanih slučajeva nasilja, što je u direktnoj vezi sa manjkom (radnog) vremena koje je na raspolaganju stručnjaku, a odražava se kao posledica i na dokumentovanje nasilja. Drugo mesto po učestalosti odgovora (po 23,8%) zauzimaju kategorije (b) neadekvatna zakonska regulativa i implementacija zakona i (c) posledice po profesionalce. Zakonskoj regulativi zamera se nedostatak širokog spektra zaštitnih mera koje bi se primenjivale u kombinacijama koje odgovaraju razlici u vrsti nasilja i konteksta, što od profesionalaca zahteva „improvizacije“ u okviru postojećih rešenja. Uočavaju se i nedostaci u implementaciji postojećih zakonskih rešenja, pre svega u krivičnim sudskim postupcima, kroz neprepoznavanje nasilja, dugo trajanje sudskih postupaka i blago kažnjavanje učinilaca, najčešće uslovnim kaznama, bez nadzora ponašanja ili drugih korektivnih mera, u definisanom vremenskom periodu. Posledice po profesionalce koji se bave postupanjem u ovoj oblasti su: preplavljenost težinom problema, zasićenje, premor i doživljaj profesionalnog „sagorevanja“. Prisutna je i strepnja po pitanju lične bezbednosti (jer nasilnici okreću agresiju ka stručnjacima, posebno u Centru za socijalni rad), kao i nezadovoljstvo usled neujednačenih efekata postupanja. Treće mesto po učestalosti odgovora (po 9,5%) dele (d) problemi koji proističu iz karakteristika žrtvi, njihova pasivnost, kao i energija koju profesionalac treba da uloži da bi održao motivaciju i snagu žrtve da istraje u započetim procesima, (e) (ne)povezanost službi, koja je u ovoj zajednici vezana uz saradnju sa tužilaštvom i krivičnim odeljenjem suda sa stručnjacima u Centru za socijalni rad. Iz pregleda identifikovanih problema uočava se da su problemi vezani za institucionalni okvir rada u ovoj oblasti u prvom planu, što predstavlja značajan faktor stresa za profesionalce. Dodatni faktori rizika proističu iz neadekvatnih zakonskih rešenja, nedostatka obavezujućih procedura razmene informacija i saradnje između službi i iz složenosti slučajeva nasilja i životnih situacija klijentkinja.

Na pitanje *o vrsti problema sa kojima se profesionalci lično najteže nose*, izdvojilo se osam vrsta odgovora, koji su svrstani u tri kategorije:

(a) opterećenje (41,7%) koje nastaje usled obima posla i „mnogo administracije“, ali i psihičkog opterećenja zbog prirode problema, (b) nemoć profesionalaca u odnosu na žrtvu (41,7%), koja pre svega potiče od brige za sigurnost/bezbednost žrtve, zbog egzistencijalnih problema za koje službe nemaju rešenja, ali i od doživljaja „neuspeha“ u situacijama kada žrtva odustane i kada se vrati nasilniku, i (c) stručni postupci i procedure (16,7%), konkretizovani kroz probleme u dokazivosti i dokumentovanju psihičkog nasilja, kao i očekivanje da zdravstveno-socijalne ustanove, a ne policija i sud, primenjuju represivne mere prema nasilnicima (posebno uočljivo u slučajevima kada je nasilje povezano sa bolestima zavisnosti, što je česta lokalna situacija)²⁵². I na ovo pitanje najveći broj odgovora profesionalaca vezan je za institucionalne aspekte rada, unutar službe (obim posla) i u širem društvenom prostoru, na nužnost jasno definisane multisektorske saradnje i adekvatne socijalne politike zajednice.

Na pitanje *o najvažnijim potrebama i uslovima* da bi lakše i kompetentnije radili i imali bolje rezultate, profesionalcima je ponuđeno 15 opcija, sa mogućnošću višestrukog izbora i dopisivanja vlastitih odgovora. Nisu dopisani dodatni odgovori, a usmeni komentar stručnjaka bio je da su sve ponuđene opcije potrebne i važne, te se dvoje opredelilo da obeleži sve uslove. Potreba za većim brojem obučanih saradnika u službama je opcija koju su svi učesnici izabrali, i u skladu je sa mišljenjima izraženim na prethodnim pitanjima. Po učestalosti izbora slede opcije koje je u različitim kombinacijama izabralo pet od šest učesnika/ka, a koje ukazuju na potrebu boljih zakonskih rešenja, veći broj mera kontrole nasilnika, koje mogu da se izriču po hitnom postupku, potrebu postojanja jasnih, propisanih i obavezujućih procedura i postupaka, postojanje uputstava i obuke za procenu situacije nasilja, posebno za procenu rizičnog ponašanja, potrebu za razvijenijom mrežom službi u zajednici, za programima i znanjima za smanjenje profesionalnog stresa i iscrpljenosti i potrebu za savremenim tehničkim sredstvima za evidentiranje i dokumentovanje nasilja.

252. Jedan odgovor odnosio se na nedostatak znanja u vezi sa seksualnim zlostavljanjem dece i incestom.

Analiza odgovora iz fokus-grupne diskusije

Fokus-grupna diskusija korišćena je kao tehnika za prikupljanje podataka o mišljenjima/stavovima učesnika o temi istraživanja. Za razliku od intervjua, učesnici/e ne odgovaraju pojedinačno na svako pitanje, već diskutuju o svakom pitanju međusobno, iznoseći probleme/teškoće, identifikujući njihove uzroke i posledice i nudeći rešenja. (Đurić, 2007:22). Za potrebe istraživanja unapred su izabrane i problematizovane četiri teme: (a) dokumentovanje postupanja, (b) određivanje mera zaštite od nasilja, posebno mere za kontrolu/sankcionisanje nasilnika (c) procena efikasnosti postupanja institucija (izražena trajanjem postupaka), i (d) mehanizmi za praćenje slučaja. Za svaku temu postavljena su tri tipa pitanja: (a) sagledavanje uzroka eventualnih problema, (b) sagledavanje posledica, i (c) definisanje promena neophodnih da bi se prevazišli ovi problemi. Ceo tok diskusije je sniman, uz vođenje beležaka o procesu. Tokom diskusije postojala je tendencija spontanog „preklapanja“ sadržaja izabranih tema (i u identifikovanju problema i u navođenju rešenja), što je razumljivo kada se ima u vidu međuzavisnost određenih aspekata problema i mogućih rešenja.

Prva tema obuhvatila je problem *evidentiranja i dokumentovanja nasilja i postupanja stručnjaka*. Učesnice/i kao najveće teškoće na ovom polju navode: (a) nedostatak vremena (saglasno za predstavnike sve tri službe), (b) nedostatak standardizovanih formata za beleženje podataka, i (c) problem u vezi sa poverljivom prirodom podataka. Veliki broj korisnica/klijentkinja i nastojanje da se one saslušaju „istroše“ predviđeno radno vreme. Zapisivanje se (birajući između dužine direktnog kontakta i beleženja) procenjuje kao manje važno i ostavlja za kasnije, te se nagomilava nezavršen „administrativni“ posao. To dalje uslovljava da se deo primljenih informacija u naknadnom radu zaboravi i/ili ne zabeleži. Tajnost informacija lične prirode i njena dostupnost kroz postojeće forme beleženja i čuvanja podataka o klijentima/korisnicima predstavlja specifičan problem sa kojim se suočavaju sve službe, ali ga posebno naglašava zdravstvena služba. Pronalaze se različita „interna“ rešenja. Pored najčešćeg oslanjanja na pamćenje, postoji i „lična evidencija profesionalaca“ sa detaljnim beleškama, koje nisu dostupne u arhiviranoj dokumentaciji, ali se koriste u radu. Učesnice/i

su navele/i veliki broj konkretnih indikatora koje koriste za procenu, zaključivanje i odlučivanje, ali su saglasne/i da se u tom pogledu javljaju velike individualne razlike i da bi određeni stepen standardizovanja „složenijih“ procena i procesa (kroz obavezna pitanja i uputstva o postupanju) bio odgovarajuće rešenje. Dakle, stručnjaci smatraju da bi beleženje trebalo olakšati i u procesu prikupljanja podataka i u procesu donošenja odluka o intervencijama.

Posledica ovakvog stanja je da se dobar deo, nekada najvažnijih podataka, „drži u glavi“ profesionalca koji postupaju (i nužno dovodi do „gubika informacija“), ali zahteva i njegovo prisustvo, onemogućavajući kvalitetno uključivanje drugih saradnika iz tima u istoj i u drugim službama. Druga posledica je da, i pored činjenice da se „popunjava dosta papira“, određeni podaci nedostaju u službenoj evidenciji i dokumentaciji o slučaju i postupanju. Jedan deo urađenog posla nikada ne bude zapisan, što, između ostalog, oštećuje dugoročno praćenje slučaja i otežava odlučivanje o budućim postupcima.

Predlozi stručnjaka za prevazilaženje teškoća po ovom pitanju odnose se na nužnost uspostavljanja forme evidentiranja i dokumentovanja podataka o klijentima/korisnicima koja bi bila „različite dubine i različite dostupnosti, zavisno od ovlašćenja“. Uspostavljanje „obrasca sa tehničkim rešenjima koja olakšavaju vođenje evidencije i dokumentacije“, koji „ne zahteva da se isti podaci uzimaju svaki put ispočetka“ i koji omogućava „da se upisivanje podataka nastavi“, drugi je vid olakšavanja i standardizovanja dokumentacije i evidencije koji očekuju profesionalci. Takođe, mogućnost da se podaci odmah (automatski) proslede drugoj službi olakšala bi svakodnevnu razmenu informacija. Bolja informisanost o zakonskim mogućnostima prikupljanja i razmene ličnih podataka o korisnicima/klijentkinjama potreba je svih stručnjaka. Važnost upisivanja i čuvanja što više specifičnih podataka o slučaju, žrtvi, nasilniku i kontekstu sagledava se u funkciji donošenja kvalitetnih odluka i omogućavanja drugim stručnjacima da razumeju i adekvatno zaključuju na osnovu prikupljenih podataka i procena, kao i da dugoročno prate stanje i promene.

U okviru diskusije o drugoj temi koja se odnosila na *mere postupanja koje stoje na raspolaganju predstavnicima službi*, sa posebnim naglaskom na mere kontrolisanja nasilnikovog ponašanja, učesnice/i su se

saglasile/i da se „snalaze uz ličnu improvizaciju“, najpre zbog činjenice da ne postoji dovoljno mera za zaštitu žrtve i kontrolu/sankcionisanje ponašanja nasilnika, što zahteva uspostavljanje bliske međusobne saradnje ključnih institucija i aktera, ali da je dugoročno, sa pozicije profesionalne i društvene efektivnosti i efikasnosti to nedovoljno i neodgovarajuće.

Problemi se vide u (a) nedostatku većeg broja sistemskih rešenja u širem dijapazonu mera, od blažih do „drastičnijih“, (b) što zahteva mnogo „improvizacije“, dok efekti zavise od autoriteta stručnjaka, (c) u nedostatku efikasnog sprovođenja izrečenih zaštitnih mera, uključujući tu i sudske, (d) u nedostatku mera za postupanje u slučajevima psihičkog nasilja (i kada nema vidljivih posledica fizičkog nasilja), i (e) u potrebi za uspostavljanjem i održavanjem saradnje, razumevanja i profesionalnog poverenja između stručnjaka u svim relevantnim službama u zajednici.

Iz navedenih razloga *posledice* u vezi sa primenom postupaka zaštite od nasilja ogledaju se u njihovoj zavisnosti od lične motivacije i (dodatnog) angažovanja stručnjaka, sposobnosti da se uspostavi i održi lični i profesionalni autoritet, što postupanje službi i profesionalaca čini neujednačenim, a time zaštita žrtve postaje zavisna od sredine/zajednice, službe i profesionalca koji obavlja ove aktivnosti.

Učesnici *predlažu* da „mehanizmi“ kontrole nasilnog ponašanja i procedure zaštite žrtvi budu zakonom regulisani postupci „širokog dijapazona“ – od obaveze da se učinilac odazove pozivu službe, preko ovlašćenja za različite mere zabrane i regulacije ponašanja koje bi bile na raspolaganju ovim službama, uz efikasno primenljive sankcije za njihovo nepoštovanje, različite mere sudske zaštite i različite kazne za učinjeno delo, do većeg broja usluga u vidu savetodavnih i edukativnih tretmana. Predstavnice/i službi smatraju da je važno predvideti odgovarajuću nadležnost za postupanje različitih službi kako bi se omogućila primena najbolje kombinacije mera, zavisno od specifičnosti situacije i konteksta. Takođe, predlaže se da izricanje mera zaštite i sankcija bude jednostavno i brzo (u sudskim postupcima različitog tipa). Stručnjaci upozoravaju da njihovo iskustvo ukazuje na to da poštovanje mera zaštite od nasilja nije moguće bez prisile, odnosno kontrole njihovog izvršenja i efikasne pretnje u slučaju kršenja, posebno onda kada je reč o merama koje se

odnose na zabrane uznemiravanja i prilaska žrtvi. Postojanje uputstava o primeni mera (u kojim situacijama je preporučena primena koje vrste mera) i dobra obuka kako bi se prepoznali pokazatelji koji upućuju na odgovarajuću intervenciju nužne su pretpostavke efikasne primene mera zaštite od nasilja. Periodični pregledi postupanja, kao i „interna“ procena i supervizija mogli bi da smanje sistematske propuste pojedinaca ili službi. I ovde se kao jedno od rešenja vidi uvođenje standardizovanih formulara koji bi olakšali prikupljanje podataka o merama i o praćenju njihovog izvršenja.

Treća tema odnosila se na pitanje *trajanja postupaka*. U Lazerevcu je ovaj, inače značajan problem u postupanju službi, delimično umanjen uspostavljanjem bliske saradnje između lokalnih službi i „koordinirajućeg tima“ za planiranje i sprovođenje intervencija. Izuzetak je saradnja sa tužilaštvom i krivičnim odeljenjem suda, što, prema mišljenju stručnjaka, produžava trajanje i čini neefikasnim procese²⁵³. Kompleksni problemi nasilja u porodici, udruženi sa kompleksnim socijalnim i ekonomskim problemima članova porodice, obično zahtevaju duže vreme za procene, planiranje, sprovođenje postupaka i praćenje efekata, i često, i pored uloženog truda, dovode do osećanja nemoći i/ili nezadovoljstva profesionalaca postignutim rezultatima. Iscrpljenost i niski kapaciteti žrtve, nedostatak lične i društvene „mreže“ podrške i ekstremno nepovoljni socio-ekonomski uslovi, odnosno odsustvo prihvatljivih rešenja češće uslovljavaju zadržavanje žrtvi i/ili njeno vraćanje u nasilne okolnosti.

Četvrta tema obuhvatila je pitanje *praćenja efekata postupanja* i zaštite od nasilja i razumljivo je povezana sa prethodnim temama, posebno sa pitanjem o intervencijama. Uvodno zapažanje odnosilo se na upadljiv nedostatak podataka o ovoj vrsti aktivnosti u analiziranoj dokumentaciji, u poređenju sa onim što ove tri službe u realnim situacijama rade. Ponovo su kao ključni problemi navedeni (a) nedostatak struktuiranog radnog vremena (za razgovor i za popunjavanje dokumentacije), (b) nepostojanje standardizovanih formulara za unos podataka i (c) nedostatak preciznog dogovora između službi o načinima organizovanog praćenja i razmene podataka.

253. Ovaj problem mogao bi biti dodatno pojačan novom organizacijom tužilaštva i sudova (od januara 2010.), što bi u narednom periodu trebalo ispratiti.

Kao *posledica* ovih problema i propusta navodi se nemogućnost poređenja podataka i postupanja, nesistematizovan način praćenja (svako radi na drugačiji način) i utrošak vremena koji ne uvećava efikasnost postupanja.

Predlozi za prevazilaženje problema vide su u usvajanju zajedničkih kategorija, klasifikacija i načina arhiviranja podataka kako bi oni na lak način bili dostupni svim službama. Uspostavljanje „tipskih formulara“ za jednostavan unos (zaokruživanje ili obeležavanje mogućih kategorija podataka), obuka o vrsti podataka koji se smatraju važnim s aspekta praćenja ponašanja slučaja, primena standardnih (pisanih) informacija za žrtve i za nasilnike (koje se daju u svakom slučaju nasilja), uključujući tu i standardne formulare za izjave o saglasnosti korisnika za prikupljanje i razmenu podataka i standardizovane formulare za obaveštavanje službi, uz jasan dogovor ko kome šalje koju vrstu informacija i u kom roku, konkretni su predlozi za poboljšanje prakse praćenja slučaja i efekata postupanja.

Zapažanja o mišljenjima profesionalaca

Sumirajući individualne odgovore profesionalaca uočava se da u ovoj zajednici postoji saglasnost oko teškoća u radu, koje proističu iz kompleksnosti i specifičnosti fenomena (položaj i osećanja žrtve, nedostatak podrške sredine, iscrpljenost i slabi kapaciteti žrtve za promenu), ali i zbog nedostatka zakonskih rešenja i njihove loše implementacije. Drugi važan izvor problema predstavljaju institucionalne slabosti, pre svega u vezi sa organizaciono-administrativnim aspektima rada i koordinacijom između službi, koje se reflektuju i na valjanost institucionalnih aspekata zaštite (dokazivanje, dokumentovanje, trajanje procesa). Ispitivani profesionalci rešenja vide u nužnim dopunama zakona, u uvođenju jasnih i obavezujućih postupaka i procedura, kao i u obuci većeg broja stručnjaka za njihovu primenu. Zasad se „cena“ uspešno organizovane lokalne zaštite od nasilja u porodičnom kontekstu „plaća“ profesionalnim i ličnim resursima angažovanih stručnjaka, što ih iscrpljuje i dovodi do zamora, koji u dugom trajanju može usloviti njihovo povlačenje i odustajanje. Sistem se ne suočava i ne

odgovara na ovaj problem, što, s jedne strane, umanjuje pravo žrtava na zaštitu, a s druge oštećuje profesionalne kapacitete onih koji pokazuju najveću profesionalnu odgovornost. Nedostatak sistemski postavljenog institucionalnog okvira rada i saradnje između službi pokazuje se kao izvor brojnih frustracija i profesionalnog stresa u Centru za socijalni rad i u vezi sa drugim problemima sa kojima se suočavaju profesionalci, a Polovina i Žegarac (2007: 408-409) ih vezuju za kumulaciju širih društveno-istorijskih činioca (opštu krizu, društveno-institucionalnu tranziciju, konstantno urušavanje institucija i kvaliteta rada, kašnjenje reformskih procesa i slično).

Iz sagledanih problema u vezi sa četiri teme za diskusiju, predlozi profesionalaca upućuju na potrebu bolje, preciznije i obavezujuće zakonske i podzakonske regulative u primeni širokog dijapazona mera zaštite od nasilja, odnosno definisanje postupaka koji bi bili odgovarajući za tip, uloge i domene odgovornosti svake od službi. To bi smanjilo „improvizacije“ i dovelo bi do ujednačavanja zaštite i profesionalne prakse u Srbiji. Drugi značajan aspekt rešenja za poboljšanje institucionalnog odgovora vezan je za organizaciju rada, postupke i procedure profesionalaca i službi, a odnosi se prvenstveno na struktuiranje radnog vremena (što je u vezi sa obimom posla i brojem obučenih i motivisanih stručnjaka), na standardizovanje beleženja podataka i načina za njihovu organizovanu razmenu i praćenje efekata zaštite, odnosno postupanja. Rešenje problema vezano je za sistemske intervencije, odnosno za državnu politiku i strategiju zaštite od nasilja u porodici i nasilja u partnerskoj relaciji. Bez njih, sva nastojanja profesionalaca i sva inovativnost u traženju i nalaženju rešenja, iako korisna u pojedinačnom slučaju i u organizovanju zaštite u lokalnom kontekstu, neće dovesti do očekivanih efekata na globalnom društvenom planu, a izvesno je i to da će usloviti premor i iscrpljivanje grupe profesionalaca koji pokazuju poseban, dodatni angažman.

Šesto poglavlje **KOORDINIRANA AKCIJA ZAJEDNICE PRIMERENA KONTEKSTU U SRBIJI**

SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU IZVORNOG MODELA I POSTUPANJA PROFESIONALACA U NAŠEM KONTEKSTU

Analiza korespondencije teorijskog koncepta i principa koji su ugrađeni u modele dobrog postupanja u oblasti zaštite od nasilja u partnerskim relacijama sa praksom u našim, lokalnim uslovima, trebalo bi da ukaže na pravce nužnih promena u politici (ciljevi i ključne pretpostavke), kao i u zakonskim rešenjima i operacionalizaciji institucionalnog postupanja. Stoga ću ova pitanja (ponovo) razmatrati i predstaviti osnovne odrednice koordiniranog odgovora zajednice na nasilje u intimnim partnerskim odnosima u našem kontekstu. Prikazaću i moguće načine razvoja koordinacionih i radnih struktura, kao i sadržaj standardnih postupaka i procedura.

Politika i cilj delovanja. Na osnovu postojećih strateških dokumenata, kao i zakonskih i podzakonskih rešenja, ne može se izvesti zaključak da u Srbiji postoji koherentna i sveobuhvatna politika niti jasno i eksplicitno postavljen cilj (specifične) zaštite (svih) žrtava nasilja u porodičnom kontekstu. Postojeće norme i rešenja nisu dovoljno operacionalizovani, te pogoduju nastajanju velikih razlika u tumačenju i postupanju profesionalaca. Visoka tolerancija društva na nasilje i visok stepen predrasuda specifično vezanih za rodne uloge, te tako i za nasilje u intimnim partnerskim relacijama, prisutni i u stručnoj javnosti, uslovljavaju odsustvo konsenzusa u odnosu na stav da je zaustavljanje nasilja i uspostavljanje sigurnosti žrtve cilj svih intervencija. U izvornom modelu navodi se da su zajednički stav i principi delovanja, koji proističu iz razumevanja (specifičnosti) fenomena nasilja u porodici i nasilja prema ženama, *uslov* uspostavljanja efikasnog, delotvornog i sveobuhvatnog interventnog programa zaštite žrtava. Usaglašavanje stavova i principa je najteži i najduži proces, kojem pomaže (ubrzavajući ga) eksplicitna i nedvosmislena državna politika. Ovu vrstu zajedničke

politike i profesionalnog usaglašavanja moguće je postići i na lokalnom nivou, a Gradska opština Lazarevac je dobar primer za to. Nedostatak „lokalnih rešenja“ je u tome što ona nisu obavezujuća za sve službe i za sve profesionalce u istoj zajednici, kao i zbog toga što isti pravni sistem ne garantuje ista prava na teritoriji cele države.

Pretpostavke i principi delovanja. Osnovne pretpostavke o zaštiti žrtve kao odgovornosti zajednice za organizovanje i sprovođenje intervencija samo su deklarativno prisutne u domaćim dokumentima koja regulišu postupanje u ovoj oblasti. Nedostatak tumačenja i operacionalizacije, nedostupnost dokumenata profesionalcima i nedostatak nadzora u njihovoj primeni uslovljavaju ogromne razlike u praksi. Upadljiv je i nedostatak principa koji operacionalizuju politiku da je zaštita žrtve njeno *pravo*, što naglasak stavlja na odgovornost države/institucija, a posebno na ulogu policijsko-pravosudnog sistema. Takođe, ne prepoznaje se važnost „građanske kontrole“ javnog sektora, uključujući tu i praćenje i nadzor pravosudnog sistema, kao ni važnost provere postupaka i procedura od „nevećinskih“, diskriminisanih i socijalno isključenih grupa.

Gradska opština Lazarevac je specifična (i retka u našem kontekstu) po činjenici da postoji „kritičan broj“ profesionalaca, u gotovo svim relevantnim službama, koji su usvojili zajedničko razumevanje fenomena i osnovne pretpostavke i principe delovanja²⁵⁴. Međutim, da bi se usvojili i realizovali principi zaštite koji su u većoj meri usmerni na postupke i procedure, nužno je da postoje odgovarajuće zakonske i podzakonske pretpostavke, jer su institucionalna rešenja njima ograničena. Otuda doživljaj profesionalaca iz Lazarevca da je uspostavljanje „internih“ procedura, bez obzira na to što nude bolja rešenja, samo „improvizacija“ i snalaženje u nepovoljnim uslovima, što na duži rok iscrpljuje sve one koji se bave ovom problematikom (Ignjatović, 2008; 2010b).

Zakonska rešenja. Iako nisu fokus ovog istraživanja i analize, zbog važnosti postojanja odgovarajućih zakonskih rešenja u postavljanju celovitog i koherentnog sistema zaštite od nasilja u porodičnom

254. Ovo stanje u našem kontekstu može (lako) biti izmenjeno „pomeranjem“ (iz bilo kog razloga) ključnih aktera sa njihovih pozicija. To čini lokalne primere dobre prakse nestabilnim formama, zavisnim od unutrašnje motivacije aktera i promenljivih kontekstualnih prilika.

kontekstu, ovde će biti naznačeni glavni pravci izmena i regulacije njihove primene. Uopšteno posmatrano, s obzirom na trenutno stanje u domaćem zakonodavstvu, u Srbiji postoje relativno dobri pravni mehanizmi porodično-pravne (preventivne) i krivično-pravne (represivne) zaštite od nasilja u porodici, ali pravna zaštita još nije na zadovoljavajućem nivou u pogledu delotvornosti i efikasnosti. Pojedina zakonska rešenja nisu adekvatna, a pravni propisi međusobno su nekonzistentni, neprecizni i nejasni, tako da omogućavaju različita tumačenja i razlike u primeni, što otežava rad pravosudnih i drugih institucija, često dovodeći do sužavanja dometa pravne zaštite (Petrušić, 2008). Kako određeni tip intervencija zavisi od zakonskih i podzakonskih rešenja, bilo bi nužno inicirati izmene i dopune postojećih normi i obezbediti specifikaciju i standardizaciju intervencija koje već postoje.

Intervencije na poboljšanju zakonskih rešenja trebalo bi najpre da idu u pravcu ujednačavanja definicija dela nasilja i definicija „kruga zaštićenih lica“²⁵⁵ (Petrušić, 2008). Zakonska ovlašćenja policije morala bi biti veća, a postupanje precizno standardizovano, po ugledu na austrijski Zakon o bezbednosti (Logar, 2009). Krivični zakonik mogao bi biti dopunjen novim delima: „uporno proganjanje“ i „trajno sprovođenje nasilja“²⁵⁶, takođe po ugledu na austrijski Krivični zakon (Logar, 2009) kako bi se na bolji način odgovorilo na karakteristike fenomena. Bilo bi nužno dopuniti i postojeće mere porodično-pravne zaštite²⁵⁷. Da bi se postigla njihova preventivna svrha, sudski postupci morali bi da budu

255. Trebalo bi bliže objasniti pravne standarde, ali i neke od imenovanih oblika nasilja, i usaglasiti njihova značenja. Pojam „član porodice“ u Krivičnom zakoniku trebalo bi definisati onako kako je on definisan u Porodičnom zakonu u vezi sa zaštitom od nasilja kako bi se uvažila najznačajnija karakteristika ovih dela – *poseban odnos* (porodični, emotivni i/ili seksualni) između učinioca dela i žrtve.

256. Nužno je omogućiti kažnjavanje upornog praćenja i proganjanja, u smislu uznemiravanja (direktnog, telefonskim pozivima, SMS porukama, e-mail porukama, kontaktiranjem preko trećeg lica i na druge načine), iznalaženja ili korišćenja podataka žrtve ili nekog drugog vida ponašanja koje remeti i ograničava uobičajeni život žene. Ponavljano nasilje prema jednoj osobi trebalo bi (obavezno) strože kažnjavati.

257. Na primer, uvođenje mere obaveznog lečenja od alkoholizma i narkomanije, kao i mera kojima se izvršiocu nasilja nalaže da se podvrgne odgovarajućem (psihosocijalnom ili edukativnom) tretmanu i slično.

efikasniji²⁵⁸ (Petrušić, 2008) i povezani sa većim ovlašćenjima policije (po uzoru na austrijske zakone). Trebalo bi predvideti i obaveze suda da se u svim postupcima zaštite od nasilja u porodici uredi i sva pitanja vršenja roditeljskog prava, u skladu sa činjenicama vezanim za nasilje i sa adekvatnom procenom rizika po dete/decu i žrtvu nasilja.

Ipak, najveći problemi javljaju se u pravnoj praksi (Konstatinović-Vilić i Perušić, 2007; Petrušić i Konstatinović-Vilić, 2010; Jovanović i sar, 2009). Jedan deo ovih problema uzrokuje opšta neefikasnost pravosuđa i drugih sistema, ali i nedovoljno razumevanje fenomena nasilja prema ženama, odnosno nedostatak specifičnih znanja i rasprostranjenost „laičkih uverenja“ i predrasuda profesionalaca. Treba reći da ovo nije specifičnost samo domaćeg pravosudnog konteksta, već je prepoznata pojava i u drugim sredinama (Pence and McDonnell, 1999; Dasgupta, 1999; Cops Hartley, 2001; Hester and Westmarland, 2006; Hester, 2009). Unapređenje položaja žrtve u pravosudnim postupcima, saglasno međunarodnim preporukama i po ugledu na postojeća pozitivna rešenja (Logar, 2009)²⁵⁹, a posebno efikasno izvršenje sudskih odluka, pokazuje se kao nužna promena. Trebalo bi unaprediti evidenciju i razmenu informacija (definirati „obavezni tok informacija“ po ugledu na Dulut model) svih relevantnih službi, kao i razmenu informacija o izrečenim merama zaštite od nasilja i sankcijama, odnosno o praćenju njihovih efekata²⁶⁰. Uz specijalizovanu obuku pripadnika policijsko-pravosudnog

258. Načelo naročite hitnosti u postupanju trebalo bi konkretizovati propisivanjem dužnosti suda da postupak okonča u određenom roku, ali i ovlašćenjem suda u slučaju očiglednog izbegavanja uručenja poziva.

259. Zakonski bi trebalo predvideti i/ili dosledno sprovoditi postupke „svedočenja sa posebnom poštedom i sa respektom“; pružanje kontinuirane podrške i stručne pomoći žrtvi tokom sudskih procesa (praćenje žrtve) i po njihovom okončanju, dok traju izrečene mere zaštite i/ili kazne; omogućiti žrtvama nasilja bezbedan i brz pristup pravosuđu, uključujući tu i besplatnu pravnu pomoć; omogućiti lakše ostvarivanje prava na naknadu štete nastale izvršenjem dela, kao i formiranje posebnog državnog fonda iz koga bi se naknada isplaćivala, kao i naknadu štete nastale propustom državnih organa da zaštite žrtvu; unaprediti informisanost žrtve, uvid u spise i njeno aktivno učešće u krivičnom procesu.

260. Trebalo bi predvideti obavezu suda da presudu o merama zaštite ili uslovnoj kazni (kao i primenjene mere restorativne pravde) dostavi odgovarajućim službama – Policiji, tužilaštvu i Centru za socijalni rad, kao i da se uspostave i imenuju/zaduže službe za praćenje slučaja u kojima su izrečene ove mere/sankcije.

sistema, trebalo bi obezbediti i uputstva koja olakšavaju razumevanje specifičnih situacija i omogućavaju da se na sistematičan način provere mogući rizici (Robinson, 2006) kako bi se na najbolji način odredile mere zaštite ili sankcije za učinioce.

Iskustva pokazuju da kada postojeća rešenja nisu specifična i međusobno dovoljno koherentna da obezbede zaštitu, predstavnici institucija konstantno izbegavaju da iskoriste institucionalnu moć u zaštiti žena i sankcionisanju muškaraca za njihovo nasilje. Kako se ne radi (samo) o propustu konkretnog profesionalca, već o sistemskom nedostatku, stvaranje celovitog modela zaštite mora da uključi (i) reformu pravosuđa, pre nego da bude program za Sigurne kuće (Pence and Shepard, 1999; Hagemann-White, 2006).

Operacionalizacija ciljeva i principa kroz intervencije. Kad se „lista“ intervencija iz Dulut modela uporedi sa uobičajenim intervencijama u našem kontekstu, zapaža se nekoliko tipova razlika: (a) u broju, vrsti i efikasnosti primene mera koje su usmerene na ponašanje nasilnika, a kojima se uspostavljaju kontrola, zabrana i sankcija nedozvoljenog ponašanja, kao uslov postizanja sigurnosti/bezbednosti žrtve; (b) u preciznosti definisanih postupaka i procedura (formulari, izveštaji, razmena informacija); (c) u transparentnosti svih postupaka i procedura (dostupnost i uvid u interne evidencije službi, uz istovremenu odgovarajuću zaštitu poverljivosti podataka, pravovremenu razmenu informacija, multisektorsku diskusiju slučaja i sl.); (d) u ugrađenom mehanizmu praćenja i nadzora postupaka, procedura i opšte politike; (e) u planiranoj proveru (evaluaciji) efekata, koja se realizuje i „interno“ i od nezavisnih eksperata, a na osnovu koje se sistem neprestano usavršava odgovarajući na identifikovane probleme i/ili potrebe korisnica i zajednice. Ono što Dulut model čini specifičnim (kao i druge dobre modele, npr. austrijski model intervencije), pored dobrih rešenja, jesu jasne, precizno opisane, obavezujuće i nadzirane procedure postupanja, odnosno kontrola sprovođenja zakona. Postoji ogroman otpor našeg državnog aparata, javnih službi i profesionalaca da se uvede efikasan (a ne deklarativni) vid praćenja, superviziranja i nadzora postupanja službi i profesionalaca.

Rezultati istraživanja postupanja profesionalaca u Lazarevcu daju osnovu za koncipiranje budućih standarda i preciznih uputstava, a

preporuke za aktivnosti uključuju: (a) unapređenje procene rizika i planiranja bezbednosti (uspostavljanje jedinstvenih i specifičnih lista pitanja i faktora za procenu i planiranje); (b) definisanje kriterijuma za obaveznu primenu odgovarajućih intervencija iz delokruga policijsko-pravosudnog sistema; (c) usaglašavanje uloga i nadležnosti službi u iniciranju i sprovođenju intervencija iz delokruga policijsko-pravosudnog sistema (formulisanje posebnih i zajedničkih procedura); (d) racionalizacija i standardizovanje evidentiranja i dokumentovanja postupanja u službi kako bi se omogućili jednostavan nadzor i praćenje efekata rada; i (e) racionalizacija i standardizovanje postupaka i procedura razmene informacija između službi (Ignjatović, 2008; 2010b).

MODEL KOORDINIRANOG INTERVENISANJA PRILAGOĐEN NAŠEM KONTEKSTU: OSNOVNE ODREDNICE

Ovaj deo diskusije rezultata teorijske i empirijske analize politike i sistema zaštite žrtava nasilja u intimnim partnerskim relacijama trebalo bi da odgovori na pitanje da li je moguće prilagoditi Dulut model kontekstu u Srbiji. Analizom komponenti originalnog modela i njihovog sadržaja moguće ga je svesti na model od šest ključnih elemenata, primenljivih i u našem kontekstu, uz izvesne razlike u sadržaju (*Tabela br. 5*) (Ignjatović, 2008, 2010b).

1. *Izgradnja zajedničkog referentnog okvira delovanja* je u pozadini svih aktivnosti i predstavlja način na koji zajednica razmišlja o nasilju prema ženama, nasilju u porodici, i šire, o nasilju u zajednici. Ona podrazumeva potrebu da se usvoje zajednički stav i teorijski koncept koji objašnjava mehanizme i dinamiku nasilja prema ženama u partnerskoj relaciji. Zajednički koncept smanjuje nedoumice i tenzije prilikom sukoba mišljenja profesionalaca, olakšavajući razumevanje i rešavanje kompleksnih slučajeva (Pence, 1996: 22-25). Konkretno, zajednički stav obuhvata: (a) usaglašene definicije različitih vrsta i oblika nasilja, uključujući tu i nasilje koje može poticati od neosetljivih i nepovezanih službi sistema (institucionalno nasilje); (b) istovetno razumevanje dinamike nasilja u partnerskoj relaciji i u porodici, posebno uticaj mehanizama moći i kontrole, koji su posledica polne/rodne nejednakosti; razumevanje specifičnosti ove vrste nasilja u odnosu na

Tabela br. 5 – Poređenje komponenti izvornog i modifikovanog modela

<i>Dulut model</i>	<i>Modifikacija modela</i>
1. Izgradnja zajedničkog „referentnog okvira“ koji je u pozadini interventnog procesa.	1. Izgradnja zajedničkog „referentnog okvira“ službi u zajednici.
2. Razvoj i primena politike i praktičnih procedura institucija i službi.	2. Razvoj i primena politike i praktičnih postupaka u okviru svake od službi.
3. Nadziranje/praćenje „slučaja“ od početnog kontakta do njegovog okončavanja.	5. Praćenje postupanja profesionalaca i službi.
4. Koordinirana razmena informacija i komunikacija između institucija i koordinirani rad agencija prilikom donošenja odluka.	3. Razmena informacija i komunikacija između službi.
5. Resursi i usluge koji obezbeđuju bezbednost i zaštitu žrtve od daljeg zlostavljanja su na raspolaganju žrtvi.	4. Zajedničko planiranje intervencija (mera zaštite od nasilja i za postizanje bezbednosti/sigurnosti žene i dece).
6. Koristi se kombinacija sankcija, restrikcija i mera resocijalizacije kojima se utvrđuje odgovornost nasilnika.	
7. Radi se na otklanjanju šteta nanetih deci.	
8. Evaluiranje koordinisanog rada zajednice.	6. Procena efekata koordiniranog delovanja.

vanporodično nasilje; razumevanje složenih situacija višestrukog nasilja u porodici i višestrukih pozicija (istovremeno žrtva i nasilnik); (c) usvojene zajedničke opšte principe delovanja koji rukovode postupanje svih službi, bez obzira na razlike u domenima odgovornosti.

Minimum zajedničkih opštih principa delovanja svih službi, baziran na ključnim principima delovanja Dulut modela, sadrži sledeće stavove: (1) Sigurnost/bezbednost u zaštiti žrtve je prioritet u radu stručnih službi. (2) Onaj ko čini nasilje (nasilnik) isključivo je odgovoran za nasilno ponašanje. (3) Sve intervencije treba da uzimaju u obzir nejednakost moći između žrtve i nasilnika. (4) Fokus (cilj) intervencije je zaustavljanje nasilja (a ne popravljnje i/ili prekid

partnerskog odnosa), pružanje podrške i osnaživanje žrtve da izađe iz nasilja i uspostavi kontrolu nad vlastitim životom. (5) Institucije/službe odgovorne su da preduzmu koordinirane i sinhronizovane mere zaštite žrtve i odgovarajuće restriktivne mere prema učiniocima nasilja.

Mišljenja sam da je ovu komponentu izvornog modela, kao polaznu i nužnu pretpostavku u koncipiranju politike i strategije delovanja, moguće u potpunosti prihvatiti i aplicirati u našem kontekstu. Od kreatora državne politike očekuje se da usvoji, eksplicitno navede i objasni politiku, principe i ciljeve delovanja, a od kreatora institucionalne politike da ih usvoje i operacionalizuju (dovedu u vezi sa postupcima i procedurama iz domena nadležnosti službe). Prvi koraci u tom pravcu u našem kontekstu već su učinjeni²⁶¹.

2. *Razvoj i primena politike i praktičnih postupaka* u okviru svake od službi omogućava utvrđivanje njihovih uloga, domena delovanja i odgovornosti, rad na postizanju komplementarnosti između politike i postupaka različitih službi i njihovo povezano delovanje. Jasno definisanje domena odgovornosti svake službe u zajednici (od sposobnosti i odgovornosti da se prepozna i identifikuje nasilje, preko adekvatne procene stepena ugroženosti, koja omogućava ispravne odluke i efikasno preduzimanje mera, kao i dalje planiranje postupaka za obezbeđivanje zaštite i sprečavanje budućeg nasilja) nužan su preduslov delotvornog, efikasnog i odgovornog postupanja stručnjaka i ostvarivanja prava žrtve na zaštitu.

Ovu komponentu zaštite žrtava partnerskog nasilja moguće je postići i u našem kontekstu, uz pretpostavke o usvajanju preporuka koje se odnose na standardizaciju procena, uloga i nadležnosti službi, racionalizaciju i standardizovanje evidencije, dokumentacije, procedura razmene informacija i saradnje između službi. Uloga praktičara u kreiranju dobrih rešenja bila bi od prvorazredne važnosti.

261. Usvajanjem *Strategije za zaštitu od nasilja u porodici i drugih rodno zasnovanih oblika nasilja u Autonomnoj pokrajini Vojvodina* (za period 2008-2012), koja je uključila osnovne principe Dulut modela u politiku ovog dokumenta; usvajanjem *Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova* (za period 2009-2015), a čini se i *Nacrtom Strategije za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici* (radni naslov dokumenta);

3. *Razmena informacija i komunikacija između službi* pokazuje se kao nužna „karika“ u svim dobro organizovanim modelima postupanja. Definisani (čak zakonski regulisani) načini razmene informacija u svakom konkretnom slučaju nasilja, efikasne procedure za prikupljanja mišljenja od svih službi koje mogu pomoći u rešavanju konkretnog problema, po kvalitetu i obimu odgovarajuće evidentiranje i dokumentovanje karakteristika nasilja i sprovedenih intervencija omogućili bi uvid u konkretno postupanje profesionalca i službi. Naknadne analize evidencije ukazale bi na preovlađujuće tendencije postupanja profesionalaca i službi, omogućavajući zaključivanje o efikasnosti, ali i dogovore o njihovim izmenama i o planiranju potrebnih usluga i resursa u zajednici.

Ovu komponentu modela moguće je implementirati i u našem kontekstu. Sistemska rešenja, kreirana u participativnom procesu, od interministarskih i intersektorskih radnih grupa, a koja uvažavaju postojeća iskustva, uključujući tu i rezultate ovog istraživanja, omogućila bi uspostavljanje opšteg standarda, koji ne isključuje lokalna specifična rešenja²⁶².

4. *Zajedničko planiranje intervencija* podrazumeva koordinaciju službi u planiranju i sprovođenju intervencija i mera. Koncept „koordinirane akcije“ baziran je na pretpostavkama da službe u zajednici treba da su sposobne da: (a) razumeju važnost međusobne saradnje i partnerstva kao neophodnih u radu sa osobama koje su preživele nasilje, (b) uvećavaju motivaciju i veštine za postupanje i saradnju kako bi se izgradila delotvorna, efikasna i podržavajuća sredina, (c) zajedno planiraju sveobuhvatne i specifične akcije (ADMIRA, 2005a; Ignjatović, 2006b). Isplanirane aktivnosti moraju odgovarati konkretnoj situaciji nasilja i treba da budu sveobuhvatne i specifične (u odnosu na ciljne grupe, vrste i oblike nasilja), odnosno mora biti jasno *šta, ko i do kada* sprovodi u odnosu na glavni cilj intervencije – zaustavljanje

262. Pokušaj uspostavljanja jedinstvenog sistema evidencije podataka i razmene informacija između službi („centralna evidencija“) dobio je podršku Vlade Autonomne pokrajine Vojvodina (videti: *Informacija o aktivnostima Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova na uspostavljanju jedinstvene evidencije o nasilju u porodičnom kontekstu*, usvojena na sednici 20. 7. 2010.), a njegova dalja razrada i provera su u toku.

nasilja, sprečavanje narednih epizoda i obezbeđivanje sigurnosti žrtve. Pretpostavka za delotvornu i sveobuhvatnu zaštitu je postojanje koherentnih zakonskih i podzakonskih akata koji regulišu postupanje, udaljavajući ga od „diskrecionog prava“ (izbora, samovolje i nemarnosti) profesionalaca koji ih sprovode.

Iskustvo potvrđuje da predstavnici jedne službe često ne znaju dovoljno o nadležnostima i radu drugih službi, da imaju nerealna očekivanja ili da prebacuju odgovornost za zaustavljanje nasilja na drugu službu. Dobro postupanje podrazumeva jasno definisana pravila, koja bi trebalo postaviti na nacionalnom nivou, i to kao pravila (standard) službe u odnosu na specifično pitanje. Međutim, opšta pravila imaju svoju realizaciju u konkretnim okolnostima, tako da bi svaka služba trebalo da preispita svoju aktuelnu poziciju, kao i poziciju u „lancu“ akcija koje bi trebalo preduzeti u cilju zaštite žrtve. Svaka služba trebalo bi da prepozna vlastite barijere u uspostavljanju standarda postupanja i da napravi plan za njihovo otklanjanje, da definiše „mesta“ nužne saradnje sa drugim službama, da preispita uobičajene načine i da kreira nove načine saradnje, koji bi omogućili delotvorniji i efikasniji rad.

Realni nedostaci sistema prevencije i zaštite žena od nasilja u porodici u našem kontekstu otežavaju postupanje i saradnju, ostavljajući prostor za dalju izloženost žrtve nasilju, za manipulaciju i izbegavanje odgovornosti nasilnika, kao i za neefikasnost profesionalaca u ispunjavanju svojih uloga, ili nuđenju neefikasnih (nedovoljno ili potpuno) usluga socijalno-zdravstveno-obrazovnog sistema, koje po svojoj suštini ne mogu da osiguraju bezbednost žrtve i zaustavljanje nasilja. Stoga, dovodeći u vezu ovu komponentu modifikovanog modela sa izvornim, jasno je da bi ona u perspektivi morala da se dopuni intervencijama koje garantuju zaštitu žrtve i saniranje posledica nasilja, kao i intervencijama koje nedvosmisleno obezbeđuju kontrolu, restrikciju i sankciju ponašanja nasilnika, i koje bi trebalo da budu potvrda politike zajednice.

Očekuje se da će država, u skladu sa preuzetim međunarodnim obavezama i preporukama²⁶³, uskoro ponuditi celovitu i koherentnu

263. *Zaključni komentari Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena: Republika Srbija, 2007, (CEDAW/C/SCG/CO/1)*

politiku u zaštiti žena od nasilja, uključujući tu i nasilje u intimnim partnerskim relacijama. Do tada, nužno je da lokalne zajednice i predstavnici svih relevantnih institucija usvoje interne protokole o postupanju i sporazume o saradnji između službi u zajednici²⁶⁴ kao privremena rešenja koja omogućavaju veću efikasnost delovanja i zaštite, kao i uvažavanje prava žrtve i njenu „subjekatsku“ poziciju u sistemu javnih usluga. „Lokalni“ dokumenti mogli bi da sadrže i specifične načine saradnje, odgovarajuće aktuelnim karakteristikama zajednice i učesnika/ca, kao i da ostanu „otvoreni“ za kontinuirano usavršavanje i preciziranje, na osnovu praćenja efekata rada, ali i usled kontekstualnih ili promena u resursima zajednice.

5. *Praćenje postupanja* trebalo bi da omogući kontinuirano prikupljanje podataka o konzistentnosti aktivnosti profesionalaca i o ostvarivanju efekata mera zaštite žrtve i mera preduzetih prema učinocu nasilja. Čitava grupa intervencija u Dulut modelu usmerena je na postizanje zaštite kroz precizno definisane postupke praćenja svakog slučaja (od početka do kraja) kroz ceo sistem kako bi se obezbedilo ispunjavanje glavnog cilja intervencije. Istovremeno, prati se i nadzire postupanje profesionalaca, odnosno poštovanje usvojenih principa i politika, kao i razmena informacija i saradnja između službi, dogovorena prema usvojenom modelu. Praćenje je olakšano i racionalizovano uspostavljanjem evidencije i dokumentacije o slučaju, kao i standardnim načinom razmene podataka. Ipak, čini se da centralno pitanje svih intervencija praćenja nisu tehnička rešenja, već stav i odluka aktera da proces u svim svojim elementima mora biti transparentan i dostupan kontroli – internoj, ali i kontroli zastupnica žrtava, koje nisu deo institucionalnog sistema.

U ovoj komponenti, u našem kontekstu, očekuje se najveći otpor državne i institucionalne politike suštinskom uvažavanju prava kori-

264. U tom zadatku mogli bi da pomognu *Protokol o postupanju stručnih službi u centru za socijalni rad* i *Protokol o postupanju policijskih službenika*, *Formular za dokumentovanje nasilja* u ustanovama primarne zdravstvene zaštite, kao i *Model Sporazuma o saradnji službi u zajednici*, kreirani tokom realizacije programskih aktivnosti Autonomnog ženskog centra u periodu 2003–2005, a na osnovu rešenja iz Dulut modela i drugih primera dobre prakse prilagođenih našem kontekstu, kao i kroz interakciju učesnika/ca programa, profesionalaca iz različitih službi. I već pominjani nacrt *Opšteg protokola o postupanju i saradnji ustanova u slučajevima nasilja u porodici* (radni naslov) sledi isti pravac.

snica/ka, korespondentan sa razumevanjem obaveza zajednice, službi i profesionalaca da se ponude adekvatni odgovori. Potpuno neprepoznavanje potencijalnog sukoba interesa unutar i između službi u složenim procesima zaštite žrtava od nasilja u porodičnom kontekstu jeste još jedna od prepreka u postizanju transparentnosti sistema, a time i njegove odgovornosti.

6. *Procena efikasnosti* koordiniranog delovanja predstavlja nužnu pretpostavku svakog sistemskog rešenja. Model mora „u sebe“ da ugradi mehanizme za „internu“ i „eksternu“ procenu efekata, uključujući tu i učešće korisnika u proceni, jer se bez toga ne može pouzdano i valjano odgovoriti na pitanje da li i do koje mere se ostvaruju postavljeni ciljevi. Činjenica da naš institucionalni sistem nema dovoljno specifične i jasne pokazatelje efekata delovanja otežava uvođenje ove komponente modela.

Razvoj koordinacionih i radnih struktura

U ovom prikazu naglasak ću staviti na *lokalne* koordinacije akcija, ne zaboravljajući pri tom na nužnost postojanja centralnih (državnih) koordinacija (sektorskih i međusektorskih). Koordinacija je dinamičan proces koji služi kreiranju politika, procesa i postupaka, ali i rešavanju konkretnih slučajeva nasilja. Lokalne multisektorske i multidisciplinarne inicijative moraju imati minimum koordinacijske i radne strukture²⁶⁵, koje mogu biti različite, ali koje osiguravaju poštovanje određenih principa funkcionisanja i odlučivanja, omogućavajući realizaciju planiranih ciljeva i aktivnosti.

U Dulutu, zajednica je proizvedena u resurs za kritičku analizu i reformu pravosudnog sistema, za unapređenje odlučivanja u pojedinačnom slučaju nasilja, za uključivanje „pogleda žrtve“ na sve intervencije službi i za implementaciju rešenja koja sistematski unapređuju intervencije. Kreirane su brojne strategije da se unapredi komunikacija između službi. Učenje je išlo kroz diskusiju u kojoj su svi bili manje defanzivni i više voljni da nađu rešenja. Nijedna situacija

265. Strukturalne karakteristike modela moguće je „preuzeti“ iz primera dobre prakse, ali činjenica da se zajednice međusobno (znatno) razlikuju upućuje na potrebu da se strukture kreiraju i izgrađuju, uz stalno praćenje efekata, menjanje i razvijanje kako bi se uspostavila stvarna promena u sistemima i u zajednici.

nije smatrana nepromenljivom, a svi predlozi najpre su se razmatrali u okviru svake od službi. Na redovnim sastancima praktičara (svake druge nedelje u mesecu) razvijao se zajednički „filozofski prisup“. Sve promene uvedene su u vremenski organičenom periodu da bi se proverilo da li izmene imaju pozitivne efekte, a za svaku promenu postavljani su merljivi indikatori napretka. Sastanci sa rukovodstvom agencija služili su za informisanje o aktivnostima i efektima, za identifikovanje problema i diskutovanje rešenja. Na godišnjim sastancima odlučivalo se o politikama delovanja, a sve opšte odluke proveravane su kroz diskusiju sa praktičarima i organizovanim grupama žena koje su preživele nasilje. Razvijen je visok nivo poverenja, a komunikacija je postajala sve frekventnija i otvorenija. Debate (sa velikim brojem aktera) oko izrade novih procedura umele su da budu teške i komplikovane, ali se težilo tome da se svi slože oko izmena, što je doprinelo da DAIP projekat izradi veliki broj važnih dokumenata²⁶⁶ i započne, proveriti i usvoji nove procedure (Gamashe and Asmus, 1999).

Iako koordinacije počivaju na *principima* zajedničkog rada (na prepoznatim zajedničkim interesima), one treba da omogućće identifikovanje pitanja i razloga neslaganja oko kojih će se organizovati diskusija, sa ciljem da se postigne bolje razumevanje i da se pronađu rešenja. Principi jednakosti (nediskriminatorni stav i ponašanje), uvažavanja (poštovanje i poverenje) i usaglašavanje mišljenja predstavljaju važnu osnovu zajedničkog rada. Pokazuje se da je na početku važna saglasnost rukovodećih struktura za ovu vrstu rada i volja učesnika/ca za zajedničku izgradnju modela (Pence, 1996; WAVE, 2006; Kavamann, et. al, 1998; Hagemann-White, 2009).

Koordinacione i radne *strukture* mogu biti različite, mogu da uključe različite nivoe odgovornosti i aktivnosti i mogu da budu manje ili više formalne. Opštinska koordinirajuća tela (saveti, odbori, komisije) usmerena su na „politiku zajednice“ prema nasilju, na rešavanje strateških problema, obezbeđivanje sredstava, praćenje efekata aktivnosti, povezi-

266. Neka od kreiranih dokumenata su: saopštenje „o filozofiji“ koje objašnjava namere programa, memorandum o razumevanju između svih ključnih aktera, evaluacioni priručnik za službenike za uslovnu kaznu i priručnik (vodič) za tužioce, sporazum o razmeni podataka, različiti formulari za prijavu i postupanje u situacijama nasilja.

vanje sa drugim komplementarnim inicijativama u zajednici (*policy* nivo). Ona ne moraju da imaju veliki broj članova, ali bi trebalo da uključuje rukovodeće strukture svih relevantnih službi i predstavnike lokalne uprave (Hagemann-White, 2004, 2007; WAVE, 2006). Strukture na operativnom nivou, *radne grupe* ili *multisektorske koordinacije* zadužene su za praktične aktivnosti. One se mogu formirati oko posebnih pitanja ili za realizaciju konkretnih akcija i zadataka, mogu biti stalne ili privremene i mogu imati jednu ili više koordinacija. Postojanjem radnih grupa može se izbeći frustracija zbog sporosti i glomaznosti procesa (sastanaka, načina odlučivanja i sl.) i povećati efikasnost, ali veći broj radnih grupa, bez međusobne razmene informacija i koordinacije, može da dovede do nove fragmentarnosti sistema prevencije i zaštite u zajednici. U našem kontekstu, ulogu koordinatora multisektorskih sastanaka najčešće imaju Centri za socijalni rad, ali je mogu imati i druge službe u zajednici (Dom zdravlja, nevladina organizacija koja pruža neposrednu pomoć žrtvama nasilja i sl.), zavisno od teme, slučaja, resursa i dogovora lokalnih aktera. Koordinisanje praktičnih aktivnosti može se obavljati i po principu „rotacije“ uloga kako bi se izbeglo opterećenje jedne službe.

Koordinacije bi trebalo da imaju jednostavne načine *odlučivanja*, koji ne usporavaju i ne blokiraju rad, a nejednakost u pozicijama i nivou moći službi i pojedinaca ne bi trebalo da utiče na ove procese. Neke odluke je mudro donositi konsenzusom svih učesnika/ca. Perspektiva žrtve, njene potrebe i interesi, predstavljaju centralnu brigu u odlučivanju i ne bi smele biti izgubljene ili zamenjene drugim interesima (Pence, 1996; Austin, Dankwort, 1999; Gregory, Erez, 2002; Pennell, Francis, 2005)²⁶⁷. Organizacione aktivnosti radnih struktura uključuju učešće na sastancima, koji će na početku biti češći da bi se usaglasila mišljenja oko osnovnih principa, ciljeva i načina rada²⁶⁸.

267. Ovo podrazumeva i saglasnost (informisani pristanak), kao i direktno učešće žrtve u svim fazama odlučivanja o merama koje joj se predlažu ili će biti preduzete (o čemu će još biti reči), a u strateškom smislu može da uključi i organizovanje posebne grupe žena koje su preživele nasilje, koja bi sistematski učestvovala u proceni ciljeva i aktivnosti radnih grupa i koordinacionih struktura.

268. Sastavni deo aktivnosti na uspostavljanju koordinacije su pripreme poziva, programa rada, komunikacija sa članstvom, zapisnici i njihova distribucija (svim prisutnima i onima koji su pozvani, a nisu učestvovali), te bi i ove aspekte valjalo precizno planirati.

U cilju izgradnje poverenja, multisektorsku saradnju u javnosti uvek bi trebalo predstavljati kao zajednički rad svih učesnika/ca i preko pozitivnih efekata, jer to hrabri i žrtve i profesionalce. Promena kulture zajednice i postupanja profesionalaca zahteva vreme, čak više godina upornog rada, tako da pojedinačne „padove“ ne bi trebalo sagledavati kao neuspeh, već kao neizbežne poteškoće koje se mogu prevladati upornošću i posvećenim radom (Pence, 1996; WAVE, 2006).

Međutim, koordinacije ne moraju uvek i nužno biti efikasne. Istraživanja u kojima je ocenjivana efektivnost koordinacija, a koja su uključila teme postignuća, aktivne participacije, veličine članstva, klimu saradnje, podelu moći i uloga i efektivnost vođstva pružala su različit „set prediktora“ koji su relevantni za sisteme u različitim oblastima. Bez obzira na razlike, pokazalo se da su postojanje inkluzivne klime i aktivna participacija važni elementi uspeha koordinacije. Takođe, obuka je bila nužna, ali nije bila i dovoljan prediktor promene. Znanja i veštine morali su biti usvojeni u okviru željenih promena, tako da proizvedu osetljivost za primenu, smanjenje grešaka i prevazilaženje barijera u primeni (Allen, 2006). Za uspeh koordinacija važna je i izgradnja relacija između članova/ica (empatija sa teškoćama svakodnevnog rada unutar sistema, smanjenje defanzivnosti, povećanje otvorenosti, izgradnja poverenja, nalaženje vremena za saradnju), što je uključivalo i smanjenje diskriminacije i stereotipnih predstava o određenim službama (Huisman, Martinez and Wilson, 2005).

Sadržaj (standardnih) postupaka i procedura

Sadržaj praktičnih postupaka i procedura je drugi aspekt delovanja kooperacije i koordinacije službi u zajednici o kome ću prodiskutovati. Opšta politika i principi za delovanje profesionalaca predstavljaju „okvir za postupanje“, ali zaštita žrtava nasilja zahteva složen sistem postupaka i procesa koji ne slede (uvek) sukcesivno i po unapred zamišljenom sledu. Uobičajeno je to da se pojedinačni elementi postupaka/procesa grupišu u nekoliko kategorija, i to: prepoznavanje (identifikovanje) i utvrđivanje (dokazivanje) nasilja, procena rizika (stepena ugroženosti) i resursa (protektivnih faktora), planiranje i sprovođenje (kratkoročnih i dugoročnih) intervencija i mera sigurnosti i zaštite, praćenje postu-

paka, procena efekata zaštite i revizija postupaka. Evidentiranje, dokumentovanje i prikupljanje podataka o nasilju i intervencijama uključeni su u sve „faze rada“. Svaki od navedenih elemenata sadrži specifičnosti u odnosu na svaku uključenu službu (odgovara definisanim nadležnostima i domenima odgovornosti), ali bi trebalo da je uklopljen u zajednički „referentni okvir“, na komplementaran i dobro sinhronizovan način.

Prepoznavanje, otkrivanje i imenovanje nasilja: Profesionalci iz svih relevantnih službi trebalo bi da su u stanju da prepoznaju nasilje, njegove različite vrste i manifestacije, i onda kada to nije (sasvim) očigledno. Istaživanja, međutim, često pokazuju nedostatak sklonosti profesionalaca da se nasilje sistematski ispituje i da se identifikovani slučajevi dublje istražuju.

U sistemu socijalne zaštite, čak i onda kada postoje obaveze da svaka korisnica bude pitana za nasilje, ovo nije česta pojava. Na primer, u istraživanju koje je obuhvatilo socijalne službe u tri američke države, u kojima je potpisan ugovor o obaveznom otkrivanju nasilja, samo je 9,3% korisnica (u rasponu od 28,8% do 0,01%) pitano za nasilje, a njih 13,9% pitanih izvestilo je o njegovom postojanju. Istraživanje u jednom švajcarskom kantonu pokazalo je da od ukupnog broja slučajeva, nasilje nije bilo utvrđivano u jednoj petini (21%), a u trećini slučajeva (34%) obavljen je samo jedan razgovor o nasilju (Lindhorst, Meyers & Casey, 2008; Seith, 2001). Primećen je i različit tretman nasilja u odnosu na druge probleme korisnica socijalne pomoći²⁶⁹ (Seith, 2001). Kao najčešći razlozi za ovakvo stanje navode se pasivnost, suzdržanost, emotivna distanca i neutralnost, ali i pol službenika, neadekvatna znanja, manjak vremena (zbog velikog broja klijenata) i manjak kontinuiteta kontakta sa klijentom (Seith, 2001; Lindhorst, Meyers & Casey, 2008). Stoga se ističe da je važno da socijalni radnici/e budu svesni/e prepreka da se

269. Socijalne radnice u pominjanom švajcarskom kantonu ukazuju značajnu pomoć u vezi sa ekonomskim problemima i ekonomskim nasiljem prema ženama (finansijska pomoć, pomoć da se nađe novi dom, zaposlenje, da se žena uključi u profesionalni razvoj, pomoć u saradnji sa drugim službama, u ostvarivanju socijalne pomoći i alimentacije za decu), ali ne i istu vrstu angažovanja kada su u pitanju druge forme nasilja u porodici.

nasilje otkrije, kao i da sa klijentom dele razumevanje o tome šta (sve) konstituise zlostavljanje. I domaći podaci upućuju na to da službe socijalne zaštite u malom procentu prepoznaju i otkrivaju nasilje kod korisnika/ca usluga. Žrtve nasilja u porodici su 2008. godine činile samo 1,48% ukupnog uzorka korisnika/ca usluga Centara za socijalni rad u Srbiji (Jovanović, 2010). Ipak, valja navesti to da osetljivost ovih službi za problematiku nasilja u porodičnom kontekstu raste i da je od 2002. godine, kada je registrovano svega 670 slučajeva, do 2009. ovaj broj porastao na 7.520 identifikovanih slučajeva nasilja, od kojih su u 5.546 slučajeva žrtve ženskog pola (Kozarčanin, 2010). Takođe, socijalne službe retko su pokretale pravne postupke za koje su ovlašćene: organ starateljstva je u 2008. godini pokrenuo 167, a u 2009. godini samo 184 tužbe za mere zaštite od nasilja u porodici (Kozarčanin, 2010)²⁷⁰.

Žene sa iskustvom nasilja često se obraćaju zdravstvenim službama za pomoć, lečenje i za opravdavanje odsustva sa posla, što pred zdravstvene radnike stavlja zahtev da imaju svest o razmerama, karakteristikama i zdravstvenim posledicama ovog problema (Đikanović, 2006). Malo je vidljivih signala, a mnogi se ne prepoznaju i ne povezuju sa nasiljem (Weeks, et. al, 2008). Stark ističe da ako kao „tipičnu žrtvu“ prepoznavamo samo žene sa „slomljenim nosom“ ili „modricom ispod oka“ i ne pokušavamo da razumemo obrazac neprestanog fizičkog zastrašivanja čak i onda kada nema polomljenog nosa, propustićemo 99% svih slučajeva nasilja (Stark, 2004). Stoga se preporučuje obavezno „pretraživanje“ (*screening*) nasilja kod svih korisnika usluga zdravstvenog sistema („kad god je to moguće, rutinski pitati o nasilju, kao deo anamneze“ (WHO, 1997)). Većina žena (67–74%) pitana o uzroku povreda obelodanila je nasilje²⁷¹, a njih više od 80% pokazuje naklonost prema rutinskim upitnicima o nasilju u porodici kao o sastavnom delu

270. Istovremeno, CSR u Srbiji dostavili su sudu 1127 nalaza i mišljenja o nasilju u porodici, a na osnovu presuda suda evidentirali su svega 356 slučajeva nasilja u porodici.

271. Pokazalo se da su gotovo sve žene u Engleskoj i Velsu (94%) koje su zatražile medicinsku pomoć od lekara opšte prakse ili na odeljenjima za hitnu medicinsku pomoć bile pitane za uzroke povreda, a da je većina njih (74%) izvestila o nasilju (Walby and Allen, 2004). Slične podatke navode i istraživanja u Nemačkoj: 81% žena pitano je za uzroke povreda, a 67% njih izvestilo je o nasilju (Schröttle and Müller, 2004, prema Martinez and Schröttle, 2006).

medicinske procene (Walby and Allen, 2004; Martinez and Schröttle, 2006). Ipak, istraživanja potvrđuju da zdravstveni radnici nerado pitaju o nasilju iz različitih ličnih i profesionalnih razloga (Ganeley, 1998, prema Cucić, 2007; Weeks, et. al, 2008)²⁷². Smatrajući neke od razloga opravdanim, autori preporučuju „selektivno pretraživanje“, odnosno „fokusiranu“ primenu na pacijente/kinje koji bi mogli biti u većoj opasnosti, što otvara novo pitanje – institucionalizacije socijalnih i rasnih predrasuda²⁷³ (Weeks, et. al, 2008). Istraživanja potvrđuju da je za žene diskusija o nasilju u partnerskoj i porodičnim relacijama ohrabrujuća i da može da doprinese izbegavanju budućih povreda. One se ne protive tome da budu pitane o nasilju na odgovarajući način, bez prisustva drugih osoba i u poverljivoj atmosferi, kao i da dobiju dodatne informacije o pomoći uz poštovanje njihove autonomije, što smanjuje osećaj izolovanosti i stigmatizacije (Đikanović, 2006: 21). Istovremeno, razlozi za izbegavanje razgovora o nasilju navode se kako u neadekvatnoj prirodi pitanja tako i u strahu od mogućih posledica razotkrivanja nasilja (najviše u vezi sa odlukama o deci).

Standardni odgovori na pitanja kao što su koga (sve) treba pitati, šta i kako pitati, ko treba da pita i koje su dalje aktivnosti jesu važna informacija za profesionalce (Cucić, 2007). Istraživanja potvrđuju da bolje efekte postižu pitanja u kojima je nasilje šire definisano (uključuje taktike zastrašivanja, povređivanja, izolacije, seksualne napade), fokusirano na opise ponašanja i emocije straha, gde se proverava sigurnost/bezbednost žrtve, faktori rizika i istorije nasilja, jer to olakšava ženi da razume svoj odnos kao nasilan i da identifikuje protektivne faktore i resurse za izlazak iz nasilja. Razgovor treba da informiše o prednostima

272. ... kao što su: nedovoljno znanje, predrasude, nedostatak veština i vremena, verovanje u to da pacijenti ne žele da budu pitani, jer medicinsko osoblje ne zna šta bi dalje trebalo raditi ili nema poverenje u sistem upućivanja, zbog manjka svesti o posledicama nasilja, doživljaja bespomoćnosti, identifikacije sa žrtvom ili nasilnikom, što se veruje u to da ono što nije podložno standardnim dijagnostičkim metodama nije problem, ili da nema obaveze da se to radi;

273. Određene grupe žena (nižeg obrazovanja, nezaposlene, siromašne, određene rasne i etničke grupe) češće bivaju pitane o prisustvu nasilja u partnerskoj relaciji, što uslovljava „previde nasilja“ kod grupa srednjeg i višeg socijalnog statusa; neki u ovoj tendenciji vide (samo) želju da se pomogne, jer osobe nižeg statusa imaju manje resursa i pristupa informacijama i mogućnostima u zajednici;

otkrivanja, da demonstrira empatiju i da pruži informacije o resursima zajednice (Lindhorst, Meyers & Casey, 2008). Analize službenih evidencija ne potvrđuju (uvek) ovu orijentaciju, pokazujući da su najbolje zabeleženi podaci o nasilju, a da je sasvim malo podataka o rizicima za bezbednost i podataka o upućivanju (Richter, 2003).

Uspostavljanje standardnih procedura i formulara za otkrivanje slučajeva nasilja prema ženama u socijalnom i zdravstvenom sistemu smatra se prvim korakom u praksi koja doprinosi odgovarajućem institucionalnom tretmanu problema. Ovaj postupak ne sme da naškodi žrtvi, te su pitanja bezbednosti i poverljivosti podataka prioritetna pri razmeni informacija i kod preduzimanja daljih intervencija (Gifard, 2000).

Utvrđivanje i dokumentovanje nasilja. Cilj utvrđivanja je da se ustanovi šta se desilo (u aktuelnom događaju) i da se utvrde karakteristike nasilja (prethodni događaji, trajanje, specifični mehanizmi nasilja, efekti i posledice). Procesom utvrđivanja prikupljaju se dokazi (tačni, pouzdani i verodostojni podaci o nasilju), ali on služi i za planiranje mera zaštite. Cilj dokumentovanja je da se sačini izveštaj koji sadrži kvalitetne, tačne i pouzdane informacije o događaju, njegovoj istoriji i posledicama. Prikupljanje informacija o slučaju nasilja je težak i osetljiv zadatak, specifičan za svaku službu, zavisao od mnogih faktora²⁷⁴ (Gifard, 2000). Da bi se povećala pouzdanost informacija nužno je da se dobro upoznaju izvori informacija, da se postave precizna, jasna i detaljna pitanja, da se pažljivo posmatraju i beleže ponašanje i izgled žrtve, ali (uvek) treba imati u vidu i uticaj vlastitog prosuđivanja o iskazu. Nedoslednost u podacima koji se dobijaju od žrtve ne mora nužno da znači da je navod netačan (lažan). Nedoslednost često odražava zbunjenost, probleme sa razumevanjem pitanja, sa prisećanjem, emotivnu uzbuđenost zbog oživljavanja traumatskih iskustava i drugo. Postojanje standardnih formulara koji ukazuju na tip i vrstu podataka koje je nužno prikupiti

274. Na primer, od izvora informacija, količine detalja, odsustva ili prisustva protivrečnosti u podacima, odsustva ili prisustva elemenata koji potvrđuju ili osporavaju navode, stepena do koga informacija ukazuje na obrazac ustaljene prakse, starosti informacija i slično;

(i evidentirati) u svakoj službi²⁷⁵ može znatno da pomogne i olakša ovaj proces. Ne postoji „strogi spisak“ podataka, a određena fleksibilnost i poštovanje osobe koja daje informacije se podrazumevaju. To može da smanji nepotrebna ponavljanja i preklapanja, koja izlažu žrtvu dodatnom traumatskom iskustvu. U procesu dokumentovanja (i evidentiranja) nasilja važno je da profesionalci imaju svest o tome da iste reči u svakodnevnom govoru i u stručnoj terminologiji različitih disciplina mogu imati različita značenja, te je dobro što konkretnije opisivati radnje/akte i posledice kako bi se omogućilo lakše razumevanje i kako bi se obezbedila komunikativnost stručnih izveštaja. Razgovor o traumatskim iskustvima može kod žrtve da prouzrokuje različite reakcije i, mada može imati terapijski učinak, takođe može (ponovo) otvoriti bolna sećanja i prouzrokovati psihički, pa čak i fizički stres. Zbog toga je neophodno žrtvi ponuditi što više iskrene i delotvorne podrške i pomoći tokom celog procesa, kao i odgovarajuću rehabilitaciju. Pored iskaza, važno je da se obezbedi potkrepljujuća dokumentacija (izjave svedoka, lekarska dokumenta, psihološke i druge stručne procene, dokumentacija službi o ranijim prijavama događaja i prethodnim intervencijama, svedočenja profesionalaca i slično) kako bi se osnažile izjave i navodi žrtve. To predstavlja osnovu tužilačke politike „neodustajanja“ (*no-drop policy*) i traži više angažovanja policije i istražnih organa. Beleženje i razmena podataka između službi promovisu bezbednost žrtve na bar dva načina: razmena informacija o rizicima omogućava adekvatniju zaštitu, a dobra dokumentacija uslovljava da krivični sistem ponudi bolje i potpunije odgovore na nasilje (Falk and Helgeson, 1999).

Evidentiranje i praćenje nasilja. Niko ne bi trebalo da bude ugrožen, ni osoba čija se izjava uzima, ni profesionalci koji učestvuju u tom procesu zbog činjenice da se pokreće postupak utvrđivanja, dokumentovanja i evidentiranja navoda o nasilju. Pored razmatranja pitanja bezbednosti,

275. Osim opšteg obrasca informacija (ko je učinio šta i kome, kada, gde i kako), oni uključuju i opise načina i vrste zlostavljanja (kako fizičke, tako i psihičke, ekonomske, seksualne), trajanje i učestalost, korišćene predmete, prisustvo osećanja (za vreme zlostavljanja i posle), posledice (fizičke, psihičke, emotivne, socijalne, ekonomske) koje je ovo ponašanje imalo/ostavilo na žrtvu tada i kasnije, pitanja o svedocima, kome se sve žrtva obraćala za pomoć i kakva je bila reakcija.

važna načelna pitanja prikupljanja podataka uključuju pitanje profesionalne etike, pristanak žrtve na osnovu pune informisanosti, podršku žrtvi tokom celog procesa i pitanje upotrebe termina (Gifard, 2000). Profesionalna etika obično nalaže poštovanje poverljivosti između profesionalca i klijenta, što uključuje tajnost podataka ili poštovanje autonomije odluka i izbora, što može biti u suprotnosti sa zahtevima zakona i zajednice, koji nalažu da se krivična dela prijave (zbog zaštite „opšteg dobra“). Poznavanje zakona, etičkih kodeksa i preporuka, kao i postojanje konkretnih uputstava o postupanju nužni su u rešavanju ovih dilema. Istovremeno, žrtve treba da budu informisane o procesima kako bi mogle da donesu ispravne odluke (u svom najboljem interesu) i da daju upućen (informisan) i dobrovoljan pristanak. Žrtva se ne sme prisiljavati ili ucenjivati, ako je jasno da ne želi da učestvuje u procesu utvrđivanja i dokumentovanja nasilja (što ne znači odustajanje od istrage dela) (Douglas, et. al, 2003; Ignjatović, 2009c).

Model beleženja, posmatranja i praćenja podataka o slučaju koji je razvijen u Dulutu, a koji uključuje sve faze, od identifikovanja nasilja do praćenja efekata zaštite, predstavlja operacionalizaciju odgovornosti sistema. Informacije (relevantne, pouzdane i valjane) o svakom pojedinačnom slučaju prikupljaju se u odgovarajućoj formi (formularu) i moraju biti pripremljene, primljene, organizovane i uskladištene, u vreminjeno i na način koji odgovara potrebi službe kojoj se šalju. Informacije moraju da reflektuju iskustvo osobe koja je pretrpela nasilje, a ne da budu transformisane prema institucionalnim formularima/formatima. One moraju biti sigurne i poverljive, jer je to od suštinske važnosti za bezbednost žrtve²⁷⁶. U razvoju sistema prikupljanja i razmene informacija u Dulutu morao je biti promenjen *svaki* formular, a potpisan je i formalni sporazum između službi i DAIP projekta o vođenju zajedničke evidencije. Sistem je uspostavljen kao kompjuterska baza podataka, koja je služila kao središte interagencije razmene informacija (Falk and Helgeson, 1999: 91-99)²⁷⁷. Dobiti od

276. Samo su javne informacije široko dostupne. Mnoge informacije koje su prikupile zastupnice žena nisu razmenjivane između službi kako ne bi bile dostupne učiniocima.

277. Informaciona mreža o nasilju u porodici (*Domestic abuse information network* – DAIN) sastavljena je od tri konstitutivna elementa: (a) sakupljanje informacija, (b) skladištenje i selektivno preuzimanje relevantnih informacija, (c) slanje informacija onima kojima je to potrebno.

ovako uspostavljenog sistema praćenja uključile su: (a) unapređenje sigurnosti žrtve, jer su akcije bazirane na informacijama o celini slučaja i na kritičkom pogledu na prethodne intervencije; (b) individualnu odgovornost zaposlenih; (c) odgovornost učinioca u odnosu na sudske mere; (d) identifikaciju slučajeva koji „klize kroz pukotine“ sistema; (e) prepoznavanje problema u procedurama; (f) otkrivanje mogućih predrasuda; (g) pružanje informacija za evaluaciju i planiranje akcija (Falk and Helgeson, 1999: 99-102). Uspostavljanje sistema beleženja i razmene informacija stvorilo je i određene probleme: (a) otpor profesionalaca i nerazumevanje korisnosti; (b) problem u fluktuaciji ljudi i održavanju njihove uključenosti; (c) porast posla i nužnost da se što ranije i što jasnije vide pozitivni rezultati; (d) tehnički problemi; (e) kompleksnost informatičkog sistema²⁷⁸; i (f) nedostatak zahtevanih veština i odgovarajuće vreme.

Iskustva iz Duluta mogu pomoći našim nastojanjima da se uspostavi odgovarajući sistem evidentiranja. Trebalo bi: (a) identifikovati informacije koje svaka služba treba da primi od drugih da bi unapredila svoj odgovor, a da sistem bude jednostavan; (b) izgraditi rečnik baze podataka; (c) dizajnirati baze podataka koje mogu da generišu odgovarajuće izveštaje i koje su kompatibilne osnovnim bazama podataka svake od službi; (d) napraviti probnu obradu podataka da bi se proverilo da li ključne informacije nisu izgubljene, a zatim, ako je potrebno, napraviti modifikaciju sistema; (e) izraditi sporazum o saradnji sa svim službama koje će učestvovati u prikupljanju i razmeni informacija; (f) otkloniti greške koje sistem proizvodi (g) primeniti sistem i obučiti profesionalce; i (h) sprovesti periodičnu kontrolu tačnosti informacija koje ulaze u sistem i tačnosti izveštaja (Falk and Helgeson, 1999: 103-106).

Naša dosadašnja praksa, kao što su pokazali i podaci ovde prikazane empirijske analize, potvrđuje odsustvo standarda i ujednačenosti beleženja podataka o nasilju u svim službama, što uslovljava nepotpune, oskudne i često neupotrebljive izveštaje kao dokazno sredstvo u sudskom postupku, a što predstavlja grubo kršenje prava žrtava nasilja (Savić i

278. Kompjuterski sistem može biti težak za rukovanje. DAIN je uključio šest interkorelirajućih baza podataka i više od 500 vrsta informacija, na osnovu kojih je bilo moguće proizvesti 70 izveštaja.

Alempijević, 2007; Ignjatović, 2008; Jovanović i sar. 2009; Nikolić, 2009). Istovremeno, onemogućeni su praćenje i analiza rasprostranjenosti i karakteristika same pojave, praćenje i procena efikasnosti preduzetih mera, niska je transparentnost učinaka službi i nedostaje adekvatno informisanje javnosti o problemu nasilja u porodici (Nikolić, 2009). Specijalni izveštaj Saveta Evrope o administrativnim podacima o nasilju u porodici u državama članicama ukazuje na to da su oni retki, da retko sadrže podatke o vrstama pomoći, da se retko analiziraju i koriste za procene efekata politika i procedura zaštite, da retko prate slučaj kroz ceo sistem, da se podaci retko statistički obrađuju i objavljuju, što sve utiče na (ne)vidljivost fenomena i nemogućnost kreiranja politike i intervencija zasnovanih na podacima (Ruuskanen and Aromaa, 2008). Već pominjani domaći model jedinstvene i centralne evidencije o nasilju u porodičnom kontekstu odgovara na sva ključna pitanja, a ostaje da se vidi da li će dobiti podršku za primenu od relevantnih donosilaca odluka.

Procena rizika i utvrđivanje stepena opasnosti. U nameri da pomogne praktičarima u otkrivanju nasilja, Svetska zdravstvena organizacija nudi listu okolnosti i svojstava koji doprinose viktimizaciji žena i činjenju nasilja od strane njihovih partnera, i to u okviru četiri kategorije faktora rizika: (a) individualni, (b) faktori u vezi sa odnosom, (c) faktori okruženja/zajednice i (d) društveni faktori (WHO, 2007; 2010: 19-31). Ova lista je korisna, ali nedovoljno specifična da bi se predvideo rizik od ponavljanja nasilja, teškog povređivanja ili smrtnog ishoda nasilja u partnerskoj relaciji. Pažljivim evidentiranjem podataka i analizom slučajeva neuspešne zaštite razvijene su liste za procenu rizičnih faktora, koje usmeravaju intervenciju policije i multidisciplinarnih timova u zajednici²⁷⁹. Podatak da je partner ili bivši partner bio krivično osuđivan (iako se samo u 35% slučajeva radilo o delima za nasilje u porodici), postojanje zloupotrebe alkohola, droge i/ili problemi u mentalnom zdravlju registruju se kod sedam od 10 učinilaca teškog nasilja. Međutim, interkorelacije faktora rizika ukazuju na važne veze između njih. Uz faktor ljubomore i kontrole žrtve, 11 od 14 najčešće

279. Na primer, lista „26 velikih“ u Dulut modelu intervencije, *The CAADA-DASH* lista indikatora u Engleskoj i Velsu, lista za procenu rizika J. Campbell koja se koristi u Interventnim centrima u Austriji i slično.

identifikovanih rizika imaju veću šansu da se pojave²⁸⁰, što povećava verovatnoću da zlostavljanje postane teže i opasnije. Istovremeno, u ovim situacijama češće su odluke žrtve da napusti nasilnika, sporovi oko dece i suicidalne misli žrtve (Robinson, 2006). Pokazuje se da je opšti strah žene za vlastiti život bolji prediktor moguće povrede nego (njena) percepcija konkretnog nasilnog događaja (Thompson, et. al, 2003; Stark, 2004)²⁸¹. I praćenje promena rutina u ponašanju učinioca predstavlja značajan prediktor opasnosti²⁸² (Stark, 2004).

Evidencija o nasilju, kreirana za potrebe našeg konteksta, predividela je i prikupljanje podataka o proceni rizika na dva nivoa: za (brzu) policijsku procenu kod akutnog nasilja, i za dublju (odloženu) procenu u službama na koje će žrtve biti upućene po završetku policijske intervencije, bez obzira na ishod. Ostaje da se vidi to koji faktori rizika u našem kontekstu pokazuju korelaciju sa učestalim ponavljanjem ili sa opasnim nasilnim ponašanjem.

Strategije otpora koje koriste žene takođe mogu biti faktor rizika za ponavljanje ili za nasilje većeg intenziteta, ali bi ovo trebalo razmatrati sa izvesnim oprezom da se ne bi izveli pogrešni zaključci (da se žrtve obeshrabre za pružanje otpora ili da se osude/okrive ako se suprotstavljaju na način koji ih ne štiti ili koji povećava rizik). Istovremeno, primećeno je da linerani prikaz faktora može biti problematičan, jer ne uključuje razlike u situacijama i nivoima nasilja, kao ni međusobni uticaj faktora (Goodman, et. al, 2005). Zato bi trebalo premostiti jaz između onoga što zlostavljane žene preživljavaju, onoga što dobijaju kao socijalnu uslugu u zajednici i onoga što zakon definiše kao zločin nasilja u porodici (Cole, 2001; Kelly, 2003; Stark, 2004).

Podaci potvrđuju da svi *resursi* kojima žena raspolaže, kao i njihov potencijalni gubitak, određuju to da li će ona ostati ili izaći iz nasilja, ali se materijalni i emocionalni resursi pokazuju posebno značajnim (Short,

280. ... što zapravo znači da su učinioci koji vrše kontrolu partnerke i koji su ljubomorni takode i oni koji su verovatnije već krivično osuđivani, koji povređuju žrtvu, imaju finansijske probleme, probleme zavisnosti od supstanci ili probleme mentalnog zdravlja, prete da će ubiti žrtvu, davili su ili gušili žrtvu, pretili su da će izvršiti samoubistvo.

281. ... bolji i od činjenice da u kući postoji vatreno oružje, ili da je prethodno bila hospitalizovana zbog nasilja, čak bolji od procena rizika na osnovu „lista rizika“ ili psiholoških mera.

282. ... na primer, on je prekršio meru zabrane, doneo oružje u kuću i slično;

et. al, 2000)²⁸³. Zaposlene žene koje žive u svom domu i žene koje imaju bolje (ili su sačuvalе) emotivne resurse (više sigurnosti, veća mogućnost samodeterminacije i autonomije, bolje opšte emotivno i psihičko stanje) pod manjim su rizikom od ponavljanog nasilja. Spremnost da se nasilje (raz)otkrije i da se potraži pomoć zavisiće od zbira ženinih životnih iskustava i različitih okolnosti (Cole, 2001). Iako se većina (prvo) obraća porodici i prijateljima, reakcije „neformalne“ mreže podrške mogu biti različite i nisu uvek podržavajuće: nekima se ne veruje, neke se okrivljuju, nekada se porodice i prijatelji plaše za vlastitu bezbednost ili pomažu na početku, ali vremenom postaju iscrpljeni i odustaju, nekada je pomoć udružena sa okrivljavanjem, pa ima više štete nego koristi²⁸⁴ (Goodkind, et. al, 2003). Visok nivo socijalne podrške pokazuje se značajnim, posebno za „suočavanje“ i za korišćenje drugih resursa, kao „tampon-zona“ protiv razvoja anksioznosti i depresije, ali je ovaj uticaj veći kod nasilja koje nije visokog intenziteta²⁸⁵ (Goodman, et. al, 2005; Carlson, et. al, 2002; Fugate, et. al, 2005).

Planiranje i sprovođenje mera zaštite. Kako ne postoji jedan tip reakcija na različite situacije nasilja, razumevanje fenomena i rukovodećih principa pokazuje se kao nužna pretpostavka delotvornog i efikasnog rada. Sveobuhvatna i specifična zaštita podrazumeva akcije koje (u prvoj fazi) doprinose bezbednosti žrtve (zaustavljanjem nasilja i sprečavanjem da se delo ponovi), što u prvi plan stavlja intervencije policijsko-pravosudnog sistema. Drugi relevantni sistemi slede u vidu

283. Najčešće prisutni negativni razlozi su u vezi sa: manjkom finansijskih resursa, stanovanjem i brigom za decu, emotivnom zavisnošću od nasilnog partnera, strahom od posledica odvajanja ili usled pretnji (da će uzeti decu, povrediti ili čak ubiti nju ili decu), nedostatkom vere u to da je bilo koja mogućnost otvorena, da će nasilje prestati i kada se odvoji od nasilnog partnera, strahom da će se nasilje pojačati. Deca su snažan motivacioni faktor onda kada žena postane svesna toga da su i ona pogođena posledicama nasilja.

284. Reakcije porodice i prijatelja zavise od različitih kontekstualnih faktora, uključujući tu i relacije žene sa nasilnikom, broj separacija, broj dece i postojanje pretnji usmerenih prema porodici ili prijateljima koji je podržavaju.

285. Iako istraživanja potvrđuju važnost socijalne podrške (kod 65% žena koje su imale manje socijalne podrške nasilje se ponovilo, u odnosu na 20% žena sa više socijalne podrške), ona nedvosmisleno pokazuju i to da socijalna podrška nije dovoljan „zaštitni faktor“ za teško nasilje.

akcija (u drugoj fazi) koje bi trebalo da obezbede podršku za donošenje odluka koje su u najboljem interesu žrtve i koje služe njenom oporavku. Postojanje dovoljnog broja različitih intervencija koje mogu da odgovore na različite karakteristike nasilja i koje su međusobno dobro usaglašene i zakonom regulisane (Short, et. al, 2000) olakšava njihovu primenu i smanjuje nedoumice i neujednačenosti postupanja.

Posebno značajnim smatraju se intervencije koje stoje na raspolaganju policijskom sistemu, imajući u vidu to da je on (najčešće) u direktnom susretu sa aktuelnim nasiljem. Analize policijske prakse potvrđuju da je u nasilju u porodici prisutno manje policijskog privođenja i zadržavanja nego u drugim tipovima kriminalnih radnji (Sherman, et. al, 1992). Iako se beleži rast učestalosti hapšenja nasilnika, ono je češće primenjivano zbog kršenja javnog reda ili drugih krivičnih dela nego zbog samog nasilja (Hester and Westmarland, 2007). Istovremeno, navodi se da ne postoje očigledni dugoročni efekti hapšenja, posebno u vidu odvrćanja od budućeg nasilja (Sherman, et. al, 1992). Jedan broj istraživanja potvrđuje da hapšenje ne proizvodi ni manje ni više odvrćanja od nasilja nego druge intervencije i da ne može dati odgovor na potrebu socijalne kontrole učinilaca (Dutton, 1995), odnosno da će 40% uhapšenih ponoviti nasilje u narednih šest meseci (Ford, 1991). Posebno se naglašava to da hapšenje ima manje uticaja kod nezaposlenih i da ne daje rezultate kod onih koji „ne mogu ništa da izgube“ od toga što su uhapšeni (Sherman, et. al, 1992; Dutton, 1995). Smatra se da bi intervencije policije znatno češće trebalo da uključuju i upućivanje na socijalne usluge (Belknap & McCall, 1994), kao i da bi praćenje učestalosti ponovljenog nasilja trebalo organizovati u dužem vremenskom periodu, jer rezultati pokazuju da je ono manje prisutno ostalih, nego u prvih šest meseci od hapšenja (Dunford, 1992). Takođe, pokazalo se da hapšenje u prekršajima ne uslovljava uvek odvrćanje od nasilja, ali se smatra da bi njegovo izostavljanje predstavljalo pogrešnu poruku za učinioca, za žrtvu, njenu decu i zajednicu u celini (Hirschel & Hutchison, 1992). Ispitivanje stavova javnosti prema intervencijama policije pokazuje da nivo edukacije predstavlja značajno lično svojstvo u determinisanju izbora hapšenja kao odgovarajuće intervencije policije, a opravdanost primene raste sa porastom krivice učinioca i kada to

doprinosi efikasnosti sudskih postupaka. Ovo istraživanje pokazuje da, iako javnost ne odobrava nasilje, dominira verovanje u važnost „porodične harmonije“ i preferencija savetovanja umesto hapšenja i krivičnog gonjenja (Stalans, 1996). Istovremeno, podaci pokazuju da optuženja nisu uvek sledila, čak ni onda kada je počinjen čitav spektar krivičnih dela, a nije se pokazala ni veza između hapšenja i broja učinjenih dela i/ili slučajeva koji su označeni kao „visok rizik“, što potvrđuje da se intervencije krivičnog sistema fokusiraju na incidente umesto na ceo sklop ponašanja (Hester and Westmarland, 2007).

Značajne stručne diskusije vode se i u vezi sa opravdanošću obaveznih intervencija službi bez pristanka žrtve²⁸⁶ (Yick, 2001; Fugate, et. al, 2005). Navodi se da žrtve (prepo)znaju opasnosti bolje od osoba iz spoljnog okruženja, da su otporne i da imaju strategije da zaštite sebe i decu, te da bi se morao uzeti u obzir njihov izbor. Od profesionalaca se očekuje da hrabre izbore žena, da ih informišu o realnosti, da odgovore na njihove prioritetne potrebe i da ih uvere u to da su usluge koje im se nude razumne i pristupačne (Cole, 2001), a ne da ih obavezuju na određena rešenja ili da ih prisiljavaju da svedoče u istrazi (Huisman, Martinez and Wilson, 2005). To zahteva razumevanje okolnosti u kojima žrtve žive, šta sve utiče na njihovu motivaciju da izađu iz nasilja i na njenu promenu, kao i modifikaciju intervencija i usluga prema potrebama žrtava (Short, et. al, 2000; Cole, 2001). Međutim, utvrđen je i dodatni paradoks: kada su žene spremne da deluju odlučno, one se sumnjiče da pomoću policijske ili sudske intervencije žele da ostvare „lakši razvod“, odnosno žene koje koriste zakon obično se ne opažaju kao „prave žrtve“²⁸⁷ (Hagemann-White, 2009).

286. Posebno se zamera feminističkim konceptima koji insistiraju na intervencijama krivičnog sistema (obaveznost privođenja i zadržavanja, službena dužnost postupanja), koje je (prema nekim autorima) vodilo „povratnom udarcu“, odnosno hapšenju oba partnera i/ili povećanom hapšenju žena (i za samoodbranu). Istovremeno, zaboravlja se važno pitanje: Da li je žrtva sigurna kada se obrati za pomoć i da li će dobiti zaštitu i onda kada ne želi da uključi Krivični sud? Stoga, rešenje nije u odustajanju ili u pritisku na žrtvu da svedoči u krivičnom postupku (koji sekundarno viktimizuje), već da se unaprede policijska istraga i prikupljanje podataka.

287. Sigurno je da policijske i sudske intervencije utiču na *ženinu moć pregovaranja* i da omogućavaju da ona postavi uslove. To neće uvek značiti i istrajavanje u postupku, ali može da garantuje izvesnu sigurnost. Ako je njen partner u strahu od moguće kazne i zatvora, ona je sigurnija nego ako on dobije (ili čak odsluži) neadekvatnu kaznu. To nije ono što želi tužilački sistem, ali je to ono što *ženi* stvara sigurnost i što predstavlja razumljivo ponašanje.

Postojanje spoljašnjeg sistema pomoći (formalne i neformalne) omogućava da ga žene koriste u zavisnosti od situacije i promena u njoj (Carlson, et. al, 2002; Goodman, et. al, 2005). Praksa i istraživanja potvrđuju da su postojanje smislenih zakonskih sankcija, mogućnosti stanovanja i dostupnosti resursa i edukacija o negativnom uticaju nasilja na decu od krucijalne važnosti za podršku ženama koje donose odluku da izađu iz nasilja (Short, et. al, 2000). Efekti različitih tipova intervencija zavisice od karakteristika nasilja i situacije, a informacije treba da omoguće da se naprave najbolji izbori i da se pripreme dobri planovi zaštite (Short, et. al, 2000; Goodman, et. al, 2005).

Analize naglašavaju i važnost uloge (nezavisnih) zastupnica žena²⁸⁸, bez čije bi pomoći žrtve mogle biti u većoj opasnosti, neodlučne, ostajati u nasilju ili se vraćati nasilniku, imati više teškoća u organizovanju samostalnog života ili roditeljstva (Pence, 1996; Shepard, 1999). Ističe se da osnaživanje i pomoć žrtvama nije (samo) socijalna usluga, već je akcija kritičkog preispitivanja i analize politika delovanja, neophodna da poništi/ukine opresiju i internalizovanu opresiju (DVAP, 2005; Cosgrove, et. al, 2008; Lehrner and Allen, 2009). Usluge za žene moraju biti dostupne (sedam dana, 24 sata) i moraju postojati dovoljni resursi i standardi za njihovu realizaciju (Harwin, 2007; Kelly and Dubois, 2008)²⁸⁹. Istovremeno, upozorava se da njihova institucionalizacija može da stvori različite probleme²⁹⁰ (Shepard, 1999; Romito, 2008).

Neodgovarajuća pravila i sistem društvene reakcije koji pruža uniformni odgovor takođe mogu proizvesti kontraefekte kao što su nerazlikovanje „primarnog agresora“ (*primary aggressor*) od onoga ko čini nasilje u samoodbrani (Dasgupta, 1999; Hester, 2009), neadekvatnost krivičnih procesa u odnosu na karakteristike fenomena,

288. asistencije ženama (individualne i grupne) u različitim procesima, koje izlaze u susret njihovim potrebama i uključuju različite forme podrške, često zakonski regulisane kao pravo žrtve (na primer, u austrijskom ili španskom zakonu);

289. Vodeći standardi u agencijama koje pružaju usluge ženama žrtvama uključuju: razumevanje fenomena nasilja u porodici i seksualnog nasilja i njihovog uticaja na žrtvu; sigurnost; raznovrsnost usluga i jednaku dostupnost; zastupanje žena; osnaživanje i na žrtvu centriranu uslugu; koordiniran odgovor zajednice; odgovornost za učinjeno nasilje i lična odgovornost za postupanje prema nasilniku; specifični servisi.

290. ... kao što su nedostatak razumevanja svrhe, usko određenje usluga koje stoje u ponudi, obeshrabrivanje žena da traže podršku, usmeravanje na individualnu i psihološku pomoć umesto na zahteve za institucionalne promene i socijalne akcije;

nepovoljne uticaje na odluke o roditeljstvu u situacijama u kojima postoji nasilje u partnerskoj relaciji (Hester and Radford, 1996; Bancroft and Silverman, 2006; Hester, 2007; Brown, 2008).

Ono što primere dobre prakse čini različitim od drugih nije nedostatak teškoća u kreiranju i primeni rešenja već pažljivo praćenje efekata postojećih rešenja i spremnost da se ona menjaju na osnovu rezultata koji ukazuju na to u kom pravcu bi promena trebalo da ide. Iskustvo nam pokazuje da je upravo ovo najveći nedostatak naše zakonodavne i institucionalne prakse. U našem kontekstu, trebalo bi sistematski unaprediti postojeće usluge i ponuditi veći broj dostupnih i besplatnih usluga za žrtve, zasnovanih na jasnim konceptima i bez potencijalnih sukoba u ulogama unutar istog ili između različitih službi i sektora²⁹¹.

Iako u okviru Dulut modela nisu razvijeni specifični programi za rad sa decom, ovde je kreirana ideja o centrima za posete (*visitation center*), što potvrđuje da je prepoznata veza između sigurnosti žena i dece. Ovi centri doprineli su smanjenju mogućnosti dešavanja nasilja u vezi sa održavanjem ličnih kontakata dece sa ocem koji je nasilan prema njihovoj majci. Istovremeno, oni su istakli nužnost da sud i službe koje rade sa decom prepoznaju i uvažavaju ovu vezu (McMahon, et. al, 1999). Poslednjih godina, svi modeli koordinacije akcija uviđaju nedostatak veza između zaštite žena i njihove dece, te se unose promene u zakonsku regulativu (Logar, 2009), ali i u programe koordinirane akcije (Hagemann-White, 2004, 2009), uz insistiranje na saradnji između programa za zaštitu žena i programa za decu. Ovu bi oblast trebalo sistematski unaprediti i u našem kontekstu.

Konačno, intervencije prema učiniocima nasilja uključuju, pored zabrana i kazni, različite forme rada na njihovoj resocijalizaciji (Hearn,

291. Na primer, u postojećem sistemu socijalne zaštite mnoge uloge stručnih radnika su u međusobnom sukobu: oni su istovremeno procenjivači potreba, pružaoci usluga i procenjivači efekata tih usluga; od stručnih radnika traže se procene za sud (što uključuje „neutralnost i objektivnost“ u odnosu na sve članove porodice), a istovremeno i da zastupaju interese deteta, da pruže podršku žrtvi (koja je najčešće žena), ali i da rade sa nasilnicima. Primetna je i stalno prisutna tenzija između (nezavisnih) zastupnica žena i predstavnika/ca policije ili socijalnih službi.

2007; 2009)²⁹². Dulut model rada sa nasilnicima promenio je „kurs“ programa organizovanih u okviru sistema mentalnog zdravlja koji su promovisali dobrovoljnost učešća, što nije davalo željene efekte. U Dulutu je nasilnik koji je uhapšen i/ili osuđen imao opciju da služi svoju kaznu uslovno, uz stroge obaveze učešća u programu resocijalizacije. Razvijen na konceptu da sistem verovanja legitimizuje i čini nejasnim odgovornost za nasilno ponašanje i na konceptu jednakosti (ravnopravnosti) kao idealu partnerskih odnosa, program je obuhvatio 27 nedelja rada na promeni duboko ukorenjenih verovanja nasilnih muškaraca (Pence and Paymar, 1993). Analize efekata pokazale su ograničenja i izazove za ovaj model rada, ali i ograničenja u nacrtima istraživanja efekata tretmana²⁹³, što upućuje na to da ima dosta otvorenih pitanja i zadataka za pažljivo istraživanje ovih programa (Mederos, 1999). Većina autora ističe da, mada postoje preporuke za ovaj vid rada, nema garancije za njihov uspeh i delotvornost. Naprotiv, ako se one promovišu kao socijalna intervencija „slepe politike“, njihov kvalitet može biti ne samo sumnjiv već i opasan. Prisustvo (obično) visokog stepena kajanja praćeno je skromnim rezultatima, uz nužno podržavanje i proširivanje motivacije za tretman (Roffman, et. al, 2008; Gondolf, 2008). Studije potvrđuju da se nasilje ne zaustavlja nakon završenih tretmana²⁹⁴, da dužina programa ima uticaj na ponašanje, ali ne i na stavove, mada za učesnike koji su motivisani za promenu

292. Više inkluzivni pristup uključuje široko postavljen preventivni rad sa muškarcima (a ne samo sa učiniocima nasilja), koji obuhvata sve nivoe i sve forme promena u što ranijem periodu. Istovremeno, naglašava se da to nikako ne treba da dovede do umanjivanja finansijske i *policy* podrške programima (individualnog i institucionalnog) zastupanja žena.

293. ... razlike između nasilnika tražile su razlike u tretmanima (na primer, polovina učesnika ovih grupa imala je problem sa zavisnostima, a programi za lečenje od zavisnosti nisu bili kompatibilni programu za rad sa nasilnicima); Navođeno je da su cljevi tretmana preterano „uski“, da vrednost „ravnopravnosti“ ne odgovara svim kulturama, da ovaj vid rada ne potvrđuje bolje efekte od drugih tretmana, čak ni za grupe muškaraca koji nisu učestvovali u tretmanu. Problem praćenja efekata uključio je: kratak period praćenja (šest ili najviše 12 meseci); nije uključen isti tip nasilnika u procene; zanemaruje se da se radi o kriminalnom ponašanju.

294. ... blizu polovine (47%) muškaraca ponovilo je nasilje tokom prvih 30 meseci od tretmana, samo 21% muškaraca (prema izveštajima njihovih partnerki) nije bilo ni verbalno ni fizički nasilno u tom periodu;

tretman može da znači kraj najnasilnijih vidova ponašanja (Gondolf, 1998; Jackson, et. al, 2003, prema Hearn, 2009). Procena žrtve u toku i po završetku tretmana o uticaju na ponašanje nasilnika i na kvalitet njenog života predstavlja nužnu komponentu tretmana (Austin and Dankwort, 1999; Gregory and Erez, 2002). Standardi za izvođenje ovih programa uključuju dve vrste odgovornosti – odgovornost savetnika u programu za intervencije i odgovornost nasilnika za svoje akcije, kao i stalno prisutno pitanje bezbednosti/sigurnosti žrtve (Bennett and Piet, 1999).

Imajući u vidu to da programi rada sa nasilnim muškarcima još nisu zaživeli u našem kontekstu²⁹⁵, ali i nerealan optimizam stručne javnosti u njihove efekte, bilo bi važno slediti sledeća opšta uputstva: (a) prioritet i voditelj i učesnika grupe mora biti sigurnost žena i dece (kroz obavezni kontakt sa osobljem programa sa ženama, posebno značajan ako žene žive u istom prostoru ili su u kontaktu sa nasilnikom); (b) rad sa muškarcima ne znači izostavljanje ili izbegavanje zakonskih mera za učinjena kriminalna dela (on nije zamena za sankcije), te bi programe trebalo povezati sa sudskim odlukama; (c) nužno je postojanje razumevanja fenomena i jasnih principa rada (prepoznati nasilje muškaraca prema ženama kao moć i kontrolu u kontekstu dominacije); (d) nužno je raditi u kooperaciji/koordinaciji sa programima koji rade na zaštiti žena i uključiti žrtve nasilja u evaluaciju efekata programa; (e) prepoznati muškarce kao odgovorne za nasilje; (f) ispitivati (dugoročnu) efikasnost programa i da li to opravdava njihove troškove; (g) resursi izdvojeni za programe rada sa muškarcima ne smeju oštetiti resurse za programe za žene; (h) prepoznati opasnost od postojanja lažne nade i mogućeg uticaja na planove koje partnerka ili bivša partnerka pravi na osnovu toga (za odvajanje, napuštanje partnera, učešće u pravosudnim postupcima); (i) ozbiljno proceniti rizike i napraviti selekciju učesnika, jer ovi programi ne mogu biti korisni za opasne nasilnike (Mullender & Burton, 2001; Edwards & Hearn, 2004, prema Hearn, 2009; WWP, 2006-2008).

295. Prvi meni poznat program grupnog rada sa učiniocima nasilja realizovan je 2004. godine u okviru projekta „Intervencije za zaustavljanje nasilja u porodici“ (Gradski centar za socijalni rad u Beogradu - Savetovalište za brak i porodicu; program je sproveden u Odeljenju GCSR u Zemunu), a u skladu sa Dulut modelom intervencija. I ova iskustva potvrdila su ograničenost efekata psho-socijalnog rada sa nasilnicima, ali nisu isključila potrebu ove vrste rada (Nedeljkov i Banauh-Brusin, 2009:33-34).

Procena efekata i revizija. Sve koordinacije kreirane su sa ciljem da se unaprede politika i praksa, da se postigne sigurnost žrtvi, promeni kultura i odgovor zajednice na nasilje, da se razviju interakcija, saradnja i jasna raspodela uloga između službi. Sve zahtevaju da se u njihov razvoj uloži dosta vremena, energije i novca, ali se malo zna o njihovim efektima (Pence & Shepard, 1999). Kritičko sagledavanje, održavanje, unapređenje i razvoj politika i procedura koordinacije akcija zajednice trebalo bi da počivaju na podacima. Međutim, nije lako naći odgovor na pitanje kako se meri uspeh politike i procedura, kako se operacionalizuju „izlazi“ intervencija i koordinacije: šta zapravo znači „(iz)meriti“ sigurnost žrtve ili odgovornost učinioca nasilja? Iako evaluacija ne daje definitivne odgovore na pitanja o uspešnosti programa, ona može da pruži važne informacije koje usmeravaju razvoj, izbor prioriteta, izgradnju resursa, alokaciju sredstava, modifikaciju programskih struktura, razvoj znanja (Shepard, 1999). Programi intervencija mogu biti neuspešni zato što je njihova primena nekompletna, pogrešna ili nestandardna, a za procenu je nužno razumevanje „filozofije“ programa i sagledavanje rezultata preko različitih izvora podataka (Rossi and Freeman, 1993, prema Shepard, 1999). Sve je veći broj „indikatora dobre prakse“ koji se mogu primeniti na rad velikog broja službi i koordinacija (Humphreys, et. al, 2000; Ignjatović, 2004), ali se naglašava to da je od posebne važnosti sagledavanje kako elementi akcija utiču jedni na druge i kako se povezuju u celine (Grieger, et. al, 2004).

Analiza faktora uspeha Dulut programa kao najznačajnije izdaja: uticaj zastupnica i žrtava na sve procese i njihove promene; uzimanje u obzir dinamike moći unutar pravosudnog sistema (kada se odlučivalo o promenama); maksimalno uključivanje „srednjeg menadžmenta“ i praktičara u diskusije za rešavanje problema; razmenu informacija o pojedinim slučajevima i o tome da li se službe pridržavaju dogovorenih procedura; jasan plan praćenja i procene efekata postupanja u svakom slučaju, uključujući tu i plan razmene informacija i proveru pridržavanja dogovora²⁹⁶; angažovanje osoba sposobnih da odvoje vreme i resurse za izgradnju koalicija i razvoj koordinacije²⁹⁷. Dulut projekat uspeo je

296. U prve dve godine realizacije projekta razvijen je plan za praćenje i procenu efekata (*safety and accountability audit*).

297. Osobe koje su imale veštine za pregovaranje, sposobne da grade koalicije, dobre analitičke veštine, usmerenost na rešavanje teškoća i konflikata i pasioniranu posvećenost svom radu.

da razvije odgovornost službi prema žrtvama i resurse učesnika/ca, ali i da obezbedi uspeh akcija, koji je korišćen za motivisanje i uključivanje širokog kruga aktera (Gamashe and Asmus, 1999).

Jedan od najčešće proveravanih pokazatelja uspeha intervencija i koordinacija je ponavljanje nasilja, odnosno ponavljanje poziva policiji. U Dulutu se evaluacija bavila faktorima koji diskriminišu recidiv nasilja u periodu od pet godina²⁹⁸. Pokazalo se da su muškarci koji su ponavljali nasilje u kraćem periodu imali sudske mere zabrane i tretmane odvikavanja od zavisnosti, da su prethodno osuđivani za nezlostavljajući kriminal i da su zlostavljali decu. Istovremeno, redukcija stope recidiva nije automatski značila i veću sigurnost žena, jer nasilnici mogu da budu kontinuirano nasilni, a da nisu vidljivi krivičnom sistemu, odnosno da ne čine fizičko nasilje. Progres u ponašanju obično nije značio i promenu stavova, koji su značajniji za ukupni proces promene (Shepard, 1999).

Rezultati istraživanja efekata intervencija i koordinacija nisu jednoznačni. Evaluacija modela multiagencijske saradnje u južnom Velsu ukazala je na to da su mesečni sastanci službi uvećali obim posla profesionalcima, ali da su unapredili razmenu informacija, poverenje i poštovanje između službi i podelu aktivnosti. Procena efekata zaštite ukazala je na smanjenje broja prijava za ponovljena nasilja²⁹⁹ (Robinson, 2006). Druga studija ukazuje na to da nije opravdano očekivanje da će policijske intervencije kombinovane sa različitim tipom podrške žrtvama³⁰⁰ pokazati bolje efekte zaštite. Nije bilo razlike u ponavljanju

298. Uključeni su brojni faktori: demografske karakteristike, dužina relacije sa žrtvom, prethodna osuđenja za nasilje u porodici, istorija nasilja u porodici, mere zaštite od zavisnosti, prethodni tretmani zavisnosti, trajanje nasilja u vezi, pohađanje DAIP programa, tip sudske intervencije (krivična ili građanska), broj DAIP grupa na kojima je nasilnik prisustvovao. Ispitano je 100 muškaraca, od čega je njih 40% već imalo recidive nasilja.

299. Rezultati ukazuju na to da 62% žena u periodu od šest meseci nakon izrade plana nije imalo pritužbe na ponovljeno nasilje, a 78% žena nije pozivalo policiju za novi izlazak na teren. Autorka smatra da su ovo važni pokazatelji efikasnosti zaštite, imajući u vidu to da evidencije pokazuju da je rizik od ponavljanja nasilja najveći u prvih 11 dana od prvobitnog nasilnog događaja. Istovremeno, ona navodi da je period praćenja od šest meseci kratak za dugoročnije zaključke.

300. Podrška žrtvama uključila je različite aktivnosti: (a) edukacija u zajednici, (b) poseta policije i socijalnog radnika jednu nedelju nakon policijske intervencije ili kombinaciju (a) i (b) tretmana.

nasilja, ali se pokazalo da je vreme ponovnog obraćanja policiji bilo znatno kraće kod grupe koja je imala dodatne aktivnosti nego kod kontrolne grupe. Autori navode da rezultati sličnih studija ne daju mnogo optimizma kada je u pitanju sprečavanje ponavljanja nasilja, jer povećanje nasilja može biti u vezi sa nepoznatim i nekontrolisanim varijablama i karakteristikama subgrupa. Navodi se da, iako su sve intervencije smišljene da pomognu žrtvama, one mogu nenamerno generisati uslove za povećanje ili nastavak nasilja (mogu dovesti do povećanja stresa u relaciji, povećati „provokaciju“ nasilnika i razviti osvetu kod žrtve), te je važno pažljivo procenjivati koja intervencija može pouzdano da redukuje nasilje (Hovell, Seid and Liles, 2006). Rezultati ove studije ukazuju i na drugo moguće objašnjenje: ponovno obraćanje policiji u kraćem vremenskom roku upućuje na spremnost žrtve da zatraži pomoć, upravo zbog prethodno dobijene podrške, ili na smanjenje tolerancije na nasilje, što je takođe pozitivan efekat „proširene“ intervencije.

Jedna sveobuhvatna studija o efektima sprovođenja deset programa koordiniranog odgovora zajednice takođe ukazuje na nedovoljne efekte u komparaciji sa zajednicama u kojima nije bilo ovakvih programa. Stopa incidenata registrovanog partnerskog nasilja nije bila manja, ali se pokazao pozitivan uticaj programa na spremnost žena da kontaktiraju službe za usluge, što je posledica bolje distribucije informacija i upućivanja. Step en strukture koordinacija nije uticao na ishode, ali su sve koordinacije registrovale merljive rezultate povezane sa ciljevima i aktivnostima, bolje ukoliko su one više odgovarale potrebama zajednice. Autori ističu da bi bilo važno ispitivati multiple komponente uticaja i, osim demografskih karakteristika, uzeti u obzir i uticaj individualnih, porodičnih i varijabli na nivou zajednice, na procese i efekte. Iako rezultati ne potvrđuju očekivanja, bilo bi prerano zaključiti da su programi koordinacije neefikasni, jer su efekti zavisni i od dužine primene programa, odnosno potrebno je da se pređe „prag primene“ da bi se osetio pozitivni uticaj (Klevens, et. al, 2008). Pokazuje se da je bolje ako su koordinacije dobro integrisane u zajednicu, ako postoje dovoljni i dostupni resursi za njihov razvoj, ako nema pogrešnih verovanja žrtava vezanih za pomoć (da moraju da se razvedu ili svedoče ako traže po-

moć institucija i slično), ako se sprovode široke kampanje u zajednici da bi se redukovali sram i stid kod žrtava i da se pošalje jasna poruka učiniocu da je njegovo ponašanje nedopustivo, ako je obavljena odgovarajuća edukacija pružalaca intervencija i usluga i ako se istražuje valjanost sistema odgovora na potrebe žrtava nasilja (Fugate, et. al, 2005).

Da zaključim, da bi se obezbedila celovita i koherentna reakcija zajednice i sistema službi za zaštitu žrtava nasilja u partnerskoj relaciji neophodno je izgraditi zajedničku politiku, posmatrati zajednicu kao resurs, modifikovati postupanje u postojećim službama, obezbediti nedostajuće mere i usluge (ne samo u javnom sektoru, već i u nevladinom i privatnom) i stvoriti nove relacije. To podrazumeva i razvijanje saradnje i stvaranje partnerstva između službi u zajednici, što umanjuje rivalitet, isključivanje, međusobno prebacivanje odgovornosti i optuživanje. Izgradnja celovitog modela koordinirane akcije zajednice u prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici i u partnerskoj relaciji je kompleksan i dugotrajan proces koji podrazumeva, između ostalog, postavljanje jasnih ciljeva, strategija i definisanje načina rada. Ovaj proces trebalo bi da bude iniciran i podstaknut pozitivnim „spoljnim“ uticajima (državnom politikom i strategijom), ali su za njegovu istinsku realizaciju nužni motivacija, znanje i aktivnost neposrednih učesnika/ca, profesionalaca/ki u službama u zajednici.

ZAKLJUČNI KOMENTAR

Nasilje prema ženama koje čine njihovi aktuelni ili bivši, bračni ili vanbračni partneri izabrano je kao tema ove knjige zato što predstavlja najučestaliji vid nasilja u porodici, a istovremeno i manje istraživani problem u našem stručnom i naučnom kontekstu. Na specifičnost ove vrste nasilja u okviru široke kategorije „nasilja u porodici“ ukazuju njegove sledeće karakteristike: rodni karakter nasilja u intimnim partnerskim relacijama, široko rasprostranjeni rodni stereotipi, univerzalnost, učestalost i rasprostranjenost pojave, trajnost, ciklična dinamika nasilja, kao i specifične strategije i taktike koje koristi partner da bi uspostavio dominaciju i kontrolu partnerke. Istraživanja potvrđuju veze između nasilja prema ženama i nasilja prema deci u porodici, kao i povećanje nasilja u periodu separacije od nasilnog partnera. Takođe, potvrđuje se da dugotrajnost i ozbiljnost nasilja može da ostavi značajne posledice, ali i da adekvatna društvena reakcija može da spreči sekundarnu viktimizaciju i da nadoknadi učinjenu štetu. Ipak, česte su politike i prakse koje nasilje muškaraca prema ženama čine nevidljivim: izbegavanjem imenovanja, negiranjem i umanjivanjem razlika u učestalosti, žestini i posledicama nasilja koje čine muškarci u odnosu na žene, dehumanizacijom i okrivljavanjem žrtve, naturalističkim i psihologističkim tumačenjima. Rad sa traumatskim iskustvom žrtava može biti složen i naporan, a neadekvatni odnos profesionalaca može usloviti nedelotvornu pomoć, zbog čega oni, umesto da postanu deo rešenja, mogu postati deo (dodatnih) problema za žrtvu. Zbog toga sam razmatranju ovog fenomena pristupila s aspekta *intervencije* u zaštiti i *organizaciji službi* u zajednici koje se bave ovom problematikom, što je takođe, u našem kontekstu, manje razmatrana i istraživana tema.

Nasilje prema ženama u braku i u intimnim partnerskim relacijama postalo je internacionalna tema, „javni problem“, definisan u međunarodnim dokumentima kao *kršenje osnovnih ljudskih prava*,

što je zahtevalo adekvatan odgovor država i uslovalo brojne promene u zakonodavstvu i procedurama, iako njihova primena (do danas) ne doseže postojeće preporuke. Pogled na praksu većine evropskih država u poslednje tri decenije potvrđuje sličnosti u razvoju svesti, politike, zakonodavstva i prakse u oblasti zaštite žena od nasilja, uključujući tu i nasilje u intimnim partnerskim odnosima i u porodici. I u domaćem zakonodavstvu, izmenama u Krivičnom zakonu iz 2002. godine, započeo je proces izgradnje pravnih mehanizama zaštite od nasilja u porodici. Međunarodne obaveze koje je Srbija preuzela, međutim, upućuju na zahtev da se razmotri, unapredi i izmeni postojeći sistem prevencije i zaštite od nasilja prema ženama u porodičnom kontekstu (CEDAW/C/SCG/CO/1).

Konceptualni okvir za teorijsku i empirijsku analizu intervencija u zaštiti žena od nasilja koje čine njihovi intimni partneri i za efikasnu i delotvornu organizaciju službi u našem kontekstu zasnovala sam na *teoriji kontrole putem prinude* i na *Dulut modelu intervencije*. Analize sam usmerila na proveru uslova i mogućnosti implementacije ključnih pretpostavki i principa ovog teorijskog koncepta i modela u našim uslovima. Originalni doprinos istraživanja predstavlja kreiranje „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca, kao i revidiranje Dulut modela intervencije koji je primeren specifičnostima konteksta u Srbiji.

Rezultati teorijske analize upućuju na zaključak da je državna politika u ovoj oblasti nekoherentna, nesinhronizovana i fragmentarna. Postojeća dokumenta i zakoni, njihov sadržaj, kao i dinamika njihovog usvajanja i implementacije potvrđuju nerazumevanje (specifičnosti) fenomena i nepostojanje jasnog koncepta na kome se bazira sistem organizacije i primene mera zaštite od nasilja prema ženama u porodičnom kontekstu. Ključna paradigma zaštite, da žrtva *ima pravo* da bude zaštićena, odnosno da država ima obavezu da izgradi sistem zakonskih i institucionalnih instrumenata kojima se štiti ovo pravo, samo je deklarativnog karaktera. Pojam zaštite, u našem kontekstu usmeren na širi koncept „unapređenja blagostanja“, pokazuje se kao nedelotvoran za zaustavljanje nasilja i za sprečavanje budućih epizoda, u cilju uspostavljanja sigurnosti/bezbednosti žrtve. Ovo generiše čitav niz pogrešnih pretpostavki, iz kojih se izvode pogrešne i/ili neefikasne

intervencije službi i profesionalaca. Fragmentarnost postupanja žrtvu izlaže dodatnom riziku, a široko rasprostranjeno „diskreciono pravo“ profesionalaca praksu čini neujednačenom i zavisnom od ličnih i profesionalnih stavova (i predrasuda). Da bi se obezbedili efikasna zaštita žrtava (zasnovana na principu prava) i odgovarajuće intervencije službi u zajednici nužno je definisati politiku (teorijski koncept i paradigme), kao i elemente koji obezbeđuju preciznost delovanja i razmene (koordinacije i kooperacije) između službi, praćenje i procenu efekata.

Na osnovu sagledavanja aktuelnog postupanja profesionalaca u tri službe, Policija, Centar za socijalni rad i Dom zdravlja, u jednoj lokalnoj zajednici (Gradska opština Lazarevac), koje, nažalost, ne odražava standardno stanje u ovoj oblasti u Srbiji, došla sam do zaključaka o nužnim budućim intervencijama u oblasti praktičnog delovanja profesionalaca: (a) uspostavljanje specifične kategorije problema – „nasilje u intimnom partnerskom odnosu“, (b) formulisanje i primena specifičnih formulara i formata za beleženje činjenica, izjava, procena i intervencija službi, što bi olakšalo prikupljanje optimalnog broja podataka, u okviru najmanjeg mogućeg broja dokumenata, odnosno što bi smanjilo postojeće „administriranje“, uz istovremeno beleženje svih ključnih podataka u svim procesnim radnjama, (c) uspostavljanje blagovremenog prepoznavanja nasilja, (d) unapređenje procene stepena rizika od ponavljanja nasilja i (e) definisanje „tokova“ komunikacije i razmene informacija. Sve navedene intervencije zahtevaju buduća usavršavanja rada profesionalaca (postupanja i dokumentovanja) u sve tri posmatrane službe. I profesionalci iz Lazarevca prepoznali su nužnost ovih promena, uz predloge za konkretno unapređenje prakse.

Rezultati empirijskog istraživanja potvrdili su valjanost konstrukta na osnovu kog je sačinjena „matrica“ sa 30 indikatora, koji predstavljaju operacionalizaciju postupanja na osnovu pet ključnih principa u zaštiti žrtve. Valjanost konstrukta proveravana je faktorskom i klaster analizom, a pozitivni rezultati govore da inicijalni (teorijski) model ima potporu u dobijenim empirijskim podacima. Na osnovu rezultata empirijske analize izrađena je revidirana „matrica“ indikatora. Smatram da „matrica“ daje značenje i sadržaj osnovnim principima rada u zaštiti od

nasilja prema ženama u intimnim partnerskim odnosima i da popunjava trenutno prisutnu prazninu između standarda i praktične radnje. Ona potvrđuje da dobro (delotvorno, efikasno, sveobuhvatno i specifično) postupanje profesionalaca i službi podrazumeva: (a) koordiniranu akciju službi, (b) prepoznavanje rizika za buduća nasilna ponašanja i izradu sigurnosnog plana, (c) razumevanje specifičnosti fenomena nasilja, (d) zaustavljeno aktuelno nasilno ponašanje i kontrolisana buduća ponašanja nasilnika, (e) proaktivnost profesionalaca u saradnji i primeni intervencija, mera, restrikcija i sankcija. Stoga, „matrica“ bi mogla da posluži za izradu smernica za rad profesionalaca (za specifikaciju obavezujućih procedura i postupaka), usmerenih na stvaranje zajedničkog razumevanja fenomena, nužnog za uspostavljanje i održavanje kooperacije i koordinacije svih predstavnika nadležnih službi. Spisak elemenata i indikatora iz „matrice“ može da posluži i za prikupljanje podataka i procenu situacije, za konsultacije i usaglašavanja pri rešavanju konkretnih slučajeva i za definisanje standarda beleženja podataka. Istovremeno, „matrica“ može da posluži i kao „alat“ za praćenje, analizu i/ili superviziranje postupanja profesionalaca i službi i kvaliteta zajedničkog rada. To predstavlja konkretan doprinos naporima da se u našem kontekstu uspostavi zajednički standard za rad različitih službi u zaštiti žena od nasilja u intimnim partnerskim vezama, odnosno da se aktuelna praksa učini manje zavisnom od „ličnog stava“ i „diskrecionog prava“ profesionalaca.

Rezultati dobijeni empirijskom analizom upućuju na zaključak da je celovita, sveobuhvatna i specifična zaštita žena od nasilja u partnerskim relacijama, organizovana oko pet ključnih principa (deriviranih na osnovu teorijskog koncepta o nasilju kao kontroli putem prinude i na osnovu Dulut modela intervencije), *moгуća* i u našem kontekstu. Izvorni model intervencije (koordinirane akcije zajednice), prilagođen našem kontekstu, sadrži *šest komponenti*: (a) izgradnja zajedničkog „referentnog okvira“, (b) razvoj i primena politike i praktičnih postupaka u okviru svake od službi, (c) zajedničko planiranje mera zaštite od nasilja (bezbednost/sigurnost žrtve i njene dece), (d) razmena informacija i komunikacija između službi, (e) praćenje postupanja, i (f) procena efekata. Iako teorijske analize pokazuju da je praksa u ovoj

oblasti u Srbiji u aktuelnom trenutku daleko od pretpostavki i postupaka opisanih u prilagođenom modelu delovanja, postojeće nedostatke moguće je prevazići odgovarajućom političkom voljom donosilaca odluka, u skladu sa međunarodnim obavezama koje je Srbija preuzela.

LITERATURA

- ADMIRA**, (2005a). *Empowerment and Building a Supportive Environment*, in: *Work for Care – A Trainers' Manual – Sexual and Domestic Violence During and After War*, Utrecht, Netherlands
- ADMIRA**, (2005b). *Training and Consultancy to Support Survivors of War and Gender Based Violence*, in: *Work for Care – A Trainers' Manual – Sexual and Domestic Violence During and After War*, Utrecht, Netherlands
- Ajduković, M. i sar.**, (2000a). Nasilje u partnerskim odnosima, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 57-68
- Ajduković, M.**, (2000b). Mitovi i činjenice o nasilju nad ženama, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 33-42
- Ajduković, M.**, (2000c). Određenje i oblici nasilja u obitelji, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 11-16
- Ajduković, M.**, (2000d). Obilježja žrtvi i počinitelja partnerskog nasilja, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 89-92
- Ajduković, M.**, (2000e). Strategije stručnjaka u susretu sa zlostavljanom ženom, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 109-114
- Ajduković, M.**, (2010). Zašto je obiteljsko nasilje osjetljivo područje rada?, u: Ajduković, D. (ur.): *Priručnik o provedbi Protokola o postupanju u slučaju nasilja u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 188-201
- Ajduković, M., N. Pečnik**, (2000). Međugeneracijski prenos nasilja u obitelji, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 69-80
- Allen, N.E.**, (2006): An Examination of the Effectiveness of Domestic Violence Coordinating Councils, *Violence Against Women*, Vol. 12 No. 1, January 2006, 46-67
- Andrić-Ruzičić, D. (ur.)**, (1999). *NE živjeti sa nasiljem*, Medica Infoteka, Zenica
- Antić Gaber, M. (Ed.)**, (2009). *Violence in the EU examined – Policies on Violence against Women, Children and Youth in 2004 EU Accession Countries*, University of Ljubljana, Faculty of Arts

- Antić Gaber, M., M. Dobnikar, I. Selišnik** (2009). Gendering Violence against Women, Children and Youth: From NGOs via Internationalization to National States and Back?, in: Antić Gaber, M. (Ed), (2009): *Violence in the EU examined – Policies on Violence against Women, Children and Youth in 2004 EU Accession Countries*, University of Ljubljana, Faculty of Arts
- Appel, A.E. and G.W. Holden**, (1998). The co-occurrence of spouse and physical child abuse; A review and appraisal, *Journal of Family Psychology*, 12, 579-599
- Apsler, R., M.R. Cummins and S. Carl**, (2003). Perceptions of the Police by Female Victims of Domestic Partner Violence, *Violence Against Women*, Vol. 9 No. 11, November 2003, 1318-1335
- Archer, J.**, (2002). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A meta-analytic review, *Aggression and Violent Behavior*, 7, 313-351
- Archer, J.**, (2000). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A meta-analytic review, *Psychological Bulletin*, 126, 651-680
- Austin, J., J. Dankwort**, (1999). The Impact of a Batterers' Program on Battered Women, *Violence against Women*, Vol. 5 No. 1, January 1999 25-42
- Bachman, R.** (2000). A Comparison of Annual Incidence Rates and Contextual Characteristics of Intimate-Partner Violence Against Women From the National Crime Victimization Survey (NCVS) and the National Violence Against Women Survey (NVAWS), *Violence against Women*, Vol. 6 No. 8, August 2000, 839-867
- Bancroft, L. and J.G. Silverman** (2006). Assessing Risk To Children From Batterers, *Quarterly E-Newsletter*, July 2006, ABA Commission on Domestic Violence – Justice and Safety for Victim of Domestic Violence
- Baroš, S., B. Žikić**, (2006). *Kvalitativna istraživanja u okviru „Druge generacije nadzora nad HIV-om“*, Socijana misao, br.3, godina XIII, str. 57-76
- Bejker-Miler, Dž.**, (1997): *Dominacija – potčinjenost*, Feminističke sveske 7-8, 1997. Autonomni ženski centar, Beograd, str. 250-258
- Belknap, J. & McCall, K.D.**, (1994). Women battering and police referrals. *Journal of Criminal Justice*, 22, 223-236
- Bennett, L., M. Piet**, (1999). Standards for Batterer Intervention Programs. In Whose Interest?, *Violence Against Women*, Vol. 5 No. 1, January 1999, 6-24
- Benson, D.F. and B.L. Miller**, (1997). Frontal lobe mechanisms of aggression, in: Grisolia, J.S. (1997): *Violence: From biology to society*, Elsevier Science B.V. Amsterdam, p. 35-42
- Bogdanović, M.**, (1997). *Mitovi koji podržavaju nasilje*, u: Milosavljević, M. (ur.): *Porodično nasilje i savremeno društvo*, Zbornik radova, Gradski centar za socijalni rad, Beograd, str. 65-70
- Bronfenbrenner, U.** (1979) *The ecology of human development*, Cambridge, MA: Harvard University Press

- Brown, A.L.**, (2008). Criminal Rewards, The Impact of Parent Alienation Syndrome on Families, *Affilia: Journal of Women and Social Work*, Vol. 23 No. 4, November 2008, 388-396
- Bulinger, H.** and J. Novak, (2004). *Mrežni socijalni rad*, Univerzitet u Banjaluci, Filozofski fakultet, biblioteka „Prevodi“
- Carlson, B.**, L-A. McNutt, D.Y. Choi, I.M. Rose, (2002). Intimate Partner Abuse and Mental Health. The Role of Social Support and Other Protective Factors, *Violence against Women*, Vol. 8 No. 6, June 2002, 720-745
- Cole, P.R.**, (2001). Impoverished Women in Violent Partnerships: Designing Services to Fit Their Reality, *Violence against Women*, Vol. 7 No. 2, February 2001, 222-233
- Cook, S.L.**, L.A. Goodman, (2006). Beyond Frequency and Severity, Development and Validation of the Brief Coercion and Conflict Scales, *Violence Against Women*, Volume 12 Number 11, November 2006, 1050-1072
- Copps Hartley, C.**, (2001). „He said, she said“, The Defense Attack of Credibility in Domestic Violence Felony Trials, *Violence Against Women*, Vol. 7 No. 5, May 2001, 510-544
- Cosgrove, S.**, J. Barron, N. Harwin (Ed.), (2008), *The Power To Change. How to set up and run support groups for victims and survivors of domestic violence*, NANE Women's Rights Association (Hungary)
- Cucić, V.**, (2007). Odgovor zdravstvene ustanove na nasilje nad ženama, u: S. Otašević (ur.): *Nasilje nad ženama moja profesionalna odgovornost*, Autonomni ženski centar, Beograd, str. 54-72
- Čopić, S.**, (2002). Nasilje u porodici i društvena reakcija, u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.): *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije i Prometej, Beograd, str. 91-106
- Dasgupta, S.D.**, (1999). Just Like Men? A Critical View of Violence by Women, in: Shepard, M.F. and E.L. Pence (Ed.), (1999): *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, p. 195-222
- Dasgupta, S.D.**, (2002). A framework for understanding women's use of nonlethal violence in intimate heterosexual relationships, *Violence Against Women*, Vol. 8, 1364-1389
- Davidson, A.H.**, (1995). Child Abuse and Domestic Violence Legal Connection and Controversies, *Family Law Quarterly*, Vol. 29, No. 2, Summer 1995
- Dearing, A.**, (2002). Austrijski zakon o zaštiti od nasilja u porodici, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br.3, godina 5, str. 15-27, Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Dearing, A.**, (2005). Praksa austrijske policije prema ženama žrtvama seksualnog nasilja, u: Mamula, M., N. Komarić (ur.): *Sesualno nasilje – teorija i praksa*, Ženska soba, Zagreb

- Dobash, R. E., & Dobash, R., (1979).** *Violence against wives*. New York: Free Press.
- Domestic Violence Awareness: Action for Social Change, (2005),** Domestic Violence Awareness Project (DVAP) of the National Resource Center on Domestic Violence (NRC DV)
- Domestic Violence Report, (2000).** Association for Emancipation, Solidarity and Equality of Women – ESE, Skopje
- Douglas, N., S.J. Lilley, L. Kooper and A. Diamond, (2003).** *Safety and Justice: sharing personal information in the context of domestic violence – an overview*, Inter-Ministral Group on Domestic Violence, London
- Dunford, F.W., (1992).** The measurement of recidivism in cases of spouse assault. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 83, 120-136
- Dutton, D.G., (1995).** The criminal justice response. In: *The domestic assault of women: Psychological and criminal justice perspectives* (pp. 218-249). (rev. and exp. ed.). Vancouver: UBC Press
- Đikanović, B., (2006).** Žrtve i zdravlje – zdravstvene posledice nasilja nad ženama, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br. 3, godina 9. str. 15-22, Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Đikanović, B., (2008).** *Dostupnost zdravstvene službe u pružanju usluga ženama s iskustvom nasilja od strane intimnog partnera*, magistarska teza, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu
- Đurić, S., (2007).** *Fokus-grupni intervju*, Službeni glasnik, Beograd
- Eichelman, B. and A. Hatwig, (1997).** Classification of violent syndromes, in: Grisolia, J.S. (1997): *Violence: From biology to society*, Elsevier Science B.V. Amsterdam, p. 25-33
- Emery, R.E., and L. Laumann-Billings, (1998).** An overview of the nature, causes, and consequences of abusive family relationships: Toward differentiating maltreatment and violence, *American Psychologist*, 53, 121-135
- Ending violence against women – From words to action, (2006).** Study of the Secretary-General, United Nations
- Enos, P., (1996).** Prosecuting Battered Mothers: State Law's Failure to Protect Battered Women and Abuse Children, *Harvard Women's Law Journal*, Spring, 1996
- Eriksson, M. and M. Hester, (2001).** Violent Men as Good-Enough Fathers? A Look at England and Sweden, *Violence Against Women*, Vol.7 No.7, July 2001, 779-798.
- Ertürk, Y., (2007).** *International legal obligation to provide support services for women victims of violence*, Council of Europe Campaign to Combat Violence against Women, including Domestic Violence, Conference on Support Services for Women Victims of Violence, Strasbourg, December 2007, p. 31-36
- Falk, D.R. and N. Helgeson, (1999).** Building Monitoring and Tracking Systems, in: Shepard, M.F. and E.L. Pence (Ed.), (1999). *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, p. 89-113

- Flick, U.**, (1998). *An Introduction to Qualitative Research*, SEGE Publications Ltd. London
- Ford, D.A.**, (1991). Preventing and provoking wife battery through criminal sanctioning: A look at the risks. In D. D. Knudsen & J. L. Miller (Eds.), *Abused and battered: Social and legal responses to family violence* (pp. 191-209). New York: A. de Gruyter
- Fugate, M.**, L.Landis, K. Riordan, S. Naureckas, B. Engel, (2005). Barriers to Domestic Violence Help Seeking, Implications for Intervention, *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 3, March 2005, 290-310
- Gamache, D.** and Asmus, M., (1999). Enhancing Networking Among Service Providers: Elements of Successful Coordination Strategies, in: Shepard, M.F. and E.L. Pence (Ed.), (1999): *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, p. 65-87
- Gancheva, Y.** (ed), (2006). *The costs of domestic violence against women in FYR Macedonia, A costing exercise for 2006*, United Nations Development Found for Women and Austrian Development Cooperation
- Garcia-Moreno, et. al.**, (2005). *Multi-country study on women's health and domestic violence against women*, World Health Organization, Geneva
- Gelles, R.J.**, J. Straus, A. Murray, (1988). *Intimate Violence: The causes and consequences of abuse in the American Family*, Simon&Schuster Inc, New York
- Gelles, R.J.**, (1993). *Through Sociological Lens*, Current Controversies on Family Violence
- Gelles, R.J.**, (2000). Estimating the Incidence and Prevalence of Violence Against Women. National Data Systems and Sources, *Violence against Women*, Vol. 6 No. 7, July 2000, 784-804
- Gelles, R.J.**, (2000). Public Policy for Intimate Violence and Child Maltreatment: A Few Successes, Many Fals Promises, *University of Missouri at Kansas City Law Review*, Fall, 2000, 69 UMKC L. Rev. 25
- Gerencser, A.E.**, (1995). Family Mediation: Screening For Domestic Abuse, *Florida State University Law Review*
- Gifard, K.**, (2000). *Priručnik za izveštavanje o slučajevima mučenja – Dokumentovanje slučajeva mučenja i postupci u okviru međunarodnog sistema zaštite ljudskih prava*, Centar za ljudska prava Univerziteta u Eseksu, prevod na srpski jezik Međunarodna mreža pomoći – IAN, Beograd, 2005.
- Gilbert, P.R.**, (2002). Discourses of Female Violence and Societal Gender Stereotypes, *Violence Against Women*, Vol. 8 No. 11, November 2002, 1271-1300
- Gomley, B.**, (2005). An Adult Attachment Theoretical Perspective of Gender Symmetry in Intimate Partner Violence, *Sex Roles*, Vol. 52, Nos 11/12, June 2005
- Gondorf, E.W.**, (2008). Implementation of Case Management for Batterer Program Participants, *Violence against Women*, Vol. 14 No. 2, February 2008, 208-225

- Goodkind, J.R., T.L. Gillum, D.I. Bybee, C.M. Sullivan, (2003).** The Impact of Family and Friends' Reactions on the Well-Being of Women with Abusive Partners, *Violence against Women*, Vol. 9 No. 3, March 2003, 347-373
- Goodman, L., M.A. Dutton, N. Vankos, K. Weinfurt, (2005).** Women's Resources and Use of Strategies as Risk and Protective Factors for Reabuse Over Time, *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 3, March 2005, 311-336
- Gracia, E., F. García and L. Marisol, (2008).** Police Involvement in Cases of Intimate Partner Violence Against Women: The Influence of Perceived Severity and Personal Responsibility, *Violence Against Women*, Vol.14 No. 6, June 2008, 697-714
- Gregory, C., E. Erez, (2002).** The Effects of Batterer Intervention Programs. The Battered Women's Perspectives, *Violence against Women*, Vol. 8 No. 2, February 2002, 206-232
- Greig, A., (2001).** *Political Connections: Men, Gender and Violence*, Working Paper Series on Men's Roles and Responsibilities in Ending Gender Based Violence, United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women, (INSTRAW)
- Grieger, K. et. al., (2004).** Elements of good practice and indicators of social progress, in: Grieger, K. et al: *From local innovations to standards of good practice: Intervention projects and their work, Final report of evaluation research*
- Grisolia, J.S., (1997).** Temporal lobe mechanisms and violence, in: Grisolia, J.S. (1997): *Violence: From biology to society*, Elsevier Science B.V. Amsterdam, 43-52
- Guidelines to develop standards for programmes working with male perpetrators of domestic violence, The Project WWP– Work with Perpetrators of Domestic Violence in Europe – Daphne II Project 2006 – 2008**
- Hagemann-White, C. and B. Kavemann, (2004).** *Working together to combat domestic violence: Cooperation, intervention, research. Findings of the evaluation research assessing intervention projects against domestic violence* (German acronym: WiBIG), Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth – BMFSFJ, Berlin, Germany
- Hagemann-White, C., (2006).** *Combating violence against women – Stocktaking study on the measures and actions taken in Council of Europe member States*, Council of Europe, Directorate General of Human Right
- Hagemann-White, C., (2007).** *Multi-agency co-operation: structures, standards and guidelines*, Conference on Support Services for Women Victims of Violence, Strasbourg, December 2007, 66-70
- Hagemann-White, C., (2009).** Development of Policy on Violence against Women in Germany: From the Shelter Movement to Policies for a "Chain of Intervention", in: Antić Gaber, M. (Ed.): *Violence in the EU examined – Policies on Violence against Women, Children and Youth in 2004 EU Accession Countries*, University of Ljubljana, Faculty of Arts, 103-113

- Halmi, A.**, (2001). *Metodologija istraživanja u socijalnom radu – kvalitativni i kvantitativni pristup*, Alinea, Zagreb
- Hanmer, J.**, D. Gloor, H. Meier, (2006). *Agencies and evaluation of good practice: domestic violence, rape and sexual assault*, Final Report, Social Insight, Zurich (Switzerland), Co-ordination Action on Human Rights Violations (CAHRV)
- Hardesty, J.L.**, (2002). Separation Assault in the Context of Postdivorce Parenting, An Integrative Review of the Literature, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 5, 597-625
- Harwin, N.**, (2007). *Minimum standards for counseling and intervention centres*, Conference on Support Services for Women Victims of Violence, Strasbourg, December 2007, 59-61
- Hearn, J.**, (1998). *The violences of men: How men talk about and how agencies respond to men's violence to women*, Sage, London
- Hearn, J.**, (2009). Men as Perpetrators of Violence: Perspectives, Policies, Practices, in: Antić Gaber, M. (Ed): *Violence in the EU examined – Policies on Violence against Women, Children and Youth in 2004 EU Accession Countries*, University of Ljubljana, Faculty of Arts, 125-135
- Hearn, J.**, et. al., (2007). *Methodological Framework Report SN 2*, Co-ordination Action on Human Rights Violations, (CAHRV)
- Hester, M.** and L. Radford, (1998). *Domestic violence and child contact arrangements in England and Denmark*, The Policy Press & University of Bristol
- Hester, M.** and N. Westmarland, (2007). Domestic violence perpetrators, *Criminal Justice Matters*, 66: 34-36
- Hester, M.**, (2004). Future Developments: Violence against women in Europe and East Asia, *Violence Against Women*, Vol.10, No.12, 1431-1448.
- Hester, M.**, (2007). *Approaches to effective intervention by the specialised service sector*, European Council Regional Seminar, Skopje, September 2007
- Hester, M.**, (2009). *Who Does What to Whom? Gender and Domestic Violence Perpetrators*, Bristol: University of Bristol in association with the Northern Rock Foundation
- Hirschel, J.D.** & Hutchison III, I.W., (1992). Female spouse abuse and the police response: The Charlotte, North Carolina experiment. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 83, 73-119
- Hovell, M.F.**, A.G. Seid, S. Liles, (2006). Evaluation of a Police and Social Services Domestic Violence Program Empirical Evidence Needed to Inform Public Health Policies, *Violence Against Women*, Vol. 12, No. 2, February 2006, 137-159
- Huisman, K.Y.**, J. Martinez, C. Wilson, (2005). Training Police Officers on Domestic Violence and Racism, Challenges and Strategies, *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 6, June 2005, 792-821

- Humphreys, C., et. al., (2000).** *From Good Intentions to Good Practice: Mapping Services Working with Families where there is Domestic Violence*, The Center for the Study of Well-being, Universit of Warwick, Print Service
- Ignjatović, T., (2002).** Modeli koji su se dobro pokazali u praksi. Aktivnosti na državnom nivou u borbi protiv nasilja nad ženama, u: *Za život bez straha 2*, Autonomni ženski centar, Beograd, 78-85
- Ignjatović, T., (2004a).** Iz evidencije o nasilju u porodici, u: *Od dobrih namera do dobre prakse*, Autonomni ženski centar, Beograd, 17-32
- Ignjatović, T., (2004b).** Iskustva klijentkinja Autonomnog ženskog centra u institucijama, u: *Za život bez straha – izveštaj 2002/2003*, Autonomni ženski centar, Beograd, 8-15
- Ignjatović, T., (2006a).** Do dobre prakse, u: *Za život bez straha, priručnik 2005/06*, Autonomni ženski centar, Beograd, 47-51
- Ignjatović, T., (2006b).** Koordinirana akcija lokalne zajednice u prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici, u: *Za život bez straha, priručnik 2005/06*, Autonomni ženski centar, Beograd, 9-14
- Ignjatović, T., (2006c).** O nasilju u porodici iz evidencije centra za socijalni rad u 2005, u: *Za život bez straha, priručnik 2005/06*, Autonomni ženski centar, Beograd, 14-20
- Ignjatović, T., (2006d).** Implicitne teorije o rodnim i roditeljskim ulogama – uticaj na profesionalni stav i postupanje u situacijama nasilja u porodici, u: *Za život bez straha, priručnik 2005/06*, Autonomni ženski centar, Beograd, 24-31
- Ignjatović, T., (2008).** *Zaštita od nasilja u porodici: ka optimalnom modelu koordinirane intervencije službi u zajednici, magistarska teza*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Ignjatović, T., (2008a).** Sistem zaštite žena žrtava nasilja u porodici u Srbiji – Između državnih obaveza i stvarnosti, *Socijalna misao*, br.1, godina XV, str. 11-24, Beograd
- Ignjatović, T., (2007).** Da li su majkama postavljena nerealna očekivanja, u: *Porodično nasilje, empatija i profesionalizam pomagača*, Zbornik radova, XIII oktobarski susreti u socijalnoj zaštiti, Niška Banja, str. 83-91
- Ignjatović, T., (2009a).** Postupanje profesionalaca kao uslov smanjenja sekundarne viktimizacije žrtava partnerskog nasilja u porodici, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br. 2, god. 12, 33-49, Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Ignjatović, T., (2009b).** Pretpostavke za uspostavljanje modela zaštite od nasilja u partnerskim odnosima, *Socijalna misao*, br.3, fod. XVI, 85-101, Beograd
- Ignjatović, T., (2010a).** Indikatori za procenu postupanja profesionalaca u situaciji nasilja u partnerskom odnosu, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br. 2, god. XIII, 81-94, Viktimološko društvo Srbije, Beograd

- Ignjatović, T.**, (2010b). Ka modelu koordinirane akcije zajednice u zaštiti od partnerskog nasilja u Srbiji, *Socijalna misao*, br. 3, god. XVII, 125-140, Beograd
- Jacobs, G.**, (ed.), (2003). *Not a minute more – Ending Violence Against Women*, UNIFEM
- Johnson, M.P. & Ferraro, K. J.**, (2000). Research on domestic violence in the 1990s: Making distinctions, *Journal of Marriage and the Family*, 62, 948-963
- Johnson, M.P.**, (1995). Patriarchal terrorism and common couple violence: two forms of violence against women, *Journal of Marriage and the Family*, 57, 283-294
- Jojić-Milenković, M.**, (1997). Agresivnost u braku i porodici, u: Milosavljević, M. (ur.): *Porodično nasilje i savremeno društvo*, Zbornik radova, Gradski centar za socijalni rad, Beograd, 131-137
- Jovanović, N.** i sar., (2009). *Mapiranje praznine – Nezavisni nadzor nad sprovođenjem Zaključnih komentara i preporuka UN Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena državi Srbiji*, Autonomni ženski centar, Beograd
- Jugović, A.**, (2005). Jezik profesije socijalnih radnika, *Socijalna misao*, br. 1, godina XII, 113-138, Beograd
- Kambel, E., S. Manser**, (1998). Muškarci i značenje nasilja, *Femnističke sveske* 11-12 1998, 371-394, Autonomni ženski centar, Beograd
- Kavemann, B., B. Leopold, G. Schirmacher, C. Hagemann-White**, (1998). *Community response to gender violence: Model projects*, Paper presented at the Third Interdisciplinary Meeting of the European Network on Conflict, Gender and Violence, August 25 1998, Långholmen, Stockholm, Sweden
- Keli, L.**, (2003). *VIP Vodič – Vzija, inovacija i profesionalizam u radu policije u vezi sa nasiljem nad ženama*, Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu
- Kelly, L. and L. Dubois**, (2008). *Combating violence against women: minimum standards for support services*, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, Council of Europe, Strasbourg, September 2008
- Kelly, L.**, (2007). *Council of Europe study on minimum standards of support services for women victim of violence*, Conference on Support Services for Women Victims of Violence, Strasbourg, December 2007, 39-47,
- Kesner, J.E. and P.C. McKenry**, (1998). The Role of Childhood Attachment Factors in Predicting Male Violence Toward Female Intimates, *Journal of Family Violence*, Vol. 13, No. 4, 417-432
- Kevles, D.J.**, (1997). Violence and the genetics of human behavior: historical reflection, in: Grisolia, J.S. (1997): *Violence: From biology to society*, Elsevier Science B.V. Amsterdam, 95-103
- Kimmel, M.S.**, (2002). „Gender symmetry“ in domestic violence: A substantive and methodological research review, *Violence Against Women*, Vol. 8, 1332-1363

- Klein, S.** (Ed.), (2009). *The poverty risks of women affected by violence and their children – Report on the socioeconomic situation in Austria, WAVE – Women against violence Europe*, Vienna
- Kleuens, J.**, et. al., C.K. Baker, G.A. Shellez and E.M. Ingram, (2008). Exploring the Links Between Components of Coordinated Community Responses and Their Impact on Contact With Intimate Partner Violence Services, *Violence Against Women*, Vol 14, No. 3, March 2008, 346-358
- Konstatinović-Vilić, S.**, (2005). Različita shvatanja o odnosu restorativne pravde i nasilja u porodici, *Socijalna misao*, br. 4, god. XIII, 101-124.
- Konstatinović-Vilić, S.**, N. Petrušić, (2005). Reagovanje policije na nasilje u porodici – teorijski okvir i strana iskustva, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br.1, godina 8, 2005, 3-11, Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Konstatinović-Vilić, S.**, N. Petrušić, (2007). *Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*, Autonomni ženski centar, Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš
- Kovačević, R.**, B. Kecman, (2006). *Ubistvo u porodici*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
- Kovačević, S.**, S. Mežnarić, (2000). *Nasilje nad ženama 2000. Izveštaj istraživanja*, Centar za žene žrtve rata, Zagreb
- Kozarčanin, L.**, (2010). *Analiza izveštaja o radu centra za socijalni rad u Srbiji za 2009. godinu*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd
- Kury, H.**, J. Obergfell-Fuchs, G. Woessner, (2004). The Extent of Family Violence in Europe. A Comparison of National Surveys, *Violence against Women*, Vol. 10 No. 7, July 2004, 749-769
- Lamy, C.**, F. Dubois, N. Jaafari, T. Carl, P. Gaillard, V. Camus, W. El Hage, (2009). *Clinical and Psychopathological Profile of Women Victims of Psychological Partner Violence*. Rev. Epidemiol.Sante Publique
- Lehrner, A.** and Allen, N.E., (2009). Still a Movement After All These Years? Current Tensions in the Domestic Violence Movement, *Violence Against Women*, Vol.15 No.6, 656-677
- Levendosky, A.A.** and S.A. Graham-Bermann, (2002). Behavioral observations of parenting in battered women, *Journal of Family Psychology*, 14, 80-94
- Levendosky, A.A.**, et. al., (2003). The impact of domestic violence on the maternal-child relationship and preschool-age children's functioning, *Journal of Family Psychology*, 17, 275-287
- Lewis-Herman, J.**, (1996). *Trauma i oporavak*, Ženska infoteka, Zagreb
- Lindhorst, T.**, M. Meyers, E. Casey, (2008). Screening for Domestic Violence in Public Welfare Offices, An Analysis of Case Manager and Client Interactions, *Violence Against Women*, Vol. 14 No 1, January 2008, 5-28

- Liss, M.B., and G.B. Stahly, (1993). Domestic violence and child custody. In M. Hansen & M. Harway (Eds.), *Battering and family therapy: A feminist perspective* (175-187), Newbury Park, CA: Sage
- Logar, R., (2003). *Iselj enje nasilnika – i šta onda? O mogućnostima novih oblika intervencije i nemogućnosti da se nasilje nad ženama spreči uz mala sredstva. Spoznaje iz sedme godine Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u Austriji*; Stručni skup: Intervencije u slučajevima nasilja u porodici II – Interventni Centri na tlu Evrope, u organizaciji Senatske administracije za ekonomiju, rad i žene Berlin & Feministički institut, Novembar 2003, Berlin (prevod:Autonomni ženski centar)
- Logar, R., (2004). *Nasilje nad ženama – istorija i razvoj novih modela intervencije u Evropi*, Centar Evropske Unije, Univerzitet u Viskonsinu-Medison, Konferencija „Reagovanje u slučajevima nasilja nad ženama – Modeli u Evropskoj Uniji“, Novembar 2004. (prevod: Autonomni ženski centar)
- Logar, R., (2005). *Ausrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici*, Sastanak ekspertske grupe: *Nasilje nad ženama: primeri dobre prakse u eliminaciji nasilja i borbi protiv nasilja nad žena*, Odsek Ujedinjenih nacija za unapređenje položaja žena i Kancelarija Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala, Maj 2005, Beč (prevod: Autonomni ženski centar)
- Logar, R., (2007). *Minimum standards for shelters prepared by WAVE*, Conference on Support Services for Women Victims of Violence, Strasbourg, December 2007, 51-56
- Logar, R., (2008). *Good Practices and Challenges in Legislation on Violence against Women* (EGM/GPLVAW/2008/EP.10), Expert Group Meeting on good practices in legislation on violence against women, United Nations Office at Vienna, Austria, May 2008
- Logar, R., (2008a). *The European Women's Shelter Movement and its contribution to change: New challenges and future perspectives*. Retrieved June 25, 2009 from: <http://www.wave-network.org/start.asp?ID=23039>.
- Logar, R., (2009). *Pravo žrtava nasilja u porodici na zaštitu i pomoć – Zakoni vezani za zaštitu od nasilja u Austriji* (bosanski/hrvatski/srpski), BM für Frauen und Öffentlichen Dienst, BM für Inneres, BM für Justiz.
- Logar, R., et. al., (2006). *Bridging Gaps – From good intentions to good cooperation. Manual for effective multi-agency cooperation in tackling domestic violence*, WAVE Coordination Office, Vienna
- Lukić, M., (2003). *Kriminološka analiza nasilja u porodici*, magistarska teza, Pravni fakultet u Nišu, Univerzitet u Nišu
- Lukić, M., S. Jovanović, (2001). *Drugo je porodica. Nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
- Lukić, M., S. Jovanović, (2003). *Nasilje u porodici – nova inkriminacija*, Autonomni ženski centar, Beograd

- Lybecker Jensen V.** and S.L. Nielsen, (2005). *Wen violence happens evry day – a study of male violence against eomen in intimate relationships*, The Danish Centre for Research on Social Vulnerability and LOKK, Denmark
- Lynch, Sh.M., S.A. Graham-Bermann,** (2000). Woman Abuse and Self-Affirmation, Influences on Women's Self-Esteem, *Violence Against Women*, Vol. 6, No. 2, 178-197
- Macanović, B.,** (2010). Socijalne usluge – razlika između autonomnih ženskih organizacija i državnih institucija, saopštenje na međunarodnoj konferenciji: *Žene protiv nasilja nad ženama – 20 godina postojanja skloništa i savjetovališta za žene i djecu žrtve partnerskog nasilja*, Zagreb, 13-14. 12. 2010.
- Macanović, V., T. Ignjatović,** (2010). Pozicija žrtve u krivičnom postupku, u: Ilić, G. i D. Subotić (ur.). *Javnotužilaški priručnik* (drugo izdanje), Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, str. 575-589
- Mamula, M., G. Pavleковиć,** (2000). *Telesni, psihički i socijalni znakovi zlostavljanja žena*, u: Ajduković, M., G. Pavleковиć (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 103-108
- Mamula, M., M. Ajduković,** (2000). *Dinamika zlostavljanja u obitelji*, u: Ajduković, M., G. Pavleковиć (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 81-87
- Margolin, G. and E.B. Gordis,** (2003). Co-Occurrence Between Marital Aggression and Parents' Child Abuse Potential: The Impact of Cumulative Stress, *Violence and Victims*, Vol. 18, No. 3, June 2003, 243-258
- Martin, S.L., J.L. Beaumont, L.L. Kupper,** (2009). *Substance use before and during pregnancy: links to intimate partner violence*, Department of Maternal and Child Health, University of North Carolina, Chapel Hill, North Carolina, USA
- Martinez, M, and M. Schröttle, et. al.,** (2006). *State of European research on the prevalence of interpersonal violence and its impact on health and human rights*, CAHRV Report (Project No. 506348.)
- Martinez, M., et. al.,** (2007). *Perspectives and standards for good practice in data collection on interpersonal violence at European level*, Co-ordination Action on Human Rights Violations, (CAHRV)
- McMahon, M., J. Neville-Sovilles and L. Schubert,** (1999). Undoing Harm to Children – The Duluth Family Visitation Center, in Shepard, M.F. and E.L. Pence (Ed.), (1999): *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, p. 151-167
- McPhail, B.A., N.B. Bushe, Sh. Kulkarni, G. Rice,** (2007). An Integrative Feminist Model The Evolving Feminist Perspective on Intimate Partner Violence, *Violence Against Women*, Vol. 13 No 8, August 2007, 817-841

- Mederos, F.**, (1999). Batterer Intervention Programs – The Past, and Future Prospects, in: Shepard, M.F. and E.L.Pence (Ed.), (1999): *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, 127-150
- Michalski, J.H.**, (2004). Making Sociological Sense Out of Trends in Intimate Partner Violence – The Social Structure of Violence Against Women, *Violence Against Women*, Vol. 10, No. 6, June 2004, 652-675
- Milivojević, S.**, (2003). Odgovor savremenih pravnih sistema na nasilje u porodici – uporednopravna analiza rešenja nekih evropskih zemalja i države Njujork, SAD, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br.3, 22-35, Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Milosavljević, M.**, (red.) (1998). *Nasilje nad decom*, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Mladenović, L.**, (1995). SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, u: *Žene za život bez nasilja – Priručnik za volonteke SOS telefona*, SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja u Beogradu, Beograd
- Moore Parmley, A.M.**, (2004). Violence Against Women Research Post VAWA – Where Have We Been, Where Are We Going?, *Violence Against Women*, Vol. 10, No. 12, December 2004, 1417-1430
- Murray, R.F.**, (1997). Genetics and violence, in: Grisolia, J.S. (1997): *Violence: From biology to society*, Elsevier Science B.V. Amsterdam, 87-94
- Nedeljkov, J.**, M. Banauh-Brusin, (2009). *Rad sa nasilnicima u centru za socijalni rad – Priručnik*, Autonomni ženski centar, Beograd
- Nevala, S.**, (2005). *Violence against women: a statistical overview, challenges and gaps in data collection and methodology and approaches for overcoming them*, International Violence Against Women Survey (IVAWS), Expert paper, Expert Group Meeting, UN Division for the Advancement of Women
- Nikolić-Ristanović, V.**, (2003a). Krivično delo nasilje u porodici u društvenom kontekstu i pravnom sistemu Srbije i Crne Gore, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu* br.2, 5-10, Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Nikolić-Ristanović, V.**, (2003b). Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije – savremena zakonska rešenja i praksa, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br.1, 3-10, Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Nikolić-Ristanović, V.**, (2008). Nasilje u porodici, u: *Preživeti tranziciju – svakodnevni život i nasilje u postkomunističkom i postratnom društvu*, Službeni glasnik, Beograd
- Nikolić-Ristanović, V.**, (ur.), (2002). *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd

- Nylén, L., Heimer, G., (1999).** *Swedens response to domestic violence*, http://www.sweden.se/templates/Article_2323.asp
- Obretković, M., Pejaković, Lj., (ur.), (2001).** *Zaštita dece od zlostavljanja. Priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici*, Jugosovenski centar za prava deteta, Beograd
- Ostojić, E., (1999).** Domaće nasilje – Društveni okvir za pojavu nasilja, u: Antić-Ružičić, D. (ur.): *Drugi pogled – Ne živjeti sa nasiljem*, 103-108, Medica, Zenica
- Otašević, S., (ur.), (2005).** *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*, Autonomni ženski centar, Beograd
- Pandžić, A., i sar., (2009).** Merenje kvaliteta u socijalnom radu, *Socijalna misao*, XVI, oktobar-decembar 2009, 123-151
- Paschall Richter, K., Z.J. Surprenant, K.H. Schmelzle and M.S. Mayo, (2003).** Detecting and Documenting Intimate Partner Violence, An Inateke Form Question Is Not Enough, *Violence Against Women*, Vol.9, No.4, April 2003, 458-465
- Pence, E., (ed.), (1996).** *The Domestic Abuse Intervention Project: A Model for Community Intervention*, in: *Coordinated Community Response to Domestic Assault Cases: A Guide for Policy Development Domestic Abuse Intervention Project*, Minnesota Program Development, Inc.
- Pence, E., et. al., (1995).** *In our Best Interest – A Process for Personal and Social Change*, Minnesota Program Development Inc. Fourth Printing
- Pence, E., M. Paymar, (1993).** *Education Groups for Men who Batter, The Duluth Model*, Springer Publishing Company, New York
- Pence, E.L, C. McDonnell:** Developing Policies and Protocols, in: Shepard, M.F. and E.L. Pence, (ed.), (1999). *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, 41-65
- Pence, E.L., (1999).** Some Thoughts on Philosophy, in: Shepard, M.F. and E.L. Pence, (ed.), (1999). *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, 25-40
- Pence, E.L. and M.F. Shepard, (1999).** An Introduction: Developing a Coordinated Community Response, in: Shepard, M.F. and E.L. Pence, (ed.), (1999): *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, 3-24
- Pennell, J., S. Francis, (2005).** Safety Conferencing. Toward a Coordinated and Inclusive Response to Safeguard Women and Children, *Violence against Women*, Vol. 11 No. 5, May 2005, 666-692
- Pens, E., (1996).** *Duluth projekat: Feministička ženska organizacija*, Feminističke sveske 5-6, 175-183, Autonomni ženski centar, Beograd,

- Petrušić, N.** i **S. Konstatinović-Vilić, (2010).** *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi u Srbiji*, Autonomni ženski centar, Beograd i Ženski istraživački centar iz Niša
- Petrušić, N., S. Konstatinović-Vilić, (2005).** *Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici*, Autonomni ženski centar, Beograd
- Petrušić, N., S. Konstatinović-Vilić, (2008).** *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u praksi sudova u Beogradu – Izveštaj*, Autonomni ženski centar, Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš
- Phillips, R., (2002).** *Implementation of the Duluth Model of Coordinated Community Response*, Minnesota Advocates for Human Right
- Piispa, M., (2002).** Complexity of Patterns of Violence Against Women in Heterosexual Partnerships, *Violence Against Women*, Vol. 8 No. 7, July 2002, 873-900
- Pincus, J.H., (1997).** Violence: The scientific-medical perspective, in: Grisolia, J.S. (1997): *Violence: From biology to society*, Elsevier Science B.V. Amsterdam, 53-58
- Polovina, N., (1997).** Nasilje u braku i porodici, u: Milosavljević, M. (ur.): *Porodično nasilje i savremeno društvo*, Zbornik radova, Gradski centar za socijalni rad, Beograd, 139-147
- Polovina, N., J. Stanisic, (2007).** A Study on Family-School Cooperatio Based on an Analysis of School Documentation, *Institute for Educational Research*, Belgrade, Vol. 39, No. 1, June 2007, 115-133
- Polovina, N., M. Žegarac, (2007).** Razvod braka u kontekstu tranzicije iz ugla stručnih radnika timova za razvod, *Sociološki pregled*, Vol. 41, br. 3, 397-410, Beograd
- Popadić, D., (2009).** *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, UNICEF, Srbija
- Porter, R.W., I. Hicks, (1995).** *Knowledge Utilization and the Process of Policy Formation – Toward a Framework for Africa*, U.S. Agency for International Development, Washington, (AFR/SD/HRD)
- Preventing intimate partner and sexual violence against women – Taking action and generating evidence, (2010).* World Health Organization, Geneva
- Prevention of Domestic Violence Against Women – European Survey Good Practice Models, (2000).* WAVE Training Programme, WAVE Office and Austrian Women's Shelter Network, Vienna
- Puchert, R., M. Busche, (2006).** *Protective Environmental Factors Securing Human Rights – Structured Map of Literature*, Co-ordination Action on Human Rights Violations, (CAHRV)

- Pulido, M.L.**, and D. Gupta, (2002). Protecting the Child and the Family, Integrating Domestic Violence Screening Into a Child Advocacy Center, *Violence Against Women*, Vol. 8 No. 8, August 2002, 917-933
- Regan, L.**, (2004). *Final Report of the Portsmouth Domestic Violence Early Intervention Project (EIP) Evaluation*, Child and Woman Abuse Studies Unit (CWASU), London Metropolitan University
- Robinson, A.L.**, (2006). Reducing Repeat Victimization Among High-Risk Victims of Domestic Violence – The Benefits of a Coordinated Community Response in Cardiff, Wales, *Violence Against Women*, Vol. 12, No. 8, August 2006, 761-788
- Roffman, R.A.**, J.L. Edleson, C. Neighbors, L. Mbilinyi, D. Walker, (2008). The Men's Domestic Abuse Check-Up. A Protocol for Reaching the Nonadjudicated and Untreated Man Who Batters and Who Abuses Substances, *Violence against Women*, Vol. 14 No. 5, May 2008, 589-605
- Romito, P.**, (2008). *A Deafening Silence – Hidden violence against women and children*, The Policy Press, University of Bristol
- Rot, N.**, (1983). *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Ruuskanen, E.** and K. Aromaa, (2008). *Administrative data collection on domestic violence in Council of Europe member states*, Council of Europe
- Savić, S.** i Đ. Alempijević, (2007). Dokumentovanje telesnih posledica nasilja nad ženama, u: S. Otašević (ur): *Nasilje nad ženama moja profesionalna odgovornost*, Autonomni ženski centar, Beograd, 73-90.
- Seith, C.**, (2001). Security Matters – Domestic Violence and Public Social Services, *Violence Against Women*, Vol.7, No.7, July 2001, 799-820
- Shepard, M.F.**, (1999). Advocacy for Battered Women – Implications for a Coordinated Community Response, in: Shepard, M.F. and E.L. Pence (Ed.), (1999): *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, 115-126
- Shepard, M.F.**, (1999). Evaluating a Coordinated Community Response, in: Shepard, M.F. and E.L. Pence (Ed.), (1999): *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, 169-191
- Sheppard, M.**, (2004). *Appraising and Using Social Research in the Human Services – An Introduction for Social Work and Health Professionals*, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia
- Sherman, L.W.**, Schmidt, J.D., Rogan, D.P., Smith, D.A., Gartin, P.R., Cohn, E.G., Collins, D.J., & Bacich, A.R., (1992). The variable effects of arrest on criminal careers: The Milwaukee domestic violence experiment. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 83, 137-169

- Short, L.M., P.M. McMahon, D. Davis Chervin, G.A. Shelley, N. Leyin, K. Sue Sloop, N. Dawkins, (2000).** Survivors' Identification of Protective Factors and Early Warning Signs for Intimate Partner Violence, *Violence against Women*, Vol. 6 No. 3, March 2000, 272-285
- Simeunović-Patić, B., (2002).** Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimološke karakteristike, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br.3, god. 5, 2002. 3-15, Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Slavković, I., (2006a).** *Stres i sindrom sagorevanja*, u: *Za život bez straha, priručnik 2005/06*, 31-39, Autonomni ženski centar, Beograd
- Slavković, I., T. Ignjatović, (2007).** *Nasilje u porodici – čija je odgovornost? Priručnik za organizovanje konferencija slučajeva za zaštitu od nasilja u porodici sa primerima dobre prakse*, Autonomni ženski centar, Beograd
- Smith, P.H., G.E. Thornton, R. Devellis, J. Earp, A.L. Coker, (2002).** A Population-Based Study of the Prevalence and Distinctiveness of Battering, Physical Assault, and Sexual Assault in Intimate Relationships, *Violence against Women*, Vol. 8 No. 10, October 2002, 1208-1232
- Srna, J., L. Tenjović, (2006).** Mitovi o nasilju kod stručnjaka u pravosuđu, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu* br.4, 2006. 35-43, Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Stalans, L.J., (1996).** Family harmony or individual protection? Public recommendations about how police can handle domestic violence situations. *American Behavioral Scientist*, 39, 433-448
- Stark, E., (2004).** The Response of Health Systems to Violence against Women: Lessons Learned and Models of Good Practice, in: *Casualties of Violence – Violence Against Women: An Issue of Health*, Conference Papers, Women's Aid with suport from Department of Healt and Children
- Stark, E., (1999/2000).** A Failure to Protect: Unravelling „The Battered Mother's Dilemma“, *Western State University Law Review*, 1999/2000
- Straus, M.A., Hamby, S.L., Boney-McCoy, S. & Sugarman, D.B., (1996).** The revised Conflict Tactics Scales (CTS2): Development and preliminary psychometric data, *Journal of Family Issues*, 17, 283-316
- Swan, S.C., D. Snow, (2002).** A Typology of Women's Use of Violence in Intimate Relationships, *Violence Against Women*, Vol. 8 No. 3, March 2002, 286-319
- Thompson, M.P., L.E. Saltzman, H. Johnson, (2003).** A Comparison of Risk Factors for Intimate Partner Violence-Related Injury across Two National Surveys on Violence against Women, *Violence Against Women*, Vol. 9 No. 4, April 2003, 438-457
- Tjaden, P., (2006).** Commentary on Cook and Goodman's „Beyond Frequency and Severity: Development and Validation of the Brief Coercion and Conflict Scales“, *Violence Against Women*, Volume 12 Number 11, November 2006, 1073-1077

- Tjaden, P., N. Thoennes, (2000).** Prevalence and Consequences of Male-to-Female and Female-to-Male Intimate Partner Violence as Measured by the National Violence Against Women Survey, *Violence against Women*, Vol. 6 No. 2, February 2000, 142-161
- Todorovic, J., (2008).** Why Education Policies Fail: Multiple Streams Model of Policymaking, *Institute for Educational Research*, Belgrade, Vol. 40, No. 1, June 2008, 22-36
- Tonkin, B., (2001).** *Men Reinventing Themselves: Recovery from Hegemonic Masculinity, Non Violent Pathways of Change for Men who use Violent, Abusive or Controlling Behaviors in their Family Relationships*, Working Paper Series on Men's Roles and Responsibilities in Ending Gender Based Violence, United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women, (INSTRAW)
- Van Dijk, J., (2006).** *Victims right's in international criminal law*; paper presented at the International Conference on Actions for Crime Victims, Rome, Italy
- Venier, R., (2000).** Parental Rights and the Best Interests of the Child: Implications of the Adoption and Safe Families Act of 1997 on Domestic Violence Victims' Rights, *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 2000
- Vidaković, I., (2002).** Rasprostranjenost nasilja u porodici, u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.): *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije i Prometej, Beograd, 13-72
- Videnović, I., (2006).** *Rečnik socijalnog rada*, dostupno na Vikipedija, slobodna enciklopedija, <http://sr.wikipedia.org> (10. jun 2010.)
- Vuković, D. i sar., (2006).** Socijalna zaštita u lokalnoj zajednici – Naučene lekcije, preporuke i faktori održivosti, *Socijalna misao*, br.4, 7-101, Beograd
- Walby, S. and J. Allen, (2004).** *Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British Crime Survey*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate
- Walby, S., (2004).** *The Cost of Domestic Violence*, National Statistics, Women & Equality Unit
- Walby, S., (2007).** *Indicators to Measure Violence Against Women, Invited Paper*, Expert Group Meeting on indicators to measure violence against women (Geneva, October, 2007)
- Walby, S., (2009).** *The Cost of Domestic Violence: Up-date 2009*, UNESCO Chair in Gender Research Lancaster University, <http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/profiles/34/>
- Walker, L., (1979).** *The Battered Women*, New York, Harper Perennial
- Walker, L., (1989).** *Terrifying Love, Why Battered Women Kill and How Society Responds*, New York, Harper Perennial

- Weeks, E.K., Sh.D. Ellis, P.R. Lichstein and D.E. Bonds, (2008).** Does Health Care Provider Screening for Domestic Violence, Vary by Race and Income? *Violence against Women*, Vol. 14, No. 7, July 2008, 844-855
- Wright, R.J., Wright R.O., Isaac N.E., (2009).** *Response to battered mothers in the pediatric emergency department: a call for an interdisciplinary approach to family violence*, Channing Laboratory, Department of Medicine, Brigham and Women's Hospital, Harvard Medical School, Boston, USA
- Yellö, K., (1993).** *Through a Feminist Lens*, Current Controversies on Family Violence
- Yick, A.G., (2001).** Feminist Theory and Status Inconsistency Theory, Application to Domestic Violence in Chinese Immigrant Families, *Violence Against Women*, Vol. 7 No. 5, May 2001, 545-562
- Žegarac, N., (2004).** *Deca koja čekaju – Izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*, Save the Children UK, Beogradska kancelarija, Centar za prava deteta, Beograd
- Žegarac, N., M. Brkić, (1998).** Nasilje u porodici – mogućnosti zaštite i prevencije, u: Milosavljević, M (red.): *Nasilje nad decom*, Fakultet političkih naka, Beograd
- Žižak, A., (2010).** Zašto je nužna suradnja svih sudionika uključenih u proces suzbijanja nasilja u obitelji?, u: Ajduković, D. (ur.): *Priručnik o provedbi Protokola o postupanju u slučaju nasilja u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 202-213

Dokumenta – domaća

- Ignjatović, T. (prir.) (2009c).** *Uputstva o razmeni podataka o ličnosti u kontekstu porodičnog nasilja*, Autonomni ženski centar, Beograd
- Informacija o aktivnostima Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova na uspostavljanju jedinstvene evidencije o nasilju u porodičnom kontekstu*, usvojena na sednici Vlade AP Vojvodina, 20. 7. 2010.
- Inicijativa za izmene i dopune Krivičnog zakonika i Porodičnog zakona (u delu koji se odnosi na rešenja o zaštiti od nasilja u porodici)*, Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar iz Niša, www.womwnngo.org.rs
- Jovanović, V., (2010).** *Usluge centra za socijalni rad za zaštitu žrtava nasilja u porodici, seksualnog i rodno zasnovanog nasilja*, Konferencija „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“, Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike, 27. april 2010. u Beogradu
- Komentari Autonomnog ženskog centra na dokumenta proizvedena u okviru projekta „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“, prezentovana na Konferenciji 27. aprila 2010. u Beogradu*, dostupno: <http://www.womenngo.org.rs>

- Krivični zakonik Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, br. 72/09
- Mobilni centar za zaustavljanje nasilja u porodici dostupan 24 sata dnevno – Povežimo zajednicu, u: *Najbolje prakse u lokalnoj samoupravi*, Stalna konferencija gradova i opština (SKGO), Beograd, 9-14
- Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova*, (za period 2009–2015), Ministarstvo rada i socijalne politike, Sektor za rodnu ravnopravnost, Beograd, februar 2009.
- Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* (za period 2008–2015), Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije, 2005
- Nacrt Nacionalne strategije za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Republici Srbiji*, (1. 9. 2010), radna grupa projekta „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“, Uprava za rodnu ravnopravnost MRSP i UNDP Srbija
- Nacrt Opšteg protokola o postupanju i saradnji ustanova u slučajevima nasilja u porodici* (autor Žarko Petrović), projekat „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“, Uprava za rodnu ravnopravnost MRSP i UNDP Srbija, april 2010.
- Nikolić, J.**, (2009). *Analiza dosadašnje prakse vođenja evidencije i dokumentacije svih relevantnih službi koje učestvuju u pružanju standardnih i specijalizovanih usluga žrtvama nasilja u porodici – Izveštaj*, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova
- Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Vlada RS, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, usvojen 25. avgusta 2005.
- Petrušić, N.**, (2008). *Pravna zaštita od nasilja u porodici i nasilja nad ženama – stanje u legislativi i pravnoj praksi i predlozi za unapređenje*, Dodatak 2 u *Strategiju za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u Autonomnoj pokrajini Vojvodini*
- Polazni okvir nacionalne strategije protiv nasilja, radni tekst*, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, oktobar 2005. godine
- Porodični zakon Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, br. 18/2005
- Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja*, Ministarstvo unutrašnjih poslova, februar 2007, u saradnji sa UNICEF i Agencijom Vlade Kraljevine Švedske za međunarodni razvoj i saradnju – SIDA
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada u centru za socijalni rad*, Službeni glasnik RS, br. 59/08, 11. jun 2008.
- Predlog Posebnog protokola Ministarstva zdravlja Republike Srbije za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju*, Ministarstvo zdravlja RS, 2010.

Predlozi za izmene članova Krivičnog zakonika koji se odnose na nasilje u porodici, Autonomni ženski centar, Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš i Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 31. mart 2009. <http://www.womenngo.org.rs>

Protokol o postupanju policijskih službenika, Autonomni ženski centar, Beograd, 2006.

Protokol o postupanju stručnih radnika/ca u centru za socijalni rad, Autonomni ženski centar, Beograd, 2006.

Sporazum o saradnji službi u zajednici, Autonomni ženski centar, Beograd, 2006.

Strategija za zaštitu od nasilja u porodici i drugih rodno zasnovanih oblika nasilja u Autonomnoj pokrajini Vojvodina (za period 2008-2012), usvojena odlukom Skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine 23. septembra 2008.

Zaključni komentari Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena: Republika Srbija (2007), Komitet za eliminaciju diskriminacije žena – 38. sednica (CEDAW/C/SCG/CO/1)

Zakon o posredovanju – medijaciji (Sl. glasnik RS, br. 18/2005)

Žene i muškarci u Srbiji, (2008). Republički zavod za statistiku Srbije (prvo izdanje), Beograd

Dokumenta – međunarodna

A Roadmap for Equality between Women and Men (2006-2010), Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, European Commission
Blueprint of the Council of Europe Campaign to Combat Violence against Women, including Domestic Violence (EG-TFV (2006) 8 rev 3), Equality Division, Directorate General of Human Rights, Council of Europe

Chinkin, Ch., (2010). *The Duty of Due Diligence*, Ad hoc Committee on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (CAHVIO (2010) 7), Council of Europe, Strasbourg, 21 May 2010

Crime prevention and criminal justice measures to eliminate violence against women, A/RES/52/86

Communication from the Commission: Strategy for equality between women and men 2010/2015, European Commission, Brussels, 21.9.2010 (COM(2010)491 final)

Convention on Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), adopted in 1979 by the UN General Assembly

Council conclusions on improving prevention to tackle violence against women and care to its victims within the scope of law enforcement 3010th, General Affairs Council meeting Luxembourg, 26 April 2010, Council of the European Union

- Data collection as a prerequisite for effective policies to combat violence against women, including domestic violence*, a regional seminar in Portugal in July 2007, Council of Europe
- Declaration on the Elimination of Violence against Women*, A/RES/48/104, 85th plenary meeting, 20 December 1993, UN General Assembly
- Dobre prakse u borbi protiv nasilja i u eliminaciji nasilja nad ženama, Izveštaj sa sastanka ekspertske grupe*, UN Jedinica za razvoj žena i Odeljenje za ekonomske i socijalne poslove, maj 2005. Beč, (prevod: Autonomni ženski centar, Beograd)
- Draft Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*, Ad Hoc Committee on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, (CAHVIO (2009) 32 prov), Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, Council of Europe, Strasbourg, 15 October 2009
- Elements for Discussion*, Ad Hoc Committee on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (CAHVIO (2009) 3); Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, Council of Europe, Strasbourg, 16 March 2009
- Eradication of Violence Against Women in the European Union*, adopted by the Council on 8 March 2010
- Ertürk, Y.**, (2006). Implementation of General Assembly Resolution 60/251 of 15 March 2006 Entitled "Human Rights Council". Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, *Intersections between culture and violence against women*, A/HRC/4/34 17 January 2007, Human Rights Council
- Ertürk, Y.**, (2006). *Integration of the Human Rights of Women and the Gender Perspective: Violence against Women the Due Diligence Standard as a Tool for the Elimination of Violence Against Women*. Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, E/CN.4/2006/61 20 January 2006, Commission on Human Rights
- Ertürk, Y.**, (2008). Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural, including the Right to Development. Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences. *Indicators on violence against women and State response*, A/HRC/7/6 29 January 2008, Human Rights Council
- EU Guidelines Human Rights and International Humanitarian Law*, 2009, Violence against women and girls and combating all forms of discrimination against them, p. 65-76, Council of the European Union, European Communities, Bruxelles
- EWL contribution to the JLS consultation on the European Commission Victim's Package: Taking Action on Rights, Support and Protection of Victims of Crime and Violence*,

- Prepared by the European Women's Lobby Centre on Violence against Women, September 2010
- EWL, Council of Europe Finalizes First European Convention on Violence Against Women – Next to PACE & Ministers, 28. January 2011, <http://www.womwnlobby.org/spip.php?article1099>
- Expert Meeting on the Primary Prevention of Intimate Partner Violence and Sexual Violence*, May 2-3 2007, Geneva, Switzerland, Meeting Report, World Health Organization, Department of Violence and Injury Prevention and Disability Department of Gender, Women and Health
- General Recommendation No. 12*, eighth session, 1989
- General Recommendation No. 19*, eleventh session, 1992
- Gobierno de Espana, Ministerio de Igualdad, (2009). *An Evaluation of the Application of Organic Law 1/2004 of 28 December on Comprehensive Protection Measures against Gender-Based Violence – Executive Report*, 17 December 2009
- Handbook on Effective police responses to violence against women*, Criminal Justice Handbook Series, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, United Nations, New York, 2010
- Nasilje nad ženama – prepreka razvoju: Međunarodni dokumenti (prevodi)*, (2006). Autonomni ženski centar, Beograd
- Opinion of the Council of Europe Task Force to Combating Violence against Women, including Domestic Violence on the „Feasibility study for a convention against domestic violence“* prepared by the European Committee on Crime Problems (CDPC), EG-TFV (2008) 2 final, Council of Europe, Strasbourg, april 2008.
- Organic Act 1/2004 of 28 December on Integrated Protection Measures against Gender Violence*
- Pekinska deklaracija i Platforma za akciju*, Četvrta svjetska konferencija žena, 15. septembar 1995, (prevod) OSCE – Odjel za administraciju, drugo izdanje, Sarajevo, 1999.
- Protecting women against violence: Analitical study on the effective implementation of Recommendation Rec(2002)5 on the protection of women against violence in Council of Europe member states*, Council of Europe, Strasbourg, 2007, CDEG (2007)3;
- Protocol No.11 to the Convention for the protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby*, Strasbourg, 11.V.1994, ETS No.155
- Recommendation Rec(2002)5 of the Committee of Ministers to member States on the protection of women against violence adopted on 30 April 2002

Statement of Principles and Minimum Standards of Practice for Domestic Violence Perpetrator Programmes and Associated Women's Services, Respect, 2004

Strengthening crime prevention and criminal justice responses to violence against women, (E/CN.15/2010/L.2/Rev.1) United Nations, Economic and Social Council, Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Nineteenth session, Vienna, 17-21 May 2010

The CAADA MARAC Guide – From Principles to Practice, (2009). Home Office, UK

Third Draft Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CAHVIO (2010) 17 rev, Strasbourg, 28 October 2010

UNiTE to End Violence Against Women. Framework for Action. Programme of United Nations Activities and Expected Outcomes (2008-2015), United Nations Secretary-General's Campaign

Vienna Declaration and Programme of Action, UN World Conference on Human Rights, 1993, A/CONF.157/23

Views, Communication No. 5/2005 (CEDAW/C/39/D/5/2005) Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Thirty-ninth session

Views, Communication No. 6/2005 (CEDAW/C/39/D/6/2005*) Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Thirty-ninth session

World Health Organization, (1997). *Violence against Women: a priority health issue*, WHO/FRH/WHO/97.8.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.62-055.2:176

316.662-055.2:176

ИГЊАТОВИЋ, Тања

Nasilje prema ženama u intimnom
partnerskom odnosu : model koordiniranog
odgovora zajednice / Tanja Ignjatović. -
Beograd : Rekonstrukcija Ženski fond, 2011
(Novi Sad : Artprint). - 231 str. ; 20 cm

Tiraž 3.500. - Napomene uz tekst. -
Bibliografija: str. 208-231.

ISBN 978-86-910101-2-6

а) Жртве насиља - Жене б) Међуполни
односи - Насиље
COBISS.SR-ID 183454988